

► **DOUĂ DECENII
DE ANALIZĂ**

Scrisoare de la Ghiță Ionescu

Ce vrem

Louis Ulrich

Stelian Tănase

Steve Samson

Mihai Chioveanu

Sabin Drăgulin

Romulus Brâncoveanu

Lavinia Stan

Dan Pavel

Adrian Cioroianu

Alexandru Radu

► **ESEU**

Cecilia Tohăneanu

► **COMUNISMUL
ROMÂNESC**

Ruxandra Ivan

Alina Hurubean

Cristina Preutu

Ilarion Țiu

► **POSTCOMUNISM**

Ionela Băluță

Tudor Pitulac

Hadrian Gorun

Mihai Bogdan Popescu

Tatjana Vukelić

► **ARHIVA**

Alexandru Florian

► **RECENZII**

Daniel Șandru

Ioana Cristea Drăgulin

Nicolae Drăgușin

Camelia Runceanu

► **SEMNALE**

VOLUM XXI

NUMĂRUL 1 (173)

IAN.-FEB. 2013

Sfera Politicii

20
de ani

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE

EDITATĂ DE FUNDAȚIA „ORIENT EXPRES”

APARIȚIE BIMESTRIALĂ

Acest număr a fost publicat cu sprijinul financiar al
Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului
și Memoria Exilului Românesc

**Comunism și postcomunism
în România. Două decenii
de analiză politică**

Sfera Politicii este prima revistă de știință și teorie politică apărută în România, după căderea comunismului. Revista apare fără întrerupere din 1992.

Sfera Politicii a jucat și joacă un rol important în difuzarea principalelor teme de știință și teorie politică și în constituirea și dezvoltarea unei reflecții politologice viabile în peisajul științific și cultural din România.

Sfera Politicii pune la îndemâna cercetătorilor, a oamenilor politici și a publicului, analize, comentarii și studii de specialitate, realizate pe baza paradigmelor teoretice și metodologice ale științei și teoriei politice actuale.

Sfera Politicii își face o misiune din contribuția la consolidarea și dezvoltarea societății democratice și de piață în România.

**Revista *Sfera Politicii*
a fost editată din anul 1992 de:**

Fundația
Societatea Civilă

INDEXĂRI INTERNAȚIONALE:

- Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
- DOAJ - Directory of Open Access Journals
- International Political Science Abstract / Association internationale de science politique (IPSA/AISP)

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

EBSCO
PUBLISHING

ProQuest

 SCIOPIO
SCIENTIFIC PUBLISHING & INFORMATION ONLINE

Sfera Politicii respectă Ordinul nr. 4691 din 26 iulie 2011 al Ministrului Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului privind aprobarea standardelor minime necesare și obligatorii pentru conferirea titlurilor didactice din învățământul superior, a gradelor profesionale de cercetare-dezvoltare.

EDITORIAL BOARD

Călin Anastasiu

Consilier Principal al Președintelui Societății Române de Radiodifuziune, București, România

Daniel Chirot

University of Washington, Seattle, Washington, USA

Dennis John Deletant

Professor, University College, London, United Kingdom

Anneli Ute Gabanyi

Cercetător asociat al Institutului German pentru Probleme Internaționale și de Securitate (Stiftung Wissenschaft und Politik), Berlin, Germania

Dinu C. Giurescu

membru al Academiei Române

Gail Kligman

Professor, University of California, Berkeley, USA

Steven Sampson

Professor, Lund University, Lund, Sweden

Gisèle Sapiro

Directrice de recherche au CNRS, Directrice du Centre européen de sociologie et de science politique (CESSP), Université Paris-Panthéon-Sorbonne/CNRS/EHESSa

Michael Shafir

Profesor, Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România

Lavinia Stan

Professor, Department of Political Science, St. Francis Xavier University, Canada

Vladimir Tismăneanu

Professor, Department of Government and Politics, University of Maryland (College Park), USA

G. M. Tamas

Budapest, Hungary

Katherine Verdery

Professor, City University of New York Graduate Center, USA

DIRECTOR

Stelian Tănase

Profesor, Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București

REDACTOR ȘEF

Alexandru Radu

Profesor, Facultatea de Științe Politice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București

SECRETAR GENERAL DE REDACȚIE

Sabin Drăgulin

REDACȚIE

Nicolae Drăgușin

Aurora Martin

Ioana Paverman

Camelia Runceanu

Daniel Șandru

Cecilia Tohăneanu

TEHNOREDACTOR

Liviu Stoica

Sfera Politicii

VOLUMUL XX, NUMĂRUL 1 (173), ianuarie-februarie 2013

Două decenii de analiză

[Sfera Politicii 1]	Scrisoare de la Ghiță Ionescu.....	3
[Sfera Politicii 1]	Ce vrem	4
[Sfera Politicii 35]	Raportul Hrușciiov <i>Louis Ulrich</i>	5
[Sfera Politicii 36]	Dictatura proletariatului în versiune românească (I) <i>Stelian Tănase</i>	11
[Sfera Politicii 101]	Experiențe din Balcani. Ce se întâmplă cu adevărat când se exportă democrația.....	15
	<i>Steve Sampson</i>	
[Sfera Politicii 102-103]	Secolul XX – secolul extremelor?	24
	<i>Mihai Chioveanu</i>	
[Sfera Politicii 102-103]	Loja masonică P2 și România	32
	<i>Sabin Drăgulin</i>	
[Sfera Politicii 113]	„Democrația românească”, teorie și metodă.....	40
	<i>Romulus Brâncoveanu</i>	
[Sfera Politicii 120-122]	Lungul drum al lustrației în Europa de Est	44
	<i>Lavinia Stan</i>	
[Sfera Politicii 142]	Două decenii de revoluție.Eseu antirevizionist	55
	<i>Dan Pavel</i>	
[Sfera Politicii 142]	Revoluția română, după 20 de ani. Viciile și virtuțile normalității sociale	62
	<i>Adrian Cioroianu</i>	
[Sfera Politicii 162]	Alegerile RP și multipartidismul din România. O confirmare a teoriei duvergeriene	69
	<i>Alexandru Radu</i>	

Eseu

„Egalitatea complexă” sau socialismul în versiunea lui Michael Walzer	78
<i>Cecilia Tohăneanu</i>	

Comunismul românesc

A fi istoric al comunismului românesc, după 23 de ani	85
<i>Ruxandra Ivan</i>	
Comunismul românesc și incertitudinea graniței între sfera publică și viața privată	93
<i>Alina Hurubean</i>	
Dimensiunea simbolică a propagandistului în regimul comunist din Romania	100
<i>Cristina Preutu</i>	
Politici de ideologizare a mass-media în perioada regimului comunist.....	108
<i>Ilarion Țiu</i>	

Postcomunism

L’image de la „femme politique” dans les medias post-communistes.....	119
<i>Ionela Băluță</i>	

Continuum-ul comunism – post comunism. România urbană în secolul al XXI-lea.....	125
<i>Tudor Pitulac</i>	
Putere și opoziție: semantica discursului oficial din primele luni postdecembriste	135
<i>Hadrian Gorun</i>	
Identitatea Rusiei în „era Putin” și problema securizării pe dimensiunea energetică.....	143
<i>Mihai Bogdan Popescu</i>	
Immigration of Roma from Republic of Serbia.....	154
<i>Tatjana Vukelić</i>	
Arhiva	
Holocaustul evreilor din România. Un nou document juridic.....	168
<i>Alexandru Florian</i>	
Recenzii	
Un manual al politicii reale.....	178
<i>Daniel Șandru</i>	
Bruce Bueno de Mesquita, Alastair Smith, <i>Manualul dictatorului. De ce să te porți rău e aproape întotdeauna o bună politică</i>	
Dicționarul gramscian.....	179
<i>Ioana Cristea Drăgulin</i>	
Guido Liguori, Pasquale Voza, <i>Dizionario Gramsciano 1926-1937</i>	
Spațiul public din perspectiva legii imitației la Gabriel Tarde. Actualitate și redescoperire	181
<i>Nicolae Drăgușin</i>	
Gabriel Tarde, <i>Opinia și mulțimea</i>	
O (re)considerare a „revoluției” române	181
<i>Camelia Runceanu</i>	
Radu Portocală, <i>L'Exécution des Ceausescu. La vérité sur une révolution en trompe-l'œil [Execuția cuplului Ceaușescu. Adevărul despre o revoluție, surprinzătoare realitate iluzorie]</i>	
Semnale	188
Index de autori	189
Summary	191

Scrisoare de la Ghiță Ionescu

Dragă domnule Tănase,

Ca membru al colegiului de redactori al revistei Sfera Politicului mă grăbesc să-ți urez un mare succes. Nădărduesc mai ales că într-un viitor apropiat să se considere îndreptățită să-și lărgască titlul pentru a confirma că într-o democrație adevărată „politicul” nu poate fi numai „sferă” a activității naționale. În „polis” totul era politic – și mai ales în forma sa democratică demos-ul, poporul, hotăra de toate. Voința populară nu se limita la „sferă” și orientările generale ale poporului. Închideau și deschideau perioade politice. Rezultatul alegerilor americane este o nouă confirmare a schimbărilor impuse de voința populară și în politica internă și în cea mondială.

Într-adevăr asistăm astăzi la expansiunea politicului dela național, transnațional și la global. Statele nu se pot închide de acum înainte în gospodării domestice. Pentru moment tranziția dela vechea politică a statelor, la noua democrație transnațională creiază ceea ce știința de relații internaționale numește „turburări”. Criza mondială de astăzi este numai o mare „turburare” în instalarea democrației mondiale.

De aceea mă bucur îndeosebi că revista noastră se declară de la început interdisciplinară nemaiputând separa studiile politice de cele economice, sociologice și de relații internaționale. Ele sunt acum o singură perspectivă științifică – și tinerii intelectuali români vă vor fi recunoscători pentru a o răspândi.

Cele mai bune urări.

10 Noiembrie 1992

Dragă domnule Tănase

Ca membru al colegiului de redactori al revistei Sfera Politicului mă grăbesc să-ți urez un mare succes. Nădărduesc mai ales că într-un viitor apropiat să se considere îndreptățită să-și lărgască titlul pentru a confirma că într-o democrație adevărată „politicul” nu poate fi numai „sferă” a activității naționale. În „polis” totul era politic – și mai ales în forma sa democratică demos-ul, poporul, hotăra de toate. Voința populară

Ghiță Ionescu

Ce vrem

Prăbușirea comunismului a produs reîntrirea în istorie a milioane de oameni și odată cu aceasta a dus la redescoperirea vieții publice, a societății civile în general și a politicii în special. Sau, cum formula fericit profesorul Vladimir Tismăneanu, de la Maryland University, într-o recentă carte, la „reinventarea politicii”. Societățile recent eliberate trăiesc la scară un paradox: pe de o parte, tentativa de a se insera standardelor occidentale prin legi și instituții, pe de altă parte, tranziția le obligă să improvizeze, să „inventeze politicul”. Societățile din Europa centrală și orientală se află în căutare de soluții practice pentru a se stabili politic, pentru a depăși criza economică, pentru a-și reface și consolida instituțiile democratice. Mai multe generații de „savanți”, ideologi, economiști, filosofi, mai mult sau mai puțin improvizați, revoluționari de ocazie sau de profesie au descris cum va trece omenirea de la comunism la capitalism. Fenomenul are sens invers, iar formele de manifestare au adesea un caracter inedit. Asistăm la conviețuirii nenaturale între instituții defuncte și instituții nou născute, la procese și blocaje inexplicabile, la replieri, măsuri forțate și reculuri în tranziția spre pluralism și statul de drept, la explozii sociale, reacționare sau democratice.

Asistăm deci la o renaștere a vieții politice, care impune studiul tuturor acestor procese care se derulează din 1989, dar ale căror cauze le găsim în lovitura de stat bolșevică din 1917, apoi în procesele staliniste, în distrugerea societății civile, în ocuparea unei jumătăți din Europa de către Armata Roșie în Gulag în revolta muncitorilor berlinezi și în răscoala de la Budapesta, în primăvara de la Praga și în sindicatul Solidarność. Importanța studierii acestui uriaș câmp de experiențe politice este de necontestat. În acest context, inițiativa unui grup de intelectuali români (cercetători, politologi, istorici, experți, profesori, sociologi, filosofi) este de înțeles. Cu toții am resimțit lipsa unui cadru specific în care cercetările politologice cu privire la fenomenul politic contemporan să se dezvolte normal. Într-o perioadă în care integrarea este o dimensiune inevitabilă a societăților, vom analiza evoluțiile din spațiul nostru politic în interdependență cu desfășurările similare din Albania, Bulgaria, Ucraina, Rusia, Polonia, Cehia, Slovacia, etc. De asemenea, ar fi un nonsens să ignorăm interdependențele cu procesele financiar-economice, sociale, diplomatice, strategice și militare informaționale. Abordarea interdisciplinară, este singura în stare să descrie și să ofere o perspectivă analitică asupra multiplelor aspecte ale fenomenului politic postcomunist.

Dincolo de evenimente (descrise zilnic de ziariști) se află mișcări, cauze, implicații care cer o analiză specifică. Ne propunem de aceea o publicație deschisă dialogului, abordărilor diferite (ca metodologie și puncte de vedere). *Sfera politicii* nu este deci o publicație partizană. Acceptarea diferenței, a pluralismului, a libertății celui alt sunt principii cu care lucrăm în mod programatic. Vom publica autori de orientări diferite, fie și plecând de la premisa că procesele sunt în desfășurare și ar fi riscant și prematur să apreciem care punct de vedere este îndreptățit. Criteriile folosite în publicarea studiilor și articolelor vor fi temeinicia argumentelor aduse în discuție, valoarea, acuratețea și cantitatea informației folosite.

Sfera politicii, prima inițiativă românească de acest tip, speră să contribuie și la crearea unei culturi politice, întâi în rândurile clasei politice românești, apoi să depășească acest cadru. Efortul nostru este de a contribui la raționalizarea acțiunii politice, de a oferi celor implicați într-un fel sau altul în politică (lideri de partide, parlamentari, militanți, comentatori politici, istorici) fundamentul politic teoretic presupus de orice competență acțiune politică. Viața politică românească duce lipsă de profesioniști, experți, analiști calificați; este rostul școlii de a-i crea. *Sfera politicii* speră să atragă tinerii interesați de științele politice, să le ofere teme de meditație și studiu și chiar să-i determine pe unii să se profesionalizeze. Dorim ca textele de doctrină, traduceri, anchete, sondaje, analize și comentariile din paginile noastre să fie de asemenea folosite de toți acei care cercetează (în țară și în străinătate) problemele românești, iar orgoliul nostru în această privință este de a deveni un instrument științific indispensabil.

Desigur, avem destul umor pentru a ne imagina că vom reuși doar în mică măsură.

REDAȚIA

[Articol preluat din numărul 1 al revistei *Sfera Politicii* apărut în anul 1992]

Raportul Hrușciov

■ LOUIS ULRICH

[Soros Foundation Romania]

Abstract

The Twentieth CPSU Congress was crucial for the evolution of the USSR, as well as for the other communist countries, by triggering the process of de-Stalinisation. To highlight this historical reality, the current article provides the context in which the Khrushchev Report was prepared, how it was presented at the Congress and the implications it has had on the international communist movement.

Keywords

Communism; cult of personality;
de-Stalinisation; Khrushchev; USSR

• Cel de-al XIX-lea Congres
• al Partidului Comunist al
• Uniunii Sovietice se re-
• unea la Moscova în perioada 5-14 oc-
• tombrie 1952, în prezența lui Stalin.
• Trecuseră mai mult de 13 ani de când se
• ținuse Congresul al XVIII-lea deși statu-
• tul partidului pe atunci în vigoare cerea
• ca congresul să fie convocat cel puțin o
• dată la trei ani. Războiul nu era singurul
• element care să explice această lungă
• întârziere caracteristică pentru dispre-
• țul pe care Stalin îl avea pentru legali-
• tatea partidului însuși. Cu toate acestea,
• la Congresul al XIX-lea se decidea ca ur-
• mătoarele congrese să se țină la fiecare
• patru ani. Raportorul proiectului ce re-
• forma vechile statute se numea Nikita
• Hrușciov.

• Cinci luni mai târziu, Stalin murea
• și Nikita Hrușciov, în septembrie 1953, era
• promovat prim secretar al Comitetului
• Central al Partidului Comunist al Uniunii
• Sovietice. Hotărât să se delimiteze de
• Stalin în mai multe domenii, Hrușciov nu
• neglija adunările de partid : ultimul con-
• gres „stalinist” bătuse toate recordurile
• de întârziere, primul congres „post-stali-
• nist” avea să se țină cu șase luni înainte
• de data fixă. Deschiderea sa va avea loc
• la 14 februarie 1956.

• Din momentul luării acestei deci-
• zii și conform unui scheanriu bine rodat,
• au fost formate diferite comisii pentru a
• regla chestiunile preliminare înainte de
• a trece la redactarea definitivă a rapor-
• turilor ce vor fi prezentate delegațiilor

la congres. În acest stadiu se situează prima dintr-o lungă serie de surprize care aveau să jaloneze denunțarea „cultului personalității” : Hrușciov propunea formarea unei comisii care nu corespundea nici unuia dintre punctele de pe ordinea de zi anunțată.

În epocă, nimic nu transpira despre acest subiect. Nici în presa sovietică sau occidentală, nici chiar în interiorul partidului comunist sovietic. Singuri, cei 11 membri ai Politburo-ului (numit Prezidiu) erau la curent. Abia 15 ani mai târziu, odată cu publicarea în Occident a memoriilor lui Hrușciov, au devenit cunoscute aceste demersuri care aveau să ajungă la faimosul Raport secret al Congresului al XX-lea. Deși credibilitatea memoriilor nu este totală, informațiile despre această comisie par demne de încredere. Existența sa prezintă trei etape succesive.

Stadiul întâi: încă de la nașterea comisiei, în interiorul Politburo-ului apărea un clivaj între Hrușciov, care reprezenta forța eficace împotriva „cultului personalității”, și cei mai vechi membri ai Politburo-ului, deci cei mai vechi asociați ai lui Stalin, care constituiau o forță de frânare: Voroșilov (membru al Politburo din 1926), Molotov (din 1926) și Kaganovici (din 1930)¹. Între cele două tabere, toți ceilalți, prudenți și indeciși, mai puțin atașați ideii de a-l apăra pe Stalin decât preocupați a-l menaja pe succesorul său, Nikita Hrușciov. Acesta evocă astfel primul său demers: „Am prezentat problema la o ședință a Prezidiului și am propus deschiderea unei anchete pentru a avea o imagine clară a ceea ce se petrecuse sub Stalin. Doream să o fac în special înaintea Congresului al XX-lea care se apropia. Nu a fost o surpriză pentru mine să-i văd pe Voroșilov, Molotov și Kaganovici arătând puțin entuziasm față de sugestia mea. Îmi amintesc că Mikoian nu mă susținea, dar nu a întreprins nimic pentru a bloca pentru propunerea mea².” Propunerea lui Hrușciov a fost astfel acceptată grație sprijinului membrilor mai mult sau mai puțin recenți ai Politburo-ului: Bulganin (intrat în acest organism în 1948), Saburov și Pervuhin (admis în 1952), Kiricenko și Suslov, promovați în iulie 1953, deci sub Hrușciov și datorită lui.

Al doilea stadiu: munca Comisiei. Hrușciov scrie: „Dovezile adunate de această Comisie au fost o întreagă surpriză pentru unii dintre noi. Vorbesc de mine, de Bulganin, de Pervuhin, de Saburov și de alți câțiva. Cred că Molotov și Voroșilov erau cel mai bine informați asupra adevăratelor dimensiuni și cauzelor represiei staliniste³.” Același clivaj apare încă o dată, Hrușciov plasându-se acum în categoria noilor promovați în Politburo, deși aceasta avusese lor cu mult înainte de război: prim-secretar al partidului pentru Moscova și din 1935, membru supleant al Politburo-ului din 1938, membru titular din anul următor, el ajunsese deci la responsabilitățile cele mai înalte în timpul marii epurări staliniste și chiar se aflase în centrul său politic.

Primele efecte politice ale unei decizii ce avea să constituie un eveniment cu încărcătură mondială și istorică au apărut în timpul Congresului. Clemenceau spunea că, în democrația parlamentară, constituirea unei comisii servea pentru a înmormânta o problemă. În partidul comunist, lucrurile stăteau mai curând invers. O comisie avea ca sarcină să dezgroape o problemă, dar în general pentru un cerc restrâns. Pentru aproape toți membrii Prezidiului „Afacerea Stalin” se reducea, efectiv, în primele sale două faze, la un schimb cu ușile închise între ei înșiși și Comisie (patru sau cinci persoane). Dezgroparea cadavrului lui Stalin nu implica pentru ei nici necesitatea, nici obligația de a-l afișa în fața oricui, și mai ales în fața celor 1436 de delegați la cel de-al XX-lea Congres.

Datorită lui Hrușciov, lucrurile au decurs însă altfel. „Deși Congresul se derula fără probleme și raportul meu a fost bine primit, nu eram satisfăcut. Descoperirile

¹ Roy Medvedev, *Khrushchev*, Anchor Press/Doubleday, New York, 1984, p. 84.

² *Khrushchev Remembers*, Deutsch, London, 1971, p. 344.

³ *Idem.*, p. 345.

făcute de comisia Pospelov mă obsedau. În final mi-am venit în fire și în timpul unei întreruperi a ședinței, pe când mă găseam singur într-o cameră cu membrii Prezidiului, le-am pus această întrebare: „Tovarăși, ce facem cu concluziile tovarășului Pospelov?”

Dintr-o dată dezbaterea a luat o turnură violentă, exact pe măsura pericolului pe care Hrușciov îl făcea să se propage între colegii săi scoțând ancheta lui Stalin din spatele ușilor închise. „Vechii” erau mai bine înzestrați cu argumente politice decât primul secretar al partidului, dar acesta se dovedea mai abil în șantajul politic. Voroșilov, Kaganovici și Molotov au ridicat trei obiecții. Din punctul lor de vedere, ele erau pline de bun simț și nu încercau deloc să se deghizeze în considerații ideologice:

1. „Ce am putea noi spune despre rolul nostru sub Stalin?” (Altfel spus ei se temeau de a se vedea punându-se problema complicității lor la teroare stalinistă.)
2. „Vă imaginați ce va urma?” (După ei, consecințele politice erau incalculabile și oricum ele vor fi negative.)
3. „Cine vă cere să acționați în acest fel?” (Nici o necesitate nu constrângea, într-adevăr, conducerea sovietică să se angajeze pe această cale.)

Pentru a-i face să cedeze pe cei mai târziu vor fi numiți „grupul antipartinic”, Hrușciov a invocat principiul centralismului democratic: este necesar, spunea el, a se „despacheta” „Afacerea Stalin” în fața Congresului. El vorbea, de asemenea, de greutatea morală a primilor deținuți eliberați din lagărele staliniste². Dar argumentul său cel mai percutant a fost avertismentul adresat opozițivilor săi: „Îmi permit să vă amintesc că fiecare membru al Prezidiului are dreptul de a vorbi Congresului și de a-și exprima propriul său punct de vedere, chiar dacă el nu este conform cu linia trasată de Raportul general³”.

Bulganin, Peruhhin, Saburov și poate Malenkov sprijiniseră decizia de a prezenta Congresului un raport asupra lui Stalin a cărui redactare a fost încredințată lui Piotr Pospelov. Membru în anii 30 ale secretariatului personal al lui Stalin, Pospelov fusese responsabil cu agitația și propaganda din 1937 până în 1939, în timpul marilor epurări, apoi director al Institutului Marx-Engels-Lenin-Stalin între 1949 și 1952, în epoca cultului excesiv al personalității. El era chiar unul dintre autorii „Biografiei scurte” a lui Stalin care urma să fie denunțată în Raportul secret al lui Hrușciov (redactat de același Pospelov) ca exemplul tipic al cultului personalității⁴. De altfel, Hrușciov dorea ca Pospelov să fie cel care, în calitate de președinte al Comisiei și autor al Raportului, să pronunțe discursul împotriva lui Stalin la congres. Dar Prezidiul a reușit să-l convingă că el trebuia să fie purtătorul de cuvânt al partidului.

Hrușciov și-a prezentat Raportul în noaptea de 24/25 februarie [1956]. Consemnul *konspirativnost* (caracter secret) a fost integral respectat. Pentru această ședință au fost emise permise speciale și au fost invitați aproape o sută de foști activiști de partid eliberați din lagăre și reabilitați. Lista a fost verificată și confirmată de Hrușciov însuși⁵. Textul raportului nu a fost aprobat anterior de Prezidiu, iar Hrușciov și-a pronunțat discursul exact în intervalul dintre alegerea de către Congres a unui nou Comitet Central și anunțarea compoziției sale. Delegațiile străine participante la congres nu au fost invitate la această ședință.

Dar „conspirația tăcerii” a fost boicotată chiar de Hrușciov: el a decis ca șefii principalelor delegații comuniste străine să fie informați chiar în momentul în care își prezenta discursul. O dată în plus, Hrușciov căuta să se diferențieze de Stalin. Acesta din urmă nu avea niciun respect pentru comuniștii străini. Îi puneau în fața faptului

1 *Idem.*, p. 347.

2 Roy Medvedev, *op. cit.*, p. 91.

3 *Khrushchev Remembers*, *op. cit.*, p. 349.

4 Branko Lazitch, *Le Rapport Khrouchtchev et son histoire*, Seuil, Paris, 1976, p. 9.

5 Roy Medvedev, *op. cit.*, p. 86.

împlinit chiar dacă era vorba de decizii foarte importante la care ar fi trebuit să participe. Hrușciiov considera că este bine ca „partidele frățești” să fie ținute la curent.

În acel moment, Raportul secret nu fusese tradus în nicio limbă străină. Însă, delegațiile cele mai importante cuprindeau vechi membri ai Kominternului care trăiseră în Uniunea Sovietică. Era cazul polonezului Bierut, al bulgarului Cervenkov, al ungurului Rakosi, al germanului Ulbricht și al chinezului Wan Chia-hsiang, care studiaseră cinci ani în Uniunea Sovietică, precum și al mai multor secretari generali ai partidelor comuniste occidentale: Thorez, Togliatti, Ibarruri, Koplenig. Ei trăiseră mulți ani în URSS și cunoșteau suficientă rusă pentru a înțelege raportul. Procedura de informare a fost simplă: doi funcționari ai partidului sovietic s-au prezentat în camera șefului delegației și i-au înmănat un exemplar al Raportului secret al lui Hrușciiov. Șeful delegației trebuia să îl restituie a doua zi dimineața, dar era liber să îi informeze imediat pe membrii delegației italiene. Când Mauro Scoccimaro, numărul 2 al delegației, l-a întrebat asupra conținutului documentului confidențial, Togliatti i-a răspuns că nu erau decât bârfe fără nicio importanță¹. Acest om, despre care s-a spus că este cel mai inteligent lider comunist occidental, înțelesese imediat caracterul exploziv al raportului. Într-o primă fază, prudența se impunea și pentru el.

Hrușciiov a vorbit despre reprimările în masă aprobate de Stalin, despre torturile la care au fost supuși mulți deținuți, chiar membri ai Politburo-ului, despre scrisorile pe care le scriseseră și afirmațiile pe care le făcuseră înainte de a muri. A vorbit despre conflictul dintre Lenin și Stalin în decursul ultimelor luni ale vieții lui Lenin și Stalin în decursul ultimelor luni ale vieții lui Lenin și de propunerea acestuia ca Stalin să fie îndepărtat din postul de secretar general al partidului. A menționat circumstanțele dubioase în care a murit Kirov în 1934 și a sugerat implicarea lui Stalin în acest asasinat și faptul că distrusese peste două treimi dintre membrii Comitetului Central ales în 1934 la Congresul al XVII-lea, iar în ultimii ani? se pregătise pentru o nouă serie de măsuri represive, excluzându-i practic de la conducere pe Molotov, Mikoian, Kaganovici și Voroșilov. Hrușciiov l-a declarat principalul vinovat pentru starea deplorabilă a agriculturii sovietice și pentru foarte mari erori în politica externă a Uniunii Sovietice. La sfârșitul rechizitoriului său împotriva cultului personalității, Hrușciiov declara: „Nicio știre privitoare la acest subiect nu va trebui să transpire; presa mai ales nu trebuie să fie informată. Acesta este motivul pentru care examinăm această chestiune aici, în ședință cu ușile închise. Există limite la orice. Nu trebuie să furnizăm muniții dușmanului; nutrebuie să ne spălăm rufile murdare în fața lui².” Însă, o dată reuniunea terminată se punea o întrebare: cum să se facă cunoscute deciziile și documentele congresului?

Anumiți privilegiați (Svetlana Stalin, Tito) au avut posibilitatea să citească raportul chiar în ziua închiderii congresului. Hrușciiov însă credea în „centralismul democratic” și în „conducerea colectivă”. Cautând să resuscite „normele leniniste” în locul practicilor staliniste, el va decide să facă cunoscut Raportul membrilor de partid. În consecință, documentul va fi transmis secretarilor de partid al republicilor și regiunilor. Fiecare dintre ei va trebui să semneze că a primit raportul, să se asigure că lectura sa va fi făcută în interiorul clădirii, să se angajeze că nu va fi scos în afară. Pentru bază, vor fi organizate adunări ce se vor supune următorului ceremonial: un funcționar al aparatului va aduce Raportul care va fi citit de un reprezentant al ierarhiei comuniste locale și odată terminată lectura, „apparatchik”-ul va lua cu el textul. Nimeni nu va putea să ia notițe și nici să relateze în exterior această reuniune. Aceste ședințe au avut loc în cursul lunii martie.

Bineînțeles, cei 1436 delegați selectați pentru a asista la Congresul al XX-lea puteau să păstreze secretul. Dar din momentul în care baza era pusă la curent

¹ Branko Lazitch, *op. cit.*, p. 15.

² „Rapport secret de N. Krouchtchev”, in Branko Lazitch, *op. cit.*, p. 151.

scurgerile erau aproape sigure. În presa occidentală, prima informație asupra raportului apărea la 16 martie în *Nez York Times*. În sfârșit, la 28 martie [1956], *Pravda* publica un articol intitulat „De ce cultul personalității este străin marxism-leninismului”, criticându-l pe Stalin cu ajutorul câtorva argumente din Raportul secret. Din acel moment nimeni nu mai putea nega existența raportului secret și orientarea sa generală. Dar era încă posibil să fie păstrat secret textul autentic și complet. Totuși, două luni și jumătate mai târziu acest text va fi cunoscut în întreaga lume.

Este aproape sigur că Raportul secret a ajuns în Statele Unite, urmând filiera Varșoviei. Hrușciiov scria: „Astfel Partidul Comunist Polone a primit un exemplar al Raportului. În momentul celui de-al XX-lea Congres, secretarul general al Partidului Comunist Polonez, tovarășul Bierut murea. După decesul său au avut loc multe agitații și documentul nostru a căzut în mâinile anumitor tovarăși polonezi ostili Uniunii Sovietice. Ei l-au folosit pentru propriile lor nevoi și au făcut mai multe copii. Mi s-a spus că a fost vândut cu un preț scăzut¹.” Din acel moment era ușor ca documentul să fie multiplicat. Raportul Hrușciiov va deveni astfel prima lucrare *samizdat* din era post-stalinistă.

Publicarea Raportului în presa occidentală și difuzarea sa prin radio în întreaga lume au obligat partidele comuniste să țină cont, pe viitor, de acest document. În fața unei situații fără precedent, ele au avut o reacție dublă: pe de-o parte, au afișat o diversitate de atitudini unică în istoria comunismului; pe de altă parte, au manifestat o unanimitate fără echivoc.

Destalinizarea a fost punctul de disensiune al partidelor comuniste. Unii secretari generali (precum Enver Hodja) s-au oprit clar de la primul pas în fața amenințărilor pe care risca să le antreneze pentru ei „noua lovitură”; alții (precum Thorez) au declarat că „cultul personalității nu existase niciodată în partidul lor și că prin urmare a-l extirpa nu avea nicio consecință negativă; alții (precum Rakosi) au încercat să reabiliteze morții (Rajk), dar nu și pe cei vii (Imre Nagy), spre deosebire de ceea ce făcuse, în Polonia, Ochab cu Gomulka.

Aceste contradicții în destalinizare contrastează cu unanimitatea manifestată față de eventuala publicare a Raportului secret asupra lui Stalin: niciun partid comunist din lumea „socialistă” sau din cea „capitalistă” nu a luat decizia de a difuza acest Raport. Nici Tito, campionul „comunismului național”, nici Togliatti, povăduitorul comunismului „liberal” nu au făcut-o.

Chiar fără a fi fost publicat în presa comunistă, Raportul secret și-a pus amprenta asupra mișcării comuniste internaționale. Parafrazându-l pe Marx se putea spune în 1956: „un spectru bântuie comunismul: spectrul raportului secret al lui Hrușciiov”. Denunțarea cultului lui Stalin dăduse naștere unor serioase crize politice în țările satelit ale Uniunii Sovietice. În Bulgaria, Vilko Cervenkov a fost înlocuit de Todor Jivkov, care a anulat procesul ilegal al lui Traiko Kostov și a reabilitat pe toți comuniștii condamnați pe nedrept. În Polonia și Ungaria, toamna anului 1956 va fi marcată de puternice mișcări anti-sovietice.

Este dificil, dacă nu imposibil să găsești în istorie exemplul unui alt om, mai întâi pilonul unui sistem, apoi personajul său numărul 1, care să se erijeze în acuzator al sistemului. Aparține istoriei să spună dacă Hrușciiov a jucat un rol „negativ” pentru cauza comunismului. Pentru el, atacul contra lui Stalin nu a fost de ordin teoretic sau istoric, ci a fost esențialmente politic. Hrușciiov nu a căutat înainte de toate adevărul și dreptatea așa cum a lăsat să se creadă – ci întărirea poziției sale în fruntea partidului. Pregătise căderea lui Beria în 1953, nu era străin de demisia lui Malenkov în 1955 de la președinția guvernului și se pregătea să angajeze bătălia împotriva vechii gărzi a lui Stalin. În februarie 1956, când membrii Politburo-ului,

¹ *Khrushchev Remembers*, op. cit., p. 351.

au evitat înfruntarea cu el, Hrușciov putea să-și afișeze satisfacția: cu un an înainte să moară, Lenin îl condamnase pe Stalin, succesorul său îi pregătea în mod deschis moartea politică. Înainte de Raportul secret sistemul stalinist și Stalin însuși fuseseră apărați și chiar glorificați de către partidele comuniste (cu excepția iugoslavilor), de către o mare parte a intelighenției și de către elitele „burgheze” (oameni politici, politologi și istorici) care se voiau „obiectivi”. Tuturor, Raportul Hrușciov le-a dat o puternică lovitură. După publicarea sa, în iunie 1956, cursul evenimentelor a luat o direcție care nu corespundea în mod sigur intențiilor lui Hrușciov. „Locomotiva istoriei”, metaforă preferată a marxist-leniniștilor, se lansa cu toată puterea fără a se mai supune lui Hrușciov și altor „mecanici”: probabil niciodată nu s-a trecut într-un răstimp atât de scurt de la cuvinte (Raportul) la fapte (șocurile lumii comuniste).

Dictatura proletariatului în versiune românească (I)

■ STELIAN TĂNASE

[The University of Bucharest]

Abstract

Like any totalitarian regime, communism displayed a tendency to be universal. In Romania, a country that saw the implanting of the communist model in the geopolitical context provided by the end of the Second World War, this trend for universality manifested as the objective of "exceeding the underdevelopment of the country". Within this process we find one of the sources for the totalitarian and conservative behavior of local communist elites.

Keywords

totalitarian regime; Bolshevism;
Romanian communism; communist
elites

1.

În România nu a avut loc o revoluție comunistă. În Rusia, China, Iugoslavia, Albania, Vietnam, Cuba, forțe interne au răsturnat vechile regimuri semicapitaliste și semifeudale. Ca și în alte țări din estul și centrul Europei, instalarea guvernării comuniste în România a fost rezultatul unui raport de forțe pe plan internațional, o consecință a rezultatului celui de-al doilea război mondial și a declanșării războiului rece. Ocupația sovietică din '40-'50 a constituit factorul decisiv al preluării puterii de către contraelita comunistă. Nu dezvoltarea internă a conflictelor sociale a înlăturat vechile elite de la putere, ci decizia URSS de a instala, acolo unde se găsea Armata Roșie, regimuri politice asemănătoare cu al său. Lucru care s-a produs în Polonia, Bulgaria, România, Ungaria, Cehoslovacia, Germania de Est, Mongolia, Coreea de Nord. Milovan Djilas¹ făcea distincție între țările în care s-au produs revoluții interne și celelalte. „Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România și Bulgaria nu au cunoscut experiența unei revoluții, întrucât sistemul comunist le-a fost impus prin puterea Armatei Roșii. În aceste țări revoluția a fost impusă din afară și de deasupra, de către bainetele străine și de către mașinăria forței. Mișcarea comunistă era

1 Milovan Djilas, *The New Class*, (Praeger Publishers Inc., 1957), 13.

slbăă, cu excepția celei mai dezvoltate dintre aceste țări, Cehoslovacia". Djilas deduce două consecințe: a) „aceste țări nu au acționat nici măcar pentru schimbare industrială, cel puțin nu prin metoda comunistă, deoarece unele dintre ele atinseseră deja acest stadiu”, și b) „odată cu venirea comuniștilor în aceste țări, substanța și forma comunismului lor trebuia să fie identică cu cea a Uniunii Sovietice. URSS și-a impus sistemul asupra lor, iar comuniștii autohtoni l-au adoptat bucuroși. Cu cât comunismul era mai slab, cu atât mai mult el trebuia să imite chiar și în formă pe „big brother” – comunismul totalitar rusesc”. S. P. Huntington împarte și el regimurile comuniste în regimuri de ocupație și regimuri revoluționare. Pentru el, consecințele acestei diferențe sunt: a) „o mai slabă legitimitate” și b) „sisteme mai degrabă instabile decât revoluționare”. Aceste regimuri comuniste de ocupație sunt tentate să-și confere o identitate internă și să-și creeze o legitimitate prin apelul la naționalism. „Regimurile de ocupație pot fi capabile să-și depășească handicapul inițial identificându-se cu sentimentele naționaliste din țările lor și afirmându-și independența națională (așa cum au făcut România și Coreea de Nord) împotriva controlului străin. Într-adevăr, regimurile de ocupație s-află sub o mai puternică presiune internă pentru a acționa astfel, decât regimurile revoluționare”¹.

Un alt autor care subliniază semnificația dependenței regimului comunist din România este Kenneth Jowitt. „Evident, Uniunea Sovietică se afla în poziția de a furniza premisele majore pentru alegerea strategiilor elitei românești și hotăra astfel care dintre prioritățile specifice ale Partidului comunist Român se puteau realiza”. Majoritatea membrilor elitei comuniste (cea mai marcantă dintre excepții a fost Lucrețiu Pătrășcanu), nu au perceput, în anii '40-'50, „dependența colonială” de URSS și sacrificarea „valorilor politicii naționale” ca un factor negativ. Rațiunea acestei poziții o găsim în prioritățile acestei elite: monopolul puterii, industrializarea, ambele condiționate de sprijinul Moscovei. „În ceea ce privește perioada 1944-55, în multe privințe riscul cu privire la puterea și identitatea Partidului Comunist Român nu era o problemă”.

Interesele politice ale elitei comuniste, prioritățile ei economice și sociale, mai ales ale grupului dirijat de Gheorghe Gheorghiu-Dej, motivat de consolidarea supremației în partid, mergeau în direcția identificării pozițiilor proprii „cu prezența și politica sovietică”².

La începutul anilor '60, aceste argumente își pierd valoarea. Dependența de URSS este considerată un factor de instabilitate a elitei comuniste românești, de accentuare a incoerenței sale interne. Acest lucru se întâmplă după declanșarea procesului de reforme de către Nikita Hrușciov. Ele au fost percepute ca o amenințare a pozițiilor sale, atâta vreme cât implicau presiuni asupra elitei locale pentru a opera schimbări de personal în conducere, și retragerea sprijinului pentru programul de industrializare a României.

Lipsa revoluției, care să mobilizeze societatea și să confere o bază politică propriei elite comuniste, a dat conținutul regimului comunist din România. C. E. Black notează că „revoluțiile care aduc la putere lideri modernizatori” sunt caracterizate de două dimensiuni: a) dacă sunt violente sau neviolente; b) dacă sunt interne sau externe. Cazul românesc este definit de impunerea din afară a „procesului revoluționar”, de minimul suport dat de societate la începutul procesului. „O armată străină poate să domine o țară și să stabilească un set de noi instituții după distrugerea guvernului precedent. O revoluție este mai puțin o revoluție dacă este impusă din afară”³.

1 Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, (New Haven and London: Yale University Press, 1968), 335-336.

2 Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development. The Case of Romania, 1944-1955*, (University of California Press, 1971), 83-89.

3 C. E. Black, *The Dynamics of Modernization. A Study in Comparative History*, (Harper & Row

Trăsătura principală a acestui regim, subordonat unei puteri străine –cel puțin între anii 1944-1964- a fost caracterul lui necolonial. Dimensiunile unui regim necolonial, cum au fost definite de Kenneth Jowitt¹ sunt: a) existența unei amenințări politice, militare sau/și economice venită din partea unei țări mai puternice; b) „natura difuză a controlului care este exercitat de către puterea supraordonată... puterea care controlează, furnizează premisele deciziilor politice și economice majore luate în țara dependentă”; c) „latitudinea se referă la sfera politică și economică în cadrul căreia actorii politici ai țării dependente sunt capabili să acționeze independent de puterea care controlează și se bucură de premisele puterii”. Este vorba de zona unde elita locală „se dezvoltă sub puterea necolonială. O astfel de zonă sugerează existența unei zone reale, deși fragile, a autorității politice de care se bucură elita autohtonă în relațiile cu puterea colonială”; d) „postura emulativă adoptată de partenerul mai puțin puternic față de cultura, de normele sociale și de instituțiile politice ale națiunii dominante. Una din bazele majore ale unei relații necoloniale o reprezintă tendința elitei națiunii dependente de a se identifica cu ceea ce este perceput a fi un referent de status mai înalt”.

Trăsăturile regimului comunist din România, ca și cele ale comportamentului politic și ale sistemului de valori și priorități ale elitei locale se regăsesc aici. Vom mai avea ocazia să analizăm aspecte care decurg din natura necolonială a regimului comunist din România, ca și dependența sa față de URSS.

2.

Totalitarismul își propune dominația mondială; el are tendința instinctivă de a se extinde continuu. Asta pentru că țările mari, unde o forță de tip totalitar ajunge să dețină puterea politică. Pentru bolșevism, revoluția mondială a fost o prioritate absolută. Ea a fost obscurizată temporar în anii '20-'30, când politica „socialism într-o singură țară” a vizat un pas înapoi pentru consolidarea internă a regimului și declanșarea modernizării Rusiei, necesară asaltului final. Odată cu anii '40, când Stalin a considerat sistemul suficient de consolidat, se revine la încercarea „revoluției mondiale”. Chestiunea este- dacă logica totalitarismului impune această desfășurare – ce priorități poate să aibă un regim totalitar care prin resursele lui nu-și poate propune revoluția mondială, dar să rămână în același timp, din rațiuni de putere, un regim totalitar. Așa cum observa Hannah Arendt, „în toate aceste țări europene mai mici... totalitarismul avea un țel prea ambițios ca, deși își jucase bine rolul de a organiza masele până când mișcarea avea să preia puterea, dimensiunea absolută a țărilor mici îl forța pe virtualul conducător totalitar să adopte modelele cele mai familiare ale unei dictaturi de clasă sau de partid... Fără marea speranță de cucerire a unor teritorii mai intens populate, tiranii din aceste țări mici erau constrânși la anumită moderație de mode veche, din temea de a nu-și pierde oamenii pe care ar fi urmat să-i conducă”². „Moderația” este impusă: a) de necesitatea de a guverna în termeni neideologici. Rezultatul este că elita comunistă într-o țară mică este obligată să aibă o ofertă distinctă de cea a „dominației mondiale”. Pentru România, această alternativă a constituit-o „modernizarea”. Ricoșeul universalist, întotdeauna prezent în discursul totalitar, este formulat în termenii „lichidării înapoierii țării”, „transformarea României într-o țară modernă”, „ajungerea din urmă a țărilor dz premisele decivoltat este definit de e”; b) de limitele resurselor umane. Hannah Arendt scrie: „Un regim totalitar... este posibil numai atunci

Publishers, 1966), 72-73.

¹ Jowitt, *Revolutionary*, 53-55, 90-91.

² Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, (Humanitas: București, 1994), 409.

când mari mase de oameni devin de prisos sau pot fi utilizate fără a se atinge, însă, consecința dezastruasă a depopulării”¹. În țările mici și mijlocii, există un deficit de populație care produce o lipsă acută de forță de muncă. Represiunea nu se poate extinde dincolo de punctul în care echilibrul demografic este periclitat. În acest punct, regimul totalitar este silit să limiteze teroarea, să limiteze practicile totalitare. Logica sistemului împinge regimul spre generalizarea terorii, dar rațiunile practice limitează acțiunea ideologiei. Asta în termeni generali. În termenii proprii condițiilor României trebuie subliniată existența unui surplus de forță de muncă. Raportul rural/urban arată că 76% din populație trăia în 1944 în afara zonelor urbane. Există un rezervor potențial foarte mare, practic nelimitat, pentru „modernizarea” avută în vedere de către comuniști. Există o legătură între violența exercitată de elite asupra societății și întinderea resurselor umane. Cu cât acestea din urmă sunt mai largi, cu atât folosirea metodelor violente este mai răspândită². Pentru „lagărul socialist”, absența unor resurse umane a determinat un anumit tip de decizii care, în esență, luau în calcul și interesele populației și capacitatea sa de reacție negativă. Aceste țări coincid în general cu țările comuniste cu un nivel de dezvoltare mai ridicat, moștenit încă din perioada interbelică. Acolo unde nivelul de dezvoltare a fost mai scăzut, cu procente de populație rurală majoritare în raport cu totalul populației, regimurile au fost mai tentate să aplice politici brutale, de exploatare a forței de muncă, de intensificare a efortului uman. În aceste țări, dictatura a fost mai pronunțată, iar elitele au fost conservatoare în raport cu elitele comuniste din alte țări, dar cu deficit de forță de muncă. Reformatorii, moderații, pragmaticii anilor 60 au apărut acolo unde trebuiau angajate alte soluții decât cele staliniste. Conservatorismul elitei românești își are una din surse aici. Ea a putut să mobilizeze mari mase de oameni, să declanșeze un exod al populației rurale spre orașe, pe șantierele industrializării, să manevreze forța de muncă conform voinței sale, tocmai datorită surplusului masiv de brațe de muncă, provenit din masa țărănească desproprietărită și sărăcită. România are în 1948 o numeroasă populație rurală și un scăzut nivel de dezvoltare industrială. Era o condiție *sine qua non* pentru penetrarea societății de elită comunistă, ca și un factor condiționat puternic al realizării priorităților sale și, legat de el, de deciziile pe care le-a luat, până la căderea sa, în 1989.

1 Arendt, *Originile*, 411. Vezi aici politicile duse de Stalin și Mao, pierderile de vieți omenești, de zeci de milioane de persoane dispărute în lagăre, colonii de muncă, pe șantiere, în perioade de război și foamete provocate de deciziile liderilor comuniști. Prețul vieții umane în aceste regimuri, cu exces de populație, scade radical. Rezervele mari de forță de muncă, în principal rurală, alimentează politica ambițioasă a elitei de modernizare cu orice preț și în timp scurt, indiferent de costurile în vieți umane, de a sacrifica generații întregi.

2 Vezi acest raport în Barrington Moore Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lords and Peasants in the Making of the Modern World*, (Beacon Press: Boston, 1966), 426.

Experiențe din Balcani

Ce se întâmplă cu adevărat când se exportă democrația¹

■ STEVE SAMPSON

[Lund University]

Abstract

This paper discusses the impact of the Western assistance for democracy in the Balkans (Eastern Europe), as civil society development programs. The analysis of the situation in the Balkans leads to the conclusion that the main consequence of this Western assistance has not been the export of democracy, but the increased capacity of the receptors (NGOs) to implement such programs.

Keywords

democracy; assistance for democracy; Balkans; civil society; NGO

Helsinki, 28 noiembrie 2002

Cred că această dogmă nu a fost nicicând mai relevantă ca în cazul asistenței acordate de Occident, Europei de Est, mai ales dacă vom investiga cazul programelor occidentale de construire a democrației. Atunci când spun că „lucrurile nu sunt ceea ce par a fi” există desigur câteva înțelesuri posibile. Sensul cel mai comun este acela că democrația exportată de Occident în Est nu este decât vorbă goală. Adică, Occidentul s-a folosit de retorica democrației și de drepturile omului, dar cantitatea de resurse alocată pe termen lung dezvoltării democratice a fost mult mai mică decât cea promisă sau necesară, iar cea mai mare parte din aceste resurse a fost risipită de consultanți occidentali sau folosită pentru întâlniri simbolice. Această critică se aude cel mai adesea din partea activiștilor societății civile din Europa de Est.

Un al doilea sens în care poate fi înțeleasă sintagma „lucrurile nu sunt ceea ce par a fi” pune accentul pe existența de fațadă a democrației. Această critică admite prezența forumurilor în stil occidental, precum parlamentele sau comisiile pentru drepturile omului, recent implantate în Est. Există mii de ONG-uri care întreprind numeroase misiuni și activități de susținere; există infrastructura seminariilor și a programelor de

¹ Lucrare prezentată la Conferința asupra Ajutorului Occidental către Europa de Est,

instruire; există programe și proiecte; există până și evenimente ritualizate precum alegerile, care trebuie calificate „libere și corecte” de oameni care se plimba în jeep-uri albe, purtând pălării bleu. Cu toate acestea, structura fundamentală nu este democratică, așa cum lucrarea lui Spengler arată în cazul Rusiei. Pentru cei mai cinici observatori, toate acestea nu reprezintă decât o „democrație calpă”, folosind titlul unei cărți despre Bosnia scrisă de către David Chandler. Pentru intelighentia frustrată din Europa de Est, căreia îi place să petreacă timpul în cafenele sau să călătorească prin universitățile occidentale, ca să ne spună cum sunt lucrurile în realitate, Occidentul și-a „impus valorile” sau a folosit o mare parte din „banii noștri” pentru călătorii scumpe și onorarii de consultanță. Asistența pentru democrație a creat doar organizații dependente de donatori și o elită locală dependentă.

Acest tip de retorică, cunoscută sub numele de abuzarea donatorului se aude în aproape toate conferințele despre democrație, societate civilă și dezvoltare în Europa de Est și Balcani. Este o variantă particulară a sintagmei „lucrurile nu sunt ceea ce par a fi”. Conform acestei interpretări, democrația nu a fost transplantată cu adevărat. Occidentul ar avea o altă agendă, ca să utilizăm un cuvânt răspândit. Aceasta agendă era una de control sau colonialism, căci există un „plan” pe care cei care îi critică pe donatori petrec mult timp încercând să-l descopere. Privind dinspre Est sau dinspre Sud vom descoperi teorii ale conspirației despre Bruxelles, Strasbourg sau Fundația Soros, despre străinii și lacheii lor locali. În Albania există un sindrom numit „seminarism”, în Kosovo am auzit cuvântul „sorosani”, iar în România „mafia lui Soros”.

Pentru aceia dintre voi care credeți că Occidentul are un plan, acesta este un fel de agendă alcătuită pe coridoarele pline de fum de la Bruxelles, Strasbourg, Washington, New York sau oriunde altundeva... Este un fel de teorie a conspirației potrivit căreia, așa cum nu încetează să ne reamintească agenții Scully și Mulder, „adevărul este dincolo de noi”. În ce mă privește, mi-aș fi dorit ca Vestul să aibă un plan. De fapt, dacă analizăm retorica asistenței occidentale pentru democrație nici pentru ea „lucrurile nu sunt ceea ce par a fi”. Vestul, „NOI” adică, suntem purtătorii unei politici sau ai unui plan exact în aceeași măsură în care totul este plin de improvizării și de zig-zaguri. Operăm cu idei contradictorii despre ceea ce reprezintă democrația și cum se obține. Operăm cu priorități care se schimbă, cu impresii contradictorii, cu proiecte pe jumătate terminate, cu agende conflictuale. Ceea ce rezultă este un fel de compromis, în genul unui mașini cu trei roți. Primești ceva ce seamănă și sună ca asistență pentru democrație și dacă acest lucru este adevărat, atunci ceea ce rezultă ar trebui să fie oarecum o democrație. Un asemenea exemplu de compromis este Pactul de Stabilitate, o extraordinară idee combinând dezvoltarea, democrația, securitatea, drepturile omului, societatea civilă, construcția instituțională, cooperarea. Dar care nu reprezintă decât un număr de întâlniri și de rapoarte și de fonduri destinate unor întâlniri și rapoarte viitoare.

O dată aplicată asistenței pentru democrație, dogma „lucrurile nu sunt ceea ce par a fi” ar arăta că nu a fost realizat mare lucru sau dacă s-a realizat ceva, a fost altceva decât proiectul occidental. Lucrurile sunt însă mai complicate. Ideea că lucrurile sunt mai complicate trimite la faptul ca unele proiecte de asistență pentru democrație nu au rezultate în ciuda bunelor intenții ale celor implicați (că democratizatorii occidentali nu sunt rău intenționați, superficiali, corupți sau naivi). Sau că alte proiecte democratice fie nu au rezultate din cauza unor conflicte variate de interese (Occidentul nu este chiar atât de puternic), fie înregistrează evoluții care nu au fost estimate prin proiect. Cu alte cuvinte, asistența pentru democrație, la fel ca și alte intervenții sociale, prezintă și consecințe neprevăzute, pozitive și negative. Lucrurile sunt, așadar, complicate. Nu sunt ceea ce par a fi. Astăzi, după 10 ani de asistență pentru democrație către țările socialiste, este timpul să evaluăm ceea ce am realizat: cum, din ce motiv, de ce lucrurile au evoluat într-un anumit fel și încotro

se îndreaptă? Cred că cea mai interesantă problemă aici este, dacă asistența pentru democrație a contribuit la diferențierea țărilor din Est. Cred că a contribuit, dar într-un fel pe care nu l-am înțeles. Dacă mergi într-o comunitate de țigani dintr-un sat din România sau într-una formată din sârbi refugiați în estul Bosniei sau

Kosovo, ei vor începe să vorbească despre „drepturile omului”, „ONG-uri” și despre ceea ce donatorii ar trebui să facă. Aceste diferențe nu sunt doar la nivelul retoricii, ele necesită și acțiune umană sau așteptări din partea celorlalți. Dacă acestea reprezintă „democrație”, e desigur o altă poveste.

Cu toată burocrația și intrigile caracteristice programelor de asistență pentru democrație, este uimitor că lucrurile nu sunt în fapt mai rele în aceste țări. Este din cauza sau în ciuda programelor de asistență pentru democrație? Sau este pentru că, așa cum Spengler sugerează în cazul Rusiei, programele democratice au reușit să fie irelevante, ca și cum noi, în ceea ce privește acordarea ajutorului, acționăm într-o direcție diferită. Cred că asistența pentru democrație este relevantă pentru dezvoltările din Europa de Est. Cred că asistența pentru democrație a dat roade, dar nu așa cum am intenționat noi, nici în felul în care au intenționat donatorii, cu toată retorica lor ce le dădea siguranță. Și am avut rezultate chiar și atunci când nu știam prea exact ceea ce întreprindem. Presupun că la conferințe ca aceasta putem să facem astfel de evaluări. Putem să facem un pas înapoi și să reflectăm. Este un lucru care nu se vede de obicei în lumea de zi cu zi a asistenței pentru democrație. Așa cum mulți dintre noi cei de față știm, lumea obișnuită a asistenței pentru democrație, promovarea drepturilor omului și sprijinirea societății civile, e plină de termene presante, întâlniri continue, memorandumuri elaborate la repezeală, schițe complicate de programe, rapoarte de evaluare, scheme de apreciere, evaluări de capacitate, reelaborări ale bugetelor și apoi, rapid, realizarea unui nou proiect. De aceea dați-mi voie să mă pronunț asupra consecințelor importante avute de asistența pentru democrație - intenționate, neintenționate, pozitive, negative, directe, indirecte, psihologice, instituționale. Scopul meu este să arăt că este mai bine să începem cu această listă simplă de consecințe și că în activitățile noastre în desfășurare pentru sprijinirea democrației în Est, în Balcani și în viitor în Cecenia, Afganistan, Burma sau China, putem măcar înțelege de ce lucrurile nu sunt ceea ce par a fi.

Urmărind această discuție, voi da exemple din propria mea experiență, atât ca cercetător cât și ca membru a numeroase programe de asistență pentru democrație în Balcani. Mai întâi, din România, unde, cu mult înainte de '89, am întreprins muncă de teren asupra politicilor locale și am vizitat școli de pregătire de acest tip.

Când, după o perioadă, m-am întors să lucrez în ministerul mediului și în guvernul central, cu sarcina de a îmbunătăți relațiile dintre guvern și societatea civilă, aceste proiecte au eșuat, în special pentru că în ele nu era specificată natura reformei din România. Scopul ministerului reformei din România (1992-1997) era să preîntâmpine reforma; și a îndeplinit acest lucru foarte bine. Și în unele feluri continuă să o facă. Mai târziu am lucrat în Bosnia unde proiectul nostru a avut un mare eșec din cauza conflictelor din cadrul comunității internaționale; apoi am lucrat în Albania și Kosovo ca să ajutăm, prin ONG-uri, proiectele cu rezultate mai bune, pentru că ne-am dat seama că actorii locali cu care colaborem au propriile lor interese și că nu trebuie ca aceste interese să intre în conflict cu cele ale proiectului. Recent am studiat în Kosovo programele de asistență pentru democrație, mai ales pe cele conduse de OSCE (Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa) și de USAID (United States Agency for International Development). În fine, acum mă ocup de un proiect de cercetare asupra industriei anti-corupție, cea mai recentă în așa numita „revoluție a responsabilității” care deja a cuprins Vestul Europei. Toate aceste proiecte au un aspect antropologic.

Sunt antropolog și asta înseamnă, simplu spus, că sunt preocupat ca toți antropologii de descoperirea prăpăstiei dintre vorbe și fapte. Ca antropologi, presupunem

pur și simplu că există o prăpastie și că acest lucru este normal. Suntem mai degrabă interesați de felul în care oamenii experimentează această prăpastie și ce soluții încercă să-i găsească în viața de zi cu zi. De aceea, antropologii merg și vorbesc cu oamenii, îi urmăresc și observă lucrurile la fața locului.

Această activitate se numește „observație participativă”. Este dificilă și ia timp. Ajungem să cunoaștem câțiva oameni sau un sat sau un proiect. Dar, de asemenea, ne pierdem în detaliile vieții de zi cu zi și uităm adeseori tabloul general. Nu știu câți bani sunt folosiți pentru a implementa democrația în Kosovo. Dar pot să vă spun cum este să participi la o sesiune de pregătire despre rezoluțiile asupra conflictelor sau la un seminar asupra planurilor strategice de colaborare a zece ONG-uri într-un mic oraș; sau ce reprezintă activitatea de zi cu zi a departamentului societății civile din cadrul misiunii OSCE din Kosovo sau ce face un reprezentant care se ocupă cu democratizarea într-un birou dintr-o mică enclavă sârbă.

Natura ASISTENȚEI pentru DEMOCRAȚIE

Democrația înseamnă ceea ce manifestă societățile sau organizațiile atunci când există atitudini specifice, practici și valori, care ajută oamenii să dețină controlul asupra propriilor vieți. Asistența pentru democrație presupune eforturi pentru a asigura mai mult control permițându-le oamenilor să dobândească capacități, să urmărească valori și să construiască instituții în care ei pot să-și satisfacă nevoile, în modalități care respectă drepturile omului și dezvoltarea socială. Democrația are desigur și un aspect instrumental. Oferim asistență pentru democrație pentru că este în interesul nostru. Este considerată a fi necesară pentru dezvoltarea economică și este o modalitate prin care se obține securitatea și se preîntâmpină fenomenul de emigrare. Participarea și toleranța, presupuse a fi aduse de democrație, sunt considerate în stare să creeze societăți stabile, care să se poată dezvolta într-un mod sănătos cu respectarea drepturilor omului. Acest lucru este în interesul nostru. O dezvoltare stabilă și sănătoasă, mai ales în zonele de la frontierele țărilor noastre, presupune că nu trebuie să ne temem de războaie civile, purificări etnice, crimă organizată și corupție și de refugiați care sosesc pe teritoriile occidentale, din motive umanitare sau economice.

Democrația înseamnă, de asemenea, și o activitate normativă. Democrația, ca și drepturile omului, reprezintă un bun pe care e bine să-l ai. Lucrurile bune trebuie să fie răspândite pretutindeni și numai în felul acesta, cele mai multe țări vestice dezvoltă acum programe de asistență pentru democrație pe lângă propriile lor proiecte de dezvoltare. O asemenea asistență este menită să ajute țările să meargă pe un drum bun, să grăbească lucrurile, să ofere structuri, programe de pregătire sau să stimuleze atitudini cu ajutorul cărora să se poată dezvolta societatea democratică. Fraza cel mai des folosită aici este „construcția capacității” sau „construcția instituțională”. Asistența pentru democrație este în strânsă legătură cu „construcția capacității”, așa cum Stalin spunea despre „construcția socialismului”. Ca și „construcția socialismului”, se presupune că intervențiile democratice ajută societățile să sară peste anumite etape, să „ajungă din urmă și să depășească”. Dar ca și socialismul, democrația este un orizont care continuă să se îndepărteze pe măsură ce ne apropiem de el. Imediat ce am construit instituțiile, am elaborat programe de pregătire și am dobândit capacități care să asemene Estul Europei cu Vestul Europei, descoperim că, de fapt, aceste societăți nu au fost toate așa de democratice până la urmă. Descoperim că alegerile sunt deseori manipulate, că mass-media este lipsită de responsabilitate, că partidele nu sunt democratice, că guvernul nu dă explicații, că politicienii sunt în primul rând interesați să fie aleși, mai degrabă decât să facă bine, că oficialii continuă să fie aroganți - chiar și față de noi, și că cetățenii pe care încercăm

să-i ajutăm preferă un lider puternic cu o atitudine paternalistă și țigani în spatele zidurilor, decât politicieni responsabili și o societate tolerantă. În Bosnia și Kosovo, pentru a da două exemple recente, descoperim că sunt aleși oameni și partide greșite. Descoperim alegeri democratice prin care sunt aleși politicieni care n-ar trebui aleși. Ce încurcătură!

Soluția la aceste dileme constă într-o mai mare capacitate, pricepere, într-o pregătire și o modelare mai bună a opiniei publice, astfel încât oamenii să înțeleagă în ce constau interesele lor adevărate. Dacă toate acestea sună ca proiectele elitiste de mobilizare socială, a „cadrelor conducătoare”, atunci cred că despre aceasta este vorba. Singurul concept care lipsește din panopia asistenței pentru democrație, este „conștiința falsă”. Petrecând, acum 20 de ani, un timp ca și cercetător la școala partidului comunist din România, pot să afirm că exista asemănări evidente între „știința de a conduce” învățată la școala partidului și multe construcții ale capacității democratice și cursuri de formare de lideri.

În prezent există o prăpastie între instituția formală și practica de zi cu zi a democrației, la fel de accentuată ca și în sud-estul Europei. Balcanii au fost dintotdeauna cunoscuți pentru rolul important jucat de structurile sale informale. Balcanii prezintă o asemănare puternică, o prietenie profundă și un angajament pe viață cu loialitatea; acești oameni care trăiesc acolo au rezistat cu hotărâre opresiunii imperialiste fasciste și socialiste; au luptat pentru eliberarea națională; și sunt cunoscuți ca foarte creativi în rezistența față de birocrăția nepăsătoare, ineficientă sau opresivă. Instituțiile paralele, dintre care cele din Kosovo-ul de până în 1999, erau doar o varietate, pot fi considerate ca o formă a societății civile intrinseci, ca o modalitate prin care societatea găsea soluții împotriva instituțiilor incapabile. Totuși paradoxul Balcanilor este că aceleași instituții sociale care facilitează abilitatea poporului de a supraviețui în cele mai aspre condiții, pot fi în același timp cele mai puternice opoziții la adresa construcției instituției democrației. Asemănarea și prietenia se transformă în coduri autoritare de onoare sau chiar de răzbunare cruntă. Rețelele informale devin conexiuni, nepotism, clientelism, mită și corupție. Lipsa de încredere în instituțiile formale creează o prăpastie între societate și stat. Unii dintre acești oameni care au condus războaiele de gherilă, au organizat instituțiile paralele și au inspirat mișcările naționale, își intimidă acum dușmanii politici, făcând contrabandă cu țigări, spălând bani, sau înșelând statul. În termeni duri acest sindrom este numit „mentalitatea balcanică”; pentru antropologi reprezintă o „cultură” și pentru studiile culturale poate fi orientalism sau mai nou „demonizare”. Asistența pentru democrație se confruntă cu societăți clientelare și încearcă să creeze o sferă publică, să revitalizeze societatea civilă și să integreze instituții paralele. Explicația pe care o dă Vestul este că localnicii au nevoie de noi campanii educaționale stimulatoare și de noi structuri. Mai mult decât orice ei au nevoie de instruire menită să-i determine să „gândească democratic”.

Democrația, în această accepțiune nu este un simplu proces politic sau un set de instituții, ci și o atitudine. Se poate dobândi o mentalitate tolerantă. Lipsă unei astfel de mentalități tolerante și a unui angajament public, sunt adeseori invocate ca inexistente în țările fost socialiste. Viața privată este intensă și autentică, viața publică este antipatică și oportunistă. Există promenada de seară în care se întâlnesc prietenii și vecinii, o formă de viață publică asiguratoare, dar nu există nici o întâlnire de seară a unei asociații a unei comunități sau a unei campanii cu scopul de a curăța gunoierul în fața propriei clădiri.

În Balcani, ca și în alte locuri, se vorbește despre un „deficit democratic”. Acesta este un deficit al instituțiilor efective precum curțile sau organizațiile de interes, un deficit al practicilor sănătoase, precum buna guvernare și un deficit al atitudinilor care promovează angajamentul civic, voluntarismul și toleranța. Pentru a compensa acest deficit, comunitatea internațională caută să susțină diferite intervenții.

Aceste intervenții democratice sunt adeseori atât de abstracte încât reprezintă în mod invariabil metafore: există metafora fertilizării, plantării „sâmburilor democrației” (programul democratic american este de fapt intitulat program de însămânțare). Există metafora inoculării sau vaccinării, prin care o țară primește o „injecție „democratică, pentru ca instituțiile lor democratice să fie „întărite”. Există metafora construcției, atunci când programele sunt elaborate ca să „construiască societatea civilă”, să „consolideze democrația” și să „construiască” instituții democratice. În Kosovo ajutorul internațional este susținut de patru „piloni”, dintre care unul este OSCE. În această privință, Balcanii sunt considerați un „câmp arid”, un „corp bolnav” sau o „clădire năruită”. Acestea sunt metafore, cu siguranță, dar metaforele au un fel de a considera viața și dată fiind autoritatea acestor metafore este dificil să vezi intervențiile democratice funcționând alături de retorica „participării”, care caracterizează declarațiile programatice ale oricărui proiect virtual democratic occidental.

Aceste metafore sunt cele care ajută asistența democrației să devină o „lume” în sine. Prin „lume” mă refer la un set de idei, practici și instituții prin care grupuri de oameni pot crea „comunități” care se intersectează. Aceste „comunități” pot include actori de o mare diversitate-parlamentari europeni, o companie daneză de consultanță, un administrator municipal local, un șef de birou local al OSCE și chiar un activist într-o organizație de tineret cum ar fi „post-pesimiștii” din Kosovo. Argumentul acestei afirmații este că singurul set de activități ce adună toți acești oameni la un loc este noțiunea de democrație ca proiect.

Să aruncăm o privire la proiectul social focalizându-ne pe dezvoltarea societății civile. Proiectul social înglobează un tip special de activitate: activități pe termen scurt cu un program de buget și de timp. Proiectele întotdeauna sfârșesc prin a fi înlocuite de programe sau, în mod normal, de alte proiecte. Proiectul social acoperă un tip special de structură, începând cu donatorul, cu misiunea de identificare a proiectului și continuând cu asigurarea resurselor, cu selecția unui agent de implementare, cu distribuirea fondurilor cu monitorizarea, cu evaluarea și, bineînțeles, cu următorul proiect. Proiectul social dezvoltă tema alocării resurselor într-o manieră organizată și totodată birocratică. Nu există proiect fără aplicații, perioade de așteptare, întruniri preliminare și proceduri de monitorizare și contabilizare. Practicile proiectului social cer un limbaj special, apropiat de limbajul de lemn stalinist. Transmiterea de cunoștințe se numește „training”. Transmiterea de cunoștințe către cadrele selectate se numește „training of trainers” sau TOT. A deveni performant într-un anumit aspect se numește „capacity building” (dezvoltarea capacității). A fi capabil să spui ceea ce vrei să faci este „afirmarea misiunii”. Când înțelegem despre ce e vorba se numește „transparentă”. A încerca să afli ce se întâmplă se intitulează „networking”. A afla cine beneficiază - „analiza beneficiarului”. A găsi bani este „strângere de fonduri”. A te asigura că nimeni nu risipește banii - „donor coordination”. A supraviețui după terminarea resurselor financiare se intitulează „sustainability” (susținere). Oamenii cu bani care nu văd nici un rezultat sunt caracterizați de „donor fatigue”. A schimba destinația fondurilor este „exit strategy”. Eșecul în a găsi un beneficiar se numește „problemă de absorbție”. Iar atunci când există prea mulți donatori și prea puțini beneficiari se numește „donor constipation”. Participarea în această lume de proiecte presupune înțelegerea unor termeni-cheie care pot genera bani: „empowerment”, „good governance”, „income generation” (generare de venit), dar să nu uităm de „trafficking” și „anti-corupție” sau de „partnership”. În dezvoltarea societății civile ultimul scop este de a crea ONG-uri care nu sunt doar generatoare de servicii, dar și de consultanță juridică (a se înțelege crearea de manipulare a deciziei). În încercarea de a ajuta popoarele balcanice să rezolve anumite probleme, ceea ce eu numesc „societate civilă” a fost transformată de intervenția internațională într-o „societate civilă a birocrăției” a generării de fonduri.

Proiectul social se referă la circulația de bani, cunoștințe, oameni și idei. Viața proiectului se referă la ceea ce fac oamenii cu aceste resurse. Este o lume care recompensează cunoașterea cea mai abstractă. Astfel, cei care manipulează simboluri și concepte pot ocupa poziții-cheie în ierarhia alocării de resurse; devin la fel de importanți ca donatorii și programele care chiar ajută oamenii în rezolvarea unor probleme concrete. Dacă oamenii de afaceri și mafioții manipulează bani, șefii de proiecte manipulează bani atașați de concepte, folosind termenul-cheie de „capacitate de dezvoltare”. Cum „capacitatea” nu este absolută niciodată ea poate fi dezvoltată continuu. Și dezvoltarea capacității necesită training! Trainerii erau aduși, de obicei, din Vest. Acum ei vin chiar din țări balcanice (sau sunt chiar din aceeași țară), toți specializați în Vest, conform cu standardele și cerințele vestice. Una dintre cele mai importante cerințe, bineînțeles, este „nevoia de training”; de aici, industria „alocării necesarului de training” (TNA-training needs assessment).

Este vorba despre această lume a proiectelor pe care „internaționalii” le-au adus în Balcani și despre ideile și practicile acestei lumi care se infiltrează într-un grup anume de „proiect managers” și „staff”, printre partenerii „locali” sau organizații „concurrente”. Ar fi prematur să numim aceste sute de staff-uri de proiecte locale o clasă sau o elită, chiar dacă unii dintre ei trăiesc în mod clar diferit de concetățenii lor. Mulți au fost activiști într-o altă era, înaintea conflictului sau a tranziției post-socialiste. Alții au avut norocul să lucreze ca traducători și au dobândit astfel abilitați de organizare sau au fost chiar trimiși la cursuri de specializare. Membrii personalului local au proiectele lor individuale de carieră, familie sau emigrare, iar aceste proiecte private presupun menținerea deschiderii către cât mai multe opțiuni posibil. Fiind de orientare și educație vestică, mulți au pașapoarte sau privilegii de rezidență permanentă în Vest și, în mod teoretic, toți copiii lor studiază sau vor studia în Occident. Ca o pătură cu un mod de viață specific, se deosebesc printr-o atenție sporită la ceea ce e nou în Vest, prin relațiile lor cu actuali sau potențiali donatori străini, prin relații intense (cordiale sau ostile) cu anumiți „internaționali” și printr-o insecuritate în ceea ce privește situația ulterioară plecării donatorilor.

Cele mai multe staff-uri locale lucrează la proiecte cu durată de un an sau doi, sărind de la un proiect la altul din motive de carieră, de salariu sau personale. Spre deosebire de staff-urile ONG-urilor din Vest, au puține aspirații în a obține angajarea în sectoarele de stat și privat. Veniturile bugetare și condițiile de lucru în Balcani sunt în general reduse în timp ce piața de consultanță privată aproape că lipsește cu desăvârșire (România și Bulgaria sunt o excepție în acest sens). Problema pentru aceste elite locale este implementarea planurilor de viitor ale donatorului într-o atmosferă de incertitudine. Staff-urile străine pot fi nesigure. Și se poate că aceste staff-uri să nu comunice această informație staff-urilor locale. Chiar și actori internaționali majori precum Programul Mondial al Alimentației sau OSCE pot face reduceri masive de personal în doar câteva luni (înlocuind personalul internațional cu cel local sau închizând departamente întregi). De exemplu, la misiunile locale OSCE din Bosnia și Kosovo ofițerii internaționali răspunzători cu procesul de democratizare au fost înlocuiți cu bosniaci și kosovari. Schimbarea personalului, se produce o dată cu reducerea bugetului pentru activități și resurse. Este ca și cum prioritatea unui program sau proiect s-ar măsura prin mărirea staff-ului internațional și nu prin importanța sa în construcția democrației sau a societății civile.

Această lume a proiectelor, resurselor de proiecte, ierarhiilor de proiecte, ideologiilor de proiect, discursurilor și practicilor a fost exportată în Balcani. Ca în orice lume de acest fel, se operează cu premise și presupuneri care produc beneficii unora și dezavantajează pe alții. Lumea proiectelor se bazează pe câteva idei fundamentale, dintre care cea mai importantă este aceea că practicile democrației și modelele societății civile pot fi exportate de la o societate la alta. În al doilea rând, se operează cu presupunerea conform căreia modelele societății civile pe care noi le exportăm

se bazează pe realitățile proprii noastre societăți. Problema pentru dezvoltarea societății civile este că inițiatorii de proiecte, cei care le implementează și cei pentru care se implementează să fi „înghițit” modelul nostru într-o manieră absolută. Acest lucru este puțin surprinzător atât timp cât punerea sub semnul întrebării a unor probleme ale modelului poate cauza plecarea donatorului în altă parte.

Lumea proiectelor societății civile operează și cu alte premize: există iluzia „comunității internaționale”, care nu este nici internațională nici locală și iluzia că ONG-urile vestice și organizațiile internaționale cooperează neîntrerupt între ele și cu guvernele locale; iluzia că ONG-urile vestice profesioniste se bazează pe angajamentul voluntar și nu pe personal plătit (ONG-urile balcanice care cer personal plătit fiind considerate egoiste); iluzia că activitățile ONG-urilor din vest se bazează pe formularea pe termen lung a strategiilor și nu pe improvizare; iluzia că tehnica potrivită ar putea înlocui lipsa inițiativei sociale care stă la baza mișcărilor civice; iluzia că, fiind ocupați și în același timp obligați la eficiență, oamenii trec în mod convenabil cu vederea proliferarea risipei de călătorii, deciziile amânate, rapoartele necitite și ședințele interminabile comune oricărei organizații mari; iluzia conform căreia orice capacitate ce trebuie dezvoltată se găsește „acolo, undeva” și nu în fiecare dintre ei; și iluzia că organizațiile de „acolo” sunt haotice mai degrabă decât adaptate schimbării și incertitudinii (câte ONG-uri ar putea supraviețui într-un cadru cu legi neclare, cu două sau trei sisteme de contabilitate, cu hărțuire politică, pene de electricitate, viruși de calculator, cetățeni invidioși, jurnaliști lipsiți de scrupule și propuneri de proiect cu traduceri de jargon inadecvate). În sfârșit, mai există iluzia că numărul de ONG-uri străine susținute financiar ar fi un index de democratizare.

După mulți ani și milioane de dolari, după nenumărate misiuni de recrutare și rapoarte de evaluare, Balcanii au sute de ONG-uri, dar nu cine știe ce societate civilă. Impactul variatelor programe poate fi exprimat în termeni de număr de proiecte coordonate, bani cheltuiți, seminarii ținute sau număr de ore de training înregistrat. Cu toate astea, impactul asupra securității în regiune a fost marginal-dacă privim mediul de securitate ca o hartă a acțiunilor diferențiale și a percepțiilor de incertitudine, anxietate și siguranță. Acum ar fi ușor să învinuim occidentalii naivi pentru această situație, pentru implementarea grăbită a propriului model. Fără îndoială, caricatura glumelor balcanice din târziul nopții este adevărată (cum ar fi cea a consultantului care, auzind că fondurile ar trebui direcționate către Banja Luka, a insistat să o cunoască...). Dar cred că lucrurile sunt mai complicate decât ignoranța, naivitatea sau reaua voință a vesticilor. Mulți ofițeri de program și specialiști din Vest obțin informații despre Balcani prin consilieri locali, intelectuali, personal de proiect și activiști ai societății civile. Chiar dacă lumea proiectelor a ajuns în Balcani cu ideile sale proprii, multe ireale, aspirații societății civile de aici au făcut orice să confirme aceste idei. În ultimă instanță, lumea occidentală a fost o sursă de resurse. Cele mai multe cazuri de abuz au apărut acolo unde reprezentantul donatorului a fost naiv, iar întreprinzătorul local a fost malefic de întreprinzător. Din fericire, această combinație se dezvoltă din ce în ce mai rar.

Dacă mă întrebați care a fost cea mai mare realizare a asistenței pentru democrație în Balcani, aș răspunde că nu exportul de democrație ci acest mod de a gândi proiecte. Este exportul unui mod de viață, a se înțelege aici un set de înțelesuri, practici și ierarhii sociale specifice unui nou mod de gândire. Gândirea de proiect ar putea fi aplicată proiectelor societății civile, dar și altor tipuri de activități. Este vorba despre raționalismul vestic, categorii abstracte, conexiuni birocratice, toate puse într-un context balcanic.

Am creat un monstru? A fost asistența pentru democrație redusă la programe de sporire a capacității, „distribuire necesarului de training” și cursuri de „management-ul ciclurilor de proiecte”? NU. Deoarece în Balcani, ca peste tot, oamenii au de asemenea proiectele lor private și manipulează resursele alocate proiectului social

în folosul strategiilor lor private. Când apare un conflict între acestea, obținem corupție și nepotism. Dar există adesea și excepții: activiștii ONG-urilor pot continua dezvoltarea societății civile în paralel cu dezvoltarea propriei cariere. Acesta este, de fapt, secretul dezvoltării societății civile în Vest. Îndeplinirea de aspirații și ambiții reprezintă de asemenea părți ale democrației. Poate în accepțiunea noastră de asistență pentru democrație avem nevoie de un loc al motivelor și strategiilor personale, al modului cum toate acestea se pot realiza în cadrul instituțiilor. Putem începe prin a înțelege natura proiectului social ca mod unic în care resursele, interesele și ideologiile sunt coroborate. Se poate ca asistența pentru democrație să nu fi produs democrație, dar în privința exportului gândirii de proiect putem să ne felicităm. Și în bine și în rău.

În limba română de Ștefan Matiu

Termenul „globalizare” a avut în Occident, în ultimii ani, soarta nefericită pe care a avut-o în România anilor ’90 termenul „reformă”.

Secolul XX – secolul extremelor?

■ MIHAI CHIOVEANU

[The University of Bucharest]

Abstract

The paper focuses on both fascism and communism in an attempt to analyze them as politics „pioneering” phenomena. My goal is to see the way fascism and communism as historical realities, ideal-types, and as tropes were perceived, understood, and defined. The multiple nature of the two concepts when used by opponents and proponents comes under scrutiny and helps me understand the legacy of the recent past, including stereotypes, prejudices, stigmas, a metaphoric and polemic type of discourse and so on, over post war historical writing.

Keywords

fascism; communism; totalitarianism; revolutions; political religion

Puși în situația de a da un prim verdict asupra naturii secolului XX, nu puțini intelectuali au spus că acesta reprezintă, în primul rând, „o epocă a extremelor”.¹ Alții au optat pentru formula „secolul totalitarismelor”², sau pentru cea a „secolului lagărelor”.³ Ironie a sorții, secolul abia încheiat riscă serios să rămână în istorie drept secolul comunismului și al fascismului. Spun ironie a sorții, pentru că astfel de judecăți de valoare din final, par o încununare a eforturilor substanțiale făcute atât de comuniști, cât și de fasciști, pentru a-și lăsa amprenta asupra acestui secol.

Desigur, atât comuniștii cât și fasciștii și-au dorit și imaginat o valorizare pozitivă a sistemelor și a ideologiilor lor „victorioase”, pe care au încercat să o universalizeze și să o impună în detrimentul celorlalte ideologii. Cu toate acestea, atât unii cât și ceilalți, au reușit doar performanța de a rămâne în istorie și în memoria oamenilor, mai ales în cea a victimelor lor, drept cele mai traumatice experiențe istorice ale modernității.

După colapsul în 1945, respectiv 1989, al fascismului și nazismului, respectiv marxism-leninismului, a celor mai

1 Erick Hobsbawm, *Secolul extremelor*, traducere Anca Irina Ionescu, București, Lider, 1994.

2 Leon Poliakov, *Les totalitarismes du XXe siècle*, Paris, Fayard, 1987.

3 Joel Kotek și Pierre Rigoulot, *Secolul lagărelor*, București, Lucman, 2003.

reprezentative și de succes încarnări politice ale acestora, tot ce a mai rămas viu din trecutul fascist - atât în Vest cât și în Est, dar mai ales în Vest - și din cel comunist - în Est, mai ales în Est, pentru că acest „rău al secolului” își găsește cu greu locul în memoria Occidentului - este catastrofa umană absolută. Uciderea, în urma deciziei luate de oameni, a zeci de milioane de semeni pare a șterge cu buretele restul achizițiilor acestui secol al revoluțiilor științifice și tehnologice, al progresului material, al emancipării femeilor și al dispariției segregării rasiale, al sfârșitului colonialismului etc. Privită „dinspre partea omului”, sărbătoarea din final este încă umbrită de spectrele trecutului. Rămâne speranța într-un secol XXI mai bun, alimentată permanent de o doză în continuă creștere de wishful thinking care nu poate însă elimina scepticismul, starea de neliniște, temerile generate de evenimentele recente, prea recente încă, ale secolului abia încheiat.

Nu știm cum va arăta în final secolul abia început. Astfel încât, singura comparație pe care o putem face pentru a caracteriza la scara istoriei secolul XX, este cea cu veacul anterior. Or, din această perspectivă, rezultatul este catastrofic. Masacrarea sistematică a omului de către om, ingineria sufletelor și trupurilor, negarea condiției umane și colapsul moral înspăimântă și adesea fac extrem de dificilă orientarea individului în istorie și confruntarea cu propria-i conștiință istorică.

*

Secolul abia încheiat reprezintă în bună măsură o perioadă de continuă regresie și o negare a standardelor finalului de secol XIX. Parțial, această bulversare totală a sistemului de valori ar putea explica faptul că nu puțini au fost aceia care au ajuns, în diferite momente, să „justifice” poziția și politica criminală a fasciștilor prin intermediul repulsiei acestora față de bolșevism. Sau, la polul opus, pe cea a comuniștilor prin repulsia față de fascism. Poate că tot această bulversare ar putea explica și de ce, deși ambele interpretări sunt extrem de eronate și nocive, numai prima dintre ele este respinsă constant, cu argumente sau, uneori, prin „reacții pavloviene”.¹ Asta în timp ce cea de a doua pare a beneficia în continuare, chiar și după 1989, de o surprinzătoare credibilitate². Mai mult și mai tragic, această din urmă „orbire”, caracteristică stângii academice occidentale, motivată prin intermediul obsesiei față de nazism și al temerii că fascismul ar putea fi disculpat prin intermediul comunismului, maschează o problemă fundamentală ce ține de tarele unei părți a intelectualității secolului XX, dispusă să judece totul doar în baza vechilor loialităților politice și a axei stânga (bun) - dreapta (rău). Atât de impregnată în gândirea unora este această axă încât, odată prăbușit în 1989 comunismul, „speranța umanității”, unii reprezentanți ai stângii, pentru a se putea totuși orienta în politică și menține un oarecare echilibru, s-au repezit la polul opus pentru a reinventa, cu orice preț și în diferite formule, fascismul. Paradoxal, nu de puține ori, acest fascism avea să renască exact pe locul recent eliberat de comunism.

Greu de spus astăzi cine a modelat lumea de pînă la sfârșitul anilor 1980. Unii istorici susțin că revoluția din Octombrie 1917 și produsul acesteia, comunismul sovietic, ar fi jucat acest rol fundamental³. Cei mai mulți dintre partizanii acestei teze consideră că fascismul nu și-a lăsat amprenta asupra istoriei secolului, decât în măsura

¹ Vezi comentariul făcut într-o notă specială, dedicată cazul „Ernst Nolte” de către Francois Furet cât și schimbul de epistole dintre cei doi istorici. Francois Furet, *Trecutul unei iluzii*. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX, traducere de Emanoil Marcu și Vlad Russo, București, Humanitas, 1996, p. 176-177; și Francois Furet, *Ernst Nolte, Fascism și comunism*, traducere Matei Martin, București, Univers, 2000, p. 47.

² Alain Besançon, *Nenorocirea Secolului. Despre Comunism, Nazism și unicitatea „Șoah”-ului* (București: Humanitas, 1999), p. 150

³ Erick Hobsbawm, op. cit., p. 17

în care a obligat pe învingătorii săi să remodeleze lumea de după 1945. Ceea ce ridică semne serioase de întrebare nu este atât ideea în sine, cât valorizarea pozitivă a comunismului ca „pivotal principal al secolului XX”. Aliat al democrațiilor liberale și al capitalismului în „efortul herculean împotriva nazismului”, comunismul devine după 1945 provocarea absolută care-i obligă pe occidentali la continua perfecționare a societății lor. Să fie comunismul cel mai important element, să fi salvat el democrația europeană ca aliată în război, pentru ca mai apoi să fi ajutat Occidentul să se dezvolte prin intermediul „stimulentului frică” și uneori chiar prin procedeele de reformă indirect oferite?¹ Sau aliații occidentali să fi fost nevoiți să transforme URSS într-o super putere politică și militară care, după război, domină și terorizează jumătate din planetă? Desigur, și din această perspectivă comunismul, cu sfârșitul său lipsit de glorie și consecințele-i funeste, constituie în mare măsură „materia și orizontul secolului”.² Interpretarea nu mai este însă una pozitivă.

Fascismul a fost distrus și iremedial compromis după patru ani de război în care aliații și-au sacrificat resursele umane, culturale și materiale pentru a elimina regimuri ce reprezentau antiteza absolută a valorilor în care lumea liberă credea³. Nu toți aliații luptă însă pentru salvarea acestor valori. URSS se legitimează în numele acestora, al umanismului, al toleranței, al libertății și al civilizației. Pe de altă parte teroarea ocupației, munca sclavilor, lagărul și crima în masă nu îi sunt deloc străine.

Spre deosebire de fascism, comunismul se autodistruge, se macină în interior, în spatele cortinei ideologice și al legitimității politice și morale câștigate între 1941 și 1945. De aici valorizarea diferită în Vest, respectiv în Est, a lui 1945, căci esticilor sfârșitul războiului le aduce nu doar sfârșitul unei tiranii ci și nașterea celeilalte, la fel de nemiloase și sângeroase.⁴ 1989 va face posibilă încercarea de a re-analiza pe baze comune cele două experiențe și de a scoate în evidență trăsăturile lor comune. Mai ales că acum fascinația comunismului dispare. În țelul său universal, emanciparea omului, nu mai crede aproape nimeni, așa cum nimeni nu mai crede în coerența sa doctrinară.

Reconsiderarea integrală a secolului XX pare a aduce tot mai aproape comunismul de fascism⁵. Din perspectivă actuală, singura întrebare legitimă ar fi de ce intelectuali anilor 1930-1980 au refuzat să accepte evidențele, faptul că atât fascismul cât și comunismul erau, printre altele, „erezii” ale unor socialiști intransigenți, cu aspirații revoluționare⁶, că elementele care îi apropie pe Lenin și Mussolini, iar mai apoi pe Stalin și Hitler, sunt mai numeroase decât cele care-i despart? Se prea poate ca puțini să fi realizat, precum Pierre Pascal, faptul că, în 1927, la Moscova, un militant încrezător precum Angelo Tasca, criticând Italia lui Mussolini, descria totodată URSS-ul.⁷ Greu de crezut însă că nimeni nu a realizat faptul că, în acei ani, mulți dintre militanții comuniști trec la fascism, sau că unii fasciști aderă la comunism și asta nu din oportunism și în urma unor rătăcirii de moment, ci pentru că atracția ambelor extreme rezidă în afinitățile lor comune, iar rătăcirea militanților este continuă și poate fi înțeleasă numai în raport cu lumea pe care atât comunismul cât și fascismul își propun să o distrugă și să o înlocuiască⁸.

*

¹ Ibidem, p. 21

² Francois Furet, op. cit., p. 7.

³ Michael Burleigh, *The Third Reich, A New History*, Pan Books, 2001, p. 1.

⁴ Ibidem, p. 2.

⁵ A. James Gregor, *Fețele lui Ianus. Marxism și fascism în secolul XX*, traducere de Liviu Bleoca, București, Univers, 2000, p. 17.

⁶ Francois Furet op.cit., p. 21-22.

⁷ Ibidem, p. 195.

⁸ Ibidem, p. 157.

În cazul comunismului, François Furet spunea că, tot ce a rămas în urma „ilu-ziei” sunt oamenii reconvertiți la sistemul de valori al lumii burgheze pe care comu-nismul o urăse, popoare care își neagă trecutul imediat și îi resping ideile, păstrând însă o parte din obiceiurile și moravurile acestuia. În afară de acest Ur-comunism singura moștenire a comunismului este o tabula rasa¹. Nu ideii, nu instituții, doar amintiri traumatice ale unui mesianism ideologic. Ca și Germania lui Hitler, URSS-ul a reușit să fie doar o superputere militară ce a impus respect și teamă, a dus o politi-că externă mondială, a fost venerat de partizani, a avut acoliți, clienți, colonii, sclavi, dușmani etc. Fără a constitui însă o civilizație. Spre deosebire de nazism și fascism, comunismul a beneficiat de o istorie mai lungă pe parcursul căreia a încercat să-și construiască și să-și impună în lume fața umană, să se prezinte drept „o explorare a viitorului”.² Nu a reușit însă, și probabil că viitorul îl va privi doar ca pe cealaltă ma-re reacție și tentație antiliberală și antidemocratică a unei părți a omenirii în secolul XX. Chiar dacă, în 1991, în Vest se mai găseau încă oameni care să spună Moscovei „Thanks for having tried”, ultimul deceniu a făcut ca iluzia să moară încet în minți-le oamenilor³.

Între 1945 și 1989, mai ales între aceste două momente, aproape toate evalu-ările făcute fascismului au condus la rezultate negative. În primul rând, pentru că, de cele mai multe ori, analizele plecau invariabil de la consecințe și nu de la origini. Acest tip de gândire retrospectivă nu a făcut decât să limiteze considerabil înțelege-rea fascismului. În același timp, comunismul, încă în viață, a beneficiat cel mai ade-sea de pe urma gândirii prospective, fiind adesea privit, mai ales de către cei ce nu-i suportau direct tirania, prin prisma utopiei începuturilor⁴. Greu de crezut că, după raportul Hrușciiov sau după momentul Soljenițin, cineva ar mai fi putut să susțină faptul că nu știe nimic despre ororile din Est, despre consecințele directe ale comu-nismului⁵. Cu toate acestea, nu puțini au refuzat realitățile oribile ale universului comunist sau au văzut în acestea, ca și alții înaintea lor, costuri colaterale pe care Omul trebuia să le suporte în numele unui viitor luminos⁶. Nu puțini au fost aceia ca-re au refuzat chiar și după 1989, momentul eșecului absolut al utopiei, să-și reconsi-dere pozițiile. Poate că timpul va găsi o rezolvare definitivă acestei situații. În fond, „Cartea neagră a comunismului”, apărută în 1997, a fost scrisă în mare parte de că-tre oameni care, în urmă cu zece ani, nici măcar nu ar fi conceput să admită ideile pe care acum le susțin⁷.

Duelul dintre fascism și comunism pe de o parte și cel dintre fiecare dintre acestea două în parte și democrație pe de altă parte au umplut secolul al XX-lea. Finalul îl știm. El pare a fi cel puțin până acum un reușit Happy End. Produse ale de-mocrației, pe care vor să o distrugă, atât fascismul cât și comunismul sunt înmormân-tate de cea dintâi. Cu toate acestea, comunismul continuă să fie în continuare văzut și descris ca fiind mai bun și mai uman, fie măcar și numai prin comparație cu fascis-mul. O forță a progresului și a viitorului, opusă răului reprezentat de forțele reacți-unii, ale trecutului. Comunismul este revoluționar și coerent, are pedigree filozofic

¹ Ibidem, p. 7 și următoarele.

² Ibidem.

³ Vezi Martin Malia, Forward: The Uses of Atrocity, în Stéphane Courtois ed., „The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression”, Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1999.

⁴ François Furet, op. cit., p.13.

⁵ Omenirea a știut că sistemul comunist este criminal încă din 1917, dar a avut nevoie de mult timp pentru a nu mai nega cu bună sau rea credință acest lucru și pentru a autentifica această cunoaștere. Vezi Alain Besancon, op. cit., p. 15.

⁶ Vezi Julien Benda, Trădarea cărturarilor, traducere de Gabriela Creția, București, Humanitas, 1993.

⁷ Martin Malia, op. cit.

și un corp doctrinar, în timp ce fascismul nu reprezintă decât un „amalgam cețos de autodidact”.¹

Traducerea, favorabilă comunismului, a luptei acestuia cu fascismul a fost și continuă adesea să fie redusă la conflictul dintre universal și particular, clasă și popor, naționalism și internaționalism. Corectă dintr-un punct de vedere, această traducere a generat și continuă încă să genereze confuzie și să facă imposibilă înțelegerea faptului că, la origini, cele două sunt inseparabile și că, ultimii născuți ai repertoriului politic european, fascismul și comunismul nu doar se hrănesc unul pe celălalt în termenii negației, ai „reacției la” și ai „luptei contra”. Dușmani declarați (în general), dar și complici, cel puțin între 1939 și 1941, fascismul și comunismul se contaminatează, se copiază, se împrumută și se fură reciproc. Sunt, așa cum îi descrie A. J. Gregor, cele două fețe ale lui Janus, fără însă ca unul să privească doar în trecut iar celălalt doar în viitor.²

Astăzi, nici Marx și nici internaționalismul permanent invocat de partizanii comunismului nu-i mai pot conferi acestuia, în mod automat, superioritate în fața fascismului. Nu mai pot duce, ca în trecut, nici la refuzarea dreptului fascismului de a beneficia de „privilegiul și blestemul revoluționar” doar fiindcă luptă sub un alt drapel, al națiunii, al rasei etc.³ Asta, printre altele, fiindcă din ce în ce mai puțini istorici continuă să susțină astăzi teza preferată a marxștilor, cea a fascismului reactiv și terorist. Nici teza conservatorilor, cea a fascismului reactiv și defensiv, folosită atât de Winston Churchill cât și mai recent de Ernst Nolte⁴, nu se mai bucură de credibilitate. Responsabilă pentru această schimbare de plan este nu compromiterea irevocabilă a celor două teorii, cât faptul că puțini istorici mai sunt dispuși astăzi să reducă fascismul la un simplu rol funcțional, de instrument al burgheziei și tot atât de puțini îl mai traduc în termenii anti-comunismului de masă, preferând să vadă în el manifestarea unei drepte revoluționare și anti-burgheze ce „posedă (la rândul ei) magia viitorului”.⁵ Mai mult decât atât, unii autori susțin faptul că fascismul paradigmatic al lui Mussolini nu ar fi fost nici anti-marxist, cu atât mai puțin anti-socialist și că reacția fascistă ține doar de modul în care aceștia percep revoluția bolșevică ca pe o eroare. Prin urmare, anticomunismul primului fascism ține de respingerea internaționalismului proletar promovat de bolșevism, în condițiile în care anii războiului indicaseră faptul că conștiința clasei muncitoare exista doar la nivelul națiunii, și totodată de teama exportului forțat de revoluție proletară de care comunismul din Rusia avea nevoie pentru a putea să se extindă, inclusiv teritorial, pentru a ieși din criza internă și a reuși astfel să supraviețuiască la el acasă⁶.

*

La jumătatea anilor 1960, lumea liberă vorbea încă despre totalitarism, despre ororile comunismului ca și despre cele ale fascismului. „Gemenii heterozigoți” erau deopotrivă inculpați pentru distrugerile provocate: materiale, umane, morale, politice. Clasificările indecente, tăcerea în cazul unuia și expunerea totală în cazul celuilalt, își fac însă simțită prezența tot în această perioadă, pe fondul căderii în desuetudine a paradigmei totalitare, ce încercase să ofere o bază de analiză comună celor două⁷. După 1989, totalitarismul revine în scenă, însă nici acum el nu reușește să ofere prea multe răspunsuri în privința naturii comune a fascismului și a comunismului.

1 Francois Furet, op. cit., p. 14.

2 A. J. Gregor, op. cit.

3 Francois Furet, op. cit., p. 40.

4 Ernst Nolte, *Der europäische Bürgerkrieg, Propyläen Verlag, Berlin, 1987.*

5 Francois Furet, op. cit., p. 189-190.

6 A. James Gregor, op. cit., p. 162-163, 170-171.

7 Francois Furet, op. cit., p. 171-174.

Mai mult, în Estul recent eliberat, el motivează într-o oarecare măsură hipermnazia comunismului și amnezia fascismului.

Mulți sunt tentați să interpreteze dinamica totalitarismului ca model interpretativ exclusiv prin prisma politicului capabil să dicteze și să impună priorități și limite în sfera academică. Rolul politicului nu poate fi negat, însă limitele și prioritățile științei nu țin neapărat doar de sfera de interese a acestuia. Nu de puține ori chiar omul de știință este cel care se plectisește de un astfel de model, îl consideră depășit, imperfect, irelevant. Dovadă, faptul că fascismul și comunismul nu au putut fi analizate și comparate nici prin prisma ideologiei. În primul rând, pentru că fascismului i s-a refuzat mult timp, pînă în anii 1990, această „calitate”. Mai recent, pentru că ea i se refuză comunismului. Deși atât comunismul cât și fascismul s-au revendicat de la un întreg trecut intelectual, deși fiecare a vorbit despre tradițiile sale europene sau universale și într-o măsură considerabilă au și reușit să-și impună pretențiile și „genealogiile”, autori consacrați, care au acceptat în trecut legitimitățile revendicate de comunism și/sau fascism realizează astăzi că o astfel de abordare este periculoasă, fie și numai pentru că, indirect, face jocul extremismelor și le conferă totodată o nesperată demnitate¹.

Ce model interpretativ ar putea scoate din impas studiile preocupate de fascism și comunism, este greu de spus. Dificultățile țin de faptul că fiecare dintre modelele deja propuse nu surprinde decât o parte infimă, cel mai adesea nu tocmai pe cea mai reprezentativă, a realităților trecutului. Totodată, mai ales în cazul nostru, un mare deficit îl reprezintă încăpățănarea istoricului de a traduce într-un limbaj rațional și secular, inclusiv elementele ce țin prin excelență de irațional și religios. Atât de mult ține istoricul la dogma metodologică și la teorie, încât riscă uneori să nu înțeleagă sau, în cel mai fericit caz, să nu poată surprinde și reprezenta, prin intermediul textului, spiritul epocii pe care o descrie.

Spre deosebire de omul de știință actual, mult prea preocupat de acuratețea conceptelor folosite și de caracterul neutru al acestora, contemporanii apariției pe scena politică europeană a comunismului și a fascismului erau mai curând atenți la impactul acestora asupra individului și a condiției umane, la transformările morale produse de cele două la nivelul societății. Cum vocabularul politic în uz părea insuficient și imperfect, ei nu ezită nici să inventeze concepte noi, nici să apeleze la metafore.

„Poporul visează iar un profet îi spune ce visează” spunea despre relația dintre Hitler și germanii primul biograf al Führerului². Înaintea lui Konrad Heiden, Victor Klemperer îl comparase pe Hitler cu fanaticul predicator Rienzi, erou wagnerian cu care Hitler se identificase încă de timpuriu, în timp ce alții îl descriseseră plecând de la imaginea lui Jan Böckelson, liderul anabaptist ce terorizase orașul Münster în secolul XVI³. Despre Lenin și Stalin nu vorbește nimeni în epocă în astfel de termeni, deși ar fi putut foarte bine să o facă. Despre bolșevism însă, Bertrand Russell nu ezită să spună că ar fi acea nouă religie, admirabilă și totodată fanatică, capabilă să ofere omenirii deziluzionate de după primul război mondial un crez și energia necesară pentru a trăi.

Observatorii fascismului și comunismului, ca și partizanii acestora nu erau nicidecum primii care descriseseră mișcări politice în termenii pseudoreligiilor apelând la liturghii eclectice și la ersatz-uri teologice. Robespierre realizase puterea unei

1 Vezi comentariul făcut de Alain Besancon în *Nenorocirea secolului*, p. 35. Cu douăzeci și unu de ani mai înainte, în 1977, Besancon dedicase un studiu remarcabil originilor intelectuale ale leninismului. Vezi Alain Besancon, *Originile intelectuale ale leninismului*, București, Humanitas, 1993.

2 Konrad Heiden, *The Fuhrer*, London, 1944, p. 113.

3 Vezi Victor Klemperer, *I Shall Bear Witness. The Diaries of Victor Klemperer 1933-1941*, London, 1998, p. 71.

astfel de pseudo-religii politice de a mobiliza emoțiile și entuziasmul oamenilor într-o manieră de neconceput în cazul politicilor convenționale. Ulterior, Tocqueville nu va face altceva decât să teoretizeze în marginea renașterii politice generate de revoluția franceză, care dominase secolul XIX prin apostolii, militanții și martirii săi.¹

„Urmașii” lui Tocqueville preiau idea și o transpun în cazul comunismului și fascismului. În fond, era ușor de observat faptul că spre deosebire de competitorii lor „tradiționaliști” atât comuniștii cât și fasciștii apelau la soldați politici, la artiști politici, la estetică și teatral în propagandă etc. URSS-ul, Italia lui Mussolini și Germania lui Hitler creau impresia unor „state biserici”, perfect ierarhizate, capabile să-și atragă credincioșii nu în baza unei trecătoare isterii de masă ci a unor partituri teologico-politice, fundamentate pe ura contra burgheziei, în care Lenin vedea deschizătorul de drum al imperialismului și fascismului, iar Mussolini și Hitler pe deschizătorul de drum al comunismului².

Atât fascismul cât și comunismul pot fi privite drept teologii politice, fiecare cu „biblismul” și ereziile sale, fiecare promițând oamenilor mântuirea³. Amândouă dispun de o dogmă intolerantă, de predicatori, apostoli, militanți și martiri, amândouă fac apel la ritualuri sacre, la altare și idoli. Totodată, oferă explicații totale și ultime privind trecutul, prezentul și viitorul, propun soluții finale, vorbesc despre o nouă ordine și un nou Om, se prezintă ca salvaționiști și nu în veac, ci „acum și aici”⁴. Pretind totodată și obțin de la aderenți dedicarea totală și afirmarea permanentă a credinței în misiunea mesianică a mișcării, partidului, regimului. Ca multe alte religii, și cele politice, mai ales comunismul și fascismul, au însă și dușmani, ce fac parte cel mai adesea dintr-o complexă conspirație demonică. Dezorientați în unele cazuri, cel mai adesea nu doar dezorientați, aceștia nu pot fi întotdeauna convertiți și prin urmare trebuie eliminati, exterminați fie și numai pentru că există, pentru că sunt ceea ce sunt și nu pentru ceea ce au făcut. În lupta cu un astfel de dușman ideea de păcat, de milă, de vină nu-și au locul. Desigur, între cele două pseudo-religii există o diferență care poate să li se pară unora ca fiind fundamentală. Comunismul promite celor ce îi urmează calea un sfârșit fericit. Nazismul le promite și el salvarea, mântuirea, dar nu elimină din ecuație nici posibilitatea distrugerii totale, oricum preferabilă înfrângerii, la finalul unei lupte ultime și eroice.

Poate că nici acest model interpretativ nu este perfect. Meritul lui constă în definitiv, doar în infirmarea scuzei oferite celor atrași de extremismele secolului XX de „eroarea de judecată”, de orbire, de rătăcirea de moment, etc. Aducerea în prim planul discuției a investigației psihologice a militantului fanatic în sistem, în aceste quasi-religii secularizate al căror obiect este istoric, explică atât adeziunea intelectualilor la ideile comuniste și fasciste și chiar folosirea de către aceștia a limbajului liturgic al acestora - căci, după cum spunea Besancon, sub imperiul ideologiei nu poți rămâne inteligent -, cât și pe cea a maselor de believers confrunțați cu o doctrină expusă în câteva pagini, doctrină pe care o recitesc până la refuz și pe care o psalmodiază, ajungând astfel să se supună într-un totu gândirii oraculare, inspirate și spectaculare a liderului⁵.

Dezbaterea fascism vs. comunism, am văzut, este pe cât de prolifică pe atât de perdantă. Cea asupra fascismului și comunismului ne poate duce mai aproape de adevăr fără însă a putea să spună totul, chiar dacă adesea surprinde esențialul. Tratarea separată a celor două pare a reprezenta încă o necesitate, pentru că, spune Furet, numai astfel putem vizualiza forța pasiunii, specificitatea, inclusiv cea a crimelor, în fiecare caz. Imitația și confruntarea contează dar nu sunt fundamentale,

1 Michael Burleigh, op. cit., p. 6.

2 Francois Furet, op. cit., p. 15

3 Alain Besancon, Nenorocirea secolului, p. 83-106.

4 Michael Burleigh, op. cit., p. 5.

5 Alain Besancon, Nenorocirea secolului, p. 36-38.

pentru că nici comunismul nici fascismul, mai ales fascismul, nu avea nevoie (doar) de prezența și eventual precedentul celuilalt pentru a prinde rădăcini¹.

Altfel, ar însemna să vedem în acesta din urmă doar manifestarea unui anti-marxist și anticomunist reactiv, ignorând faptul că fascismul reprezintă pentru comunism un rival, un răspuns de sorginte eretico-marxistă la anti-naționalismul socialismului de dinainte de război și o materializare a tendințelor deja existente ale celor două extreme de a se întâlni.

¹ Francois Furet și Ernst Nolte, op. cit., p. 80.

Loja masonică P2 și România

■ SABIN DRĂGULIN

[„Dimitrie Cantemir” Christian University]

Abstract

In the following article the author aims at proving that Nicolae Ceausescu wasn't a member of the P2 masonic lodge. The conclusion has been driven following an in depth research conducted in the archives of the Italian state.

Keywords

Freemasonry; communism; masonic lodge

Dimineața zilei de 10 martie 1981 nu părea cu nimic mai deosebită decât o altă zi de primăvară. Nimic mai înșelător. Este momentul în care a izbucnit unul dintre cele mai intens mediatizate scandaluri cu caracter politic pe care Peninsula l-a cunoscut. Din acest moment, sub ochiul atent și iscoditor al presei locale și internaționale au intrat serviciile secrete, sistemul financiar-bancar, armata, carabinierii, justiția, partidele politice ca și anumite cotidiane, care, în perioada anterioară, s-au evidențiat prin luări de poziții care puteau fi suspectate că au făcut jocul anumitor cercuri de interese. Pe parcursul anchetelor realizate de ziaristi, magistrați, funcționari ai statului din cadrul serviciilor secrete, poliție sau Garda de Finanțe, ca și de parlamentari s-a observat că, începând cu deceniul 7, în Italia s-a articulat și dezvoltat o rețea paralelă de putere care avea ca scop cucerirea controlului politic.

Caracterul complex al situației a impus ca Parlamentul, întrunit pe data de 23 septembrie 1981, să discute și să adopte Legea nr. 527, care hotăra instituirea unei comisii parlamentare însărcinată cu anchetarea activității Lojei masonice P2.¹

Pentru a înțelege mai bine contextul evenimentelor, trebuie să facem referire la activitatea a doi judecători

¹ Alberto Cecchi, Storia della P2, Editori Riuniti, 1985, p. 5.

milanezi, Colombo și Turone, însărcinați cu anchetarea unui alt dosar dificil prin implicațiile dezvoltate atât la nivel local, dar și internațional. Acest dosar, intitulat „Cazul Sin-dona”, a fost la acel moment unul din scandalurile care a făcut vâlvă în Italia, deoarece, în urma cercetărilor, s-a demonstrat implicarea mai multor funcționari din înalta administrație de stat, ca și a unor parlamentari sau oameni de finanțe în diverse afaceri, prea puțin curate, care implicau rețele de tip mafiot autohtone, dar și de pe continentul nordamerican. Acești magistrați au ordonat colonelului Vincenzo Bianchi din cadrul Gărzii de Finanțe să percheziționeze și, eventual, să sechestreze documente care s-ar fi găsit la sediile deținute sau frecventate de Licio Gelli.¹ Ca un fapt spectacular și nu lipsit de importanță, este că deschiderea plicului în care se informa locul și sediile care vor fi percheziționate, a avut loc la o distanță de 100 km de Roma, fiindu-i interzis în mod expres conducătorului acțiunii de a lua legătura cu autoritățile locale. În timpul acestei acțiuni au fost percheziționate Vila Wanda din Arezzo (reședința lui Licio Gelli), sediile societăților Giole și Socam de la Castiglione Fionchi, o altă adresă din Frosinone (localitate aflată în apropierea Romei), apartamentul ocupat de Marele Maestru de la hotelul Excelsior din Roma la care s-au adăugat și alte adrese. Judecătorii sperau să găsească documente compromițătoare, care să demonstreze legăturile de afaceri dintre Michele Sindona și Licio Gelli, acesta din urmă fiind suspectat că ar fi folosit banca deținută de Sindona ca acoperire pentru diverse afaceri, beneficiind, în același timp, și de posibilitatea de a-și recupera banii cu puțin înainte de declararea falimentului bancar.

Cu toate că în urma acțiunii nu s-a găsit nimic care să aducă lumină în cazul sus menționat, din analiza ulterioară a documentelor, s-au deschis noi piste adiacente care puteau să aducă lumină în propriul caz sau în alte anchete. Documentele de o importanță capitală pentru ancheta ce îl implica pe Licio Gelli descoperite la Castiglione Fionchi erau listele și dosarele a aproape 1000 de membri ai Lojei P2.²

Este momentul să ne oprim puțin din expunerea evenimentelor, pentru a face o scurtă incursiune în istoria masoneriei italiene. Începuturile acesteia au fost identificate la începutul secolului 18, când este înființată prima lojă masonică cu sediul la Roma. Apariția acesteia a fost facilitată de ajutorul acordat de masoneria britanică.³ Pentru aproape o jumătate de secol, urmează o perioadă de criză pentru tânără masonerie italiană, pentru ca o nouă perioadă de înflorire să fie deschisă începând cu anul 1796, după intrarea armatelor lui Napoleon Bonaparte în Italia. Din acest moment, se dezvoltă un alt tip de masonerie, laicizată, democratizată și orientată din punct de vedere ideologic, la stânga.⁴

Un secol mai târziu, va izbucni o criză majoră care va provoca, în anul 1908, scindarea masoneriei în două ramuri: pe de o parte se afla „Marea Lojă Națională a Masonilor Liberi din Italia” (Loja Marelui Orient de Italia, cu sediul în Palatul Giustiniani) și „Prea Înalta Mare Lojă Națională Italiană a vechilor masoni liberi și acceptați”. Din acest moment, cele două facțiuni se vor găsi în competiție directă atât pe plan intern pentru cucerirea puterii politice, dar și pe plan extern pentru a primi recunoașterea celor două mari loje masonice europene; franceză și engleză. De altfel, recunoașterea oficială a „Marelui Orient de Italia” va veni târziu, abia în anul

1 Massimo Deodori, P2: la controscoria. Fatti e misfatti, uomini e partiti, banchi e giornali, generali e terroristi, furti e assassini, ricatti e potere, secondo i documenti dell'inchiesta parlamentare sulla loggia di Gelli, Edizioni Sugarco, Milano, 1986, p. 10.

2 Camera dei Deputati, Senato della Repubblica, „Commissione Parlamentare D'Inchiesta sulla Loggia Massonica P2”, Allegati alla Relazione, serie seconda; Documentazione Racolta Dalla Commissione, vol. Tomi I, II, III, IV, Roma, 1984.

3 Carlo Francovich, Storia della Massoneria in Italia dalle origini alla Rivoluzione francese, Edit. La Nuova Italia, Firenze, 1975, p. 46-47.

4 Ibidem, „La Massoneria in Italia nell'700”, în La Massoneria nella storia d'Italia, a cura di Aldo A. Mola, Edit. Atanor, Roma, 1971, p. 61.

1972, când va fi recunoscută de către „Marea Lojă Unită Engleză”.¹

În perioada interbelică, cele două loje își vor oferi sprijinul lui Benito Mussolini, Loja Marelui Orient de Italia acordând chiar Ducei titlul onorific de Mare Maestru, care a și fost acceptat de către acesta în anul 1923.² Acest fapt nu l-a împiedicat pe Mussolini, după anul 1927, ca o parte a acordului cu Scaunul Papal să interzică masoneria, confiscând, în același timp, Palatul Giustiniani. După încheierea celui de-al doilea război mondial, „Marea Lojă Mama de Anglia” a trecut cu vederea afrontul, considerând că erezia acceptării Ducei ca mason a fost realizată de masoni eretici fără acceptul ierarhiei oficiale.³

Din acest moment, va intra în calitate de factor de influență o altă lojă importantă – cea americană. Purtătorul de cuvânt și mijlocitorul de interese a cercurilor masone engleze și americane nu erau altele decât serviciile secrete ale celor două mari puteri. Motivația intervenției avea un suport ideologic și se dorea realizarea unei contraponderi viguroasei mișcări de stânga care a cuprins Italia după încheierea ostilităților.⁴

Din dorința de a exemplifica cum se poate realiza o istorie paralelă a unui fenomen istoric de importanța celui mason, expunem o succintă istorie realizată de Pier Carpi, membru al Lojei P2 și apropiat al lui Licio Gelli. Acesta arată că „Loja Marelui Orient de Italia a fost fondată în anul 1805 la Milano, reconstituită ulterior în 1861 și succesiv transferată la Firenze și Roma, devenite noile capitale ale regatului, sediul central fiind, din anul 1901, Palatul Giustiniani”.⁵

Să revenim totuși la prima parte a narațiunii noastre. Odată cu dezvoltarea cercetărilor privind activitatea Lojei P2, a fost imposibil ca masoneria italiană, în întregul său, să nu intre în atenția opiniei publice. Din această cauză, „Loja Marelui Orient”, încercând să se delimiteze de P2 și Licio Gelli, a declarat că, în realitate, aceasta era o lojă eretică, cu caracter secret. Aceste declarații au fost combătute cu succes de Marele Maestru, care a demonstrat cu documente că propria loja era acceptată oficial de către loja mamă, „Loja Marelui Orient de Italia”.⁶

Dar cine este Licio Gelli, această figură enigmatică, protagonistul principal al acestui scandal?

Viitorul „Mare Maestru” s-a născut la Pistoia, în nordul Italiei, în anul 1919. La vârsta de 13 ani va agresa fizic un profesor care avea idei antifasciste, fapt ce îi va provoca exmatricularea din toate școlile regatului. Cinci ani mai târziu, se înrolează pentru Spania împreună cu fratele său, în cadrul batalionului nr. 735 - „cămășile negre”. După încheierea războiului civil se va întoarce în patrie, pentru ca în anul 1940 să fie înrolat în cadrul regimentului nr.127 de infanterie. Transferat fiind la regimentul de parașutiști de la Viterbo, va suferi un accident și va fi trimis acasă.⁷ Devine din acest moment colaborator al naziștilor, ca persoană de legătură dintre aceștia și armata italiană. Concomitent, se pune la dispoziția mișcării de partizani din Pistoia, organizată de către comuniștii italieni⁸, pentru ca să colaboreze cu serviciile militare italiene (SIM), prin intermediul acestora intrând în contact și cu serviciile engleze.⁹

Ulterior, după eliberarea de către aliați a regiunii, își oferă serviciile „Serviciului

1 Camera dei Deputati, Senato della Repubblica, „Commissione Parlamentare D’Inchiesta sulla Loggia Massonica P2”, Allegati alla Relazione, serie seconda; Documentazione Racolta Dalla Commissione, vol terzo, Tomo II, Roma, 1984, p.133.

2 Gianni Vannoni, *Massoneria, Fascismo e Chiesa cattolica*, Edit.Laterza, Bari, p. 120.

3 Ibidem, p. 121.

4 Alberto Cecchi, op.cit., p. 33-45.

5 Pier Carpi, *Il caso Gelli; la verita sulla Loggia P2, parla Licio Gelli con documenti inediti*, Bologna, 1982, p. 132.

6 Vezi anexele la Pier Carpi.

7 Giuseppe De Lutiis, *Storia dei servizi segreti in Italia*, Edit. Riuniti, Roma, 1991, p. 184.

8 Alberto Cecchi, op.cit., p. 34.

9 Giuseppe De Lutiis, op.cit., p. 184.

Secret Militar - CIC - Counter Intelligence Corp" al celei de-a 5-a armate americane.¹ Cu toate acestea, pe data de 8 septembrie 1944, partizanii, după ce l-au identificat ca și colaborator al naziștilor, îl arestează și intenționează să-l omoare. Va fi salvat, în ultimul moment, de către un lider al rezistenței locale, primind inclusiv un permis de liberă trecere, având astfel posibilitatea de a se transfera în Sardinia.² În timpul cercetărilor realizate de către Comisia Parlamentară de Anchetă însărcinată cu activitatea Lojei P2, s-a relevat că persoana care a intervenit personal în salvarea lui L.G. nu era altul decât viitorul primar al Pistoiei, Giuseppe Corsini care a declarat la momentul respectiv că a colaborat cu grupul de partizani „Silvano Fedi”.³ Cu toate acestea, între anii 1946-1948 va fi supus urmăririi din partea Ministerului de Interne, fiind suspectat de joc dublu în timpul războiului.⁴ Într-unul dintre rapoartele informative realizate de către un membru al poliției se arată că suspectul este „agent al serviciilor străine”, avându-se în vedere cu precădere serviciile din Est.⁵ După începerea anchetei parlamentare, SISMI a pus la dispoziția Comisiei un document de uz intern în care se considera că Gelli a devenit, imediat după război, spion al serviciilor secrete din Est, care după metodologia clasică, a fost „adormit” pentru a-i permite să penetreze ulterior sectoarele nevralgice ale statului italian.⁶ După liniștirea apelor, se va întoarce în Pistoia, unde va deschide o librărie colaborând în același timp cu deputatul democrat creștin Romolo Diecidue între anii (1948-1958). Ulterior, va deschide o nouă societate intitulată „Permaflex”, care se ocupa cu vânzarea de mobilă, devenind un furnizor al armatei americane staționate în Italia. În anul 1963, va face o cerere pentru a intra în masonerie, dar a trebuit să aștepte trei ani, deoarece alți membri au adus în discuție trecutul său nazist. Va fi totuși acceptat în anul 1965, reușind ca în scurt timp, cu ajutorul avocatului Roberto Ascarelli (la acea data „Mare Maestru Adjunct”) să evolueze pe scara ierarhică. După 1969 va face parte din loja P2, unde va îndeplini, din 1971, funcția de secretar organizatoric. Este momentul în care, în interiorul organizației, se va deschide o luptă pentru putere, L.G. fiind liderul unei facțiuni cunoscută sub numele „Gruparea Licio Gelli/ P2”.

În această perioadă încep să pătrundă în lojă militari, funcționari ai serviciilor secrete, oameni de afaceri sau grade înalte din cadrul Gărzii de Finanțe și Carabinieri. De aceea, noua grupare va concentra un important pol de putere care va determina luarea unei poziții din partea celorlalți frați situați în alte loje. Astfel, în anul 1974, cu ocazia întâlnirii de la Napoli a celor mai înalți exponenți ai masoneriei italiene, s-a luat în discuție situația existentă în interiorul Lojei P2. O parte dintre participanți doreau decapitarea lui Gelli, acesta fiind considerat un element periculos pentru masonerie. Acest eveniment nu a avut loc, ceea ce a demonstrat că poziția lui Gelli era puternică, pentru ca, în anul 1975, să fie confirmat în funcția de „Mare Maestru” al Lojei P2.⁷

Ceea ce a șocat opinia publică, la momentul 1981, a fost că pe listele lojei se găseau, printre personalități ale momentului, persoane care dețineau funcții importante în serviciile secrete, armată, carabinieri, numirea acestora în funcții fiind foarte apropiată cu data intrării în lojă. Pentru a exemplifica, îi numim pe următorii: Giovanbattista Palombo, Franco Pichiotti, Giulio Grassini (director din 1978 al SISDE - Serviciul pentru informații și siguranță democratică), Pietro Musumeci (nr. 2 în SISMI- Serviciul pentru

1 Ibidem, p. 185.

2 Alberto Cecchi, op.cit., p. 64.

3 Camera dei Deputati, Senato della Repubblica, „Commissione Parlamentare D'Inchiesta sulla Loggia Massonica P2”, Camera dei Deputati, Senato della Repubblica, „Commissione Parlamentare D'Inchiesta sulla Loggia Massonica P2”, Allegati alla Relazione, serie seconda; Documentazione Racolta Dalla Commissione, vol. I, Tomi I, II, III, IV, Roma, 1984, p. 11.

4 Ibidem, vol. III, p. 499.

5 Idem, Ibidem, p. 500.

6 Idem, vol V, p. 11.

7 Massimo Teodori, op.cit., p. 19-20.

informații și siguranță militară), Vito Micelli (conducător al SID-Serviciului de informații al apărării - între anii 1978-1981), coloneii Gianadelio Maletti (deja șef al secției D din cadrul SID)¹, Antonio Viezzer (secretar al secției D din cadrul SID), Giovanni Battista Minerva (SID) și căpitanul Antonio Laleruna (comandant al NOD în SID); în Garda de Finanțe, Orazio Giannini (șef al Gărzii de Finanțe între anii 1978-1981), Pietro Spaccamonti, Luigi de Santis, Giuseppe Siracusani și Giovanni Allavena - generali de armată, Donato Lo Prete (șeful statului major între anii 1974-1978), Raffaele Giudice (comandant general, 1974-1978), în marina militară, amiralii Vittorio Forgiane, Achile Alfani și Giovanni Torisi (în anul 1977 a deținut funcția de Șef de Stat Major al Marinei și ulterior al Apărării). La aceștia se adăugau Osvaldo Minghelli (Siguranța Publică) și Federico Umberto Amato (șef al Biroului Afaceri Rezervate al Ministerului de Interne). La nivelul oamenilor de finanțe se găseau Michele Sindona, Roberto Calvi (Banca Ambrosiano), Alberto Ferrari (Banca Nazionale de Lavoro), Giovanni Cresti (director general al bancii Monte dei Paschi di Siena). În sectorul mass-media era Angelo Rizzoli (deținător al mai multor cotidiene, printre care cel mai important era „Corriere della Sera”), Franco di Bella (director la același ziar). În domeniul justiției, printre cei mai importanți se regăseau Carmelo Spagnolo (prim președinte al Curții de Casație) sau Ugo Zilletti (vicepreședinte al Consiliului Suprem al Magistraturii), la care se adăugau senatori, deputați, miniștri, înalți funcționari aflați în funcție în principalele ministere.²

Dintre personalitățile actuale se găseau pe liste: Silvio Berlusconi (actualul președinte al Consiliului de Miniștri, proprietar al grupului Mediaset și al echipei de fotbal A.C. Milan), Maurizio Constanzo (director al postului de televiziune Canale 5 deținut de Silvio Berlusconi) sau Emanuele Vittorio Savoia (nu se cunoaște care dintre ei, tatăl sau fiul, descendenți direcți ai casei regale italiene)³.

Începând cu 26 ianuarie 1982, data la care Comisia Parlamentară de Anchetă și-a început activitatea și până la 12 iulie 1984, când a fost prezentat în fața Parlamentului raportul de activitate și concluziile, au fost efectuate 147 de ședințe. În timpul lucrărilor, au fost individuate 8 direcții principale. Acestea sunt:

1. persoana și cariera lui Licio Gelli, originea influenței sale și modul în care a exercitat-o în interiorul lojei P2, în relație cu masoneria oficială, organizarea internă a P2 și raporturile dintre grupul dirigent și membrii simpli.
2. compromisiunile Lojei P2 cu terorismul.
3. legăturile cu serviciile secrete și elita militară.
4. legăturile și penetrarea lojei P2 în administrația publică și magistratură.
5. legăturile și penetrarea în lumea politică.
6. legăturile cu lumea afacerilor.
7. spațiul mass-media.
8. canalele și obiectivele legăturilor internaționale ale Lojei P2.

Referindu-se la punctul nr. 8 din lista enunțată mai sus, putem face următoarea observație: Analizând dosarele de arhivă, s-a observat că, de-a lungul timpului, au existat contacte între Licio Gelli, P2 sau alți membri ai organizației și servicii secrete aparținând următoarelor state: Argentina, Cuba, Bulgaria, Egipt, Israel, Panama, S.U.A, Siria, U.R.S.S., Spania, Elveția, Franța, Grecia, Anglia, Germania, Uruguay, Ungaria și

¹ Biroul „D” nu se ocupa doar cu siguranța internă, dar și cu contraspionajul, poliția militară, contraspionajul economic industrial, fiind în același timp un centru autonom de putere în interiorul SID, numărând 600 de angajați, deținând un buget propriu.

² Toate aceste nume se regăsesc în Vol. I. tomurile I, II, III, IV, enunțate la nota nr. 3.

³ Camera dei Deputati, Senato della Repubblica, „Commissione Parlamentare D’Inchiesta sulla Loggia Massonica P2”, serie seconda, Documentazione Racolta dalla commissione, vol. II, „Resoconti sull’attendibilità delle liste e sulle posizioni di afiliamento”, Tomo II, Roma 1984, (Savoia Vittorio Emanuele apare pe listă la nr. 516, Berlusconi Silvio la nr. 625, iar Constanzo Maurizio la nr. 626).

Vatican. Contactele erau facilitate de persoane aflate în interiorul serviciilor secrete italiene, prin care se intermediu afaceri ce priveau traficul de petrol, armament sau îmbrăcăminte. Analizând, de exemplu, acest element, Comisia a descoperit existența unei relații privilegiate între societăți deținute de Licio Gelli în Italia și România. În urma acestor afaceri, „Marele Maestru” a pus bazele propriului imperiu financiar. În timpul anchetei, mai multe persoane, întrebate fiind de natura relațiilor avute cu Licio Gelli, au declarat că acesta se prezenta ca un prosper om de afaceri pe plan internațional, deținând relații personale cu președinți ca Juan Peron (președintele Argentinei), Nicolae Ceaușescu (președintele R.S.R) sau Ronald Reagan (președintele S.U.A).¹

Referitor la legăturile avute cu N. Ceaușescu și România, aceștia au declarat că Gelli se lăuda frecvent că, în calitate de om de afaceri, are legături speciale cu Ceaușescu. Unul dintre anchetați a declarat că, la auzul acestei vești, l-a rugat pe Gelli să intervină personal pe lângă autoritățile române pentru rezolvarea unui caz special. Acesta se referea la situația unei tinere italiene, care aflându-se într-o excursie în România, s-a îndrăgostit de un tânăr cu care a avut și un copil. Intenționând să se întoarcă în țară, dorea să fie acompaniată de tatăl copilului, dar autoritățile române refuzau acordarea vizei; acest eveniment avea loc în anul 1976, iar Gelli a luat legătura cu un anume domn Ciobanu, consilier comercial în cadrul Ambasadei Române la Roma și cu ambasadorul Florian Chiriac. În urma intervenției, situația s-a rezolvat imediat, cuplul reușind să părăsească țară.²

La cererea Comisiei Parlamentare, Garda de Finanțe a deschis o anchetă pentru a clarifica natura relațiilor dintre firmele deținute de L.G. și România. În urma cercetărilor s-a descoperit că, între anii 1973-1975, două societăți deținute de acesta, „Giole SpA” cu sediul la Castiglion Fiochi și „I.N.C.O.M. SpA” cu sediul în Prato, au dezvoltat activități comerciale cu societatea română CONTEX cu sediul în București.³

Aceste societăți au trimis în România specialiști însărcinați cu supravegherea producției, iar „staff-ul” era format din oameni trimiși din Italia.⁴ Garda de Finanțe a descoperit că în România era trimisă materia primă, aici fiind transformată în diverse obiecte de îmbrăcăminte (pantaloni, costume, cămăși, paltoane, etc.), plătite la prețuri derizorii⁵ și reimportate în Italia, fără nasturi sau mici elemente de refinitură, sub titlul de „cârpe”, beneficiind astfel de importante reduceri fiscale. Ulterior erau etichetate, în cadrul celor doua societăți și vândute pe piața italiană sau nord-americană la prețuri occidentale.⁶

Pentru a da veridicitate acestor afirmații expunem date prezentate de Garda de Finanțe Comisiei Parlamentare.⁷

Pentru societatea Giole:

Vama Firenze:

Nov. 1973	10.509 kg.
Dec. 1973	10.509 kg.
Total	21.018 kg.
Ian. 1974	59.909 kg
Febr. 1974	16.363 kg
Total	76.272 kg.

1 Ibidem, Idem, vol.V., p.504, 507.

2 Idem, Ibidem, Allegati alla Relazione, serie I, Resocontri stenografici delle sedute della Commissione, vol. I, p. 272.

3 Ibidem, Idem, Allegati alla Relazione, serie seconda; Documentazione Racolta Dalla Commissione, Vol.VII bis, p. 318.

4 Ibidem, Idem, op.cit., vol. XVI, p. 139.

5 Idem, op.cit., vol. XV, p. 305.

6 Idem, Ibidem, Allegati alla Relazione, serie I, Resoconti stenografici delle sedute della commissione, Vol. I, p. 75, 80, 353, 364.

7 Ibidem, op.cit., vol.VII bis, p. 304-307.

Vama Pistoia:

1973	Dec.	23.429 kg.
1974	Ian.	13.726 kg.
	Febr.	93.615 kg.
	Martie	161.715 kg.
	Apr.	125.455 kg.
	Mai	82.634 kg.
	Iunie	124.731 kg.
	Iulie	140.072 kg.
	Aug.	88.442 kg.
	Sept.	126.051 kg.
	Oct.	176.223 kg.
	Total	1.118.946 kg.
1975	Ian.	334.737 kg.
	Febr.	85.938 kg.
	Martie	149.844 kg.
	Mai	208.402 kg.
	Aug.	9.312 kg.
	Sept.	105.954 kg.
	Oct.	177.728 kg.
	Total	1.071.966 kg.

Pentru Societatea Incom din Montecatini, Terme:

Vama Pistoia:

1973:	Aug.	19.352 kg.
	Sept.	31.321 kg.
	Total	50.673 kg.
1974:	Ian.	10.852 kg.
	Febr.	12.359 kg.
	Iunie	16.976 kg.
	Iulie	32.871 kg.
	Aug.	36.858 kg.
	Sept.	119.870 kg.
	Oct.	115.743 kg.
	Dec.	36.316 kg.
	Total	381.845 kg.
1975:	Ian.	27.452 kg.
	Febr.	78.149 kg.
	Martie	28.900 kg.
	Mai	29.702 kg.
	Iunie	9.791 kg.
	Iulie	3.157 kg.
	Aug.	78.159 kg.
	Sept.	33.626 kg.
	Oct.	42.776 kg.
	Total	331.712 kg.

Analizând în fața comisiei parlamentare aceste date, un colonel din cadrul serviciilor de securitate italiene declara că activitatea desfășurată de Licio Gelli în România poate fi pusă în legătură cu posibilitatea că acesta era un „traficant de informații”, beneficiind astfel de posibilitatea de a face achiziții la prețuri foarte mici.¹ O altă cauză

¹ Ibidem, Idem, vol. XV, p. 306.

a posibilității de a face afaceri în România ar fi fost că N. Ceaușescu era membru al masoneriei. Cu privire la acest aspect avem declarația unui membru al Lojei P2, care deși, în prima fază, era deosebit de reticent în a da detalii privind acest subiect, pus în fața unei casete în care era redată o convorbire telefonică dintre acesta și Licio Gelli, a început să facă mărturisiri interesante. Astfel a recunoscut că, în timpul discuției, s-a arătat uimit că pe listele descoperite la Castiglione Fionchi nu se afla și numele lui Nicolae Ceaușescu. Drept consecință a acestei mărturisiri domnul Salomone a fost întrebat dacă președintele român era membru al P 2; acesta a răspuns ca este exclus, dar că știa de la Licio Gelli, dintr-o convorbire anterioară, că Ceaușescu era mason.¹

Pier Carpi, în cartea sa, răspunzând la acuzele referitoare la caracterul secret al lojei P2, declara că „jurământul masonic (depus în cadrul lojei - n.a) este la fel pentru toate lojile, fiind susținut de toți masonii timpului: de la Washington și Newton, Goethe și Mozart, Beethoven și Wellington, Churchill și Fleming, Roosevelt și Nehru sau contemporani: Ronald Reagan, Ceaușescu, Aliende, Willy Brandt și F. Mitterand”.²

Autoritățile române au fost întreabate de natura relațiilor dintre Licio Gelli și România. Ca un răspuns al acestor cereri Romulus Neagu, la acea data, director pentru Europa Occidentală în cadrul Ministerului Afacerilor Externe, a prezentat, pe data de 16 iulie 1981, un document oficial în care se arată că liderul lojei P2 nu s-a aflat niciodată în România.³

Ulterior, revista „Lumea”, în nr. din 2 iulie 1981, făcând o scurtă istorie a fenomenului P2, arată că prezența lui L.G. în România este exclusă, în schimb, era acceptată existența vizitei lui Attilio Lebole ca reprezentant al societății „Giole” în România pentru concluderea unor afaceri cu textile, ca și prezența specialiștilor italieni în fabricile românești, cu scopul supravegherii calității produselor.⁴

La momentul prezentării concluziilor, marea majoritate a deputaților și senatorilor au împărtășit concluzia Comisiei, ca fenomenul P2 a reprezentat un pericol pentru societatea italiană prin implicațiile pe care le-a suscitată. În același timp, existența unui număr important de persoane cu funcții cheie în diverse sectoare ale statului italian, a pus în pericol stabilitatea internă și existența unei vieți democratice. În același timp, a existat o largă convergență de poziții în care era recunoscut caracterul secret al activității lojei, determinat de tipul de relații și conexiunile avute pe plan internațional, activitatea acestora scăpând controlului instituțiilor abilitate ale statului. Pentru a încheia această scurtă istorie a fenomenului P2, trebuie să arătăm că documentele publicate în urma activității comisiei parlamentare de anchetă a Lojei masonice P2 au fost publicate în 120 de volume, însumând aproximativ 100.000 de pagini.

Observând, doar, aceste date și ne putem explica vastitatea subiectului care nu poate fi cuprins în paginile unui articol sau ale unei cărți. De aceea, un sfat pentru cititorii români interesați în studierea acestei probleme, este de a studia „Indicele General” al colecției fără de care navigarea în interiorul arhivei este imposibilă. Însă cum acesta a fost publicat în anul 1995, la 10 ani de la încheierea publicării întregii colecții de documente, se poate întâmpla ca respectiva bibliotecă să nu-l dețină, făcând astfel imposibilă activitatea de cercetare, iar existența documentelor aproape inutilă.

1 Idem, op.cit., vol. XI, p. 376

2 Pier Carpi, op.cit. Notă: în carte, numele lui N. Ceaușescu apare sub forma de Ceacescu, dar autorul consideră că este vorba de aceeași persoană.

3 Camera dei Deputati, Senato della Repubblica, „Commissione Parlamentare D’Inchiesta sulla Loggia Massonica P2”, Allegati alla Relazione, serie seconda; Documentazione Racolta Dalla Commissione, vol III; Documenti citati nella relazione; Tomo V, Parte seconda, p. 105.

4 Ibid., p.106.

„Democrația românească”, teorie și metodă

■ ROMULUS BRÂNCOVEANU

[The University of Bucharest]

Abstract

This is a comment on the type of democracy in Romania, as illiberal democracy. Given the Romanian democratization process, we can hope that, in the future, all populisms and politicization will cease, and a true liberal and constitutional democracy will be installed, which will not be a „Romanian democracy” as Paul Wolfowitz suggested to be exported in Iraq. The question is whether it is good or not to „export” such a political model. „Romanian democracy” could be an exporting model only as an alternative to dictatorship and under the assumption that it will be adjusted in time, under the external pressure.

Keywords

illiberal democracy; democratization process; Romanian democracy

Un pic de teorie

România se află la al cincilea rând de alegeri libere și pluraliste de după căderea comunismului: 1990, 1992, 1996, 2000. Respectarea ciclurilor electorale ar putea fi interpretată de către un observator nefamiliarizat cu realitatea românească drept un semn de admirabilă stabilitate și predictibilitate politică. Predictibilității ciclului electoral i s-ar putea adăuga testul alternanței la guvernare, trecut în 1996 și 2000, și existența unei economii de piață funcționale, certificată de Uniunea Europeană. O democrație autentică, într-o țară normală, în care sistemul electoral, cuplează cu piața liberă și este însoțit de o realizare sistematică a drepturilor și libertăților specifice democrației, ar putea conchide atunci observatorul nostru.

Cu toate acestea, cu numai câteva săptămâni în urmă, un posibil asemenea observator, Paul Wolfowitz aprecia că în Irak ar fi posibilă edificarea unei „democrații românești” (*The New Yorker*, 1 nov 2004). Tot Wolfowitz întrevăzuse posibilitatea răsturnării lui Saddam Hussein, după un „model românesc”. Este destul de clar că „democrație românească” nu înseamnă în ochii lui Wolfowitz vreun model ideal de democrație. Fără să reprezinte un ideal, „democrația românească” așa cum e pare, totuși, un rău mai mic în comparație cu instabilitatea politică sau cu dictatura. Deși declarația politicianului american nu împinge

democrația românească în derizoriu (o anumită notă ironică este, totuși, apăsată), trebuie spus că tocmai defectele acestui soi de democrație o fac dezirabilă și adaptabilă pentru alte zone geografice și chiar culturale.

Aprecierile lui Wolfowitz cu privire la democrația de pe la noi nu sunt, totuși, singurele din spațiul american. Fareed Zakaria (1997), de pildă, includea democrația românească între exemplele sale de așa-numită democrație iliberală, cum ar fi Belarus sau Bangladesh. Aspectul iliberal al democrației românești s-ar fi manifestat, potrivit lui Zakaria, în primele mandate ale președintelui Iliescu. Totuși, consecințele iliberalismului românesc nu sunt la fel de serioase pe cât sunt în Belarus, în Rusia, sau în alte țări ale spațiului ex-sovietic, din Europa și Asia. Spre deosebire de unele din aceste țări, sistemul iliberal din România nu a condus și nici nu pare că se îndreaptă spre forme de guvernare autocrată. E un iliberalism cu alternanță la guvernare.

Și ceva metodă

Alegerile deschise, libere și corecte reprezintă esența democrației. Guvernele rezultate din alegeri pot fi ineficiente, corupte, lipsite de viziune, iresponsabile, conduse de interese particulare și incapabile de adoptarea politicilor cerute de binele public. Asemenea trăsături fac unele guverne indezirabile, dar nu le fac nedemocratice. Democrația este o virtute publică printre altele, iar relația democrației cu alte vicii și virtuți publice poate fi înțeleasă doar dacă democrația este clar distinsă de alte caracteristici ale sistemelor politice (Huntington, 1991). Oricâte rezerve am putea avea față de definiția lui Huntington, ea surprinde, totuși, un fapt esențial pentru democrație: alegerea conducătorilor de către popor. Poporul poate aduce la putere regimuri nedemocratice uneori, dar în regimurile democratice guvernânți sunt în mod necesar aleși de către cetățeni.

Vorbind de alegerea guvernanților, presupunem deopotrivă suveranitatea poporului și posibilitatea schimbării acestora. Prin urmare, democrația nu privește pur și simplu guvernarea de către popor, ci mai ales mecanismul prin care sunt aleși cei care trebuie să guverneze. Ceea ce înseamnă că abia alegerile libere și corecte definesc mecanismul electoral care poate fi denumit democratic. Dacă alegerile nu se desfășoară liber și corect nu putem vorbi de democrație, chiar dacă mecanismul electoral a fost pus în funcțiune și lucrează. Pentru ca mecanismul democratic să lucreze corect trebuie, pentru schimbare guvernanților trebuie să nu depindă de bunul plac al acestora și să fie aplicate în mod riguros (spre exemplu limita celor două mandate, pentru președinte, a fost încălcată în România) Orice încercare de a împiedica schimbarea guvernanților prin mecanismele democratice existente sau de a modifica funcționarea acestora în favoarea menținerii acestora la putere este nedemocratică. În pofida unor asemenea nuanțări, Huntington susține destul de abrupt că alegerile legitimează orice fel de guvern, și, prin urmare, orice sistem în care aspectul plebiscitar este determinant reprezintă, în ultimă instanță, o democrație. Există însă și punctul de vedere opus. F. Zakaria, de exemplu, respinge generalitatea unei asemenea definiții (de altfel, e o problemă dacă putem vorbi de generalitate pentru un fenomen care se realizează *oricum* numai local și individualizant), considerând că tradiția democratică occidentală nu se caracterizează în primul rând prin aspectul plebiscitar. Modelul vestic, scrie el, este întruchipat nu de plebiscit, ci de imparțialitatea justiției. Astfel, în cursul secolului al XIX-lea, în țările din Europa Occidentală, a existat mai degrabă o formă de autocrație liberală (semi-democrație), decât o democrație în puterea cuvântului, asimilabilă constituționalismului liberal. În 1830, în Marea Britanie, țara-cadru a democrației moderne, abia 2% din populație alegea una dintre camerele Parlamentului (Camera Comunelor). De aceea, exemplaritatea democrației occidentale, nu stă în existența scrutinului, ci în

constituționalismul liberal, adică în domnia legii, dreptul la proprietate privată, separarea puterilor, libertatea cuvântului și libertatea de asociere. În această schemă, domnia legii, include și imparțialitatea executării acesteia. (Zakaria, 1997). Or, cum bine se știe, în noile democrații, ceea ce este șubred este tocmai „constituționalismul liberal”.

Democrația pare să fie astăzi o valoare universală, dar numai cu greu putem să identificăm o trăsătură a ei care să fie definitorie și, în același timp, să constituie un criteriu de demarcație față de alte forme de guvernare. De altfel, discuții cum sunt cele de mai sus nu sunt discuții teoretice. Ele se leagă de contexte sociale și politice, precum și de politicile strategice la nivel global. De aceea, vom înțelege mai bine lipsurile și calitățile democrației noastre, dacă vom plasa evoluția sistemului nostru în contextul mai larg al prefacerilor care au loc în lume și care se leagă de ceea ce Huntington (1991) consideră a fi fost un al treilea val de democratizare.

Acest val de democratizare a început în 1974 în Portugalia. Pe atunci existau numai 40 de țări cu regim democratic, astăzi numărul acestora ridicându-se la 121. De un concept clar al democrației avem nevoie nu pentru a număra țările democratice, ci pentru a ne orienta în hățișul proceselor politice și geostrategice ce marchează lumea de astăzi și așa-numitul proces de globalizare. Punctul de vârf al procesului de democratizare început în 1974 a fost, de bună seamă, colapsul comunismului. Căderea comunismului reprezintă un succes, oarecum, nesperat al democratizării, căci țările comuniste păreau reduta destinată să cadă ultima. Dominoul s-a prăbușit însă în partea lui cea mai bine asigurată, lăsând procesului de democratizare oportunități neanticipate. Astfel, în noul secol, efortul de democratizare este nu doar politic, ci și militar. Războiul din Irak trebuie înțeles mai ales în acest context, al efortului militar cerut de continuarea procesului de democratizare. Această logică război – democrație nu este neapărat străină instaurării regimurilor democratice. Ea a funcționat în Germania Occidentală, Italia și Japonia, și așa cum a funcționat după al doilea război mondial în țările învinse, ar putea funcționa și în Irak. Dacă ne situăm în contextul război – democrație, modelul românesc are și părți lui bune. Răsturnarea printr-o mișcare populară a regimului lui Saddam ar fi reprezentat o cale mai bună sau un acces mai bun la o stabilitate democratică, decât ocupația militară. Cum tot la fel, o democrație în care se înaintează numai în urma presiunilor externe, și nici atunci într-un ritm convenabil, dar în care se păstrează aparențele, este dezirabilă în comparație cu instabilitatea politică, războiul civil sau dictatura. Prin defectele ei, „democrația românească” ar reprezenta, astfel, o soluție și un model care ar putea fi exportat. Totuși, această schemă este valabilă numai în măsura în care scopul este universalizarea democrației.

Înțelegerea democrației ca proces și echivalarea acesteia cu democratizarea transformă democrația într-o sarcină pe termen lung și într-o scuză pentru relele epocii sau ale momentului. Politicienii noștri nu sunt străini de această interpretare și mulți dintre ei o manipulează în defavoarea democrației și în propriul folos. Nici societatea noastră nu se lasă mai prejos.

Societatea românească are, de altfel, o uriașă capacitate de disimulare și ipocrizie. Este poate adevărat că poporul român n-a căpătat această capacitate în comunism, dar comunismul i-a oferit terenul pe care a exersat-o enorm. Întreg spațiul public în comunism fusese acaparat de manifestările ei: supunere față de partid și de capriciile acestuia, puterea de găsi întotdeauna suficiente resurse pentru a-l trăda pe cel de alături, de a asuma cu zâmbetul pe buze că albul e negru și negrul e alb ș.a.m.d. Totuși, în acei ani, exista o recunoaștere tacită a binelui. Binele tacit prelua și constituia un reper. Tot el contribuia la menținerea unei sănătăți sociale oarecare. Astăzi, disimularea și ipocrizia sunt un mod de viață. Semnele acestui mod de viață sunt peste tot. Și nu e vorba doar de faptul că intelectuali de seamă au girat și girează cu prestigiul lor partide, oameni politici sau publicații, ci de faptul că realitatea românească devine pe zi ce trece un imens și tot mai vulgar tabloid. Pagina

politică a acestui tabloid arată un sistem democratic de tip iliberal în care partidele politice plebiscitează mărimea salariilor, a pensiilor, prețurile la produsele alimentare etc., iar guvernul, în loc să elaboreze și să implementeze politici, împarte ajutoare sociale, realizează festivaluri de muzică ușoară, editează cărți de poezie ș.a.m.d. Cei care nu guvernează intră, la rândul lor, în acest joc, hipnotizați ca de atâtea ori în istorie. Această participare nediferențiată reprezintă contribuția românească la modelul iliberal. Când oferă mici sau festivaluri, mărirea pensiei și recompensa pentru depunerea la CEC pentru străvechea Dacie, sau când propune desființarea corupției în 48 de ore, ieftinirea mâncării și băuturii etc., reprezentantul știe că minte și știe că reprezentatul știe de minciuna sa. Reprezentatul se lasă mințit, îl aplaudă pe reprezentant, ... „papă tot” ce i se dă, mici și promisiuni, și apoi își vede de ale lui.

Aceste aspecte ale modelului democrației românești sunt și nu sunt parte a culturii noastre politice. Argumentul cultural nu este greu de schițat. Când nu este pur și simplu pitoresc și nu se referă la trăsături psihologice naționale în sensul lui Drăghicescu, argumentul cultural trimite, de obicei, la lipsa tradiției politice. Aceste aspecte nu sunt cauzate, însă, doar de cultura politică, ci și de modelul iliberal ca atare. În tipul de iliberalism românesc în care alternanța la guvernare este posibilă iar păstrarea aparențelor este esențială, încercarea de a suspenda producerea acesteia are loc fie prin nerespectarea legii (domnia legii este anualată, așa cum este cazul numărului mandatelor președintelui Iliescu sau a participării sale în campania pentru alegerile din această toamnă), fie pur și simplu prin politicianism și populism. Dar de politicianism și populism se abuzează nu numai în prezervarea, ci și în asaltarea puterii. În acest cadru teoretic, numărarea din doi în doi a mandatelor președintelui Iliescu nu se deosebește prea mult, în esență, de reinterprețările voinței populare asumate de Victor Ciorbea când a devenit prim ministru, funcția de primar rămânând o vreme una de rezervă. În asemenea situații, buna practică ar trebui să propună cutume în sensul legii și nu în răspăr cu aceasta. Ori, asemenea precedente sunt departe de a fi în favoarea democrației. Nici din virtute și nici măcar din bună credință, oamenii noștri politici nu vor să instituie regula bună pe termen lung. Ei aleg calea politicianistă și acest lucru a fost vizibil în ultimele luni în avalanșa de măsuri luate de actualul guvern, care a devenit el însuși parte a mașinii electorale. În felul acesta politica de redistribuire mai generală practică de PSD s-a transformat într-un mecanism de țarghetare a grupurilor și de concepere de produse electorale specifice pentru acestea, începând cu studenții, care au primit promisiunea burselor sociale sau în străinătate și terminând cu grupul, foarte special, al celor cu impozit de 18%, care vor beneficia în viitor de o cotă de 10%.

Este destul de greu de anticipat cu ce se va solda șocul politicianist și populist la care alegerile din această toamnă supun societatea românească și au adăugat noi trăsături modelului „democrației românești” gata de a fi exportat. Putem fi însă optimiști! Dacă democrația este un proces și până la urmă oamenii învață din experiență, poate că, într-un târziu, virtuțile democrației plebiscitare și ale liberalismului constituțional se vor suprapune și în sistemul nostru politic. Însă atunci, vai, nu vom mai putea vorbi de o „democrație românească”.

BIBLIOGRAFIE

HUNTINGTON, Samuel P. (1991) *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Oklahoma: University of Oklahoma Press

ZAKARIA, Fareed (1977) „The Rise of Illiberal Democracy”, *Foreign Affairs*, Nov/Dec. vol.76, nr.6, pp. 22 - 43

Lungul drum al lustrației în Europa de Est

■ LAVINIA STAN

[St. Francis Xavier University, Canada]

Abstract

The article represents an excerpt the results of a comparative study on lustration in Eastern Europe. It analyses the cases of Czech Republic, Slovakia, Poland, Hungary, Bulgaria, Albania and Slovenia. The conclusion is that the eastern countries has taken different ways regarding to the concrete methods, and in some of the countries this process could not lead to a wipe of the communist party's activists and secret police's agents from the post-communism's elite.

Keywords

eastern countries; communist party's; secret police's agents; post-communism's elite

Recent, atenția opiniei publice românești s-a îndreptat asupra lustrației, privită ca piatră de hotar ce a determinat marginalizarea fostului senator Constantin Ticu Dumitrescu de la conducerea Colegiului Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS) și stagnarea discutării proiectelor legislative relevante în comisiile parlamentare. S-a considerat că votul de alegere a conducerii CNSAS și modificările restrictive aduse propunerii legislative au constituit un semnal clar nu numai al dezintegrării rapide a mereu instabilei coaliții guvernamentale liberal-democrate, ci și a rezistenței elitei politice românești în ansamblul ei față de reevaluarea onestă a trecutului communist, aflarea identității foștilor tortionari și îndepărtarea acestora din viața politică post-comunistă.

Mulți români știu că termenul de lustrație (de etimologie latină) desemnează procesul de îndepărtare a foștilor demnitari comuniști și a foștilor agenți ai poliției politice din procesul politic post-comunist. Puțini știu ca același cuvânt, în varianta sa cehă, *lustrace*, era folosit chiar de către poliția politică cehoslovacă pentru a caracteriza verificarea loialității cetățenilor față de Partidul Comunist. Este o ironie a sorții că Europa de Est rămâne prizoniera trecutului său communist chiar și în ce privește metodele folosite pentru a-l depăși. Odată ce Cehoslovacia a adoptat lustrația, cîteva dintre celelalte țări din regiune și-au

asumat această opțiune fără a căuta alta nouă. Este la fel de adevărat că lustratia ca politică publică diferă substanțial de la o țară la alta. Acest articol prezintă evoluția lustratiei în toate celelalte țări est europene (mai puțin fosta Germanie de Est și părți ale fostei Iugoslavii).

Cehoslovacia

În 1990 Adunarea Federală a autorizat o comisie parlamentară să verifice legăturile cu poliția politică, *Statní Bezpečnosti* sau StB, ale deputaților, membrilor cabinetului primului ministru, miniștrilor și secretarilor de stat. Comisia trebuia să constate dacă arhiva secretă dovedea că persoana știa că este considerată un informator, conținea rapoarte de informare semnate sau un angajament semnat, sau numea persoana în mai multe dosare. Cei dovediți drept colaboratori aveau 15 zile să renunțe la mandat. Dacă refuzau, numele lor era făcut cunoscut Adunării. Pe 22 martie 1991, Petr Toman a prezentat într-o sesiune televizată raportul comisiei, care dezvăluia rezultatele verficărilor, adăugând că „singurul mod de a preveni șantajul, continuarea activității colaboratorilor StB-ului și scandalurile politice este de a curăța structurile guvernamentale și legislative de acești colaboratori”¹. Raportul dezvăluia numele, numărul de înregistrare, categoria de colaborare, numele de cod secret și data colaborării pentru zece deputați ce refuzaseră să își dea demisia². Reacțiile au fost mixte, unii deputați lăudând activitatea comisiei, alții criticând-o. Însă chiar și aceștia din urmă par să se fi opus nu atât ideii de lustratie, cât lipsei de legislație adecvată care să o guverneze.

Ca răspuns, Adunarea Federală a adoptat Legea 451/octombrie 1991 (așa numita lege a lustratiei), vazută și ca instrument de prevenire a unei reîntoarceri la comunism. Legea i-a vizat pe toți cei ce, între 25 februarie 1948 și 17 noiembrie 1989, au fost agenți și informatori StB, lideri ai Partidului Comunist, milițieni, ofițeri politici ai Corpului Securității Naționale, membri ai comitetelor ce au înscenat procesele politice de după instaurarea regimului comunist în 1948 sau de după invazia sovietică din 21 august 1968, cei ce au studiat în școli KGB cel puțin trei luni și gazdele caselor conspirative. Aceste persoane nu puteau fi, pentru următorii cinci ani, alese sau numite în structurile guvernamentale federale și republicane (exclusiv ca deputați), ofițeri de armată cu grad superior coloneilor, conducători ai întreprinderilor de stat, agenții naționale de presă, radioteleviziunii de stat, universităților și Curții Supreme, judecători și procurori. Cei care deja ocupau sau candidau pentru astfel de poziții trebuia să fie certificați de Ministerul de Interne. Cetățenii nu aveau acces la dosarul lor secret, dar puteau cere o analiză a acestuia. Partidele politice, editurile și posturile de radio și televiziune puteau cere verificarea angajaților lor cu acordul acestora din urmă. Rezultatele verificărilor puteau fi făcute publice tot cu acordul persoanelor verificate. Oricine putea cere investigarea unei figuri publice contra unei taxe de 1000 coroane (cam 35 de dolari), restituită dacă persoana verificată era lustrată. Inițial, legea se aplica până la data de 31 decembrie 1996³.

Dupa dezmembrarea federației, legislația cehoslovacă a rămas în vigoare în ambele țări. În 1994 guvernul lui Vladimir Meiar a cerut Curții Constituționale Slovac

1 V. „Collaborators Revealed”, *Uncaptive Minds* vol. 4 (1991), p. 9.

2 Două alte nume au fost adăugate ulterior.

3 Legea a fost modificată în noiembrie 1992, când Curtea Constituțională a exceptat de la lustrare candidații încă nerecrutați drept informatori. Cei ce aparțineau acestei categorii puteau face apel la o comisie independentă de lustratie care trebuia să stabilească dacă candidatul a fost în cele din urmă recrutat ca informator. În 1992 din 600 de cazuri comisia a determinat că doar 3% dintre candidați colaborasera într-adevăr. Cei dovediți drept colaboratori puteau contesta decizia de lustratie în curțile administrative.

sa respingă legea lustrației ca fiind incompatibilă cu legislația internațională ce garantează drepturile omului. După ce Curtea a refuzat să se pronunțe în acest sens, guvernul a refuzat să implementeze lustrația. În 1996, legea nu a mai fost reînnoită, încetând astfel să mai fie aplicată. Însă în 2002, după formarea unui guvern de centru-dreapta, Slovacia a adoptat o lege ce permitea accesul public la dosarele privind activitatea serviciilor secrete în perioada 1939-1989. Legea însărcina Institutul Memoriei Naționale (care și-a început activitatea un an mai târziu) cu deconspirarea unor categorii de colaboratori secreți, fără însă a prevedea vreo sancțiune, și condamnarea crimelor împotriva umanității. Institutul este condus de un colegiu format din persoane fără cazier juridic care nu au fost niciodată membri ai Partidului Comunist.

În Cehia, parlamentul a extins termenul limită de aplicare a legii lustrației de două ori, în 1995 și 2000, în ciuda opoziției presedintelui Havel. Actul 245/1995 a extins legea pe încă cinci ani, în timp ce Actul 422/2000 a extins-o indefinit până la adoptarea unor noi legi privind siguranța și administrația publică (ambele încă nepromulgate). În plus, parlamentul ceh a respins un număr de propuneri de abrogare a legii venite din partea comuniștilor, cea mai recentă la sfârșitul lui 2005. Este neclar când anume legea va expira. Anul trecut, premierul Paroubek a cerut soluționarea acestui punct până în 2007, când noua lege a administrației publice ar fi trebuit să intre în vigoare, dar unii deputați au insistat ca termenul limită să fie 17 noiembrie 2009, pentru a marca 20 de ani de la căderea comunismului. Legea se aplică numai persoanelor născute înainte de 1 decembrie 1971.

Dintre toate țările postcomuniste, deci, Republica Cehă a folosit lustrația pentru cea mai lungă perioadă. De la 4 octombrie 1991, data la care legea a intrat în vigoare, și până în noiembrie 2005, Ministerul de Interne a întocmit 451.000 certificate de lustrație. Dintre acestea, doar 2% au fost pozitive, încadrând persoana respectivă într-una dintre categoriile specificate de lege, fără a specifica natura colaborării. Deciziile ministerului au fost contestate în 870 de cazuri. În cele mai multe dintre acestea, curțile au găsit drept nejustificată încadrarea de către StB a persoanelor drept colaboratori. Pavel Brunnhofer, arhivist la Ministerul de Interne, a declarat că rata mare a invalidării deciziilor ministerului de către curți se datorează faptului că judecătorii nu acceptă decât documentele originale de hârtie, nu microfîșele, deoarece în acest din urmă caz autenticitatea semnăturilor nu putea fi verificată. Contestatarii sunt avantajați de faptul că multe dintre arhivele secrete de hârtie au fost distruse sau pierdute și, în plus, ministerul trebuie să facă dovada colaborării. Validitatea unor decizii de exceptare de la lustrație a fost pusă sub semnul întrebării în iunie 2001, când Ministrul de Interne Stanislav Gross a declarat că la începutul anilor 90 cam 100 de agenți StB au fost în mod fals exonerati de lustrație și au putut astfel să ocupe poziții guvernamentale. Ministerul a anunțat că va reverifica 150.000 decizii de exonerare, dar nu se cunoaște dacă într-adevăr a făcut-o. În august 2005 judecătoria Jitka Horová a fost demascată drept colaboratoare a StB-ului. După demiterea sa, Ministrul Justiției, Pavel Nmec, a ordonat verificarea altor 60 de judecători (dintr-un total de 2.900 judecători și 1.100 procurori). Horová a declarat că va contesta demisia în tribunal¹.

Polonia

La 24 august 1989 Tadeusz Mazowiecki a respins examinarea trecutului ca trădând spiritul Mesei Rotunde, ce permisesse transferul de putere către forțele opoziției, și a anunțat că „o linie groasă” va separa prezentul de trecut, poziție susținută de Aleksander Kwasniewski, liderul Uniunii Stângii Democratice, succesorul

¹ V. Peter Kononczuk, „Judging the Past: Ghosts from the Communist Era Come Back to Haunt Judiciary”, *The Prague Post*, 17 august 2005, www.praguepost.com.

comuniștilor, și intelectualul Adam Michnik, un lider al Solidarității. Toți cetățenii, inclusiv comuniștii, puteau să înceapă o nouă viață dacă îmbrățișau principiile democratice. Politica „liniei groase” a blocat adoptarea lustrăției într-o perioadă în care majoritatea polonezilor erau în favoarea verificării legăturilor politicienilor cu fosta poliție politică, *Sluzba Bezpieczeństwa* sau SB, și doar unul din trei se opuneau lustrăției¹.

Chiar și în lipsa lustrăției, reforma justiției se impunea datorită legăturilor strânse și vizibile ale procurorilor și judecătorilor cu SB-ul. Ca instrumente ale poliției politice, justiția arestase dizidenți fără bază legală, organizase procese politice, fabricase dovezi false și trimisese mii de oameni la închisoare pentru opțiunile lor politice. Procurorii care și-au mărturisit crimele au fost iertați, indiferent cât de atroce erau aceste crime. Mărturisirea nu era publică, ci scrisă, cuprinsă în declarații semnate ce detaliau activitatea din timpul comunismului. Dacă Ministrul Justiției considera declarația ca fiind falsă, procurorul nu era reangajat. Deși expeditivă, procedura permitea demiterea doar a acelor procurori care făcuseră fals în acte, nu a celor care violaseră drepturile omului cu impunitate, dar mărturisiseră. În urma verificărilor, doar o zecime dintre procurori și o treime din funcționarii Procuraturii Generale au fost demși.

Două căderi de guvern ca urmare a scandalurilor legate de arhivele secrete au arătat atât dreptei, cât și stângii poloneze costurile ridicate impuse de lipsa unei lustrății controlate. În 1992, cabinetul minoritar de centru-dreapta al lui Jan Olszewski a pierdut încrederea parlamentului, după ce Ministrul de Interne Antoni Macierewicz a acuzat 64 de politicieni, între care Walesa și alți disidenți, că ar fi figurat în arhivele secrete drept colaboratori. În scandalul public ce a urmat, ministrul a recunoscut că, de fapt, unii dintre cei numiți apăreau drept candidați la recrutare. Trei ani mai târziu, cabinetul de stânga al lui Jozef Oleksy a căzut, după ce președintele Walesa, la final de mandat, l-a acuzat pe premier de spionaj în folosul KGB-ului. Fost demnitar comunist, Oleksy a întreținut legături cu un agent KGB și, conform fostului Ministru de Interne, Krzysztof Kozłowski, nu a realizat că „în 1989 Polonia a devenit un stat suveran în care contacte ce în anii 80 erau normale deveniseră acte de spionaj... Înainte, nimeni din partid nu le condamnă. Din contră, ele permiteau activiștilor de partid să promoveze mai rapid”². Acesta este contextul în care majoritatea partidelor politice poloneze și-au reconsiderat poziția față de lustrăție.

Pentru a-și apăra colaboratorii, a-și onora promisiunea de a ajuta țara să se îndepărteze de trecutul său comunist și a controla procesul de verificare, la 1 februarie 1996 noul președinte Kwasniewski a introdus în parlament o propunere de lustrăție moderată, ce caută să protejeze statul de foștii agenți secreți și să ajute persoanele nevinovate să se apere de acuzații mincinoase. O Comisie de Încredere Publică, formată din judecatori numiți direct de președinte, trebuia să stabilească legăturile cu SB ale persoanelor cu funcții publice. Parlamentul a respins propunerea pe motiv că viza doar informatorii, nu și agenții secreți sau activiștii de partid ce dirijaseră activitatea poliției politice. În schimb, în aprilie 1997 parlamentul a adoptat o contra-propunere inițiată de o serie de partide mici. Legea lustrăției permitea cetățenilor să cunoască activitatea trecută a celor care îi reprezentau, garanta că persoanele publice nu mai erau expuse șantajului și depolitiza problema colaborării cu SB legislând-o.

Legea lustrăției a vizat doar liderii comuniști ce avuseseră legături cu SB-ul și nu impunea sancțiuni pentru colaborare. Toți oficialii aleși, de la guvernator de provincie până la președinte, membrii cabinetului, avocații, notarii, judecătorii și procurorii, și membrii mass media publice trebuia să depună declarații semnate în care să

¹ V. Aleks Szczerbiak, „Dealing with the Communist Past or the Politics of the Present? Lustration in Post-Communist Poland”, *Europe-Asia Studies*, vol. 54, nr. 4 (2002), pp. 559-560.

² *New York Times* (23 ianuarie 1996) și Jakub Karpinski, „Polish Security Services and the Oleksy Case”, *Transition* (1 noiembrie 1996), pp. 9-13.

specifice dacă au colaborat sau nu cu poliția secretă comunistă. O Curte de Lustratie formată din 21 de judecători, verificați la rândul lor, examina acuratețea declarațiilor. Colaborarea trebuia să fie conștientă, secretă și legată de activitățile operaționale ale SB-ului. Simpla semnare a unui angajament nu demonstra colaborarea dacă nu exista dovada unor activități efectuate în folosul poliției politice sub forma de rapoarte de informare. Persoanele cu poziții publice și candidații pentru astfel de poziții care semnav declarații false nu puteau să mai ocupe astfel de posturi pe o perioadă de zece ani, numele lor fiind publicate în *Gazeta de Stat*, echivalentul *Monitorului Oficial*. În schimb, cariera politică și imaginea publică a celor ce își admiteau colaborarea nu erau deloc afectate. În cazul aleșilor, electoratul putea decide dacă să îi susțină sau nu în alegeri. Curtea de Lustratie avea access la arhivele secrete păstrate de serviciul de informație și Ministerele de Apărare și de Interne, verdictele sale putând fi contestate în termen de 14 zile. Decizia curții de apel era definitivă, toți cei găsiți vinovați trebuind să renunțe la funcții imediat. În iunie 1998 parlamentul a recunoscut Curtea de Apel din Varsovia drept Curte de Lustratie și a permis membrilor de parlament să inițieze procedura de lustratie prin așa numitul denunț parlamentar.

După realegerea sa în 2000, președintele Kwasniewski a prezentat parlamentului amendamente ce reduceau sfera de aplicabilitate a legii. Persoanele ce colaboraseră cu structurile de spionaj exterior, contraspionaj și grăniceri erau exceptate, deși istoricii polonezi au insistat ca toate departamentele Ministerului de Interne comunist fuseseră represive. Președintele Curții de Lustratie (procurorul de lustratie) trebuia să anunțe persoanele suspectate de fals în declarații înainte de începerea verificărilor. Definiția colaborării a fost restrânsă doar la acele activități de spionaj care aduseseră prejudicii bisericii, opoziției anticomuniste, sindicatelor și „aspirațiilor naționale de suveranitate” (niciodată definite precis), efecte care erau dificil de probat indisputabil. Pe 15 octombrie, președintele Kwasniewski a promulgat o versiune amendată a legii, ce ținea cont de obiecțiile Curții Constituționale ca răspuns la o petiție înaintată de opoziție.

Curtea de Lustratie a fost precaută în a demasca persoanele publice ca foști colaboratori secreți. Până la mijlocul lui 1999, doar 300 din cei 23.000 de oficiali ce semnaseră declarații și-au recunoscut fosta colaborare. Doar șapte politicieni au fost lustrați în acea perioadă, în mare parte pentru că tipul de dovezi găsite în arhivele secrete ar fi oferit „probe circumstanțiale” insuficiente din punctul de vedere al Curții Constituționale. Presa a speculat că i-ar lua procurorul de lustratie 1.333 de ani să examineze toate declarațiile oferite de politicieni. În 2000, Curtea de Lustratie i-a achitat pe candidații prezidențiali Kwasniewski and Walesa, acuzați de colaborare cu poliția secretă. Acuzațiile de colaborare au continuat. În 1999, Ministrul de Interne Janusz Tomaszewski și-a dat demisia când Curtea de Lustratie a început verificările în cazul său. Comisarul pentru integrare europeană Slawomir Wiatr a recunoscut că a colaborat „voit și ascuns” cu SB-ul, dar a putut să își mențină poziția. În 2005 premierul Marek Belka a fost acuzat de colaborare cu SB-ul, dar a insistat că informația pe care a furnizat-o poliției politice era lipsită de importanță. Belka și-a pierdut poziția când partidul său nu a mai câștigat alegerile din acel an. Deoarece procedura de lustratie a fost lentă, verdictele au fost formulate adeseori după ce politicienii își terminaseră mandatele.

Ungaria

Prima propunere legislativă de lustratie, înaintată de deputații Peter Hack și Gabor Demszky în octombrie 1990, căuta să promoveze „puritatea vieții publice democratice”, să limiteze capacitatea de a participa în politica și în viața publică a „persoanelor care au jucat roluri politice în fostul regim” și să prevină „abuzurile

incidentale" precum scurgerea de informații în domeniul public. Propunerea urma să fie aplicată ofițerilor acoperiți și informatorilor ai fostului Departament III/III al Ministerului de Interne, responsabil pentru „protecție internă”, singurul de a cărui existență deputații știau la acel moment. Odată ce celelalte patru directorate și șase departamente ale poliției politice (*Allamvedelmi Osztaly*) au devenit cunoscute, s-a cerut extinderea categoriilor lustrate, însă fără succes. Numele persoanelor lustrate ar fi fost făcute publice doar dacă colaborarea ar fi fost dovedită și persoana ar fi refuzat să renunțe la poziția sa publică. Astfel, lustrarea nu aducea cu sine înlăturarea din funcția publică, ci posibilitatea de a fi deconspirat public.

La 13 mai 1991, guvernul Antall a introdus în parlament prima sa propunere legislativă de lustrare (nr. 2294) ce permitea investigații pentru a determina dacă categoriile prevăzute la Secțiunea 2 fuseseră ofițeri de carieră, ofițeri acoperiți sau informatori ai Departamentului III/III. Secțiunea 2 permitea verificarea deputaților, miniștrilor și persoanelor numite de guvern; secretarilor de stat și directorilor din ministere; președintelui republicii; președintelui parlamentului și al Curții Constituționale; directorilor întreprinderilor de stat; ambasadurilor; guvernatorului și vice-guvernatorilor Băncii Naționale și președinților băncilor în care statul era acționar majoritar; magistraților, procurorilor și judecătorilor Curții Supreme; primarilor de orașe, președinților de consilii locale și regionale; profesorilor universitari și șefilor de catedra; directorilor radioului, televiziunii, agenției de presa și a ziarelor cu un tiraj mai mare de 50,000 de exemplare. Președinții republicii, parlamentului și Curții Constituționale și prim ministrul supervizau lustrarea cu ajutorul Ministerului de Interne și a Comisiei Parlamentare a Securității Publice. Persoana verificată era rugată să își prezinte demisia. Dacă refuza, procedura de demitere putea fi inițiată. În cazul în care demisia nu era dată sau inițiată, colaborarea era făcută publică. Verificările erau operate de comisii de lustrare formate din trei judecători. Legea a intrat în vigoare la 15 aprilie 1994. Șase luni mai târziu, Curtea Constituțională a cerut parlamentului să îndeparteze prevederile neconstituționale ale legii până la 30 septembrie 1995 și să restrângă categoriile lustrate la cei numiți de parlament sau care depuseseră jurământ în fața parlamentului. Judecătorii și procurorii trebuia să fie excluși.

Legea a fost ulterior modificată prin Actul Parlamentului LXVII/1996. Noul Oficiu Istoric era custodele tuturor dosarelor secrete ce nu aduceau atingere securității naționale. Serviciile de informații postcomuniste erau singurele în măsură să decidă ce materiale puteau fi transferate Oficiului. Legea a limitat lista categoriilor supuse lustrării la deputați, președintele republicii, membrii cabinetului, președintele și vice-președintele Oficiului de Audit, avocatul poporului, membrii Curții Constituționale, președinții și vice-președinții Curții Supreme, procurorul general și adjuncții acestuia, guvernatorul și vice-guvernatorii Băncii Naționale, președintele și vice-președinții Oficiului de Concurență. Aceștia li se adăugau președinții și vice-președinții radioului, televiziunii și agenției de știri de stat „ce puteau influența opinia publică direct sau indirect”. În 2000, aceste categorii au fost extinse la reprezentanți ai mass mediei și lideri ai partidelor politice ce primeau finanțare bugetară (prin Legea T/2298). Verificările trebuia să determine dacă acești funcționari publici colaboraseră cu Departamentul III/III, singurul recunoscut drept brațul represiv al regimului comunist. Inițial legea urma să expire la 30 iunie 2000, dar termenul limită a fost ulterior extins până în iunie 2004.

După ce în 2002 premierul Peter Medgyessy a fost acuzat că fusese ofițer acoperit în Directoratul III/II (contrainformații), guvernul a introdus două noi propuneri legislative (T/541 și T/542). Prima, adoptată la 23 decembrie 2003, crea o nouă Arhivă Istorică a Serviciilor Publice de Securitate care devenea custodele tuturor arhivelor secrete comuniste și le pune la dispoziția publicului interesat. Deoarece ofițerii poliției politice colectaseră informație prin ordin de stat, nu în interes propriu, numele acestora era făcut public. Doar acele documente a căror publicare aducea daune

statului postcomunist rămâneau secrete. Din nou, doar serviciile de informații puteau stabili care documente aduc atingere securității naționale. A doua propunere, ulterior respinsă, permitea „desecretizarea colaborării cu serviciile secrete a persoanelor cu rol public” într-un efort de a revela nu trecutul, ci posibilitatea ca unii factori de decizie politică actuali să fie influențați de fosta lor apartenență la poliția politică. Inițiatorii propunerii insistau că, dacă reprezentanții mass mediei sunt supuși verficarilor, atunci și liderii sindicatelor și ai grupurilor religioase ar trebui să fie. Pentru ei, lustrarea bisericilor era justificată de rolul lor social și de formatori de opinie și de contribuțiile financiare pe care le primesc de la buget.

Prima comisie de lustrare a fost constituită în 1994, dar doi din cei trei judecători au fost ulterior îndeplătiți pe motive de incompatibilitate. Din cei șase judecători numiți în 1995, patru au devenit membri permanenți, cărora li s-au adăugat cinci noi judecători în 2000. Comisiile nu dispun de arhiviști proprii și ca atare trebuie să se bazeze pe Oficiul Istoric. Comisiile pot adopta decizii declaratorii care sunt publicate și atestă că persoana a conlucrat cu poliția politică, decizii dispensatorii ce admit existența informațiilor incriminatorii, dar și faptul că acestea nu sunt suficiente pentru a proba activitatea, și decizii de terminare a procedurilor dacă persoana verificată a demisionat din funcție sau și-a terminat mandatul între timp. Comisiile de lustrație se bazează pe Codul Administrativ, persoanele verificate având drept de apel la tribunal. Comisia își formulează verdictele pe baza dosarelor secrete, primite inițial de la Ministerul de Interne, sau a unor informații obținute din alte surse. Inițial comisia audia fiecare persoană verificată, dar după 2000 doar persoanele pentru care arhiva secretă conținea informații incriminatorii au fost audiate. Colaborarea este dovedită de existența a două din următoarele piese: un angajament semnat, rapoarte de informații, onorariu sau fișă de evidență. Până în decembrie 2003, doar 7,872 persoane au fost verificate (342 voluntariind pentru verificare). O treime dintre cei verificați au renunțat la mandat, cam jumătate au primit dispensații, și numai cinci decizii au fost publicate. Se estimează că doar în jur de 500 de colaboratori au fost împiedicați să obțină funcții publice.

Bulgaria

În Bulgaria lustrația a fost o încercare de a-i împiedica pe liderii comuniști și ofițerii poliției politice să ocupe poziții importante în stat. Termenul a fost folosit pentru prima dată în 1991 de primul guvern al Uniunii Forțelor Democratice, dar spre sfârșitul anilor 90 era deja perceput ca incorect politic. Lustrația a figurat inițial în legea băncilor din 1992 (abolită în 1997), ce bara accesul la pozițiile de conducere din sistemul bancar a foștilor activiști de partid și a agenților și colaboratorilor poliției politice (*Komitet za Durzavna Sigurnost* sau KDS). Dezbaterea publică pe tema lustrației a început însă în decembrie 1992, când parlamentul a adoptat legea privind introducerea unor cerințe adiționale pentru membrii structurilor de conducere din instituțiile științifice și Comisia Supremă de Acreditare (așa numita lege Panev), condamnată de Partidul Socialist Bulgar ca persecuție politică și vânătoare de vrăjitoare și abolită în 1995 de majoritatea parlamentară socialistă. Aplicată universităților, institutelor științifice și Academiei de Științe, legea bara accesul la funcțiile de conducere, inclusiv șef de serviciu personal, a foștilor nomenclaturiști, ofițerilor și informatorilor KDS-ului, și a celor care au predat discipline ideologice în școli (articolul 3). Tot în 1992 guvernul a formulat Legea de comunizării, o propunere de lustrație care marginaliza anumite categorii de factori decizionali comuniști din poziții de conducere în executiv, companii de stat, mass media și alte organizații. Președintele Jeleu a criticat legea pe motiv că „reconcilierea națională și reforma economică reprezintă ade-vărata de comunizare”. Căderea guvernului Uniunii la sfârșitul aceluiași an a pus capăt

încercărilor de decomunizare, cu atât mai mult cu cât proiectul nu a primit susținere populară. Noul guvern socialist nu a fost înclinat să redeschidă subiectul lustrației.

După ce preluat puterea în 1997, Uniunea a încercat să resusciteze tema lustrației printr-o propunere de constituire a unei comisii speciale autorizate să facă publică identitatea agenților secreți din rândul clasei politice bulgare. Articolul 26 al legii privind radioteleviziunea publică din noiembrie 1998 prevedea că foștii agenți și colaboratori ai poliției politice nu puteau fi membri ai nou-creatului Consiliu Regulator al Mass Mediei. În februarie 2002 consiliul a pierdut un membru, după ce acesta a fost demascat ca fost agent secret. Candidații pentru aceste poziții sunt obligați să semneze declarații privind (ne)colaborarea lor cu poliția politică. Condiții similare se aplică membrilor de parlament și consiliilor locale după ce în 2001 legea privind alegerile membrilor de parlament, a primarilor și a consilierilor municipali a fost modificată. După propriile declarații, comisia specială a verificat toți candidații propuși pentru a ocupa aceste poziții, iar comitetele electorale regionale au publicat rezultatele acestor verificări. Este important să notăm că verdictele comisiei rămân simple recomandări și nu sunt urmate de înlăturarea celor dovediți drept colaboratori din viața politică postcomunistă. Partidele politice nu sunt obligate să excludă de pe listele electorale pe cei demascați ca foști agenți secreți. Deși implementată doar la alegerile generale din 2001, legea a generat un scandal public în care integritatea unor cunoscute figuri publice (actori, regizori și jurnaliști) care și-au lansat carierele în comunism a fost pusă sub semnul întrebării.

Albania

O masivă triere a aparatului administrativ de stat, apreciată ca fiind cea mai dramatică din Europa de Est, a urmat victoriei electorale a Partidului Democrat. În decembrie 1991, guvernul de coaliție dominat de democrați a introdus legea relațiilor de muncă (nr. 7526), ce a permis demiterea angajaților din întreprinderile și agențiile de stat fără motiv explicit sau drept de apel. Organizația internațională Human Rights Watch a estimat că legea a permis ca „favoritismul politic și personal să determine procesul”. Aproape 250.000 persoane – în mare parte simpatizanți socialiști fără legătură cu structurile de conducere ale vechiului regim – și-au pierdut locul de muncă. După ce socialiștii au preluat puterea în 1997, la fel de mulți angajați au fost demisi, expunând lustrația albaneză criticii de a fi o simplă reglare de conturi mai mult decât un proces de reconciliere națională. Politizarea administrației a fost atât de acută, încât după alegerile din 2005 premierul Sali Berisha a asigurat populația că un nou val de demiteri nu va urma.

În 1995, parlamentul albanez a adoptat două legi privind lustrația: legea genocidului și a crimelor împotriva umanității comise în Albania în timpul regimului comunist din motive politice, ideologice și religioase (nr. 8001 din 22 septembrie, „legea genocidului”) și legea privind verificarea caracterului moral al oficialilor și al altor persoane conectate cu apărarea statului democratic (nr. 8043 din 30 noiembrie, „legea verificării”), ulterior amendată de decizia Curții Constituționale din 31 ianuarie 1996. *Prima facie*, aceste legi au avut intenția de a proteja noua democrație albaneză prin limitarea accesului la procesul politic a persoanelor cu tendințe antidemocratice, dar de fapt ele au fost folosite de Partidul Democrat pentru a curăța scena politică locală de persoanele antidemocrate și de cele care se ridicau împotriva sa.

Legea genocidului permitea condamnarea, prin intermediul procurorului general, a crimelor împotriva umanității comise de regimul comunist. Demnitarii comuniști puteau fi acuzați de crime împotriva umanității, nu doar de corupție, cum fusese cazul înainte de 1994. Persoanele găsite vinovate erau excluse din posturi publice până în anul 2002 pe baza implicării lor personale în acte reprobabile. Până

În ianuarie 1996, procurorul general a ordonat arestarea a 24 foști lideri comuniști, dintre care mulți erau deja în închisoare condamnați pentru implicarea în acte de corupție. Succesorul lui Hodja, Ramiz Alia, a fost condamnat în 1994 pentru crime economice, eliberat în 1995 și rearestat în februarie 1996 în baza legii genocidului sub acuzația că ar fi ordonat încarcerarea a mii de cetățeni înainte de 1991, uciderea celor ce încercaseră să părăsească ilegal țara, deschiderea focului de către poliție asupra celor ce au răsturnat monumentul lui Hodja din Tirana și uciderea a patru persoane pe 2 aprilie 1991 la Shkoder. Alia a fugit din țară în 1997, înainte de a fi condamnat, dar alți demnitari comuniști au primit sentințe variind de la cinci ani la închisoare pe viață. Legea genocidului a permis și o lustrare extrem de limitată. Persoanele dovedite a fi autori, conspiratori sau executori ai crimelor comuniste împotriva umanității și cei ce au deținut anumite poziții publice înainte de 31 martie 1991 nu puteau ocupa posturi în administrația publică, justiție sau mass media până în 2002. Pozițiile publice ce duceau la lustrare erau cele de fost membru al conducerii Partidului Muncii și al Adunării Naționale, președinte al Curții Supreme, procuror general și ofițer și informator al *Sigurimi*, dar nu cei ce au deținut asemenea poziții dar „au acționat împotriva liniei oficiale sau s-au distanțat de ea în mod public” (articolul 3). Cu câteva excepții notabile (Haxli Lleshi, fost președintele Adunării Naționale, sau Manush Myftiu, fost vice-premier), cei găsiți vinovați erau deja în închisoare și oricum nu ar mai fi putut ocupa posturi publice până în 2002.

Verificările au fost operate de un comitet cu drepturi exclusive de a folosi dosarele fostei *Sigurimi* și ale Partidului Muncii. Articolul 1 al legii verificării stabilea lista pozițiilor ce se aflau în atenția comitetului: deputați, președintele republicii, membri ai aparatului de stat central și local, directori de instituții bancare și financiare, ofițeri de armată, membri ai poliției, serviciilor secrete și ai corpului diplomatic, judecători și procurori, rectori de universități, directori ai radio-televiziunii de stat. Comitetul determina apartenența persoanelor verificate la următoarele categorii: membri ai guvernelor comuniste, Politburoului, Comitetului Central, Consiliului Prezidențial și ai Curții Supreme, ofițeri, agenți și colaboratori ai *Sigurimi* și ai serviciilor externe de informații, ofițeri din penitenciare și lagăre de muncă, denunțatori, investigatori, procurori și judecători implicați în procese politice (articolul 2). Comitetul includea șapte membri: președintele numit de parlament, vice-președintele și un alt membru numiți de guvern, câte un membru numit de ministrii justiției, de interne și ai apărării, și un membru numit de Serviciul Național de Informații (articolul 4). Teoretic comitetul era independent, însă practic marja sa de libertate a fost limitată, deoarece componenta îi era determinată de majoritatea parlamentară democratică. Lideri democratici precum Sali Berisha și Spartak Ngjela au recunoscut în 2005 că natura sa partizană a influențat negativ eficacitatea și imaginea publică a comitetului. Dacă persoana investigată refuza să renunțe la poziția publică, comitetul făcea public verdictul său, pe baza căreia guvernul putea să inițieze procedura de demitere. Persoana investigată putea contesta decizia în termen de șapte zile în Curtea de Casație.

Articolele 7 și 9 ale legii verificării prevedeau ca toți candidații la pozițiile din articolul 1 trebuiau verificați în prealabil de comitet. Un amendament ulterior a acceptat candidații la alegerile locale (60.000 persoane pentru 5.764 poziții), incluzându-i pe cei pentru primării și prefecturi (800 pentru 64 poziții). În cazul în care comitetul o includea într-o categorie prevăzută în articolul 2, persoana nu putea candida până în 2002. Dacă încerca să se înregistreze înainte de acea dată, comitetul îi dezvăluia public dosarul și informa Biroul Electoral, ce trebuia să împiedice candidatura. Verificările puteau fi inițiate de instituții, de membri ai partidului, în cazul liderilor politici, sau de persoana în cauză. Cei ce erau deputați la momentul promulgării legii au fost supuși verificării doar în cazul în care au candidat în alegerile din iunie 1996.

În primele luni de activitate, comitetul a recomandat ca 139 persoane (10% dintre candidații care în alegerile din mai 1996 au încercat să ocupe un loc în parlament)

să nu candideze în alegeri. Dintre aceștia, 45 erau socialiști, 23 social democrați, 3 democrați, 11 reprezentau Alianța Democrată și 13 Partidul Republican. Șapte dintre cei 11 lideri ai Partidului Socialist au fost declarați neeligibili (inclusiv Fatos Nano, Servet Pëllumbi și Kastriot Islami). Deoarece revelarea publică se putea face doar cu consimțământul persoanelor investigate, numele candidaților declarați neeligibili nu au fost făcute publice și astfel albanezii nu vor ști niciodată natura acuzațiilor ridicate împotriva lor. Doar 57 dintre cei acuzați au contestat decizia. Curtea de Casație a dat dreptate numai la șapte dintre aceștia. Organizații internaționale precum Human Rights Watch și OSCE au criticat termenul strâns de depunere a contestațiilor, parțianatul comisiei de verificare și caracterul secret al verificărilor¹.

Negocierile președintelui Berisha cu opoziția socialistă din 1996 au dus la acceptarea unui compromis prin care candidații la alegerile locale, dar nu cei pentru funcțiile de primar și prefect, au fost exonați de verificare. Protestele populare ce au urmat căderii schemelor piramidale au dus la formarea unui guvern de „reconciliere națională” și organizarea de noi alegeri generale în iunie 1997. Un nou „contract politic” amenda legile lustrației prin legile nr. 8215 și nr. 8220. Doar foștii membri ai Politburoului, foștii agenți secreți și cei vinovați de crime împotriva umanității urmau a fi lustrați. Miniștri comuniști ca Fatos Nano și Skendër Gjinushi au putut candida în alegeri. Cu o majoritate parlamentară, socialiștii au putut folosi lustrația în propriul lor avantaj, reorganizând administrația centrală, justiția, universitățile și mass media publică și înlocuind simpatizanții democrați cu proprii lor membri. La cererea noilor procurori numiți de socialiști, tribunalele au reexaminat acuzațiile de crimă împotriva umanității ridicate împotriva unor oficiali comuniști ca Ramiz Alia, Hekuran Isai and Simon Stefani. În octombrie 1997 Curtea Supremă i-a achitat pe toți pe motiv că nu puteau fi trași la răspundere pentru fapte recunoscute ca legale în momentul în care au avut loc. La 15 ianuarie 1998, președintele Nafiz Bezhani al noului comitet de verificare numit de socialiști a cerut parlamentului să modifice legea verificării, restrângând numărul cazurilor supuse lustrației de la toți agenții secreți doar la șefii Ministerului de Interne și ai *Sigurimi*. Judecătorii și procurorii comuniști nu mai erau lustrați, iar colaborarea cu *Sigurimi* era pedepsită doar dacă se referea la investigațiile de natură politică. În mai 1998, comitetul a anunțat că a verificat 3.000 demnitari și a recomandat lustrarea a doar 81 dintre ei. Nu este clar câți dintre aceștia și-au pierdut posturile. Ulterior, comitetul nu a mai funcționat, iar la 31 decembrie 2001 legea verificării și-a încetat aplicarea.

Slovenia

În Slovenia, lustrația a luat forma amendamentului UDBa (*Udbovski Amandma*), a rezoluției privind ilegalitatea regimului totalitar comunist și a legii privind suprimarea consecințelor regimului totalitar comunist (așa numita lege a lustrației). Nici una dintre aceste inițiative nu a avut succes.

Amendamentul UDBa, propus în iulie 1992 și aplicat legii alegerilor parlamentare, căuta să blocheze posibilitatea ca foștii colaboratori secreți să ocupe fotolii în Adunarea Națională. Amendamentul stipula că, înaintea alegerilor și a acceptării unei poziții, fiecare candidat să semneze o declarație scrisă detaliind colaborarea, înainte de alegerile din primăvara lui 1990, cu poliția politică (*Sluba Dravne Varnosti* sau SDV) și serviciile de inteligență iugoslave sau străine. Cei care admiteau o asemenea colaborare nu mai puteau candida pentru un fotoliu parlamentar, iar cei

¹ Atât socialiștii, cât și social democrații au contestat constituționalitatea celor două legi ale lustrației, dar Curtea Constituțională a respins obiecțiile lor pe 31 ianuarie 1996, sugerând doar amendamente minore.

care mințeau în privința trecutului lor printr-o declarație falsă își pierdeau poziția. Declarația era un document public înregistrat la Comisia Electorală. În septembrie 1992, amendamentul a fost respins de parlament. Coaliția DEMOS care a dominat scena politică în anii 1990-1992 a preferat să se concentreze asupra crimelor comuniste comise în al doilea război mondial sau împotriva rezistenței interne. Eforturile sale au contribuit la reabilitarea victimelor proceselor politice din anii 40, la reconsiderarea rolului colaboratorilor și partizanilor și la restituirea proprietăților naționalizate după război. Însă DEMOS nu a vrut, și poate nu a putut, să analizeze activitatea poliției politice iugoslave din alte perioade ale dominației comuniste sau a liderilor politici comuniști ce au făcut abuz de putere. În 1992 cabinetul lui Drnovsek a creat o Comisie Parlamentară de Investigare a Crimelor de Masă Postbelice, a Proceselor Dubioase și a Altor Iregularități. Comisia a operat între 1992 și 1996 sub conducerea vice-premierului Joe Punik, dar nici unul dintre rapoartele sale nu a fost făcut public¹.

În 1997 forțele de centru-dreapta au ridicat iar problema lustrației. Înaintea alegerilor din acel an social democrații și creștin democrații au înaintat parlamentului două documente: rezoluția privind ilegalitatea regimului totalitar comunist și așa numita lege a lustrației. Ministrul Apărării Jan Janza a susținut că NATO cerea Sloveniei să-și confrunte demonii trecutului comunist înainte de a i se putea încredința secretele alianței. Public s-a considerat că insuccesul țării de a fi admisă printre primele candidate NATO din Europa de Est se datora lipsei lustrației. Pe 26 noiembrie 1997 legea lustrației a fost respinsă de parlament cu 57 voturi contra și doar 22 pentru. Doar 79 dintre cei 90 membri ai parlamentului au participat la vot. Discutată în aceeași perioadă, rezoluția condamna fostul regim, fără a prevedea sancțiuni contra indivizilor sau instituțiilor asociate acestuia. Conform rezoluției, în Slovenia perioada comunistă se împărțea în trei etape: etapa totalitară, etapa socialist realistă și etapa socialismului cu față umană. Partidul Comunist era făcut responsabil pentru susținerea pe care o acordase regimului. După cinci zile de dezbateri, rezoluția a fost respinsă cu 44 voturi contra și 42 pentru, într-o atmosferă de apatie publică. Proiectul lustrației a fost ulterior abandonat în Slovenia.

Țările est europene au urmat căi diferite în ce privește metodele concrete de lustrație, atât în ce privește sancțiunile pe care aceasta le atrage după sine, cât și categoriile sociale vizate pentru înlăturare. Serviciile secrete, judecătorii și procurorii, și clasa politică au fost segmentele cel mai adesea verificate. Dar dacă toate procesele de lustrare au inclus verificarea, nu toate au inclus sancțiuni pentru deconspirarea ca fost instrument al represiunii comuniste. Prin urmare, doar în unele țări procesul de lustrație a dus la curățirea elitelor postcomuniste de activiștii de partid comunist și de agenții și colaboratorii secreți ai polițiilor politice secrete.

Acest articol prezintă sumar rezultatele unei cercetări comparative coordonate de Centrul de Studii Postcomuniste de la Universitatea St. Francis Xavier și generos finanțate de Social Sciences and Humanities Research Council of Canada, la care au participat dr. Nadya Nedelsky (USA), dr. Robert Austin și dr. Gary Bruce (Canada), dr. Momchil Metodiev (Bulgaria) și dr. Renata Uitz (Ungaria). Le mulțumesc dr. Maria Los, dr. Dariusz Stola și istoricilor Institutului pentru Memorie Națională din Varșovia pentru sugestii și completări și numeroșilor oameni politici din toate țările discutate care au oferit informație.

¹ Comisia a concluzionat că aproximativ 16.117 sentințe politice și 178 condamnări la moarte au fost date din 1945 până în 1977. „Porocilo o Raziskovanju povojnihsodnih procesov”, *Nova Revija* (Ljubljana, 2003), pp. 16-55.

Două decenii de revoluție

Eseu antirevizionist

■ DAN PAVEL

[The University of Bucharest]

„Nu religia este opiumul
popoarelor, ci revoluția”
Simone Weil

Abstract

The author examines the crucial differences between the breakdown of the totalitarian communist regimes in Central Europe and in Romania. For Central-Europeans, Westerners and the international community, the anti-communist revolutions of 1989 are related with 11/9, „the Fall of the Berlin Wall”, and „the Velvet Revolution”, while for Romanians, the same events are related with the bloody violent repression and confrontation, the faked „show trial” of Ceaușescu and his execution. While regime change in other former communist countries is related with terms and sintagms like transplacement, ruptforma, extrication or reforma pactada-ruptura pactada, pactad transition, „the four-player game theory model”, none of them is relevant for the Romanian case. He is trying to find answers for the questions „Why?” and „How?” related with so many events before, during and after 1989.

Keywords

regime change, revolution, transplacement, ruptforma, extrication, reforma pactada-ruptura pactada, pactad transition, „the four-player game theory model”, revisionism

Prăbușirea regimurilor comuniste totalitare din 1989 are semnificații diferite pentru beneficiarii acestui eveniment istoric crucial – indivizii, comunitățile, națiunile, marile puteri, comunitatea internațională. Deosebirile între modalitățile în care privim, evaluăm și chiar sărbătorim ceea ce s-a petrecut acum două decenii au devenit stridente. Occidentalii și central-europenii comemorează & sărbătoresc „revoluțiile din 1989” pe 9 noiembrie, iar noi, românii, pe 22 decembrie¹. Oare de ce? Ei sărbătoresc pur și simplu prăbușirea regimurilor totalitare comuniste, iar noi încă ne mai zbatem în dilema dacă a fost lovitură de stat, mișcare populară de stradă (spontană sau provocată), „evenimente”, amestec al „puterilor străine”, revoluție, ba chiar „trădare” (definită în felurite feluri), o consecință a „înțelegerilor” de la Malta ori poate o combinație între celelalte, în proporții diferite, după cheful ori nivelul de înțelegere al fiecăruia. Noi simțim într-un continuu revizionism, fără ca schimbările de paradigme să aducă mai multă claritate factuală ori morală. Revizionismul lor se face în sens constructiv, pentru că noile date, ipoteze și teorii care apar aduc un plus de înțelegere. Oare de ce?

1 Reamintesc, pe 9 noiembrie 1989 „a căzut” Zidul Berlinului, iar pe 22 decembrie 1989 „a căzut” dictatorul comunist Nicolae Ceaușescu, iar la putere a venit Frontul Salvării Naționale, condus de Ion Iliescu.

Alternanța și succesiunea la putere au fost extrem de diferite în țările central-europene și în România. Oricum, liderii comuniști din toate celelalte țări au supraviețuit evenimentelor, unii au emigrat și/sau și-au scris memoriile, în vreme ce liderul comunist autohton a fost executat, după ce a fost supus unui „proces spectacol”, un proces înscenat, sinistru, filmat și difuzat imediat după execuție. În timpul evenimentelor cu impact revoluționar, în toate celelalte țări nu a murit nimeni, pe cîtă vreme în România au murit oameni înainte de prăbușirea regimului, dar mai ales după aceea¹. Factorul cel mai important în toate celelalte țări foste comuniste din categoria „satelit” a fost existența unor elemente „moderate” atît în tabăra comunistă, cît și din tabăra anticomunistă, disidentă. Dacă ar fi existat numai elemente „dure” (*hard-liners*), atît în tabăra celor de la putere, cît și în tabăra celor din opoziție, era imposibilă producerea a ceea ce s-a numit la unii autori *transplacement*, *ruptforma* ori *extrication*, iar la alți autori *reforma pactada-ruptura pactada* ori *pacted transition* sau „*the four-player game theory model*”². Or, analiza riguroasă a „cazului românesc” scoate la iveală imposibilitatea aplicării unor asemenea concepte, care sînt cruciale nu doar pentru explicarea momentelor cruciale ale pregătirii schimbărilor de regim politic, schimbărilor revoluționare în sine, precum și perioadelor ulterioare, în care se petrece tranziția. Cine încearcă și aici să răspundă la întrebarea „oare de ce?” are parțial ușurată sarcina explicării tranziției din țara noastră.

Teoreticienii „revoluțiilor din 1989” folosesc pentru a le descrie și explica sintagme, simboluri, imagini, termeni care scot la iveală semnificații evidente ori subtile ale evenimentelor de atunci: „the Velvet Revolution” or „the Gentle Revolution”³; „the soft revolution”; revoluția nonviolentă, „autolimitată”, care nu a mai adus după sine ghilotina și Gulagul, ci renumitele „mese rotunde”, la care au negociat reprezentanții regimului totalitar care se prăbușea (în frunte cu generalii care controlau arma și serviciile de poliție politică) și reprezentanții societății civile, din care se naștea viitoarea clasă politică; „anti-teleological, nonutopian, and nonideological forms of social activism”; respingerea experimentelor radicale de inginerie socială; escaladarea și dărîmarea (fizică) a Zidului Berlinului, în particular a unor părți din acesta⁴. La noi, cu greu găsești teoreticieni ai revoluției anticomuniste autohtone ori gînditori capabili să explice apartenența la aceeași categorie istorică a evenimentelor din celelalte țări și a celor din România, dar în schimb abundă teoriile conspiraționiste ori

1 În timpul derulării evenimentelor din Cehoslovacia, presa a relatat uciderea de către forțele represive comuniste a unui student, dar ulterior s-a dovedit că „mortul nu era mort”, că nu era „student”, fiind de fapt un agent al poliției politice din Cehoslovacia, StB.

2 Pentru termenii *transplacement*, *ruptforma* ori *extrication*, vezi Samuel P. Huntington, *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman and London: University of Oklahoma Press, 1993), 114. Pentru sintagmele *reforma pactada-ruptura pactada* ori *pacted transition* sau „*the four-player game theory model*”, vezi Juan J. Linz & Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1996), 55-65, 111, 233.

3 Cei doi termeni traduc în engleză terminologia din fosta Cehoslovacie: cehii îi spun „*sametová revoluce*” („the Velvet Revolution”), iar slovacii îi spun „*OMĽQ ÚHRQFD*” („the Gentle Revolution”).

4 Din bibliografia accesibilă în limba română, le recomand celor interesați să înceapă cu două repere: numărul special „Revoluțiile est-europene” al revistei *Polis*, Anul I, Nr. 4, 1994, care cuprindea studii semnate de Andrew Arato, S. N. Eisenstadt, Jeffrey C. Isaac, Daniel Friedheim, G. M. Tamas, Vladimir Tismăneanu, Gabriel Andreescu, precum și o recenzie critică la cartea lui Ion Iliescu, *Revoluție și reformă*; volumul editat de Vladimir Tismăneanu (*coord.*), *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor*, traducere de Cristina și Dragoș Petrescu (lași: Polirom, 1999). Volumul editat de Tismăneanu a apărut mai întîi în SUA și Marea Britanie, sub forma Vladimir Tismăneanu (ed.), *The Revolutions of 1989* (London, New York: Routledge, 1999) și cuprinde remarcabile studii semnate de Daniel Chirot, Leszek Kolakowski, Katherine Verdery, S. N. Eisenstadt, Timothy Garton Ash, Tony Judt, G. M. Tamas, Jacek Kuron, Bruce Ackerman, Ken Jowitt, Adam Michnik etc. Cei care vor să continue cu lecturile sau chiar cu studiul aprofundat au la îndemînă o bibliografie fabuloasă, mai ales în limba engleză.

abordările nostalgice, în care istoricii și jurnaliștii se întrec cu politicienii ori pseudoanaliztii pentru a-și exprima îndoielile privind caracterul anticomunist al revoluțiilor, regretul pentru soarta clanului Ceaușescu și executarea dictatorului, resentimentele față de generalul care a pus la cale arestarea fostului dictator, împiedicând planurile sale de reprimare care ar fi dus la un masacru cu mult mai sîngeros decît ceea ce s-a petrecut în realitate, pe care l-au condamnat la pușcărie înainte să o facă și instanțele de judecată. Oare de ce? Generalii comuniști Jaruzelski și Kiszczak în Polonia au avut parte de lungi convorbiri și interviuri cu cel pe care l-au persecutat și întemnițat, Adam Michnik. La noi, generalul Stănculescu este ridiculizat periodic, indiferent că se găsește în închisoare, la cazinou, internat în spitalul penitenciarului ori la premiera unui spectacol în care unul dintre personajele principale este chiar el. Oare de ce?¹ Răspunsurile sînt complicate, nu voi încerca aici să le formulez și oricum nu pe toate, pentru că unele răspunsuri nici nu au fost încă găsite. Însă diferența are de-a face cu modul în care ei/ceilalți/occidentali¢ral-europenii au sărbătorit cele două decenii care au trecut, prin organizarea „Festivalului Libertății”, la Poarta Brandenburg, avînd ca invitați șefi de state, lideri istorici faimoși din lumea întreagă (de la Walesa la Gorbaciov), în vreme ce noi întîmpinăm aceleași evenimente într-o țară divizată de ură și resentimente, manipulare și dezinformare, după alegeri „libere și corecte”, însă contestate la fel ca primele alegeri „libere și corecte”. De ce oare?

Au trecut două decenii de la prăbușirea regimurilor comuniste din această parte a lumii, iar românii tot nu știu încă adevărul despre cele întîmplute. Reconstituirea faptelor a fost făcută în mare parte, dar încă mai lipsesc anumite piese cheie din „puzzle”. Există numeroase mărturii, reconstituiri, mai ales parțiale, iar istoricii riguroși, nonpartizani, capabili să obțină documente cheie, mărturiile cheie ale unor personaje care au făcut istoria, iar în ultimă instanță să facă lumină asupra tuturor evenimentelor de atunci nu sînt prea mulți². Or, cunoașterea și înțelegerea modului în care s-au prăbușit regimurile totalitare comuniste este la fel de importantă precum cercetarea modului în care s-au instaurat ele, dar mai ales ale modului în care aceste regimuri și-au exercitat puterea, guvernarea, represiunea. Adesea, abordarea regimului comunist din România în mod strict, exclusivist, în particular prin referirea doar la instaurarea, funcționarea și prăbușirea acestuia, fără o perspectivă de tip *comparative politics*, reprezintă un procedeu epistemologic autarhic, care îți limitează chiar înțelegerea propriilor obiective cognitive.

Pentru restul lumii, căderea Zidului Berlinului din 1989 a fost cel mai important eveniment istoric de după 1945, pentru că a marcat sfîrșitul simbolic al regimurilor comuniste din Europa Centrală și de Est, sfîrșitul Războiului Rece, provocînd apoi reunificarea Germaniei, prăbușirea Uniunii Sovietice, intrarea în epoca strategică

1 În ciuda faptului că au fost traduse în românește mai multe cărți ale disidentului polonez Adam Michnik, fostul consilier al „Solidarității” și al lui Lech Walesa, fondatorul și directorul publicației *Gazeta Wyborcza*, iar unele lansări au avut parte chiar de prezența autorului, nu s-a transmis mai nimic din etica înțelegerii, reconcilierii, din programul „Forgive, but don't forget” ce caracterizează gîndirea acestui gînditor, militant și ziarist în mentalitățile și comportamentele *intelligentsiei* autohtone.

2 În ciuda faptului că anumiți comentatori strîmbă din nas cînd aud de acest autor, istoricul Alex Mihai Stoenescu are cîteva contribuții remarcabile în reconstituirea evenimentelor istorice din ultima lună, ultimul an și ultimul deceniu de comunism, precum și asupra celor din postcomunism, în reconstituiri ale trecutului apropiat, în care persoane influente și anumite grupuri de interese nu pot fi înțelese decît în contextul succesiunii comunism-revoluție/lovitură de stat/colaborarea cu serviciile secrete de informații - postcomunism. Vezi Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România. „Revoluția din decembrie 1989” – o tragedie românească*, vol. IV, partea I și partea II (București: RAO, 2004) (de fapt, este vorba despre o cercetare care cuprinde patru volume), precum și alte cărți de-ale sale, *Din culisele luptei pentru putere, 1989-1990. Prima guvernare Petre Roman* (București: RAO, 2006), *Cronologia evenimentelor din decembrie 1989* (București: RAO, 2009).

a „unilateralismului”, cu SUA drept putere hegemonică, extinderea NATO și lărgirea Uniunii Europene. Mulți vedeau în Zidul Berlinului întruchiparea materială a ceea ce Winston Churchill numise „*the Iron Courtain*” („Cortina de Fier”). Căderea Zidului Berlinului a fost evenimentul care a declanșat „efectul de domino” incontrollabil care a precipitat evenimentele în toate țările „satelit” ale URSS¹. Or, specialiștii consideră că modul în care au procedat liderii comuniști germani a venit dintr-un calcul tactic transformat într-o eroare de comunicare politică, care a declanșat efecte incontrollabile, de unde și senzația de improvizație pe care au trăit-o atît națiunile oprite de comunism, cît și marii rivali strategici din acea perioadă istorică². Chiar dacă și noi am beneficiat de o bună parte din aceste avantaje, moștenirea comunismului încă marchează mentalitățile, retorica, comportamentul aleșilor, alegătorilor și nonalegătorilor, majorității și minorităților. Dovezile sînt numeroase. Cea mai relevantă dovadă este modul în care feluriți „operatori” încearcă să configureze tema anticomunismului, într-o perioadă istorică în care comunismul nu mai există ca regim politic, iar din punctul de vedere al influenței ideologice și doctrinare a devenit irelevant. Or, la noi se încearcă menținerea în actualitatea politică a comunismului, fără a ține seama de rațiunile de igienă publică ori de motivațiile teologice. Comunismul a murit, dar noi nu l-am îngropat. Bine coafat, machiat, manicurizat, cadavrul acesta a fost îmbrăcat în haine noi și scos pe scenă. Are și un alt nume. Populismul. Iar alegerile prezidențiale din 2009 au marcat triumful populismului.

Românii au trăit patru decenii și jumătate în partea „astaltă” a „Cortinei de Fier”. Nu prea au știut și nici acum nu știu ce s-a petrecut în partea „cealtă” a „Cortinei”, a „Zidului”. Și cînd am pierdut legătura cu lumea și cînd am reluat-o, nu am învățat un lucru simplu: noi nu sîntem centrul universului. Or, pentru lumea liberă, dar și pentru Imperiul Sovietic, Berlinul Occidental era „centrul lumii”. În ultimele zile ale celui de-al doilea război mondial, Berlinul a fost ocupat de armatele a patru țări aliate: Franța, Marea Britanie, Statele Unite ale Americii, Uniunea Sovietică. Deși capitala celui de-al treilea Reich se afla geografic în zona sovietică de ocupație, totuși francezii, americani și britanicii și-au trimis și ei trupele acolo, ca să nu cadă întregul Berlin sub ocupația Armatei Roșii. Și bine au făcut. Apoi, au fost două Germanii, cea normală și cea totalitară, iar pe teritoriul RDG mai exista un teritoriu controlat de fapt de americani (așa cum există și un teritoriu controlat tot de ei și în Cuba, Guantanamo). La ordinul lui Stalin, sovieticii au instituit o blocadă cruntă împotriva Berlinului, dar americanii și aliații lor ajunseseră să asigure un pod aerian pentru aprovizionarea orașului, care la un moment dat însemna 1.500 de zboruri zilnice. După suspendarea blocadei, Berlinul a rămas cîțiva ani o poartă deschisă între cele două lumi aflate în conflict, fiind o tentatie permanentă pentru germanii care trăiau în închisoarea comunistă. Peste două milioane și jumătate de est-germani au devenit vest-germani, între 1949 și 1962, folosind numeroasele oportunități de trecere între Berlinul de Est și Berlinul de Vest. După ce „marele reformist” Nikita Hrușciov i-a ordonat „omologului” său est-german să înceapă construcția zidului, întîi din sîrmă ghimpată, apoi în forma devenită celebră, între 1962 și 1989 doar cinci mii de est-germani au devenit vest-germani folosind acest mijloc.

Berlinul de Vest a fost singurul teritoriu la est de Elba care a beneficiat de Planul Marshall. Prin faptul că erau practic două părți ale aceluiași oraș, care aparțineau însă unor regimuri politice diferite, Berlinul de Vest și Berlinul de Est au devenit încă de la mărturiile vii tocmai ale acestor diferențe, care cu trecerea timpului au devenit radicale. Chiar dacă sovieticii au înălțat pînă la urmă Zidul, între cele două lumi care se întîlneau în același oraș au rămas numeroase canale de comunicare, după cum au continuat să existe familii care trăiau de o parte și de alta, în lumi

1 Alți autori preferă sintagma „*the snow-balling effect*”.

2 Specialiștii

paralele. Chiar dacă americanilor și britanicilor li s-a tot reproșat faptul că i-au cedat prea ușor lui Stalin țările care aveau să devină „sateliți” ai Moscovei sau poate că tocmai de aceea, occidentalii nu au renunțat niciodată la Berlinul de Vest. Acolo, lângă Zidul Berlinului au rostit președinții americani discursuri memorabile. Pe 26 iunie 1963, la puțină vreme după construirea Zidului de către Hrușciov, John Fitzgerald Kennedy rostea celebrul discurs „*Ich bin ein Berliner*”, un fel de anticipare al lui „*We are all Americans*”:

„Two thousand years ago the proudest boast was «*Civis Romanus sum*». Today, in the world of freedom, the proudest boast is, «*Ich bin ein Berliner!*». There are many people in the world who really don't understand, or say they don't, what is the great issue between the free world and the Communist world.
Let them come to Berlin!”.

Douăzeci și patru de ani mai târziu, pe 12 iunie 1987, cu ocazia aniversării a 750 de la întemeierea Berlinului, Ronald Reagan rostea un alt celebru discurs, profetic, provocator la adresa liderului comunist Gorbaciov, „*Tear down this wall!*”:

„General Secretary Gorbachev, if you seek peace, if you seek prosperity for the Soviet Union and Eastern Europe, if you seek liberalization: Come here to this gate! Mr. Gorbachev, open this gate! Mr. Gorbachev, tear down this wall!”¹

Un mare istoric american, John Lukacs (de origine din Ungaria, cu tată maghiar, romano-catolic, și mamă evreică), scria că 1989 a marcat sfârșitul secolului XX și al epocii moderne. Chiar așa se și numește una dintre cărțile sale, *The End of the Twentieth Century and the End of the Modern Age*, publicată în 1993. Istoricilor inteligenți și nonconvenționali le place să iasă din chingile cronologiei ori împărțirilor rigide, pentru că urmăresc să facă „qualiy history”. Unii impart istoria postbelică folosind reperele cronologice 11/9 și 9/11 („before and after 11/9”, „before and after 9/11”). Istoricii abordărilor calitative au puternice motivații când apelează la formule precum cele de mai sus. Pentru noi, românii, în 1989 nu s-a terminat nici secolul XX, nici epoca modernă. Chiar dacă formal sîntem membri NATO și UE, ar fi o minciună dacă am pretinde că facem parte din civilizația lor occidentală, care a produs democrația, liberalismul, capitalismul, „etica muncii”, statul de drept, „vetoul minorităților”, consensualismul, votul liber și corect.

Se spune că regimurile comuniste ar fi căzut atît de ușor în 1989 pentru că liderilor comuniști nu le mai păsa de nimic altceva decît propria supraviețuire și interesul propriu. În acest sens, liderii de acum ai României nu sînt cu nimic diferiți. Spre deosebire de „marile revoluții” care prin caracterul lor „extraordinar” (dată radicalismului lor moral, ideologic, doctrinar) au schimbat soarta lumii, caracterul „revoluțiilor din 1989” a fost unul „ordinar”, ele au urmărit intrarea oamenilor în normalitate². România este singura țară de la Est de Prut unde „intrarea în

¹ Textul fiecărui discurs poate fi găsit cu ușurință pe Internet, folosind numele celor doi președinți & denumirea discursului: Kennedy – „*Ich bin ein Berliner!*”; Reagan – „*Tear down this wall!*”. Este interesant cum funcționează memoria istorică selectivă: în timp ce liderul lumii libere, Ronald Reagan, își propusese să doboare regimurile comuniste totalitare din URSS și celelalte țări – pe care le-a numit „*The Empire of Evil*”, gest criticat de simpatizanții comuniști și de stînga din America și din toată lumea – și nu s-a lăsat pînă nu a realizat acest obiectiv, unii oameni cred că mai multe merite în doborîrea comunismului ar fi avut Gorbaciov, liderul comunist care de fapt a vrut să salveze acel imperiu, prin reformă.

² Împotriva posibilelor speculații sau relativizări ale termenului „normalitate”, oamenii care

normalitatea" democrațiilor liberale consolidate, capitalismului democratic, statului de drept, drepturilor și libertăților individuale întârzie atât de mult încât chiar democratizarea țării este pusă sub semnul întrebării.

Revenind la cauzele prăbușirii regimurilor comuniste totalitare, cea mai mare eroare metodologică și teoretică este de a susține explicația unicauzală sau explicațiile unicauzale. Sînt tot felul de comentatori, politicieni sau chiar cercetători care iau în brațe un singur factor, o singură explicație, o singură cauză. Este complet incorect, din toate punctele de vedere. Mai ales dacă – în numele unui factor, explicații sau cauze reale – sînt minimalizate ori negate toate celelalte cauze reale și mai ales contextul în care s-a produs convergența lor. Unideterminismul este cea mai păguboasă abordare a evenimentelor istorico-politice complexe. Prăbușirea comunismului a fost prevestită de foarte puține persoane. Regimurile comuniste erau extrem de puternice din punct de vedere militar, iar în ultimă instanță arsenalul de arme atomice era suficient pentru distrugerea planetei de nenumărate ori. Ideea că regimurile comuniste ar fi căzut de la sine, doar datorită dificultăților economice și sociale interne,

Cînd România a reușit să scape de regimul totalitar comunist și economia de stat centralizată, ineficientă, toată lumea credea că am scăpat de toate problemele politice, sociale și economice, că va urma un fel de eră a prosperității generale, că „va curge laptele și mierea pe pămînt”. Cînd colo, parcă nimic nu ne iese. L-am schimbat pe Iliescu cu Constantinescu, după care a venit din nou Iliescu, iar cînd Iliescu n-a mai avut dreptul la nici un mandat, a venit Băsescu, și tot nu ieșim din criză. Criza prelungită durează de două decenii. Asta înseamnă că adevărata revoluție nu s-a produs. Iar aici folosesc termenul de revoluție într-un sens tocquevilleian, drept un fenomen legat de schimbările pe termen lung, nu doar de schimbările rapide, bruște de regim politic, și nici măcar de înlocuirea unei guvernări cu alta ori a unei administrații prezidențiale cu alta. Revoluțiile sînt tipuri de schimbare socială radicală, ale căror efecte profunde sînt din categoria schimbărilor de „durată lungă”. Un profund gînditor politic francez contemporan, Jean-Francois Revel, a avut această revelație a revoluției ca serie de schimbări profunde, în profunzime, cînd a vizitat Statele Unite ale Americii:

„îndeobște, prin revoluție se înțelege într-un sens restrîns și tehnic, înlocuirea unui regim politic cu altul, în urma unei lovituri de stat violente, urmată de insurecții, epurări, interdicții, arestări, eventual și execuții. Dar asta înseamnă să confundăm substanța cu scenariul. Multe «revoluții» conforme acestei scheme de manual s-au dovedit niște recăderi în dictatură....prin revoluția americană înțeleg mai puțin un epifenomen politic pe culmile vizibile ale puterii cît o serie de transformări provenind spontan din straturile profunde ale societății. Aceste transformări radicale se nasc, cresc, continuă și se dezvoltă independent de alternanțele de majoritate care se produc la etajul federal. Poți schimba regimul fără să schimbi societatea și poți schimba societatea fără să schimbi regimul. Acea *Free Movement* americană a apărut și s-a dezvoltat la fel de bine sub președinți republicani și sub președinți democrați. Și nu a căzut niciodată (ori a căzut foarte rar și inefficient), spre deosebire de replicile ei europene, în plasa ideologiilor arierate din veacul al XIX-lea, ori în mrejele teoriilor pseudorevoluționare ale marxiștilor secolului XX. Cum afirmam atunci, cine spune revoluție spune, prin definiție: eveniment care n-a avut loc niciodată, provenit pe cu totul alte căi decît cele istorice cunoscute. Cine spune revoluție se referă la ceva ce nu poate fi conceput sau perceput prin recurgerea la vechile concepte. Asta era pentru mine evidența: adevărata revoluție nu s-a produs în Cuba, ci în California”.¹

trăiau în comunism voiau să fie liberi (ceea ce nu este puțin lucru, pentru că libertatea individuală normală înseamnă „libertatea cuvîntului”, „libertatea asocierii”, „libertatea de a călători”

¹ Jean-Francois Revel, *Obsesia antiamericană. Cum funcționează, care îi sînt cauzele și*

Revel a avut revelații politologice când a vizitat America, la fel precum ilustrul său predecesor, Alexis de Tocqueville.

Nu mai există altă țară în lume și în istorie în care participanții la o revoluție (căreia altminteri i se contestă caracterul revoluționar) să fi solicitat și să fi primit din partea statului „certificate de revoluționar”, recompense și privilegii materiale. Ar fi fost absurd, de pildă, ca liderii și participanții la Revoluția Franceză să fi solicitat „certificate de revoluționar”, când schimbările petrecute atunci au marcat istoria umanității, iar ei erau conștienți de acest lucru. Iar „recompensa” primită de unii dintrei a fost chiar trimiterea la „eșafod”. Cam la fel a procedat și Stalin cu foștii revoluționari bolșevici din 1917, când în timpul „Terorii Roșii” din anii 1934-1037 au fost execuții sute de mii de bolșevici, „revoluționari”, iar represiunea instaurată de el nu i-a cruțat nici măcar de colegii din Politbiuro, organul politic suprem al partidului bolșevic, cum ar fi Zinoviev, Kamenev, Buharin, ori chiar Troțki, exilat, dar asasinat de NKVD în Mexic, în 1940. Excluzînd asemenea procedee revanșarde și criminale, unica recompensă pe care o poate primi un revoluționar este legată chiar de îndeplinirea scopului acțiunii sale revoluționare, schimbarea regimului politic, obținerea libertății individuale pentru sine și semenii săi („eliberarea”), precum și recunoașterea socială, garantarea constituțională a acestei libertăți¹. Atît. În rest, dacă a scăpat cu viață, revoluționarul trebuie să-și ia viața de la capăt sau să continue ceea ce făcuse și înainte în plan profesional sau al inițiativei economice ori în planul împlinirii culturale și spirituale, unde era îngădit printr-o multitudine de mijloace.

inconsecvențele, traducere de Dan C. Mihăilescu (București: Humanitas, 2004), 22-23.

¹ Aceste principii au stat la baza inițiativei pe care am avut-o, în 2003, împreună cu Ion Caramitru, Radu Filipescu, Marius Oprea, Victor Rebenciuc Stelian Tănase și alții de a crea Asociația Revoluționarilor fără Privilegii. Vezi <http://arfp.org.ro/>. Cel mai important eveniment politic din viața mea a fost și rămîne participarea la revoluția anticomunistă din zilele de 21 decembrie și 22 decembrie 1989, în București, Piața Universității, iar apoi Piața Sala Palatului, în fața sediului Comitetului Central al Partidului Comunist Român, pînă la aproximativ 12.06 (la amiază), când Ceaușescu a fugit cu elicopterul. Pe vremea aceea eram ziarist la revistele *Viața studentescă* și *Amfiteatru*.

Revoluția română, după 20 de ani.

Viciile și virtuțile normalității sociale

■ **ADRIAN CIOROIANU**

[The University of Bucharest]

Abstract

In this study the author investigates the "dilemmas" of the Romanian Revolution. He is inquiring into the events taking place during the first half of the 90's, along with Romania's geopolitical evolution. Overall, everything is being examined by taking into consideration the important part played by intelligence and civil society.

Keywords

Intelligence; revolution;
counter-revolution; events

Din 1989, în România de astăzi, reprezintă în ele însele o acrobație de tip retoric petrecută pe trei coarde foarte întinse: i) una este coarda *ironic-„negaționistă”* – adică un amestec de bancuri și demonstrații nu foarte elaborate potrivit cărora, la final, reiese că în decembrie 1989, la București, nu a fost nici o revoluție, ci mai curând un fel de mascaradă cu morți la final; ii) a doua este cea declarată *investigativă* (și nedeclarată *senzaționalistă*) – având ca rezultat o paletă relativ largă de concluzii, de la opiniile exaltate, conform cărora la Târgoviște nu a fost împușcată familia Ceaușescu (ci altcineva, eventual niște sosii) și până la speculațiile aparent logice despre accidente, morți, dispariții sau apariții care au urmat după ieșirea din scenă a Conducătorului; în fine, ultima – și cea mai amenică deocamdată – este iii) cea *istorică*: în ciuda unei producții bibliografice relativ bogate pe această temă în ultimii 20 de ani, analiza de factură istorică este cu mult depășită de primele două. A spune acest lucru nu înseamnă neapărat a alimenta corul lamentațiilor pe acest subiect. În opinia mea, pe termen mediu relatarea istorică a revoluției din decembrie 1989 va cădea automat în sarcina unei alte generații de istorici ai țării – și, foarte probabil, necesarul exercițiu al distanței va produce rezultate net superioare celor de azi.

1. În căutarea normalității

În opinia mea, *principalul merit al revoluțiilor din 1989 a fost acela de reinstaurare în drepturi a normalității sociale*. Această idee, în sine, poate părea riscantă – pentru că revoluțiile, dimpotrivă, sugerează mai curând o ieșire din normal. Și totuși, revoluțiile anticomuniste se sustrag acestei logici – din motivul (pe care eu îl consider evident) că tocmai regimul comunist reprezenta o excepție de la normalitatea socială.

Dovezile că regăsirea normalității a fost miza majoră a revoluțiilor din Est se înmulțesc considerabil. Într-o carte recentă¹, Michael Meyer – care în toamna lui 1989 era corespondent al revistei *Newsweek* pentru Europa Centrală și de Est, Balcani și țările baltice – povestește cum, la o întâlnire cu premierul maghiar Miklos Nemeth, acesta, ca dovadă a bunei sale credințe (politice) ar fi luat de pe birou un exemplar din Constituția Statelor Unite și i-ar fi spus ziaristului „Rețineți ce vă spun, aceste principii vor fi peste 9 luni și ale noastre”². Ce semnificau aceste asigurări? Nimic altceva decât o reîntoarcere la normalitatea democratică sugerată de una dintre cele mai vechi constituții moderne. Era totodată o declarație de principiu – anume că nu există democrație originală, ci există doar un set de principii obligatorii ale democrației, la care poți adera sau nu.

La fel în Rusia: imediat după victoria sa, în 1991, Boris Elțin anunța că scopul său este de a face din țara sa una „normală”: adică una democratică, capitalistă, angrenată în sistemul occidental³. Ulterior, același președinte a bombardat (în octombrie 1993) Parlamentul din Moscova și, de atunci mai departe, a insistat pe ideea că democrația din Rusia va fi, cel puțin o vreme, una „originală”, adaptată situației, tradiției, realităților rusești.

Nu altfel stăteau lucrurile în România. Dacă-mi este permisă o amintire personală, voi spune cum, într-o zi de octombrie 1989, Dan Marțian mi-a oferit una dintre cele mai mari surprize imaginabile atunci. Ca student în anul II al Facultății de Istorie din București, tocmai începusem (cu profesorul D. Marțian, alături de alți cca. 10 colegi) un fel de cursuri de *Statut al PCR* – motivul fiind acela că noi, studenții care în anul I al facultății avusesem media între 9 și 10, urma să fim făcuți în câteva luni membri de partid⁴. La una dintre discuțiile insipide și pline de clișee pe care le-am avut, săptămânal, în acea toamnă, Marțian a avut o ieșire spectaculoasă. Cum un coleg tocmai îi reda, mașinal, ideile privind *rolul conducător al partidului* [unic, *n.m., AC*] *în societate* – acesta fiind un principiu fundamental al ideologiei comunismului românesc –, Marțian a intervenit calm și a spus că (simplific) nimeni nu poate spune care este normalitatea ideologică din moment ce alte partide frățești din țări vecine deja sunt pe cale să experimenteze sisteme cvasi-pluripartide etc. Peste câteva săptămâni am fost surprins să-l văd pe profesorul Marțian în spatele viitorului lider Ion Iliescu; azi nu mai sunt deloc surprins, ba chiar am convingerea că, în măsura în care a existat un „complot” premergător revoluției din decembrie, Marțian (și Iliescu ș.a.) a fost parte din el. Oricum, în 1990 echipa din care Marțian făcea parte înclina și ea spre ideea unei „democrații originale” – de aici și unele dintre asprele critici cărora le-a fost țintă în acei ani.

1 Michael Meyer, *The year that changed the world. The Untold Story Behind The Fall of the Berlin Wall*, (Scribner. A Division of Simon & Schuster Inc., New York: 2009).

2 Vezi interviul acordat de Michael Meyer postului *Radio Europa liberă* (RFE/RL), 6 noiembrie 2009: http://www.rferl.org/content/Revolutions_Of_89_At_The_Moment_Of_Crisis_Nobody_Was_At_Home/1870433.html

3 Michel Nazet, *La Russie et ses marges: nouvel empire? Perspectives économiques et géopolitiques*, (Ellipses Edition, Paris: 2007), 27.

4 Ceva mai devreme decât restul colegilor (care urmau și ei să fie primiți în partid, pentru că, practic, nu puteai fi profesor de istorie fără a fi și membru PCR).

Bineînțeles, fiecare dintre aceste normalități – a lui Miklos Nemeth, a lui Boris Elțin sau a lui Dan Marțian – arăta inevitabil altfel. Tocmai diferența acestor variante de „normalitate” explică viteza diferită cu care aceste state s-au apropiat de Occident și de standardele acestuia¹.

2. Ce anume trebuie/merită elogi

Virtutea fundamentală a normalității sociale este aceea că, în mod liber, cetățenii liberi pot elogia² o serie de valori (sau purtători ai acestor valori) în care cred. Revoluția Est-europeană – și, implicit, cea românească – de acum 20 de ani exemplifică în mod categoric acest lucru. În ianuarie 1989, intelectualul ceh Vaclav Havel era arestat pentru ofense aduse regimului comunist din Cehoslovacia; în decembrie același an, el era ales președinte al statului său și era elogi

at sincer în țara sa și (aproape) pe întreg mapamondul. În noiembrie 1989, profesoara de franceză româncă Doina Cornea era o persoană damnată (din punct de vedere social); pe 22 decembrie același an, ea deschidea lista noii conduceri politice a României³ și, într-o țară încă exaltată de revoluție și cu deficiență de eroi contemporani în viață⁴, ea era categoric unul dintre românii care primeau elogi meritate.

Așadar, una dintre diferențele esențiale dintre dictatură și democrație este că în prima ești *obligat* să elogiezi pe cineva – și, la acest capitol, românii nu au fost scutiți de episoade penibile în istoria lor contemporană; în cea din urmă ești *liber* să elogiezi pe cine vrei – iar acest lucru a devenit repede evident după decembrie 1989, dar a și creat reale probleme.

Pe de altă parte, *viciul* fundamental al normalității sociale este acela că, într-o democrație, elogiul nu este niciodată plenar, niciodată nu pleacă dintr-o reacție uniformă la nivelul societății. În mod normal, nici un personaj/idee/principiu/ nu primește acordul tuturor cetățenilor. Acest adevăr simplu încă surprinde în România. Libertatea de a elogia sau de a contesta naște victime simbolice și conflicte reale. Vreme de 20 de ani și de 5 mandate prezidențiale, nici unul dintre cei trei (până acum) președinți ai României nu au înțeles ușor (și nici acceptat pe de-a-ntregul) acest lucru. Iliescu, Constantinescu & Băsescu, fiecare, a avut momentele sale de stupefacție în fața evidenței că o parte a corpului social nu consideră necesar (sau moral) să-i elogieze.

Acest impas – al posibilității, dar nu și obligației, de a elogia/suține/promova ceva/pe cineva într-o democrație – transcede, cum spuneam, de la personaje la valori și principii.

În acest condiții, pe măsura momentului aniversar de acum, nu voi propune aici decât o scurtă serie de elogi – meritate, cred, și destinate nu unor persoane anume, ci unor idei și principii metodologice fără de care povestea revoluției din România-’89 ar rămâne mereu în suferință.

1 A nu se înțelege că „standardul” occidental ar fi ceva imuabil, sustras schimbării/evoluției, dat o dată pentru totdeauna.

2 Prin elogi, în acest text, înțeleg forma cea mai naturală a *acceptării* și *promovării* unor persoane/principii. Nu am în vedere travaliul de *laudatio*; nici *cultul personalității*, de care, din păcate, în diferite forme și cu nuanțele de rigoare, România nu a dus lipsă în întreg secolul XX.

3 Nu discut aici tema (reală) a sincerității celor care au propulsat-o pe Doina Cornea în această poziție – și care, de fapt, se foloseau de ea într-un scop legitimator.

4 Am convingerea că generația mai dezinhăbată de după noi – despre care voi vorbi mai jos – va fi capabilă să analizeze binomul în care s-a plasat de la bun început problema celor morți în decada fatidică 16-25 decembrie 1989: discursul la adresa lor, deseori conjunctural (ca și astăzi) a jonglat cu doi termeni care nu-s deloc sinonimi, fără a se opri la vreunul – *eroi* și *martiri*. Nici astăzi dilema nu e tranșată.

În primul rând, un elogiu **simplității**: în România, s-a vorbit mult despre adevărul aceluia decembrie 1989 și se va mai vorbi cu siguranță, însă fiecare vorbitor/rememorator are adevărul său în această poveste. Mai mult: pentru fiecare român normalitatea recâștigată în urma revoluției arăta puțin altfel: unii își doreau un lider democratic puternic; alții își doreau un lider democratic fără a fi puternic; unii ar fi vrut ca FSN-ul (gruparea-fanion a primelor zile fără Ceaușescu) să devină partid, alții s-au opus acestui lucru¹; unii și-au imaginat o reformare a PCR-ului, alții au dorit interzicerea lui prin lege; unii priveau cu speranță reparația partidelor „istorice” în România, alții vedeau acest lucru ca pe o amenințare; unii au fost de la bun început convinși de necesitatea instituției parlamentare în stat, alții o tratează și azi cu repulsie² sau, cel puțin, ironie³.

Și totuși, esența momentului fondator al tuturor acestor dileme, esența a ceea ce a fost Revoluție Română de acum 20 de ani, atunci când vom ajunge la ea – dincolo de toate concepțiile, teoriile, adversitățile și construcțiile noastre, mai mult sau mai puțin fundamentate –, vom vedea că este în sine foarte simplă: pentru că adevărul este cu siguranță mai simplu decât imaginarul pe care timp de două decenii nu am ezitat să îl adăugăm peste istoria reală a acestei revoluții din decembrie 1989.

Nu mă refer aici la elucubrațiile flagrante, nu mă refer la oamenii care îi cred pe soții Ceaușescu ascunși prin Paraguay, ca istoric nu mă pot raporta la așa ceva, chiar și „dispariția” cadavrelor sau „înlocuirea” lor sunt niște povești de senzație care nu nici o legătură cu istoria, și îi sfătuiesc pe cei cu care intru în contact, în speță studenții de la Facultatea de Istorie din București să evite capcana teoriilor senzaționaliste și conspiraționiste. Cu atât mai mult i-am felicitat de fiecare dată pe cei care au inițiat diverse conferințe sau mese rotunde, care sub diverse sigle⁴ le permite tuturor, fie că sunt politicieni, profesori sau revoluționari, să își dea partea lor de adevăr sau de interpretare, pe baza căreia istoricii, azi și mâine, vor construi acea narațiune simplă și logică a revoluției române din decembrie 1989. Probabil aceasta nu se va întâmpla foarte curând, dar se va întâmpla cu siguranță.

3. Profesioniștii respectă definirea termenilor?

Al doilea elogiu, pe cale de consecință, este unul adus **profesionalismului**. Eu nu am avut onoarea de a fi revoluționar (mi-ar fi plăcut, dar nu a fost cazul⁵), dar am avut în schimb onoarea de a fi senator de Timiș – județ care trăiește cu o mare demnitate și cu o certă încăpățănare⁶ (în sens bun) legenda, istoria și memoria revoluției. Nu aș vrea ca aceste rânduri să deranjeze susceptibilitățile unora, nici revoluționarii, nici oamenii politici, nu vreau să stârnesc neapărat nici reacții polemice, dar

1 Vezi amintirile despre primele zile ale CFSN-ului din volumul lui Mircea Morariu, *Cu Ion Caramitru de la Hamlet la Hamlet și mai departe*, Fundația culturală „Camil Petrescu” & Revista „Teatrul azi”, București, 2009.

2 În 2009, președintele (reales) T. Băsescu și-a construit întreaga campanie (de la afișele *outdoor* până la declarațiile programatice) pe ideea că luptă (și) împotriva parlamentarilor și uni Parlament prea numeros.

3 Chiar și azi, la 20 de ani distanță, unii par a-și dori un parlament unicameral, în timp ce alții vor respectarea tradiției românești ante-comuniste, aceea a unui parlament bicameral.

4 O parte a acestui text se bazează pe intervenția mea la o masă rotundă „Revoluția română din decembrie 1989 – certitudini și controverse”, organizată de *Institutul pentru Istoria Revoluției române din decembrie 1989*, pe 13 mai 2009, la care au participat, printre alții, președinții Ion Iliescu și Emil Constantinescu, revoluționari, politicieni și istorici.

5 Vezi rememorarea mea a acelor zile în „1989 al meu. De ce este bine să ai doar o singură revoluție în viață”, în *Lettre Internationale – ediția română*, nr. 72, iarna 2009/2010.

6 Vezi recentele avaturlor ale reacției unei părți a populației Timișoarei în contextul unor manifestări ale campaniei prezidențiale – inclusiv „pactul” PNL-PSD-PNȚcd din 1 decembrie 2009.

cred că cei care vor desluși revoluția nu vor fi nici politicienii și nici revoluționarii. Ci sunt/vor fi istoricii. În anii '90 s-au organizat comisii parlamentare pentru elucidarea revoluției; am avut ocazia de a colabora sau măcar discuta (și uneori polemiza) cu unii dintre membrii sau responsabili acestor comisii; mi-a devenit clar că efortul lor va rămâne futil tocmai pentru că amprenta politicului nu oferă credibilitate în România.

Iar istoricii trebuie să se bazeze pe toate sursele veridice și să-i consulte pe toți, indiferent de partizanatul lor politic (dacă îl au sau nu – cu mențiunea că în România el este, încă, foarte prezent²) și din acest motiv reiau un apel pe care l-am făcut cu ocazia unei reuniuni³ a revoluționarilor & politicienilor: toți cei care mai au încă amintiri din revoluție, care au participat la ea, trebuie să-și lase mărturia. Cred că este nevoie și de adevărul lor, al revoluționarilor, de mărturiile lor. Cu o ocazie anume⁴, dl Dumitru Dincă vorbea despre „exaltați” sau despre „inconștienți”... Ei bine, să ne înțelegem: sigur îți trebuia o doză de inconștiență și de exaltare ca să fi mers la baricadă în seara de 21 decembrie 1989, îți trebuia o doză de nebunie – o nebunie frumoasă și eroică, pentru că revoluțiile nu se fac cu oameni reci și raționali. Iar eu, ca istoric, pe acești oameni deosebiți și curajoși care au fost în punctele fierbinți ale revoluției îi invit să lase ceva în urmă, să povestească, să scrie; pentru că indiferent ce vor da jurnalele televizate de seară despre întâlnirile lor, adevărul istoric al revoluției se va cerne și va rămâne, iar polemicele lor din fața camerelor de vederi sunt inutile. De aceea i-am rugat să lase în urma lor mărturia pe care studenții studenților noștri le vor folosi cu succes.

Totodată, în legătură cu necesarul profesionalism necesar atunci când analizăm revoluția din decembrie, e obligatoriu să amintesc importanța extraordinară a momentului politic și geopolitic reprezentat de revoluția română.

Această revoluție a avut implicații geopolitice foarte mari în Europa de Sud-Est, și mai ales în aria vestică a Mării Negre. Am convingerea – și am scris-o într-o carte despre Rusia post-sovietică recent apărută⁵ – că atunci, în decembrie '89, după fuga lui Ceaușescu (nu după *demisia* lui, cum se mai spune uneori – pentru că el nu și-a dat niciodată demisia), deci după plecarea *Conducătorului*, Rusia/URSS de atunci a crezut că-și (va) reface pârghiile de control asupra României. Uniunea Sovietică a considerat că, după dispariția lui Ceaușescu (și asta se va dovedi în timp), România urma să reentre în sfera sa de influență. La Craiova, Lugoj, Timișoara, toți cetățenii entuziasmați de revoluție își imaginau că odată cu revoluția dispărea din România comunismul și influența sovietică! Dar, în fapt, lucrurile nu stăteau deloc astfel⁶. Într-o perspectivă puțin mai cuprinzătoare în acest *puzzle*, vom vedea că astfel se explică multe dintre evenimentele din anii 1990 – 1991 – 1992.

Revoluția din decembrie a înscris România pe harta geopolitică a zonei noastre într-o poziție foarte importantă – dar și riscantă, atunci. S-a discutat și se discută mereu despre problema serviciilor secrete și a participării lor la revoluția din

1 Mă refer aici la senatorul PNȚcd Valentin Gabrielescu și la senatorul PSD Sergiu Nicolaescu.

2 Un semn, el însuși, al *normalității* sociale, dar și al unei *imaturități* inerente societății ca atare.

3 O simplă constatare: la data intervenției mele din iunie 2009, revista Institutului (vechi de câțiva ani) ajunsese deja la numărul 21, ceea ce înseamnă 21 de numere x 60 de pagini, adică peste 1200 de pagini de amintiri/analize. Nu se poate, statistic, ca măcar unele dintre ele să nu fie valide din punctul de vedere al metodologiei istoriei. De fapt, prin revistele de istorie, volume de memorii, pagini de ziare, anchete parlamentare etc., estimez că despre revoluția din decembrie 1989 trebuie să se fi scris, în România, zeci de mii de pagini standard.

4 Masa rotundă amintită, din 13 mai 2009.

5 Vezi cartea mea *Geopolitica Matroșkăi. Rusia postsovietică în noua ordine mondială*, Ed. Curtea Veche, București, 2009.

6 Ca martor direct, pot certifica faptul că pe 22 decembrie 1989, în piața actualei prefecturi din Craiova s-a strigat repetat „Gorbaciov - Gorbaciov”, la o oră la care singura certitudine era fuga lui N. Ceaușescu din clădirea C.C. al P.C.R.

decembrie 1989: sper că nu este nimeni atât de naiv încât să-și închipuie că la un eveniment de o asemenea amploare cum a fost acea revoluție nu erau prezente servicii secrete de (aproape) peste tot! Pentru că aceasta este, tehnic vorbind, datoria lor: să fie acolo unde ceva important se petrece. Desigur, nici revoluționarii, nici oamenii politici nu pot spune cu exactitate care este doza lor de implicare și cât li se datorează¹. Mă refer și la serviciile secrete sovietice sau rusești, și la cele occidentale, dar și la cele românești, pentru că inutil aducem în discuție numai partea străină, din moment ce serviciile noastre au jucat în aceeași horă cu ele, împotriva aceluiași „inamic” – care atunci devenise, pentru toți, Nicolae Ceaușescu.

În fine, elogiul final vreau să îl aduc preciziei în **definirea termenilor**.

Pentru că în anii 1990, pe fondul unor adversități politice și al partizanatelor de tot felul, noi am desacralizat o revoluție care ar fi fost un prilej excepțional pentru transformarea noastră la nivel de mentalitate. Tot ce s-a întâmplat atunci, toată graba noastră de a caricaturiza acea revoluție s-a întors până la urmă împotriva noastră. De ce am numit-o „contrarevoluție”, „loviluție”, „evenimente”, de ce am numit-o în fel și chip? De remarcat, aici, un binom: în opinia mea, termenul cel mai „injurios” la adresa revoluției din decembrie 1989 este acela de „loviluție”. Este acesta strict o compilație între „lovitură de stat” și „revoluție”? Este acesta o parafrază după sintagma „*refolution*” a istoricului britanic Timothy Garton Ash – care contopea într-un singur cuvânt ideile de *revoluție* și de *reformă din interior* a partidelor comuniste? Oricare ar fi răspunsul, un lucru este – cred – cert: „*refolution*” rămâne pe mai departe respectabil și cuprinzător; în schimb, „loviluție” este în continuare un peiorativ minimalizator, care aruncă asupra revoluției române multe umbre de dubiu și semne de întrebare.

Rămân la convingerea că reținerea de a numi acel decembrie 1989 o autentică *revoluție* – în ciuda partizanatului politic, firesc poate la începutul anilor 1990 – rămâne una dintre marile *minusuri* ale discursului public din societatea românească. Am avut cu toții ezitarea de a numi-o *revoluție* dintr-un impuls ce nega minima echidistanță, plecat dintr-o luptă politică – repet – firească atunci, în 1990, după decenii de încătușare a manifestărilor publice și de despotism. Intelectualul românomaghiar G.M. Tamás avea, cred, perfectă dreptate² atunci când reproșa acest lucru „prietenilor săi români”: anume faptul că au ezitat să facă din acea revoluție din 1989 actul de naștere al propriei lor legitimități. Spre exemplu, nici astăzi nu este tocmai clar în ce măsură Moscova a fost amestecată în revoluția „de catifea” din Cehoslovacia; și totuși, cehii nu neagă faptul că ar fi avut o autentică revoluție în 1989. E trist, dar adevărat: într-un secol cu câteva false revoluții (vezi mai jos), în decembrie 1989 românii au avut o revoluție (e drept, cu probleme, dileme, & mistere), dar nu au știut să profite de ea.

4. De fapt, când s-a terminat revoluția?

Cred că ar fi timpul să cădem cu toții de acord că în decembrie 1989, în România, a avut loc o revoluție. Acest aparent „verdict” nu afectează enigmele din acele zece zile. Nici diferitele roluri jucate de personajele de prim-plan ale acelor momente încinse. Nu a fost o contrarevoluție, nu a fost o lovitură de stat, și, în același timp, îmi doresc sincer ca peste 200 de ani să se spună că a fost și ultima revoluție a poporului român.

¹ Michael Meyer, citat mai sus, spune că în România, ca și în alte țări estice, a fost mai curînd o revoltă internă a *nomenklaturii* de partid însoțită de un sprijin al Moscovei.

² Mircea Vasilescu (coord.), Intelctualul român față cu inacțiunea (în jurul unei scrisori de G.M. Tamás), (Ed. Curtea Veche, București: 2002).

Pentru că românii au, raportat la unitatea de timp, suspect de multe revoluții. De la 1784 și până în 1989, noi am avut șapte revoluții (mai mult sau mai puțin reale, dar fiecare a avut partizanii ei) și cel puțin patru lovituri de stat. O scurtă recapitulare: 1784 – „revoluția”, spuneau unii, lui Horea, Cloșca și Crișan; 1821 – revoluția lui Tudor Vladimirescu; 1848 – revoluția pașoptiștilor; 1866 – „revoluția” detronării lui Cuza; 1940 – „revoluția” legionară; 1944 – începutul „revoluției naționale antifasciste și antiimperialiste”; 1989 – revoluția anticeaușistă/anticomunistă din decembrie.

În ceea ce privește loviturile de stat, gândiți-vă la Cuza (1866), Antonescu (1944), Regele Mihai (1947) sau Ceaușescu (1989). Cum se vede, la noi deseori loviturile de stat par a se suprapune peste revoluții; nu este tocmai măgulitoare această concluzie (sau, mai bine spus, confuzie). Personal, mi-aș dori ca măcar 200 de ani de acum încolo să avem răgazul să ne explicăm revoluțiile de până acum și să nu mai facem altele noi în stradă. Se pare că noi am avut atât de multe revoluții încât nu prea avem timp să învățăm ceva din ele!

Nu am fost niciodată un partizan al președintelui Iliescu, dar am convingerea fermă că ceea ce s-a întâmplat în decembrie 1989 are directă legătură cu evoluțiile din anul 1990. Ca unul care am fost în Piața Universității – și nu mă voi dezice niciodată de prezența mea acolo –, și în calitate de profesor de istorie îmi pun azi problema dacă acel moment numit Piața Universității a fost continuarea revoluției din decembrie sau dacă nu cumva a fost primul episod al *revoluțiilor colorate*, al revoluțiilor zise „portocalii” din Estul Europei. Merită să medităm la aceste lucruri.

Închei prin a spune așadar că în decembrie 1989, în opinia mea, a fost o rea-lă revoluție și că în anul următor, 1990, România a trecut foarte aproape de o posibilă catastrofă (geo)politică. Ne amintim tulburările etnice de la Târgu Mureș, din martie acel an. România putea atunci prefăța i) drumul pe care a luat-o ulterior Iugoslavia sau, de ce nu, ii) puteam să ne alegem cu un „conflict înghețat” pe teritoriul României, între români și maghiari, acolo în Transilvania.

Fac aceste evoluții parte din revoluția din 1989? Iată o nouă sursă de reînnoite speculații.

Alegerile RP și multipartidismul din România.

O confirmare a teoriei duvergeriene

■ ALEXANDRU RADU

[„Dimitrie Cantemir” Christian University]

Abstract

This article aims to investigate the relationship between the type of the practiced electoral system and the format of the party system, using the theories voiced by M. Duverger, in order to negate the exceptional character of the postcommunist period in Romania. The analysis leads to the conclusion that, given this perspective, Romania is actually an exemplary case in confirming Duverger's thesis on the relationship between the proportional electoral system and the multipartyism.

Keywords

proportional electoral system;
multipartyism; effective number of parties; coalition government

De cele mai multe ori, analizele asupra dinamicii sistemului politic românesc au pus în evidență, programatic sau nu, specificitățile acestuia în raport cu sistemele democratice consolidate, dar, uneori, chiar și cu democrațiile emergente. Mai mult, specificul politic românesc părea a fi depășit zona empiricului, tinzând a se constitui într-un caz aparte, distinct de modelele date de teoriile politologice. Un argument puternic în această direcție a excepționalismului românesc îl reprezintă spațiul de analiză al dinamicii sistemului de partide, unde, probabil, pot fi identificate cele mai multe elemente particulare ale practicii politice românești. Putem adăuga aici și argumentul noului mecanism electoral parlamentar, bazat pe votul uninominal.

Analiza corelației dintre tipul sistemului electoral practicat și formatul sistemului de partide, în baza liniei teoretice fundamentate de M. Duverger, ne va permite să infirmăm existența unui caz special românesc. Este ceea ce ne propunem să facem în continuare.

În România postcomunistă, emergența pluripartidismului, probabil cel mai spectaculos fenomen politic, a debutat ca un proces exploziv, care a concentrat energiile creatoare ale românilor grăbiți parcă să se implice într-un soi de revanșă împotriva „partidului unic”. A contribuit la *boom*-ul partidist și larghețea exigențelor formale pentru

înființarea unui partid politic, stabilite de puterea revoluțională¹, caracterizat adesea drept „mecanism adecvat exploziei pluripartidismului”². Totuși, chiar și în aceste condiții, excesul cantitativist inițial, până la urmă o consecință directă a sfârșitului perioadei prelungite de suprimare forțată a partidelor³, a tins, treptat, să se diminueze. După ce a crescut abrupt în primele luni ale anului 1990 și moderat în anii următori, începând de pe la mijlocul anilor 90 numărul partidelor politice a început să scadă, ajungând la nivelul relativ redus din prezent.

O imagine asupra acestei dinamici ne-o putem face urmărind evoluția cifrelor care consemnează partidele politice înregistrate oficial. Astfel, la sfârșitul primei luni a anului 1990 erau deja înregistrate 23 de partide politice, pentru ca numărul lor să crească la 107 în ianuarie 1991, respectiv la 157 doi ani mai târziu, apogeul fiind atins la începutul lui 1996, când erau înregistrate circa 200 de formațiuni politice⁴. Înlocuirea Decretului-lege nr. 8 din 31 decembrie 1989 cu Legea partidelor politice nr. 27 din 1996 a avut, cel puțin formal, un efect reducător puternic asupra partidelor politice existente: până la data specificată de lege, respectiv 15 septembrie 1996, la Tribunalul Municipiului București au fost depuse 51 de cereri de reînmatriculare, din care 8 au fost respinse, astfel că numai 43 de partide politice au primit recunoașterea oficială; totuși, un număr de partide politice a continuat să ființeze *alegal*, adică fără să fie înregistrate oficial, dar și fără să fie radiate din registrul TMB. În fine, noua lege a partidelor din 2003, care a ridicat numărul minim al membrilor fondatori la 25.000, a realizat un nou recensământ oficial al partidelor politice, al căror număr era de circa 30 la începutul anului 2004. La 1.01.2010, după douăzeci de ani de pluripartidism postcomunist, erau înregistrate la Tribunalul București 37 de partide politice și două alianțe politice. În prezent, numărul lor oficial a ajuns la 48 de unități⁵.

Prag electoral și numărul forțelor politice parlamentare

	Prag electoral legal (%)	Nr. actori electorali	
		Camera Deputaților	Senat
1990	0	18	9
1992	3	7	8
1996	3	6	6
2000	5	5	5
2004	5	4	4
2008	5	4	4

Nota: Nu au fost luate în calcul formațiunile minorităților naționale, reprezentate în Camera Deputaților de câte un parlamentar, întrucât numărul lor nu depinde de valoarea pragului electoral. În 1990, la Senat, din cei nouă actori electorali, 8 au fost formațiuni politice, iar cel de al nouălea un independent.

1 Este vorba de Decretul-lege nr. 8 edictat de CFSN pe 27 decembrie 1989.

2 Cristian Bocancea, *Meandrele democrației. Tranziția politică la români* (Iași: Polirom, 2002), 163.

3 Vezi Samuel P. Huntington, *Ordinea politică a societăților în schimbare*, trad. de H. Stamatin (Iași: Polirom), 349 și urm.

4 O statistică similară este disponibilă în Cristian Preda, *Partide și alegeri în România postcomunistă: 1989-2004* (București: Nemira, 2005), 113.

5 www.tmb.ro

Sugestivă este și evoluția numărului formațiunilor politice – incluzând atât partidele politice, cât și alianțele acestora, ca și organizațiile minorităților naționale – care au participat la alegerile parlamentare, conform statisticilor BEC. Astfel, pentru ocuparea mandatelor de deputați, la scrutinul din 1990 au participat 71 de formațiuni politice; doi ani mai târziu numărul lor a ajuns la 79, iar în 1996 a scăzut la 64. După o ușoară creștere consemnată la alegerile parlamentare din 2000, când 68 de competitori electorali au depus candidaturi, numărul acestora a scăzut puternic ajungând la numai 29 în 2008, după ce în 2004 au fost consemnate candidaturi din partea a 53 de formațiuni politice. Precizăm că, începând cu scrutinul din 2000, numărul minorităților recunoscute legal a fost fixat la 18, astfel că, în fapt, numărul partidelor care au depus liste electorale este mai mic.

În fine, semnificativă pentru dinamica fenomenului partidist este evoluția numărului formațiunilor politice parlamentare, redată în tabelul de mai jos în corelație cu nivelul pragului electoral, al cărui rol, se știe, este acela de a limita fragmentarea politică a corpului reprezentativ ales.

Remarcăm imediat că sporirea valorii pragului electoral legal a coincis, de fiecare dată, cu scăderea numărului formațiunilor politice parlamentare, reducerea fiind drastică în cazul Camerei Deputaților aleasă în 1992. Totodată, observăm că numărul partidelor parlamentare a continuat să scadă – așa cum o arată alegerile legislative din 1996 și 2004 – chiar și în situațiile în care valoarea pragului electoral nu a crescut, fiind astfel îndreptățiți să invocăm și alte cauze, cel puțin complementare, pentru explicarea acestui fenomen; avem în vedere, în mod deosebit strategia alianțelor politice, dominantă în spațiul politic începând cu alegerile generale din 1992¹, ca și practica fuziunilor partidiste².

Dar simplificarea cantitativă a spectrului partidist nu epuizează schimbările prin care a trecut sistemul de partide în perioada postcomunistă, în corelație cu sistemul electoral. În fapt, reducerea numărului de partide politice (parlamentare), un deziderat major al anilor '90, poate fi considerat astăzi efectul minor al acțiunii scrutinului de tip RP. Și, până la urmă, un efect netipic pentru un astfel de mod de scrutin, din moment ce, știm deja, toate formulele electorale tind să aibă un anume efect reducător asupra sistemului de partide³. Este însă limpede că legislația electorală românească a urmărit limitarea dispersiei reprezentării, dovadă fiind nu numai impunerea și, apoi, creșterea pragului electoral, ci și adoptarea altor condiționări, precum impunerea unui anumit număr de susținători sau, mai nou, a unui depozit în bani pentru a putea depune candidaturi.

Mult mai important însă, alegerile, în mod deosebit cele legislative, dar și alegerile prezidențiale, au contribuit direct la modelarea sistemului de partide, cazul românesc constituindu-se într-un argument empiric pentru validarea tezei duvergeriene a relației dintre scrutinul proporțional și sistemul multipartidist.⁴ Să vedem, așadar, care sunt coordonatele sistemului partidist românesc postcomunist.

1 A se vedea în acest sens Convenția Democratică, activă în perioada 1992-2000, care a avut în componența sa cel puțin trei partide parlamentare, și Alianța „Dreptate și Adevăr”, din 2004, care reunea PNL și PD, ambele plasate în zona dreptei politice, sau, de partea cealaltă a spectrului politic, Uniunea Social Democrată, constituită de PD și PSDR în vederea participării la alegerile din 1996, și alianța dintre PDSR, PSDR și PUR (PC), inițiată în 2000, toate patru fiind formațiuni cu activitate guvernamentală: CDR și USD între 1996 și 2000, PDSR între 2000 și 2004, AD.A. între 2004 și 2007.

2 Putem exemplifica prin fuziunile liberale din perioada 1998-2004, care au refăcut, practic, PNL, sau prin comasarea PSDR și PSDR în PSD.

3 Vezi Douglas W. Rae, *The Political Consequences of Electoral Laws* (New Haven, Yale University Press, 1967).

4 Reamintim ca la începutul anilor '50, Duverger sintetiza impactul sistemelor electorale asupra sistemelor partidiste sub forma unor „legi”, una dintre acestea stipulând că reprezentarea proporțională tinde un sistem de partide multiple – vezi M. Duverger, *Les partis politiques* (Paris:

În general, sistemul multipartidist este descris ca acel sistem în care 4-6 forțe politice joacă роли semnificative în viața politică, primele două deținând împreună între jumătate și două treimi dintre voturile exprimate, dar fără ca una dintre acestea să fie un partid majoritar, în sens duvergerian, sau un partid predominant, în sens sartorian, așa cum se întâmplă în cazul sistemelor bipartidiste; în fapt, apelând din nou la terminologia folosită de Duverger, vom spune că într-o organizare multipartidistă există numai partide mari, medii și minore, în anumite condiții unul dintre partidele mari putând juca rolul de partid dominant. În România, exceptând anul 1990, când, practic, FSN a fost în postura unui partid hegemonic (hiperdominant), sistemul de partide a avut întotdeauna în compunerea sa două forțe politice mari – FDSN(PDSR) și CDR în 1992 și 1996, PDSR și PRM în 2000, PSD și AD.A., în 2004, respectiv PSD și PD-L în 2008 – alături de altele medii – FSN(PD) în 1992, USD în 1996, PRM în 2004 și PNL în 2008 – și minore – PUNR, PRM, PSM și PDAR în 1992, PRM și PUNR în 1996, PD și PNL în 2000, PRM în 2004 și UDMR la fiecare alegere. Remarcăm că de fiecare dată cel puțin una din forțele politice mari a fost, în fapt, o coaliție politică sau electorală, cuprinzând cel puțin două partide politice, realitate care conduce la multiplicarea actorilor politici, însă a existat întotdeauna un partid care și-a asumat rolul dominant: PNȚCD, în 1992 și 1996, în cadrul CDR, PDSR(PSD) în 2000, 2004 și 2008, în raport cu partenerii săi minori, PSDR, respectiv PUR (PC), și PNL în 2004, în cadrul Alianței „Dreptate și Adevăr”. În fine, ponderea cumulată a voturilor primite de primele două forțe politice a oscilat între un minim de 48,10% în 1992 și un maxim de 68,27% în 2004, media pentru perioada 1992-2008 fiind de 58,42% din voturile exprimate, .

Deși toate aceste date sunt argumente suficiente pentru multipartidismul românesc, le vom completa cu analiza indicelui N, numărul efectiv al partidelor din sistem, calculat după formula propusă de Laakso și Taagepera, respectiv $N=1/\sum p_i^2$ (unde p este ponderea parlamentară a partidului i) ¹, indicator devenit standardul în analiza sistemelor de partide în special ca urmare a studiilor dezvoltate de A. Lijhpart. Dinamica acestui indicator este cea redată în tabelul următor, unde a treia coloană cuprinde cifrele rezultate din media indicelui N de la cele două camere parlamentare pentru fiecare scrutin, iar ultimul rând arată media sistemului partidist. Precizăm că la calcularea valorilor indicelui N am avut în vedere competitorii electorali care au obținut locuri parlamentare (inclusiv formațiunile minorităților naționale din Camera Deputaților) în forma în care s-au prezentat la alegeri – fie ca partide independente, fie ca partide aliate².

Librairie Armand Colin, 1951).

1 Markku Laakso, Rein Taagepera, „Effective Number of Parties: A Measure With Application to West Europe”, *Comparative Political Studies*, 12, no.1/ april. (1979): 2-27.

2 Pentru perioada 1990-2000, rezultate foarte apropiate sunt obținute de Adrian Miroiu, fără însă a menționa modul de calcul folosit (deși deducem ca s-a bazat pe ponderile actorilor politici ca atare, fie coaliții, fie partide independente, și pe tratarea minorităților etnice ca un singur partid). Astfel, în 1990, numărul efectiv de partide pentru cele două camere este $NS=1,65$ și $NCD=1,88$; în 1992, $NS=4,78$ și $NCD=4,75$; în 1996, $NS=4,29$ și $NCD=3,91$; în 2000, $NS=3,5$ și $N=3,22$ (L. Vlăsceanu, A. Miroiu, *Democrația ca proces. Alegerile 2000* (București: Trei, 2001), 60, 81 și urm.). Calculând N numai pentru Senat, ca medie a ponderii coalițiilor de partide și partidelor independente, Cristian Preda obține următoarele valori: $N_{1990}=1,6297$; $N_{1992}=5,1809$; $N_{1996}=4,8293$; $N_{2000}=3,4532$; $N_{2004}=3,8602$. Media anilor 1990-2004 este 3,79 (C. Preda, *Partide și alegeri în România postcomunistă: 1989-2004* (București: Nemira, 2005), 125 (Anexe). În fine, un calcul pentru perioada 1990-2008, dar numai pentru Senat găsim la C. A. Artimof, „Particularitățile anului electoral 2008: „votul uninominal” și accentuarea absenteismului” în Ghe. Teodorescu (coord.), *Alegeri 2008*, vol. II (Iași: Polirom, 2009), 99; Valorile sunt $N_{1990}=2,15$; $N_{1992}=4,75$; $N_{1996}=4,27$; $N_{2000}=3,50$; $N_{2004}=4,87$ (!); $N_{2008}=3,91$.

Numărul efectiv de partide

	Camera Deputaților	Senat	Parlament
1990	2,20	1,66	1,93
1992	4,79	4,76	4,78
1996	4,32	3,90	4,11
2000	3,54	3,25	3,40
2004	3,37	3,03	3,20
2008	3,61	3,20	3,41
Media	-	-	3,47

Prin comparație cu situația partidismului din cele treizeci și șase de democrații studiate de Lijphart¹, România, cu o medie de aproape trei partide și jumătate efective, se plasează în proximitatea Belgiei (N=4,32), etalon al multipartidismului. Distanța față de această țară se reduce la numai jumătate de partid efectiv dacă din calculul mediei eliminăm anul 1990 când, în fapt, sistemul de partide era unul cvasinecompetitiv². În acest caz, care ne permite să remarcăm și faptul că valorile indicelui N variază în strict în limitele specifice sistemului multipartidist, indicele N mediu este de 3,78, similar cu valorile acestuia din Japonia (N=3,71) și Islanda (N=3,72), dar și din Cehia (N=3,66), Slovenia (4,65) sau Estonia (N=4,94)³, țări care utilizează, de asemenea, scrutine de tip RP la alegerea parlamentarilor.

Detaliind, vom spune că în evoluția sistemului pot fi distinse trei etape. Prima este cea a formatului atipic, configurat ca unul cu partid hegemonic⁴ (FSN) care controla puternic atât puterea legislativă, cât și puterea executivă. „Alegerile păreau să fi înlocuit sistemul politic al partidului unic cu sistemul politic al partidului hiperdominant, care, în logica lui J. Blondel, ar putea fi numit sistemul *un partid și jumătate*.”⁵ Un astfel de sistem caracterizat printr-un puternic dezechilibru politic, nu putea, cu toată aparența lui de stabilitate, să reziste în timp. În fapt, transformarea sa a început încă înaintea defășurării noilor alegeri⁶, cele care aveau să inaugureze etapa multipartidismului propriu-zis. Scrutinul din 1992 a generat existența a două formațiuni politice

1 Arend Lijphart, *Modele ale democrației. Forme de guvernare în treizeci și șase de țări*, traducere de C. Constantinescu (Iași: Polirom, 2000), 74-97.

2 Deficitul de competitivitate al sistemului românesc în 1990 este mai bine pusă în evidență dacă utilizăm un indicator suplimentar – indicele N_{∞} –, propus de Rein Taagepera pentru situațiile în care unul dintre partidele sistemului este în situația de „dominație absolută”, adică deține peste 50% din mandate, și calculat după formula $N_{\infty}=1/p_1$ (vezi Rein Taagepera, „Supplementing the effective number of parties”, *Electoral Studies*, no.18 (1999): 497-504). Astfel, numărul efectiv de partide are valoarea de numai 1,41 unități ($NCD=1,51$; $NS=1,31$).

3 Pentru o comparație privind sisteme de partide din foste țări comuniste, vezi Al. Radu, *Partide și sisteme partidiste*, (București: ProUniversitaria, 2010), 169-192.

4 În sens sartorian – vezi Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976) – *sistemul cu partid hegemonic*, care aparține clasei sistemelor partidice necompetitive, presupune tolerarea în sistem a altor partide, care obțin locuri în parlament, dar care nu au nici o șansă de a învinge în alegeri. Cazul cel mai des citat de sistem cu partid hegemonic este cel al Partidului Revoluționar Instituțional din Mexic. Desigur, experiența punctuală a României din 1990 este insuficientă pentru a susține orice comparație, dar formatul cu partid hegemonic pare a descrie cel mai bine situația rezultată din alegerile de la 20 mai 1990.

5 George Voicu, *Pluripartidismul, o teorie a democrației* (București: All, 1998), 215.

6 Avem în vedere, în principal, materializarea strategiei „opoziției unite” prin constituirea Convenției Democratice, în septembrie 1991, ce reunea partidele istorice alături de alte partide și asociații civice, dar și scindarea FSN, în martie 1992.

medii, situate în intervalul 20-30% din voturi; totodată, diferența dintre acestea s-a redus simțitor, de la 60% la numai 8% din voturi, în timp ce un al treilea partid s-a clasat în apropierea primelor două. Sunt acestea elementele principalele care susțin tendința de echilibrare a sistemului, de așezare a lui în tiparele unei configurații partidiste clasice, de tip occidental: cea a multipartidismului pur, după tipologia Blondel. Adăugăm aici și poziționarea simetrică, la stânga, respectiv la dreapta eșichierului politic a celor două formațiuni principale, ca și faptul că al doilea actor al sistemului nu mai este o formațiune etnică, ci una politică, chiar dacă constituită ca o alianță de mai multe partide, caracteristici care susțin o anume însănoțire a scenei politice. După alegerile din 1996, sistemul de partide și-a îmbunătățit parametrii sistemici, astfel că în sistem „nu sunt numai două forțe politice care au sprijinul a câte cel puțin 20% din alegători, ci sunt chiar două partide în această situație”¹; este vorba, pe de-o parte, de PDSR, iar pe de alta, de PNȚCD, pe care, evaluându-i ponderea în cadrul CDR, îl putem considera ca atingând nivelul amintit. Dacă adăugăm și faptul că ponderea cumulată a principalilor doi actori electorali a crescut de la 48% din voturi și 58% din mandate în 1992, la 54%, respectiv 66% în 1996, putem aprecia că erau îndeplinite principalele condiții ale sistemului multipartidist pur. Anul 2000 a adus o ajustare a formatului sistemului de partide, dar nu și o schimbare a tipului acestuia. În principal, trebuie să avem în vedere dispunerea primelor două partide parlamentare, primul situat la circa 37% din sufragii (45% din mandate), iar cel de al doilea la un nivel de peste 20%, astfel că ponderea cumulată a primelor două partide se apropia de 60% din sufragiile exprimate, respectiv de 70% din totalul mandatelor. Din această nouă așezare a partidelor parlamentare putem trage concluzia că sistemul tinde a se ordona după regulile sistemice ale multipartidismului cu partid dominant. Faptul că PDSR este, în fond, tot o alianță de partide, ca și CDR în legislaturile trecute, nu poate reprezenta un argument suficient de puternic pentru a vorbi despre un „defect” al sistemului, căci reprezentarea parlamentară a Polului este unitară, în fiecare cameră constituindu-se câte un unic grup PDSR. În plus, Polul a evoluat în direcția consolidării coeziunii sale, în anul 2001 cele două partide social-democrate din componența sa fuzionând în cadrul noului PSD, condus de Adrian Năstase. Următoarele alegeri, cele din 2004, au conturat o formulă partidistă ce nu diferea tipologic de cea anterioară. Astfel, pe de-o parte, ca și în cazul precedentului scrutin parlamentar, prima formațiune politică se plasa foarte aproape de nivelul de 40% din voturile exprimate, cerință primă a sistemului multipartidist cu partid dominant²; totodată, ponderea cumulată a primilor doi actori electorali se apropia de 70% din totalul voturilor. Pe de alta, era perpetuat mai vechiul „defect de coaliție” al sistemului, cu consecința multiplicării actorilor parlamentari și, totodată, a măririi ecartului dintre primul (PSD) și al doilea partid (PNL) al sistemului. În fine, ultimul scrutin parlamentar a asigurat continuitatea formatului partidist, chiar dacă s-a făcut simțită o anume depreciere a parametrilor multipartidismului cu partid dominant. Astfel, distanța dintre primele două partide ale sistemului s-a redus considerabil – diferența medie dintre PSD și PD-L ajungând sub un punct procentual –, dar, pe de altă parte, acest echilibru a fost obținut ca urmare a diminuării puterii relative a primului partid – față de 2004, PSD a pierdut peste patru procente. Cel mai probabil, această nouă ordonare partidistă ne trimite cu gândul la o posibilă formulă de tipul bipartidismului imperfect, dar trebuie ca viitoarele alegeri parlamentare să o confirme³. Așadar, cu excepția celui determinat de alegerile din 1990, când, în fapt, a existat o ordine partidistă atipică, formatul partidist a evoluat în coordonatele sistemice ale multipartidismului, inițial pur și, apoi, cu partid dominant.

1 Voicu, *Pluripartidismul*, 231.

2 În fapt, trebuie remarcat că, exprimat în procente, scorul obținut de PSD a fost egal cu cel din 2000, după patru ani de guvernare (totuși, PSD a pierdut circa 200.000 de voturi).

3 O astfel de formulă este totuși improbabilă în condițiile menținerii scrutinului de tip RP, având în vedere și faptul că efectul reducționist al pragului electoral și-a atins deja limitele.

În același timp, multipartidismul postcomunist a fost însoțit de celălalt efect tipic al scrutinului de tip RP, anume practica coalițiilor guvernamentale. Să spunem, mai întâi, că în perioada iunie 1990-iunie 2011, România a avut 11 guverne legitime, după cum urmează: cabinetul Roman¹ și cabinetul Stolojan, pe perioada primei legislaturi postcomuniste, cabinetul Văcăroiu, între 1992 și 1996, cabinetele Ciorbea, Vasile și Isărescu, în legislatura 2006-2000, cabinetul Năstase, între 2000 și 2004, cabinetele Tăriceanu I și Tăriceanu II, în legislatura 2004-2008, cabinetul Boc I, între 2008 și 2009, și cabinetul Boc II, validat pe 12 decembrie 2009. Cu excepția primului, care a fost monocolor (monopartid) și (supra)majoritar, guvernele României postcomuniste au fost coaliții fabricate postelectoral. Două dintre ele, respectiv guvernul Văcăroiu și guvernul Năstase, nu s-au suprapus peste coalițiile parlamentare care le-au susținut, fiind, în formă, guverne minoritare, dar, în fapt, majoritare². Celelalte au fost coaliții guvernamentale cu suport majoritar parlamentar declarat, componența lor variind între 2 și 5 formațiuni politice³. Sintetic, situația guvernării este cea din tabelul de mai jos⁴.

Guvernele României postbelice și suportul lor parlamentar (1990-2010)

Legislatura	Premier	Partide componente	Partide susținătoare în parlament	Suport parlamentar (Senat)
1990-1992	P. Roman.	FSN	FSN	76,47%
	T. Stolojan	FSN, PNL, MER	FSN, PNL, MER	84,87%
1992-1996	N. Văcăroiu	FDSN	FDSN, PUNR, PRM, PSM, PDAR,	55,22%
1996-2000	V. Ciorbea	CDR, USD, UDMR	CDR, USD, UDMR	60,83%
	R. Vasile			
	M. Isărescu			
2000-2004	A. Năstase	PDSR (PDSR, PSDR, PUR)	PDSR (PDSR, PSDR, PUR), PNL, UDMR	64,29%
2004-2008	C.P. Tăriceanu I	A.DA. (PNL, PD), UDMR, PUR	A.DA. (PNL, PD), UDMR, PUR	51,10%
	C.P. Tăriceanu II	PNL, UDMR	PNL, UDMR, PSD+PUR	69,35%
2008-2012	E. Boc I	PD-L, PSD+PC	PD-L, PSD+PC	73%
	E. Boc II	PD-L, UDMR, Indep. (UNPR)	PD-L, UDMR, Indep. (UNPR)	

1 Un cabinet Roman, cu caracter provizoriu, a funcționat în perioada 22 decembrie 1989-28 iunie 1990.

2 Acestea au fost „guverne majoritare mascate” (cf. K. Strøm, „Democracy, Accountability and Coalition Bargaining, *European Journal of Political Research*, 31, no. 1-2/Febr. (1997): 56), adică guverne care „beneficiază de un angajament ferm de susținere din partea mai multor partide din legislativ, deși acestea au decis să nu ocupe portofolii în cabinet” (Lijphart, *Model/e*, 109); spre exemplu, cabinetul Năstase a fost susținut pe toată durata legislaturii de UDMR, deși Uniunea nu a avut reprezentanți în prima linie a administrației.

3 Numărul acestora trece de 5 dacă avem în vedere strict partidele politice care au deținut portofolii guvernamentale, cum este cazul guvernelor din perioada 1996-2000.

4 Precizăm că suportul parlamentar a fost calculat la momentul constituirii majorității respective; totuși, guvernul Stolojan a avut, în fapt, o susținere parlamentară mai mică, ca urmare a schismei din FSN, dificil însă de cunatificat cu exactitate, dar oricum majoritară; adăugăm că, în general, suportul parlamentar al guvernelor s-a diminuat pe parcursul legislaturii, în special ca urmare a fenomenului migrației;

În general, aceste guverne au îmbrăcat forma unor coaliții supradimensionate, adică formate dintr-un număr de partide mai mare decât necesarul minimal pentru a atinge majoritatea parlamentară. Deși, în teorie cel puțin, coalițiile supra-dimensionate ar trebui să cedeze locul coalițiilor de dimensiuni minime, căci, nu-i așa, „partidele politice sunt interesate de maximizarea puterii lor”¹, iar acest lucru înseamnă cât mai puțin participanți posibil la guvernare, existența lor are rațiuni practice puternice, precum garanția menținerii cabinetului în cazul abandonului din partea unuia dintre partenerii minoritari. Mai ales în cazurile în care „autorii coaliției nu cunosc greutatea aportului specific unui participant neangajat, atunci trebuie să-și propună mai mult decât o coaliție câștigătoare minimală”². Cazul guvernului Năstase este grăitor în acest sens. Investit, pe 28 decembrie 2000, cu voturile provenind atât de la proprii parlamentari (44,93% în Camera Deputaților și 46,43% în Senat), dar și de la reprezentanții UDMR (7,83% și 8,57%) și PNL (8,70% și 9,29%), cu care PDSR încheiase protocoale de colaborare parlamentară, guvernul condus de Adrian Năstase a rămas majoritar în parlament și după ce, în vara anului 2001, PNL a decis rezilierea protocolului semnat cu PDSR și, deci, trecerea în opoziție.

Totuși, trei cazuri sunt deosebite, deși nu în același sens. Mai întâi, guvernul Tăriceanu I este singura coaliție de dimensiuni minimale, fiecare din cei patru parteneri guvernamentali fiind absolut necesar pentru compunerea majorității parlamentare. Excepția își găsește explicația în specificul contextului postelectoral. Deși rezultatele alegerilor preconizau coabitarea politică dintre un guvern condus de PSD, partidul victorios în alegerile parlamentare, și un președinte susținut de principala grupare de opoziție, Alianța PNL-PD, victoria prezidențială a lui Traian Bănescu a determinat compunerea unei noi majorități parlamentare, formată cu aportul PNL, PD, UDMR și PUR, fost partener electoral al PSD. Oarecum surprinzător, cazul este o confirmare a influenței alegerilor prezidențiale, desfășurate concomitent cu cele parlamentare, asupra configurației sistemului de partide și, implicit, a guvernării, în sensul reducerii multipartidismului (a numărului efectiv de partide), cum se întâmplă chiar și în Franța, deși aici cele două tipuri de alegeri nu coincid³. Astfel, calculând numărul efectiv de partide pentru situația în care PUR este considerat un partid parlamentar independent obținem următoarele valori: NCD=4,10, NS=3,63, iar media lor, NP=3,87, cu peste jumătate de partid efectiv față de datele din tabelul de mai sus. Valorile rămân însă în limitele multipartidismului.

Celelalte două cazuri speciale sunt reprezentate de guvernele Stolojan și Boc I, care au în comun faptul că sunt mai mult decât guverne de coaliție supradimensionată. Primul, compus din reprezentanți ai partidului majoritar, precum și ai principalelor două partide de opoziție, s-a apropiat de formula unui guvern de uniune națională. Al doilea, constituit prin asocierea principalelor două partide ale sistemului, a îmbrăcat forma guvernului de mare coaliție, specific Austriei postbelice⁴, dar întâlnit, e drept, în mod excepțional, și în alte țări, precum Germania⁵. În plus, ambele

1 A. Lijphart, *Modele*, 100.

2 W. Riker, *The Theory of Political Coalitions* (New Haven, Yale University Press, 1962), 88, apud Lijphart, *Modele*, 106.

3 În acest sens, Lijphart (*Modele*, 152) îl citează pe Duverger care constata, în 1968, că sistemul de partide din Republica a III-a avea 10 unități, în timp ce în Republica a V-a numărul lor s-a redus la 4 (de fapt, câte două partide aliate).

4 Principalele două partide austriece, Partidul Poporului (ÖVP) și Partidul Social-Democrat (SPÖ) și-au împărțit guvernarea după al doilea război mondial până în 1966, apoi între 1987 și 2000, din 2007 guvernul de mare coaliție revenind la putere. Spre exemplu, în 2007, SPÖ a obținut 29,26% din voturi și 31,15% din mandate (57), iar ÖVP – 25,98%, respectiv 27,87% (51 mandate), împreună constituind o majoritate parlamentară în *Naționalrat*-ul austriac de circa 60%.

5 Alegerile indecise din 2005, când CDU/CSU a obținut 35,29% din voturi și 226 mandate (36,81%), iar SPD 34,20% și 222 mandate (36,16%), au dus la constituirea guvernului de mare coaliție CDU/CSU-SPD, o reeditare a celui constituit în 1966. Guvernul de mare coaliție a funcționat pe toată

guverne au avut viață scurtă, însă guvernul de mare coaliție deține recordul negativ de longevitate, fiind în funcție nici 10 luni.

Rezumând, vom reitera legătura directă dintre practica alegerilor proporționale (în varianta scrutinului proporțional complex), întinsă pe durata a două decenii (interval în care au fost organizate șase ediții ale alegerilor parlamentare), și formatul multipartidist al sistemului de partide, ca și consecința directă a acestuia – guvernarea de coaliție, România fiind, din această perspectivă, un caz exemplar în sensul validării tezei duvergeriene a relației dintre scrutinul proporțional și sistemul multipartidist. Pentru a completa tabloul postcomunismului românesc, adaug că multipartidismul și guvernarea de coaliție, în corelație cu alegerile parlamentare proporționale, sunt elemente ale democrației consensualiste¹, a căror persistență face să putem vorbi despre o formulă democratică de tip centripet².

BIBLIOGRAFIE

- BOCANCEA, Cristian *Meandrele democrației. Tranziția politică la români*, Iași, Polirom, 2002.
- DUVERGER, Maurice, *Les partis politique*, Paris, Librairie Armand Colin, 1951.
- HUNTINGTON, P. Samuel *Ordinea politică a societăților în schimbare*, trad. de H. Stamatina, Iași, Polirom.
- LAAKSO, Maekku, TAAGEPERA, Rein, „Effectiv Number of Parties: A Measure With Application to West Europe”, *Comparative Political Studies*, 12, no.1/ april. (1979).
- LIJPHART, Arendt, *Modele ale democrației. Forme de guvernare în treizeci și șase de țări*, traducere de C. Constantinescu, Iași, Polirom, 2000.
- LIPJHART, Arendt, *Democrația în societățile plurale*, traducere de A. Bargan, Iași, Polirom, 2002.
- PREDA, Cristian, *Partide și alegeri în România postcomunistă: 1989-2004*, București, Nemira, 2005.
- RADU, Alexandru, *Partide și sisteme partidiste*, București, ProUniversitaria, 2010.
- RAE, W. Douglas, *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Haven, Yale University Press, 1967.
- TAAGEPERA, Rein, „Supplementing the effective number of parties”, *Electoral Studies*, no.18 (1999).
- SARTORI, Giovanni, *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- STROM, K, „Democracy, Accountability and Coalition Bargaining”, *European Journal of Political Research*, 31, no. 1-2/Febr. (1997).
- TEODORESCU, Gheorghe, (coord.), *Alegeri 2008*, vol. I+II, Iași, Polirom, 2009.
- VLĂSCEANU, L. A. MIROIU, A, *Democrația ca proces. Alegerile 2000*, București, Trei, 2001.
- VOICU, George, *Pluripartidismul, o teorie a democrației*, București: All, 1998, 215.

durata legislaturii. În 2010, s-a revenit la formula guvernului „un partid și jumătate”, format din CDU/CSU, cu 249 de mandate (adică 40,03%), și FDP, 93 de mandate (14,79%), condus tot de cancelarul Angela Merkel.

1 Lijphart, *Modele*, 26-27.

2 Vezi Arend Lijphart, *Democrația în societățile plurale*, traducere de A. Bargan (Iași: Polirom, 2002).

„Egalitatea complexă” sau socialismul în versiunea lui Michael Walzer

■ CECILIA TOHĂNEANU

[„Dimitrie Cantemir” Christian University]

Abstract

This paper presents Walzer's pluralist approach to justice as contrasted with standard egalitarian liberalist accounts such as Rawls's. Walzer's notion of "complex equality" is discussed in order to see whether by defending the sort of socialism attached to it, he can be still situated within the liberal tradition of thought, or the so-called "socialism of a liberal kind", as he likes to term it, means a moving away from the basic liberal principles. In my view, since Walzer's conventionalist and contextualist account of justice is inextricably linked to some philosophical, metatheoretical suppositions, revealing them could be useful to illuminate such a problem.

Keywords

Walzer; pluralism; „complex equality”; democratic socialism; distributive justice; „the art of separation”; „convertibility”

În cartea sa, *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*, apărută în anul 1983, Michael Walzer propune o versiune comunitaristă a teoriei dreptății, centrată pe conceptul de „egalitate complexă”, menit a fi, după el, o alternativă la „egalitatea simplă”, asumată de către teoreticienii dreptății distributive. Cum lucrarea lui Walzer intră în dezbaterea filosofică drept expresie a unui alt gen de abordare a temei egalității, în contrast cu cel practicat în mod curent în rândul teoreticienilor de formație analitică (dar nu numai), se ridică următoarea întrebare legitimă: chiar dacă iese din tiparul gândirii strict liberale, „egalitatea complexă” poate fi, totuși, încadrată tradiției liberale¹ sau, mai curând, celei socialiste? Prin urmare, unde se situează „comunitarismul” lui Walzer?

Unele clarificări le aflăm dintr-un articol publicat de către Walzer la un an după apariția „Sferelor”, și anume,

¹ Cu greu se mai poate vorbi în prezent de o teorie politică strict liberală. Întreaga dezbatere teoretică lansată odată cu apariția lucrării lui Rawls, *A Theory of Justice*, pune în evidență diverse variante de *liberalism egalitarist*, care nu sunt altceva decât expresia unor concesiuni comunitariste. Toate aceste demersuri de armonizare a libertății cu egalitatea – concepte aparent incompatibile – rămân însă fidele principiilor liberale fundamentale. Este suficient să amintim că „principiul diferenței” (Rawls), deși are un rol important în sistemul „dreptății ca imparțialitate”, este, totuși, un principiu secund.

„Liberalism and the Art of Separation”. Articolul lasă impresia unui Walzer care îmbrățișează cu entuziasm principiul liberal al „artei separării”. O artă care trebuie prețuită, sugerează el, deoarece acesteia i se datorează societatea noastră „complexă și diferențiată”. Prin ea au fost trasate granițe („ziduri”) și au fost marcate sfere distincte, fiecare zid creând o nouă libertate: separarea între biserică și stat crează libertatea conștiinței, sau libertatea religioasă, trasarea „zidului” între „vechea biserică-stat (sau vechiul stat-biserică) și universități crează libertatea academică”, separarea public-privat dă naștere sferei libertății individuale și familiale, iar sferile continuă să se multiplice, incluzând, mai recent, sfera libertății sexuale. Liberalismul văzut de Walzer este „o lume de ziduri”, o lume ale cărei instituții și practici sociale („sfere”) sunt asemenea unor orașe-cetăți.¹

Corespunde, totuși, această lume, idealului „egalității complexe”? Răspunsul lui Walzer este negativ, iar natura obiecțiilor lui împotriva „hărții liberale”, așa cum arată ea în prezent (este vorba de anii 1980), este relevantă pentru poziția sa în interiorul criticii de stânga a liberalismului, în particular, în raport cu critica marxistă. Criticând liberalismul, Walzer este preocupat să sublinieze că el se delimitează în același timp și de marxism, sugerând că atitudinea lui față de ideea în sine, eminentemente liberală, a diferențierii sociale, a separării sferelor, complet diferită de cea a lui Marx, ar fi cel mai bun indiciu al apartenenței lui la tradiția liberală. Stânga în general, în-deosebi cea marxistă, argumentează el, nu a privit niciodată „cu multă considerație arta separării”. Dimpotrivă, accentul a fost pus pe „interdependența radicală dintre diferitele sfere sociale, cât și pe legăturile cauzale directe și indirecte care iriază din economie. [...] Societatea, pentru Marx, este guvernată întotdeauna ca un întreg, acum, de o singură clasă, în final, de toți membrii ei muncitori împreună.”²

Dacă Marx vede „arta separării” ca ceva ce trebuia depășit, Walzer o asumă, nu însă în mod necritic. Funcționarea autonomă a instituțiilor societății, după propria lor logică internă, este realizarea majoră a liberalismului, recunoaște el, iar în acest sens, liberalismul poate fi cel mai bine înțeles ca un argument împotriva oricărei tentative de spargere a zidurilor stabilite prin „arta separării”. Această realizare, deși reală, suferă, totuși, de o deficiență majoră: diferențierea socială a sferelor s-a produs în așa fel, susține Walzer, încât a servit intereselor sociale particulare. Complexitățile vieții moderne, argumentează el, fac necesară, „moral și politic”, lărgirea ariei acestor interese. Walzer afirmă: „Ceea ce se impune, este să facem această artă imparțială – sau, dacă acesta este un proiect utopic, s-o facem, cel puțin, să servească o arie mai largă de interese”. Prin urmare, problema, pentru el, nu este să respingă separația, așa cum a făcut Marx, ci, dimpotrivă, s-o promoveze și s-o lărgască, punând „iscusința liberală în slujba socialismului”.³

Unde îl situează pe Walzer asumarea unui astfel de proiect? După propria-mărturisire, „Sferele dreptății” reprezintă o alternativă la critica marxistă a liberalismului, care urmărește să arate că „liberalii nu au fost suficient de profunzi în privința propriei lor arte” și că „acolo unde au fost profunzi, ei fost ghidați de o teorie inadecvată și greșită.”⁴ Ceea ce reproșează Walzer teoreticienilor liberali este dezinteresul, sau insuficienta preocupare pentru problema egalității, faptul de a nu fi

1 Michael Walzer, „Liberalism and the Art of Separation”, *Political Theory*, Volume 12, Nr. 3 (1984), 315-316.

2 Vezi Walzer „Liberalism and the Art”, 317-318.

3 Walzer, „Liberalism and the Art”, 318. Procesul diferențierii sociale se află în opoziție cu proiectul lui Marx, iar Walzer ține să sublinieze acest lucru. Astfel, el insistă asupra contrastului dintre supoziția marxistă a „întregului organic” și a „transformării structurale profunde”, pe de o parte, și ideea sferelor separate și a instituțiilor autonome, pe de altă parte, pentru a arăta de ce semnificația „artei separării” este negată în cadrul marxismului. Vezi Walzer, „Liberalism and the Art”, 319.

4 Walzer, „Liberalism and the Art”, 320.

înțeles că, „sub auspiciile artei separării, libertatea și egalitatea merg împreună.”¹ Or, pentru el, o teorie adecvată trebuie să plece de la premisa că „arta separării” este în serviciul libertății și egalității deopotrivă. Walzer este convins că viziunea sa despre „egalitatea complexă” servește acestei duble finalități.

Care sunt supozițiile metateoretice ale acestei concepții? Walzer este un adversar al analizei conceptuale ca metodă de abordare a dreptății distributive. El preferă cercetarea empirică, investigarea istorică a culturilor și tradițiilor, pentru a scoate la lumină diversitatea practicilor și, prin urmare, a principiilor distributive. Desconsiderând diversitatea acestor manifestări ale istoriei, „primul impuls al filosofului”, explică Walzer, a fost să se opună „lumii aparențelor”, pentru a sonda „o unitate fundamentală subiacentă: o listă scurtă de bunuri de bază redusă rapid la un singur bun; un singur criteriu distributiv, sau un set de criterii conexe; și, filosoful însuși, aflat, cel puțin simbolic, într-o singură poziție de decizie. [...] Supoziția cea mai profundă a majorității filosofilor care au scris despre dreptate, de la Platon încoace, este că există un singur sistem și numai unul al dreptății distributive pe care filosofia îl poate cuprinde în mod corect.”² Încercarea de a „inventa” un principiu sau un câteva principii drept formulă universală a distribuirii este, pentru Walzer, o cale greșită de a aborda dreptatea distributivă („a căuta unitatea înseamnă a înțelege greșit problema dreptății distributive”): ea presupune, în mod eronat, că problema dreptății este una de decizie rațională a oamenilor în calitate de cetățeni, definiți așadar, prin identitatea lor politică (evident, obiecțiile împotriva metodei „abstracte”, „greșite”, îl vizează, înainte de toate, pe Rawls).

Sceptic „în privința acestei supoziții filosofice standard”, Walzer argumentează că natura sistemului distributiv este o chestiune de alegere a indivizilor în virtutea identităților lor particulare, ca membri ai unor grupuri sau comunități sub-naționale. Pentru el, contractul ipotetic („poziția originală”) al lui John Rawls, în care „presupuși indivizi raționali”, aflați sub „vălul ignoranței” identității și poziției lor sociale, optează pentru un (singur) sistem de distribuire, este o situație ideală fără nicio legătură cu ceea ce oamenii reali gândesc cu adevărat despre dreptate. Într-un contract ideal de acest fel, indivizii ar fi constrânși să facă abstracție de semnificațiile particulare ale bunurilor de distribuit (așadar, de cerințele lor particulare) și să decidă imparțial asupra modului de alocare a unui set de bunuri abstracte. Walzer respinge ideea unei formule unice a distribuirii, pe care o asociază „egalității simple”, deoarece o consideră irelevantă pentru felul în care oamenii ar alege îndată ce, ieșiți de sub „vălul ignoranței”, își cunosc identitățile distincte, „știu cine sunt și unde sunt”.³

Metoda lui Walzer, observă Andrew Vincent, este exact opusul metodei lui Rawls: dacă cel din urmă se distanțează de diversitatea realităților particulare, pentru a descoperi modul lor de „operare”, Walzer dorește să pătrundă în aceste realități pentru a descoperi bogăția de semnificații a diverselor culturi.⁴ Așadar, două metode diferite decurgând din scopurile diferite ale demersurilor lor.

Astfel, Rawls este preocupat să arate în ce condiții este posibilă instituirea unei societăți drepte de indivizi liberi și egali, dar separați de viziuni diferite despre „ce este bine”. Altfel spus: cum putem ajunge la o semnificație generală a dreptății într-o societate divizată de concepții morale, religioase și filosofice conflictuale? Scopul lui Walzer este cu totul altul. Deoarece oamenii au deja propriile lor principii de viață (nu trebuie să le inventăm!), împărțind în comun o cultură morală, nu rămâne decât să dezvăluim complexitatea și bogăția acestei culturi. Este tocmai ceea ce urmărește Walzer, și anume, să ofere o fenomenologie a dreptății, să descrie

1 Walzer, „Liberalism and the Art”, 321.

2 Vezi Michael Walzer, *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality* (New York: Basic Books, 1983), 4; 5.

3 Vezi Walzer, *Spheres*, 9; 79.

4 Andrew Vincent, *The Nature of Political Theory* (Oxford: University Press, 2004), 131.

dreptatea așa cum este trăită de oameni în virtutea atașamentului lor la un set de norme și credințe morale specifice grupurilor sociale/comunităților din care fac parte. Refuzul metodei „abstracte” a lui Rawls îl conduce spre un alt gen de reflecție, apropiat, cum spune el, de viața cotidiană a oamenilor, cu tradițiile și cutumele lor. Problema centrală a dreptății nu mai este *cum alegem principii care să guverneze instituțiile sociale și distribuirea bunurilor*, ci *cum reușim să înțelegem semnificațiile particulare ale dreptății distributive*.

De aici, abordarea pluralistă a dreptății distributive. Ea presupune ca bunurile sociale, întrucât au înțelesuri distincte, să fie distribuite în conformitate cu criterii diferite: asistența medicală și socială în conformitate cu nevoia, onorurile potrivit cu meritul oamenilor, educația universitară după talentul lor, averea în funcție de competență și șansa pe piață, cetățenia, potrivit cu nevoile și tradițiile comunității, și așa mai departe.¹ Formula de bază a distribuirii este aceasta: niciun bun x nu trebuie să fie alocat cuiva care posedă y doar pentru că posedă y, și fără să țină seama de semnificația lui x pentru alți membri ai societății.² Aplicarea unei astfel de formule constituie pentru Walzer garanția „egalității complexe”, adică a unui sistem de relații sociale în care oamenii au același statut ca membri ai comunității politice.

Un regim al „egalității complexe” este incompatibil cu inegalitățile/ierarhiile între sfere. Inegalitatea este admisibilă în interiorul sferelor, dar inacceptabilă între ele. Făcând imposibilă ierarhizarea de ansamblu – ceea ce, în termenii lui Walzer, înseamnă dominație – acest regim asigură o egalitate fundamentală, de statut, a oamenilor, care este mult mai importantă, pentru el, decât situația inegală din sfere particulare ale dreptății. De exemplu, o persoană X poate fi preferată față de altă persoană, Y, pentru o funcție politică; în sfera politică, X și Y pot fi inegali. La Walzer, această inegalitate nu contează.³ Important este ca ea să nu devină una socială, cu alte cuvinte, ca X să nu poată folosi avantajul funcției politice pentru a obține orice alt avantaj în raport cu Y, uzurpând astfel situația lui Y, deci, statutul său de cetățean egal. X și Y vor fi egali „atâta vreme cât funcția lui X nu îi aduce niciun avantaj asupra lui Y în nicio altă sferă – să spunem, asistență medicală superioară,

¹ Vezi Walzer, „Liberalism and the Art, 327.

² Walzer, *Spheres*, 21.

³ Este o poziție pe care Walzer o reafirmă și în alte lucrări, insistând că nu există motive „să ne îngrijorăm” în privința inegalităților din interiorul unei practici/sfere sau alta, dacă ele „reflectă logica internă” a acelor practici; altfel spus, dacă principiile distributive ale bunurilor sociale respectă semnificațiile comune „a ceea ce sunt” și „pentru cine sunt” aceste bunuri. Vezi Walzer, „Liberalism and, 3. David Miller, adept, și el, al „egalității complexe”, se detașează, totuși, de această poziție. Dacă Walzer respinge puterea exercitată în cadrul sferelor ca fiind „inevitabil mai tiranică decât puterea exercitată pentru a preveni traversarea granițelor”, pentru Miller, acest gen de intervenționism este oportun. Miller se întreabă, pe bună dreptate, de ce ar fi „mult mai coercitivă”, de exemplu, impozitarea progresivă a veniturilor decât interdicția de a cumpăra educație privată. După el, controlul ariei veniturilor prin sistemul de impozitare este compatibil cu piața „complet liberă” a produselor, serviciilor și a muncii. Ideea autonomiei complete a sferelor (prin blocarea intervenției statale în interiorul lor) face inconsecventă concepția lui Walzer, care ar presupune, dimpotrivă, „dirijarea mai directă a intervenției după cerințele egalității complexe.” Vezi David Miller, „Introduction”, in David Miller and Michael Walzer (Eds.), *Pluralism, Justice, and Equality* (Oxford: Oxford University Press, 1995), 14. Pe linia aceleiași obiecții, Richard Arneson subliniază că egalitatea complexă justifică nu doar ierarhia în interiorul unei sfere, ci, mai mult, discrepanța enormă între „vârful și baza profilului distribuțional” în cadrul acesteia. Într-un „cocktail foarte slab” ca egalitatea complexă, elementele identificabile „într-un mod credibil cu egalitarismul” sunt atât de diluate, susține Arneson, încât detectarea lor devine aproape imposibilă. Așa se face că „retorica ‘Sferelor’ este în contradicție cu substanța ei: Walzer pare să nu observe cât de puțină egalitate rămâne în a sa „egalitate complexă”, și propune această noțiune într-un spirit care sugerează convingerea lui că apără, și nu că abandonează, tradiția liberală egalitaristă.” Vezi Richard J. Arneson, „Against ‘Complex’ Equality”, in David Miller and Michael Walzer (Eds.), *Pluralism*, 226.

acces la școli mai bune pentru copii, posibilități antreprenoriale, etc. Atâta timp cât funcția nu este un bun dominant, adică nu este convertibilă, în general, deținătorii funcției vor sta sau, cel puțin, vor putea să stea într-o relație de egalitate cu cetățenii pe care îi guvernează”.¹

Condiția menținerii pluralismului este ca fiecare sferă (Walzer identifică 11 sfere, între care, cetățenia, securitatea socială/asistența medicală, educația, banul, timpul liber, onoarea, puterea politică) să rămână autonomă în privința criteriilor distributive. Dar, în regimul „egalității simple”, criteriile sunt adesea violate, iar sferele „invadate de oameni puternici”. Aici, „orice lucru este de vânzare”.² Problema cheie pentru Walzer este dominația. Ea apare atunci când un bun social nu este restricționat de semnificațiile lui intrinseci, devenind un bun dominant. Un astfel de bun poate fi convertit în tot felul de alte lucruri, cum ar fi oportunități, putere, reputație: bogăția este confiscată de cel puternic, onoarea de către aristocrat, și așa mai departe. Or, un bun precum banul „este inadecvat în sfera funcțiilor bisericești; el este o intruziune dintr-o altă sferă... Piața este deschisă oricărui nou venit; biserica, nu.”³

„Egalitatea complexă” presupune, după Walzer, apărarea zidurilor dintre sfere pentru a preveni conversiunile ilicite dintre bunuri distincte, prin care un individ transformă poziția lui avantajoasă în cadrul unei sfere într-o poziție dominantă. Dreptatea se realizează printr-un „sistem de blocare a conversiunilor”.⁴ Arta separării, admite el, a produs deja sfere autonome (funcțiile politice sau hotărârile judecătorești nu pot fi vândute). Măsurile liberale menite să protejeze libertatea unui număr important de instituții și practici, ferindu-le de intruziunea puterii statale, reprezintă „marele succes al artei separării”. Dar, această artă trebuie extinsă, susține Walzer, atrăgând atenția asupra riscurilor unor noi conversiuni, care fac necesare blocaje noi. Între acestea, cel mai grav care ar trebui să fie avut în vedere este „guvernanta privată”, pe care el o asociază tocmai cu „marele succes” al liberalismului. Exact aici, spune Walzer – deci, odată cu contestarea acestui gen de putere – „începe propriu-zis critica stângii împotriva liberalismului.”

Potrivit tezei sale de bază, „guvernanta”/puterea limitată deschide calea spre „guvernanta”/puterea privată. Credința că piața este cu adevărat liberă reflectă, în opinia lui, „o falsă concepție despre societatea civilă”. În realitate, ea nu este, susține Walzer, indicând trei tipuri de constrângeri asupra pieței: (1) „inegalități radicale de bogăție generează propria lor coerciție, așa încât numeroase schimburi nu sunt decât în mod formal libere; b) anumite tipuri de putere economică/de piață, organizate [...] în structuri corporative, generează *pattern*-uri de comandă și obediență, în care chiar și formalitățile schimbului deschid calea spre ceva care seamănă foarte mult cu guvernanta; c) o vastă bogăție, [...] sau controlul exercitat asupra forțelor productive se convertesc rapid în guvernanta în sensul strict: capitalul apelează în mod regulat și cu succes la puterea coercitivă a statului.”⁵

Fragmentul de mai sus pune în mod clar în evidență ideea lui Walzer că bogăția individuală sau puterea corporativă reprezintă „forțe sociale cu greutate politică”, cel mai important pericol care amenință libertatea și egalitatea individului. Cum ar putea fi blocată convertibilitatea bogăției în putere, privilegiu și poziție socială? Soluția lui Walzer este un „liberalism consistent, adică [...] un socialism democratic”. Ea asumă arta separării, care trebuie să vizeze, însă, capitalismul de stat ca și statul capitalist: „Așa cum există lucruri pe care statul nu le poate face, la fel, trebuie

1 Walzer, *Spheres*, 19.

2 Walzer, *Spheres*, 14.

3 Walzer, *Spheres*, 10; 12. A încălca autonomia sferelor, desconsiderând semnificația distinctă a unui bun „înseamnă (întotdeauna) a acționa nedrept”, afirmă Walzer (*Spheres*, 314).

4 Alessandro Ferrara, „Universalisms: Procedural, Contextualist and Prudential”, *Philosophy & Social Criticism*, Volume 14 (1988), 254.

5 Walzer, „Liberalism and the Art, 321.

să existe lucruri pe care banul nu le poate cumpăra: voturi, funcții, decizii judecătorești, locuri în universități.”¹

Walzer nu ne spune însă exact cum ar arăta structura de bază a regimului egalității complexe pe care îl are în vedere (așa cum face, de exemplu, Rawls), limitându-se la a sugera două „cerințele cruciale” pe care ar trebui să le satisfacă un astfel de regim: (a) să facă loc, să ofere șanse noilor antreprenori și companii; (b) să blocheze acel gen de putere economică capabil să modeleze și să determine politicile publice.² Îndeplinirea acestor cerințe ar fi de natură să garanteze protejarea individului de puterea politică și, totodată, a statului de puterea economică.

Socialismul lui Walzer presupune retrasarea granițelor dintre politică și piață, pe care liberalismul le-ar fi stabilit greșit, antrenând abuzul puterii pieței. Ținta atacului său împotriva liberalismului este individualismul asociat de el (în mare măsură, pe bună dreptate) cu egalitarismul distributiv. Întemeiată pe o concepție individualistă și asumând prioritatea *dreptului* față de *bine*, arta separării a operat, într-adevăr, de așa fel încât să garanteze înaintea de toate dreptul fiecărui individ de a-și urma propria cale de viață.

Se ridică, totuși, întrebarea dacă „egalitatea complexă” este (singura) alternativă la acest gen de individualism, așa cum pare să creadă Walzer. În general, răspunsul teoreticienilor liberali sugerează disponibilitatea lor de a accepta înțelegerea comunitaristă a egalității drept o alternativă viabilă, atâta vreme cât ea nu presupune o îndepărtare de la principiile liberale de bază. La urma urmei, este de părere Samuel Scheffler, ar fi și dificil să caracterizăm viziunea liberală despre o societate dreaptă „în afara ideii unei societăți de egali.”³

Walzer ne spune că regimul „egalității complexe” este „un socialism democratic de *un gen liberal*.” Expresia ambiguă „de un gen liberal” sugerează, mai curând, că lucrurile nu sunt prea clare nici pentru el. Marea dificultate, teoretică, dar mai ales practică, provine din îmbrățișarea pluralismului radical și supralicitarea diferențelor. Punând dreptatea în dependență convenției împărtășite în comun, teoria lui Walzer pare a nu fi suficient de relevantă pentru o societate ca cea americană (divizată, mai degrabă decât unitară), atunci când este vorba de a stabili ce principii distributive ar trebui aplicate pentru diferite tipuri de resurse. Mulți americani, observă Ronald Dworkin, sunt în dezacord cu privire la modul cum ar trebui distribuită, de exemplu, asistența medicală: în conformitate cu nevoia sau, dimpotrivă, în funcție de capacitatea de a o plăti? „Cum putem decide, se întreabă el, care din cele două concepții despre distribuirea asistenței medicale este mai bună? Walzer nu poate argumenta cum este posibilă decizia”.⁴ În opinia lui Dworkin, există o singură modalitate de a arbitra conflictul interpretărilor rivale ale dreptății, și anume, prin asumarea unui punct de vedere exterior acestora – adică tocmai ce respinge Walzer, deși, în realitate, el însuși a procedat astfel. Chiar dacă el nu recunoaște în mod explicit, continuă Dworkin, „ideea de sfere fixe, predeterminate este premisa ‘ascunsă’ și ‘tacită’ a concepției lui [...] indiferent dacă a fost conștient de ea sau nu”. În afara unei astfel de supoziții este imposibil de explicat de ce o interpretare poate fi mai adecvată decât alta.⁵

O bună parte dintre criticii lui Walzer consideră că, deși „Sferele dreptății” este proiectată de către autor ca o teorie egalitaristă a dreptății distributive, concepția

1 Walzer, „Liberalism and the Art, 325.

2 Walzer, „Liberalism and the Art, 323.

3 Vezi, Samuel Scheffler, „Choice, Circumstance, and the Value of Equality”, *Politics, Philosophy & Economics*, Volume 2, Nr. 5 (2005).

4 Ronald Dworkin, „‘Spheres of Justice’: An Exchange”, *Dissent*, Volume 30, Nr. 12, July 21 (1983).

5 Dworkin, „‘Spheres of Justice’: An Exchange; Obiecții de altă natură sunt formulate de către Ferrara, potrivit căruia potențialul exploziv despre care Walzer pretinde că l-ar conține discrepanțele dintre practicile distributive curente din societatea americană și opiniile despre modul cum ar trebui distribuite bunurile este contrazis de realitate. Realitatea ar indica, dimpotrivă, existența „unui larg larg consensus, în ultimii zece ani” (este vorba de anii 1980), care a susținut „nu extinderea, ci limitarea statului bunăstării.

lui despre egalitatea complexă „nu este, strict vorbind, nici o teorie egalitaristă și nici una unitară a dreptății distributive.” Robert Mayer, căruia îi aparține observația, interpretează „egalitatea complexă” mai curând în termenii unei „teorii generale a exploatării”. El are în vedere faptul că „nedreptatea distributivă fundamentală pe care Walzer urmărește s-o combată este dominația”.¹ Mayer pune în evidență diferența dintre rolul pe care îl ocupă conceptul de exploatare în teoria lui Walzer și în teoriile standard ale dreptății distributive.

În general, teoreticienii dreptății distributive sunt preocupați să arate cum este posibilă dreptatea, propunând, în acest sens, un principiu sau un număr de principii distributive. Exploatarea nu este decât o noțiune subsecventă soluționării problemei distribuirii drepte. În cazul „egalității complexe”, consideră Mayer, relația este exact invers: Walzer ne prezintă „o teorie generală a exploatării, din care putem deduce apoi o noțiune a dreptății distributive”. Răspunsul la problema distribuirii juste a bunurilor este subsecvent soluționării problemei centrale a teoriei egalității complexe, aceea a evitării dominației ca principală nedreptate. Mayer notează: „Dreptatea distributivă se realizează [...] nu în mod pozitiv, prin aplicarea unui principiu general al distribuirii, ci doar negativ, prin eliminarea dominației în toate formele.”² Ceea ce nu subliniază Mayer este faptul că diferența sesizată de el între concepția „egalității simple” și orice altă teorie distributivă reflectă, în ultimă instanță, o diferență la un nivel mai profund, și anume, metateoretic.

Așa cum am văzut, Walzer este încredințat că principiile dreptății nu trebuie inventate/construite, ci descoperite și înțelese: „bunurile sociale și sferile distributive trebuie să fie descoperite mai întâi printr-un proces de investigație empirică și înțelese apoi printr-un proces de interpretare”.³ *The Spheres of Justice* ne oferă o descriere (o fenomenologie) și o interpretare (o hermeneutică) a diversității de tradiții și practici distributive, și nu o analiză conceptuală a dreptății. Rămâne, de discutat, totuși, dacă resursele normative oferite de ideea rawlsiană a rezonabilității (presupusă de „dreptatea ca echitate”) pot fi subminate arătând că culturile sau comunitățile au tradiții și practici distributive diferite.

BIBLIOGRAFIE

ARNESON, J., Richard, „Against ‘Complex’ Equality”, in David Miller and Michael Walzer (Eds.), *Pluralism, Justice, and Equality* (Oxford: Oxford University Press, 1995).

DWORKIN, Ronald, „‘Spheres of Justice’: An Exchange”, *Dissent*, Volume 30, Nr. 12, July 21 (1983).

FERRARA, Alessandro, „Universalisms: Procedural, Contextualist and Prudential”, *Philosophy & Social Criticism*, Volume 14 (1988).

MAYER, Robert, „A Walzerian Theory of Exploitation”, *Polity*, Volume 34, Nr. 3 (2002).

SCHEFFLER, Samuel, „Choice, Circumstance, and the Value of Equality”, *Politics, Philosophy & Economics*, Volume 2, Nr. 5 (2005).

VINCENT, Andrew, *The Nature of Political Theory* (Oxford: Oxford University Press, 2004).

WALZER, Michael, *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality* (New York: Basic Books, 1983).

WALZER, Michael, „Liberalism and the Art of Separation”, *Political Theory*, Volume 12, Nr. 3 (1984).

¹ Robert Mayer, „A Walzerian Theory of Exploitation”, *Polity*, Volume 34, Nr. 3 (2002).

² Mayer, „A Walzerian Theory.

³ Walzer, „‘Spheres of Justice’: An Exchange.

A fi istoric al comunismului românesc, după 23 de ani

■ RUXANDRA IVAN

[The University of Bucharest]

Abstract

This article aims at presenting some of the difficulties of the nowadays research of the recent past. Three aspects will be put under scrutiny: the difficulty of dealing with the sources, the conceptual tools at the disposal of the researcher in order to depict his/her findings, and the ethical and political issues which surround the research on communism. We will show that the sources, as well as the concepts we use, are never innocent; and that no historical account of the recent past can be separated by the political and social environment in which it was produced.

Keywords

communism; recent history; historiography; knowledge; power

• Nu e ușor să fii istoric al co-
• munismului în anul 2012.
• Mai întâi, pentru că ai
• toate șansele să te fi născut suficient de
• târziu încât să nu-ți amintești propriu-
• zis nimic despre perioada în cauză. În al
• doilea rând, pentru că, de fapt, ai toate
• șansele să te fi născut mult mai devreme
• și să îți amintești mult prea bine. Ambele
• situații sunt oarecum inconfortabile și
• prezintă avantajele și dezavantajele lor.
• Avantajul tinerilor istorici este că își pot
• permite mai multă obiectivitate, în mă-
• sura în care putem vorbi de obiectivita-
• te în științele umane, deoarece experi-
• ența comunismului nu este legată de
• poveștile lor personale de viață. Mai mult
• decât atât, ei nu sunt constrânși social să
• ia o poziție moralizatoare asupra chești-
• unii, așa cum a fost cazul pentru cercetă-
• torii comunismului în anii 1990 și 2000,
• când investigarea comunismului sub spe-
• cia condamnării era singura abordare ac-
• ceptabilă în peisajul academic românesc.
• Pe de altă parte, istoricii mai vârstnici
• ai comunismului înțeleg intuitiv mai bi-
• ne mecanismele interne ale funcționării
• regimului și posedă cheile de decipta-
• re ale limbajului surselor, fie ele arhivis-
• tice sau de altă natură, dar au și reflexul
• abordării comunismului din perspectiva
• condamnării. Or, după cum vom sublinia
• în contribuția de față la clarificarea me-
• todologică a demersului de investigare a
• comunismului românesc, cercetarea re-
• gimului comunist necesită un alt tip de
• abordare decât condamnarea acestuia.

Așadar, scopul reflecției pe care o vom expune în cele ce urmează este de a analiza câteva din capcanele care îl amenință pe cercetătorul comunismului românesc la 23 de ani după căderea acestuia. Există trei tipuri de pericole care trebuie, pe cât posibil, evitate într-o cercetare onestă asupra comunismului. Ele rezidă, în primul rând, în sursele utilizate și în modul în care sunt utilizate; în al doilea rând, în cuvintele (și, la un nivel mai abstractizat, conceptele) pentru care cercetătorul optează pentru a prezenta rezultatele cercetării; și nu în ultimul rând, în maniera în care cercetătorul se privește pe sine și rolul său în societate, în viziunea sa asupra impactului pe care cunoașterea produsă de el îl poate avea în viitor. În acest din urmă caz este vorba, implicit, și despre relația dintre cunoașterea științifică și puterea politică.

În *Il Giudice e lo Storico* (1991), Carlo Ginzburg preia o sugestie făcută cu două secole mai devreme de călugărul iezuit Henri Griffet într-o lucrare din 1769, *Traité des différentes sortes de preuves qui servent à établir la vérité de l'histoire*, și face o paralelă între meseria istoricului și cea a judecătorului: „Atât meseria unuia, cât și a celuilalt, se bazează pe posibilitatea de a demonstra, în funcție de niște reguli precise, că X a făcut Y”¹. Comparația cu judecătorul este, în realitate, mai subtilă, deoarece istoricul trebuie să fie judecătorul propriilor sale probe, în același mod în care sarcina judecătorului nu este doar aceea de a aplica legea, ci de a o interpreta, atât pe aceasta, cât și probele prezentate, într-un context (inclusiv de natură morală) mai larg.

În ce măsură sunt sursele istorice „probe”? Sunt ele oare doar cărămizi cu ajutorul cărora, atunci când sunt puse împreună, se poate re-construi edificiul trecutului „așa cum a fost”?

Sursele

Comunismul, atât cel românesc, cât și cel sovietic, este un imperiu al textelor. Există realitatea și, suprapusă peste aceasta, există o țesătură densă de texte – fie ele textele fondatoare ale marxism-leninismului, fie discursuri ale membrilor *nomenklaturii*, fie legi sau alte tipuri de acte normative, fie articole din presa oficială. Cercetătorul comunismului trebuie să se bazeze pe acest strat de texte suprapus peste realitate, deoarece acesta este singurul material la dispoziția sa (se poate, desigur, argumenta că istoria orală e o sursă alternativă, dar există probleme serioase legate de veridicitatea acestui tip de surse, precum și de posibilitatea utilizării lor²). Sarcina cercetătorului este așadar de a încerca să dezvăluie realitatea din spatele acestei țesături de texte. Coerența lor internă – legi, discursuri, așa-numita „producție științifică” a regimului – ca și, de altfel, coerența cu reperele fundamentale ale gândirii marxist-leniniste asigură o unitate indestructibilă construcției raționale a ideologiei. Din punct de vedere formal, Constituția românească din 1965 este una dintre cele mai democratice din vremea ei. Legile comuniste nu au nici o fisură care să lase să se întrevadă ce se ascunde în spatele lor. Astfel, acest corpus de texte se constituie într-o țesătură densă care acoperă realitatea și care *pare să fie* realitatea, însă cele două registre nu au nici o corespondență între ele. Pentru istoric este cu atât mai dificil să înțeleagă ce s-a întâmplat, cu cât sursa lui principală este tocmai acest corpus de texte, perfect coerente între ele, perfect raționale.

Așadar, cercetătorul comunismului trebuie să fie un hermeneut în cel mai extrem înțeles al cuvântului: el trebuie nu doar să interpreteze textul, ci să ghicească literalmente ce se ascunde în spatele acestuia. Aceasta este o sarcină cu atât

1 Carlo Ginzburg, *Il Giudice e lo Storico. Considerazioni in margine al processo Sofri* (Milano: Feltrinelli Editore, 2006), 17.

2 Vezi, de exemplu, Paul Ricoeur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli* (Paris: Seuil, 2000).

mai dificilă pentru tinerii istorici, deoarece ei nu au acces – decât, poate, din istoria anecdotică transmisă de colegii lor mai vârstnici – la cheile de decriptare ale textelor comuniste, în care realitatea era edulcorată pentru a corespunde cu imperativele ideologiei.

O altă dificultate tehnică legată de arhive este aceea că sursele nu re-produc fapte, ci doar le re-prezintă, în sensul că ele însele sunt o interpretare a faptelor: „Recursul la arhive este, într-adevăr, metoda cardinală a cunoașterii trecutului, cu singura condiție ca cel care coboară în arhive să fie conștient că izvorul nu conține o fotografie a unui moment dat din trecut, ci este el însuși produsul unei lecturi critice a celui moment care, atunci când a fost redactat documentul, era deja trecut”¹. Documentul de arhivă nu trebuie luat pur și simplu ca o mărturie: el este la rândul său produsul unui autor, și reflectă prin urmare viziunea acestuia asupra realității. Mai mult decât atât, documentul, ca text, necesită o interpretare care va fi întotdeauna filtrată de propensiunea epistemologică și ontologică a cercetătorului.

Conceptele

Nu există discurs complet dezideologizat. Oricât ne-ar plăcea să credem în „obiectivitatea științifică” a științelor sociale și umane, teza conform căreia acestea ar fi capabile de a produce cunoaștere științifică în același sens ca științele exacte este din ce în ce mai greu de acceptat.

Chiar și preferința pentru anumiți termeni este, în ea însăși, ideologică. Un foarte bun exemplu al acestei ideologizări a oricărui discurs din științele umane este folosirea termenului de „totalitarism”, pe care istoricilor comunismului din anii 90 nici nu le-ar fi trecut prin cap să-l pună la îndoială. Termenul de „totalitarism” a fost folosit de Juan Linz, unul din cei mai cunoscuți teoreticieni ai tranzițiilor, pentru a caracteriza întreaga perioadă (1948-1989) a comunismului românesc². El este, de altfel, folosit pe scară largă cu referire la această perioadă. Acest lucru nu face însă decât să dilueze valoarea euristică a conceptului și să nu permită efectuarea unor distincții mai nuanțate între diferitele faze istorice ale comunismului românesc³. Mai mult, fiind inventată în Occident, noțiunea face parte din arsenalul Războiului Rece, fiind un mijloc facil de demonizare a adversarului prin punerea semnului echivalenței între comunism și nazism. De asemenea, ea face parte și din bagajul conceptual al dreptei democratice liberale, inclusiv al teoreticienilor liberali, fiind în același timp evitată sau chiar respinsă pe față de filosofii de stânga: „În loc să ne permită să gândim, impunându-ne să găsim o nouă viziune asupra realității istorice pe care o descrie, ne scutește de datoria de a gândi sau chiar ne *împiedică* intenționat să gândim”⁴. Etichetând pur și simplu întreaga perioadă comunistă cu acest termen, suntem scutiți de tentația de a încerca să operăm distincții mai fine între regimurile comuniste între ele, sau între diferite perioade istorice, la nivel de origini, ideologii, obiective, practici. Mai mult decât atât, lectura comunismului în cheia „totalitarismului” ne îndepărtează de la o evaluare morală a comportamentelor sociale în perioada respectivă. „Trecutul comunist” este condamnat în întregime și plasat sub specia răului, ceea ce face ca vina individuală să fie absolutită sau să

1 Daniel Barbu, „O istorie naturală a comunismului românesc”, în Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șiulea, Ovidiu Țichindeleanu (coord.), *Iluzia anticomunismului* (Chișinău: Cartier, 2008), 71-104, 83.

2 Juan Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes* (London: Lynne Rienner, 2000), 65.

3 Alexandra Ionescu, *Du Parti-Etat à l'état des partis. Changer de régime politique en Roumanie* (București: Editura Academiei Române, 2009), 61.

4 Slavoj Žižek, *Ați spus cumva totalitarism? Cinci amendamente la (ab)uzul unei noțiuni* (București: Curtea Veche, 2005), 7.

devină irelevantă. De aici și concluzia Raportului Final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România: regimul a fost ilegal (deci nu a beneficiat de consimțământul celor guvernați) și impus din exterior¹.

Pe de altă parte, dacă respingem utilizarea termenului de „totalitarism”, ce alte opțiuni avem la dispoziție pentru caracterizarea regimului? Florin Abraham, într-un articol pe marginea „Raportului Tismăneanu”, critică faptul că Raportul evită să opteze pentru o caracterizare a regimului, folosindu-se în mod interșanjabil „totalitarism”, „dictatură” și „regim autoritar”². În opinia acestuia, preferința pentru termenul de „dictatură” ar indica sugestia că responsabilitatea pentru comunismul românesc aparține în totalitate factorilor externi, precum și instituțiilor de la vârful Statului – Partidul și Securitatea³.

Se poate ridica obiecția conform căreia orice termen am alege, discuțiile și controversele în jurul lui sunt interminabile; prin urmare, nu putem fi niciodată suficient de precauți, iar aceasta este o dilemă fără soluție. Dar trebuie oare neapărat caracterizat regimul printr-un cuvânt? Nu riscă oare acest mod prea sintetic de a privi perioada să forțeze datele istorice să încapă într-o haină prea strâmtă? De ce trebuie să alegem un termen, care se poate transforma prea lesne într-o simplă etichetă? Așadar, ieșirea posibilă din această dilemă a *numirii* regimului nu poate fi decât refuzul de a trata întreaga perioadă ca pe un monolit, și de a încerca discernerea unor nuanțe.

Cunoașterea și puterea

În *L'écriture de l'histoire*, Michel de Certeau descrie modul în care istoricii au susținut puterea politică începând cu secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Discursul istoric este un discurs care „autorizează” forța care exercită puterea; îi conferă o genealogie familială, politică sau morală; acreditează „utilitatea” actuală a principelui atunci când o transformă în „valorile” care organizează reprezentarea trecutului⁴. Discursul istoric, prin faptul că descrie o serie de evenimente cu succesele și eșecurile diferitelor tipuri de guvernare, „conturează o știință a practicilor de putere”⁵. Acest lucru este valabil și pentru istoriografia din zilele noastre: ea *produce* istoria recentă, prin însuși faptul de a o scrie. Această „scriere” constă, de fapt, în interpretarea surselor. A fi istoric înseamnă, în cele din urmă, a scrie o interpretare a unor texte care sunt, la rândul lor, o interpretare a realității. În cuvintele lui Montaigne citat de Derrida, „e mai mult de lucru în a interpreta interpretările, decât în a interpreta lucrurile”⁶. În lipsa unei grile de interpretare cu grad mare de generalitate, citirea surselor necesită mai mult decât orice foarte multă onestitate intelectuală din partea cercetătorului, poate mai mult atunci când este vorba de istoria recentă, decât în cazul epocilor istorice revolute.

A produce cunoaștere despre trecut nu este doar o simplă operațiune cognitivă, care ține de raționalitatea abstractă, ci este un demers normativ și politic. Michel Foucault a pus în lumină faptul că există o continuitate, o coerență între modurile

1 Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final* (București, 2006), www.presidency.ro accesat la 7.11.2012, 628.

2 Florin Abraham, „Raportul Comisiei Tismăneanu: analiză istoriografică”, în V. Ernu, C. Rogozanu, C. Șiulea, O. Țichindeleanu (coord.), *Iluzia...*, 7-42.

3 F. Abraham, „Raportul...”, 22.

4 Michel de Certeau, *L'écriture de l'histoire* (Paris: Gallimard, 1975), 21.

5 de Certeau, *L'écriture*.

6 Jacques Derrida, „La structure, le signe et le jeu dans le discours des sciences humaines”, în *L'écriture et la différence*, (Paris: Seuil, 1972), 409.

de interpretare a lumii – în cazul nostru, a trecutului – și operațiunile de putere¹. Cu alte cuvinte, puterea și cunoașterea sunt reciproc constitutive. Cercetătorul este, el însuși, întotdeauna situat istoric, social și politic, fiind așadar constrâns să opereze cu anumite concepte sau categorii ale cunoașterii (și aceasta nu pentru că l-ar constrânge puterea politică, ci pentru că nu are la dispoziție o altă „trusă de unelte” decât cea la care are acces). O exemplificare a acestei constrângeri este chiar utilizarea conceptului de „totalitarism”, despre care a fost vorba în secțiunea precedentă: nimănui nu i-ar fi trecut prin minte, în România anilor 90, să conteste această categorie. Așadar, punctul de vedere *constituie* literalmente obiectul, prin limbajul cu care îl descrie. Este imposibil pentru cercetător să scape complet acestor constrângeri, dar este foarte important să fie conștient de ele și să nu pretindă la o obiectivitate universală atunci când își prezintă desoperirile.

Vom exemplifica această structură mentală constrângătoare urmându-l pe Daniel Barbu. În 1997 deja, el lansează ideea că cercetarea asupra comunismului românesc este ea însăși mitologizată². Este o afirmație îndrăzneată pentru un deceniu în care singura poziție social, cultural și politic acceptabilă asupra comunismului era condamnarea. Barbu vorbește despre trei mituri care îl afectează pe cercetătorul comunismului fără ca acesta să fie întotdeauna conștient de ele. În primul rând, este vorba de mitul destinului colectiv: de a crede că ideologia înrădăcinată odată cu comunismul este una a egalității, într-un demers de plasare a colectivității desupra individualului. Dimpotrivă: „colectivist și internaționalist prin definiție și din ambiție, totalitarismul a fost cel mai eficient producător de individualism și naționalism”³. Incapacitatea de solidarizare alimentată de comunism este vizibilă în societatea civilă (în sensul larg al termenului), iar spațiul public este privit ca un domeniu de competență exclusivă a Statului⁴. De aceea, recomandarea lui Barbu pentru istoricii comunismului este de a nu se lăsa tentați de o viziune globală și totalizatoare, ci de a căuta micile istorii care se întretes ale oamenilor reali⁵.

În al doilea rând, Barbu atrage atenția asupra unei prejudecăți care va marca chiar și cercetarea mai recentă asupra comunismului și chiar condamnarea lui de către instituțiile statului: mitul servituții involuntare. Barbu demonstrează cu cifre că PCR a venit la putere pe cale legală și a *convins* populația, având un program concret de guvernare, spre deosebire de partidele istorice, care nu propuneau decât principii generale⁶. Efectivele PCR au crescut de 710 ori în perioada care separă începutul războiului de anul 1947, iar mai târziu, procentul de înregistrare a populației în Partid este de aproape 15%, mai mult decât în oricare din celelalte țări din bloc⁷. Nu este vorba așadar de impunerea cu forța și din afară a unui regim temut și disprețuit de români, ci dimpotrivă, de o lipsă de opoziție aproape generalizată față de acesta și chiar o susținere pasivă.

În sfârșit, mitul nefericirii totalitare. Cercetările asupra comunismului ce au urmat imediat căderii acestuia au insistat pe represiune, închisori, Securitate. În realitate însă, cei care au avut de câștigat de pe urma regimului sunt mai numeroși decât cei care au avut de pierdut, iar acest lucru se poate proba prin indicatori economici și sociali cum ar fi accesul la utilități, educație, protecție socială, gradul de

1 Ideea este una dintre tezele fundamentale ale lui Foucault, și poate fi întâlnită în multe dintre scrierile sale. De exemplu, Michel Foucault, *Surveiller et punir. Naissance de la prison* (Paris: Gallimard, 1975).

2 Daniel Barbu, *Șapte teme de politică românească* (București: Antet, 1997), 37.

3 Barbu, *Șapte teme...*, 42. De notat că Barbu folosește el însuși termenul de „totalitarism” - o dovadă în plus a lipsei de alternative conceptuale în perioada respectivă.

4 Barbu, *Șapte teme...*, 45.

5 Barbu, *Șapte teme...*, 46.

6 Barbu, *Șapte teme...*, 47-54.

7 Daniel Barbu, *Republica absentă* (București: Nemira, 1999), 58, 82.

alfabetizare etc.¹ În cele din urmă, „legitimitatea regimului este un fapt metafizic indiscutabil, după cum mai presus de îndoială este legitimitatea sa naturală, înțelegând prin legitimitate naturală cea accesibilă observației empirice a științelor sociale, adică, simplu spus, absența contestării explicite”².

Studiul comunismului – și al istoriei recente în general – este mai ideologizat și mai politizat decât oricare altă întreprindere științifică. Clivajul comunist-anticomunist a fost, pe tot parcursul anilor 90 – și, în mod cu totul surprinzător, chiar și la alegerile din 2008 – cel mai important clivaj partizan de pe scena politică românească³, care separă așa-numitele „partide succesoare” de anti-comuniștii democrați. Studiul comunismului a fost – și poate fi încă – o armă în lupta pentru poziționarea pe acest clivaj.

Discursul anticomunist a fost utilizat de partidele politice ori de câte ori el a servit în competiția pentru putere, obliterated astfel o abordare istorică și etică autentică a trecutului recent. Pentru că, în ciuda relevanței clivajului amintit, nu a existat nicio inițiativă oficială, în anii 90, către măsuri concrete de justiție de tranziție – lustrare, acces la dosarele Securității sau procese penale împotriva tortionarilor. Abia în 1999, legea 187 reglementează accesul la dosarele Securității și prevede crearea Consiliului Național de Studiere a Arhivelor Securității (CNSAS). Membrii acestuia sunt numiți de către Parlament conform algoritmului politic (art. 8). Astfel, controlul asupra studiului arhivelor Securității a fost în întregime legat de politic.

În 2005 se creează, printr-o Hotărâre de Guvern, Institutul pentru Investigarea Crimelor Comunismului în România, instituție publică subordonată Guvernului. În 2006, în contextul bătăliei politice dintre Prim Ministru și Președinte, acesta din urmă își creează propria echipă de cercetare a comunismului, Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste, al cărei Raport de 665 de pagini este prezentat în decursul aceluiași an.

Alte două institute de cercetare – ambele în subordinea Academiei Române, deci tot instituții publice finanțate din bugetul Statului – au ca obiect de activitate studierea istoriei comunismului (în mod principal sau secundar): Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, înființat în 1993, și Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”.

Prin enumerarea acestor institute și comisii de cercetare a comunismului am urmărit să subliniem două aspecte ale tendinței de politizare a cunoașterii științifice asupra acestui subiect. Pe de o parte, este vorba de utilizarea rezultatelor cercetării ca armă politică. Discursul de condamnare a comunismului, susținut de Președinte în fața Parlamentului la 18 decembrie 2006, are trei rezultate politice importante. În primul rând, încheie de o manieră mai mult sau mai puțin definitivă chestiunea raportului cu trecutul comunist. Acesta este condamnat o dată pentru totdeauna, beneficiază de o interpretare oficială și se înscrie în „inventarul obiectelor disciplinei istorice”⁴, aparținând așadar în mod definitiv trecutului. În al doilea rând, îl confirmă pe Președintele Traian Băsescu ca fiind personajul istoric care a condamnat comunismul, conferindu-i prin aceasta un avantaj substanțial în lupta politică pe clivajul comunism-anticomunism, avantaj utilizat cu succes și în competiția pentru alegerile prezidențiale din 2009. În al treilea rând, discursul, bazat pe concluziile Comisiei, exonerează – am putea spune chiar că absolvă, într-o manieră

1 Barbu, *Șapte teme...*, 54-61.

2 Daniel Barbu, „Metafizica transformării socialiste”, Prefață la Ruxandra Ivan (coord.), *„Transformarea socialistă”. Politici ale regimului comunist, între ideologie și administrație* (Iași: Polirom, 2009), 13-17, 15.

3 Jean-Michel De Waele, „Consolidation démocratique, partis et clivages en Europe centrale et orientale », in Jean-Michel De Waele (ed.), *Partis politiques et démocraties en Europe centrale et orientale* (Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles, 2002).

4 Barbu, „O istorie naturală...”, p. 72.

cvasi-teologică, societatea românească de vina morală: regimul a fost impus din afară, împotriva voinței românilor, și este ilegal: „Vreau să fiu bine înțeles. Nu mă refer nicio clipă la marea masă a membrilor de partid, a căror unică activitate era să-și achite cotizația și să participe lunar la ședințe golite de orice conținut...”¹.

Al doilea aspect al politizării cercetării pe care am vrut să-l punem în evidență prin enumerarea institutelor – toate finanțate de Stat – de cercetare a comunismului ține de sensul larg al noțiunii de „politic” și este legat de poziționarea cercetătorilor – și a institutelor însele – în peisajul academic, sau, altfel spus, în „câmp”, definit în sensul pe care îl regăsim la Bourdieu². Considerând câmpul cercetării asupra comunismului ca pe un subdomeniu al cercetării istorice și politice, putem înțelege mai bine producția științifică a acestuia dacă examinăm cu atenție „lupta dintre pretendenți și dominanți”³. Nu se poate contesta faptul că există o anumită concurență între aceste institute de cercetare, fiecare dintre ele – ca și fiecare dintre cercetătorii confirmați în domeniu – căutând să-și asigure o poziție dominantă în „câmp”, prin acreditarea anumitor interpretări ale trecutului.

Dacă „istoria îndeplinește o funcție socială, în măsura în care organizează trecutul conform nevoilor prezentului”⁴, este cu atât mai necesar ca istoricul trecutului recent să fie conștient de responsabilitatea sa socială. Dacă problemele metodologice, epistemologice și etice pe care am încercat să le punem în evidență aici se dovedesc adesea dificil de rezolvat, conștientizarea lor, însoțită de onestitate intelectuală, rigoare și bună credință în prezentarea rezultatelor cercetării, poate constitui un pas înainte pentru o cunoaștere a trecutului care să permită o viziune de ansamblu incluzând, pe lângă istoria oficială, micile istorii marginale, excluse, neglijate, acelea care constituie în cele din urmă țesătura unei realități pe care nu o vom putea reproduce niciodată cu precizie *așa cum a fost*.

BIBLIOGRAFIE

ABRAHAM, Florin, „Raportul Comisiei Tismăneanu: analiză istoriografică”, în Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șiulea, Ovidiu Țichindeleanu (coord.), *Iluzia anticomunismului*, Chișinău, Cartier, 2008, pp. 7-42.

BARBU, Daniel, *Șapte teme de politică românească*, București, Antet, 1997.

BARBU, Daniel, *Republica absentă*, București, Nemira, 1999.

BARBU, Daniel, „O istorie naturală a comunismului românesc”, în Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șiulea, Ovidiu

Țichindeleanu (coord.), *Iluzia anticomunismului*, Chișinău, Cartier, 2008, pp. 71-104

BARBU, Daniel, „Metafizica transformării socialiste”, Prefață la Ruxandra IVAN (coord.), *„Transformarea socialistă”. Politici ale regimului comunist, între ideologie și administrație*, Iași, Polirom, 2009, pp. 13-17.

BOURDIEU, Pierre, „Quelques propriétés des champs », in *Questions de sociologie*, Paris, Minuit, 1984, pp. 113-120.

Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, București, 2006, www.presidency.ro

accesat la 7.11.2012.

1 Discursul Președintelui României, Traian Băsescu, prilejuit de prezentarea Raportului Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste în România, București, 18 decembrie 2006, www.presidency.ro, accesat la 7.11.2012.

2 V. de ex. Pierre Bourdieu, „Quelques propriétés des champs », in *Questions de sociologie* (Paris: Minuit, 1984), 113-120.

3 Bourdieu, „Quelques propriétés...”, 113.

4 Lucien Febvre, *Combats pour l'histoire* (Paris: A. Colin, 1933), 438.

De CERTEAU, Michel, *L'écriture de l'histoire*, Paris, Gallimard, 1975.

DERRIDA, Jacques, „La structure, le signe et le jeu dans le discours des sciences humaines”, in *L'écriture et la différence*,

Paris, Seuil, 1972.

De WAELE, Jean-Michel, „Consolidation démocratique, partis et clivages en Europe centrale et orientale », in Jean-Michel De WAELE (ed.), *Partis politiques et démocraties en Europe centrale et orientale*, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 2002.

Discursul Președintelui României, Traian Băsescu, prilejuit de prezentarea Raportului Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste în România, București, 18 decembrie 2006, www.presidency.ro, accesat la 7.11.2012.

FEBVRE, Lucien, *Combats pour l'histoire*, Paris, A. Colin, 1933.

FOUCAULT, Michel, *Surveiller et punir. Naissance de la prison*, Paris, Gallimard, 1975.

GINZBURG, Carlo, *Il Giudice e lo Storico. Considerazioni in margine al processo Sofri*, Milano, Feltrinelli Editore, 2006.

IONESCU, Alexandra, *Du Parti-Etat à l'état des partis. Changer de régime politique en Roumanie*, București, Editura Academiei Române, 2009.

LINZ, Juan, *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, London, Lynne Rienner, 2000.

RICOEUR, Paul, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris, Seuil, 2000.

ă,ă(. ~~TEODORA~~ *Îți spus cumva totalitarism? Cinci amendamente la (ab)uzul unei noțiuni*, București, Curtea Veche, 2005.

Comunismul românesc și incertitudinea graniței între sfera publică și viața privată¹

■ ALINA HURUBEAN

[„Alexandru Ioan Cuza” University of Iași]

Abstract

The paper aims to show that public-private report is a socio-cultural construction and examines the contextual (re) configuration of the two spheres and the border between them, from a gender perspective. This analysis shows that communism can be understood not only by macro-economic politics, class relations and culture but also by categories targeted privacy policies, gender relations and women. We will try to show how the communist state's official ideology built the relationship between the state and society, how he managed to erase the public-private distinction and maintain its gendering. All these issues are relevant to understanding public-private report and gender order of post-communism modeled, in part, even communism.

Keywords

public-private report; social citizenship; gender regime; communist society; gender equality

Introducere

Identificarea inegalităților de gen, vizibile în spațiul vieții publice (cum ar fi participarea și reprezentarea scăzută a femeilor în politică, inegalitățile între femei și bărbați pe piața muncii, sub raportul salarizării, a calității locului de muncă, a traiectoriilor profesionale, a segregării unor domenii ocupaționale), precum și aplicarea unor programe de intervenție și de corecție a acestora, ca și discursul în favoarea egalității de șanse sunt demersuri care nu au impact social și nu produc efecte durabile dacă ignoră inegalitățile structurale și invizibile din spațiul vieții private (în principal, asimetriile generate de diviziunea sexuală a muncii, de definirea și asumarea sarcinilor domestice și gestionarea timpului social)². Începând cu anii 1960, studiile feministe și cercetările cu privire la dinamica relațiilor sociale dintre sexe arată că problematica egalității între

¹ **Acknowledgments:** This work was supported by the strategic grant POSDRU/89/1.5/S/62259, Project „Applied social, human and political sciences. Postdoctoral training and postdoctoral fellowships in social, human and political sciences” cofinanced by the European Social Fund within the Sectorial Operational Program Human Resources Development 2007 – 2013.

² Rachel Silvera, „Temps professionnels et familiaux en Europe: de nouvelles configurations”, *Travail, genre et société*, (Novembre 2010/2 - n° 24, Paris: Editions La Découverte): 63-88.

femei și bărbați, pentru a nu rămâne doar la nivelul unor principii dezirabile, trebuie abordată la intersecția dintre spațiul public și cel privat, pentru faptul că *inegalitățile din zona vieții private se proiectează, inevitabil, și se consolidează în sfera muncii profesionale și a vieții publice*¹.

Când vorbim despre asimetriile/dezechilibrele între femei și bărbați în privința educației, a muncii, a vieții politice aducem, implicit, în discuție aspectele delicate cu privire la *raportul între sfera vieții publice și sfera vieții private*, considerate multă vreme zone de demarcație ale celor două genuri. *Separația rigidă a celor două sfere*, făcută în numele valorilor democrației liberale și a dreptului la privatitate, a exclus din zona cercetării și a intervenției prin politicile publice o parte importantă a problemelor vieții sociale și mai cu seamă cele care țin de corp, sexualitate, violență, munca domestică, maternitate, familie². De asemenea, *analiza raportul public-privat în termeni de opoziție* a generat accepțiuni înguste și exclusiviste ale politicului și ale cetățeniei, definite în termenii valorilor și activităților masculine și soldate cu excluderea femeilor din istorie³. A schimba această perspectivă și a privi cele două sfere în *interdependență* atât în planul analizei, cât și al intervenției prin politici publice, a înțelege că sfera privată este un loc important al modelării relațiilor de gen⁴ și că inegalitățile din sfera vieții private se reproduc în sfera publică și în cea a muncii profesionale, echivalează cu un spor de cunoaștere important în realizarea translației de la egalitatea *de jure* (egalitatea juridică) la egalitatea *de facto* (egalitatea reală).

Direcționăm acest demers analitic către interogarea relațiilor complexe între sfera publică și privată, cu referire la regimul de gen⁵, la modalitățile obișnuite de interacțiune între bărbați și femei în cadrul instituțiilor și practicilor sociale, configurate în perioada comunistă, ale căror amprente le putem identifica și astăzi în mentalul colectiv și în modelele culturale dominante. Prin această incursiune în timp căutăm să înțelegem fundalul pe care se proiectează și acționează astăzi politicile egalității de gen în România și ce șanse există ca acestea să producă efecte în planul vieții reale.

Raportul public-privat: între doctrina „sferelor separate” și reconfigurarea granițelor

Cercetările care au în atenție relația între *gen și politică*, ca și introducerea perspectivei de gen în analiza Statului Social și a regimurilor bunăstării⁶ pun în discuție și reanalizează critic trei teme centrale ale teoriei politice clasice - *cetățenia, statul și*

1 Laura Bereni, Sébastien Chauvin, Alexandre Jaunait, Anne Revillard, *Introduction aux gender studies. Manuel des études sur le genre*, (Bruxelles: Éditions De Boeck Université, 2011), 110.

2 Mihaela Miroiu, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, (București: Editura Polirom, 2004), 69-71.

3 Sylvia Walby, „La citoyenneté est-elle sexuée?” în Ballmer-Cao, T.H., Mottier, V., Sgier, L. (coord.) *Genre et politique. Débats et perspectives*, (Paris: Éditions Gallimard, 2000), 216-221.

4 Bereni & Chauvin, Jaunait, Revillard, *Introduction aux gender studies*, 113.

5 Regimul de gen sau ordinea de gen se referă la dinamica relațiilor sociale între sexe, contextualizate social-istoric, respectiv modalitățile de interacțiune între bărbați și femei în cadrul instituțiilor și al practicilor cotidiene, cu referire la educație, diviziunea muncii, viața publică și viața privată, structura puterii și structurile mentale ale acestor practici și instituții (Enikő Magyar-Vincze, „Regimurile de gen și cetățenia femeilor” în *Prezențe feminine. Studii despre femei în România*, Ghizela Cosma, Enikő Magyar-Vincze, Ovidiu Pecican (editori), (Cluj-Napoca: Editura Fundației Desire, 2002), 77-105.

6 În lucrarea sa din 1999, *Les trois mondes de l'État-providence. Essai sur le capitalisme moderne*, Espring-Andersen oferă o analiză nuanțată și o tipologie novatoare a Statului-Providență. Ca urmare a criticilor venite din tabăra teoreticienelor feministe, autorul integrează dimensiunea de gen în cartea sa din 2009, *The incomplete revolution. Adapting Welfare States to Women's New Roles*.

politicile publice, teoretizarea raportului public-privat - componente care evidențiază interdependențele existente între gen și mecanismele sistemului politic¹.

Așadar, introducerea dimensiunii de gen în teoria politică și în analiza politicilor publice nu se reduce la simpla adăugare a „categoriei femei” în cercetările respective, ci produce o serie de mutații și inovații în plan teoretic, conceptual și metodologic, dintre care punctăm doar câteva dintre cele esențiale și care au relevanță pentru argumentarea temei anunțate:

- punerea în discuție a conceptului, presupus universal, de *cetățenie* și a excluderii femeilor, pentru un interval de timp considerabil, din zona drepturilor civile, politice și sociale. Diferitele tipuri de cetățenie, analizate de T.H. Marshall (1950) (*cetățenia civică*, concretizată prin setul de drepturi individuale la libertate și prin dreptul la proprietate; *cetățenia politică* tradusă prin dreptul la reprezentare și participare politică; *cetățenia socială* care consacră dreptul la securitate socială), nu au avut aceeași traiectorie istorică pentru femei ca pentru bărbați². Teoria și practica democrației liberale clasice, departe de a fi neutră în raport cu genul, a blocat și a limitat multă vreme accesul femeilor la cetățenia deplină, cu referire la multitudinea dimensiunilor acestei condiții, aspect care a avut un impact direct asupra formulării politicilor publice prin raportare la categoria generică a „cetățeanului universal” desemnat, în fapt, prin bărbatul, șef al familiei și salariat independent. Față de acest „reper universal”, femeile, ca „cetățeni de rangul doi”, au obținut drepturi derivate și fragile, care le-au menținut și le mențin încă în condiția de dependență economică și simbolică față de soții/partenerii lor³;
- lansarea mesajului că „*ceea ce este personal este politic*”, idee formulată în 1971 de Carol Hanisch în eseu „*The personal is political*” și care rămâne emblema mișcării feministe a valului al doilea, a însemnat o contribuție majoră la îmbogățirea teoriei politice prin *resemnificarea conceptelor de public/privat* și regândirea rolului Statului și a politicilor publice, care devin mai sensibile față de problemele din spațiul domestic/privat, soldate cu elaborarea reglementărilor cu privire la: drepturile familiale (căsătorie, divorț, custodia copiilor); posibilitatea de control a sexualității și reproducerii; sprijinul statului în creșterea copiilor (în țările cu guvernări social-democrate); egalitatea de gen pe piața muncii; salarizare egală pentru munca de valoare egală ș.a.⁴;
- *maniera de analiză și de reprezentare a raportului public-privat*, respectiv opoziția/separarea, genizarea și ierarhizarea celor două sfere, obișnuința identificării femininului și a rolurilor asumate de femei cu spațiul privat (ca și cum acest fapt ar fi înscris „în natura lucrurilor”) este considerată problematică și reanalizată critic în teoria feministă și studiile de gen, pentru că generează și întreține inegalități structurale între femei și bărbați în toate zonele vieții sociale. În acest sens, trebuie creat un concept de *privat* în relație cu individul, nu cu familia, în sensul că „libertatea trebuie extinsă în sfera privată ca libertate personală, individuală, nu colectivă (a familiei)”. Argumentul este că „problemele personale nu sunt doar personale, ci și o parte a fenomenelor sociale/publice, pentru simplul fapt că drepturile omului nu se opresc la ușa casei”⁵.

*Punerea în discuție a raportului public-privat și flexibilizarea graniței dintre cele două sfere*⁶ nu echivalează cu ștergerea acestei granițe și cu politizarea vieții

1 Susan Moller Okin, „Le genre, le public et le privé”, în Ballmer-Cao, T.H., Mottier, V., Sgier, L. (coord.) *Genre et politique. Débats et perspectives*, (Paris: Éditions Gallimard, 2000), 345-397.

2 Sylvia Walby, „La citoyenneté est-elle sexuée?”, 72-82.

3 Alisa Del Re și Jacqueline Heinen, *Quelle citoyenneté pour les femmes? La crise des États-providence et de la représentation politique en Europe*, (Paris: Éditions L'Harmattan, 1996), 12-21.

4 Mihaela Miroiu, *Drumul către autonomie*, 72.

5 Miroiu, *Drumul către autonomie*, 71.

6 Okin, „Le genre, le public et le privé”, 345-397.

private sau cu promovarea ideii unor ingerințe ridicate și abuzive în spațiul vieții personale, soldate cu încălcarea dreptului la intimitate și la viață privată (care au produs consecințe nefaste în regimurile de tip dictatorial, precum politicile pronataliste în România comunistă sau politicile de sterilizare forțată în China).

La originea acestei distincții se află nevoia de *libertate individuală* a omului modern, care are ca efect afirmarea dreptului la viață privată și delimitarea unei zone a neamestecului altor persoane sau instituții ale statului. Astfel, se conturează sensurile clasice ale conceptelor de public și privat, sensuri cu care operăm în mod obișnuit: *sfera vieții private* trimite la „zona închisă, personalizată, invizibilă pentru ochiul public, locul în care se oprește intervenția altora în viața proprie, limita până la care au alții acces la informații despre viața noastră”¹; precum și ceea ce ține de „proprietatea privată, piață și societate civilă”²; *sfera vieții publice* este identificată cu zona de acțiune a Statului prin politici publice și activitatea politică în general³, cu interesul și binele comun, cu ceea ce este vizibil și accesibil celorlalți⁴. Această distincție, considerată „cea mai solidă și mai durabilă dintre propunerile politico-filosofice liberale”⁵, se plasează în relație cu alte distincții și trebuie înțeleasă în asociere cu acestea: stat-societate civilă, politic-personal, social-individual, loc de muncă-gospodărie, muncă productivă/remunerată – muncă domestică/neremunerată, relații care au primit accepțiuni diferite în funcție de contextual cultural și istoric în care au fost elaborate și semnificate.

Deși are o istorie mai veche, distincția public-privat aparține preponderent orizontului politicilor și teoriilor liberale, care au lansat *doctrina „sferelor separate”* între public-privat, stat-societate civilă, producție-familie. Prin această perspectivă se impune ideea existenței, în cazul fiecărui cetățean, a unei zone a vieții private care trebuie privită de autorități drept sacrosantă și inviolabilă⁶, un spațiu al libertății, în sens de *libertate negativă*. Încercarea de a stabili granița dintre zona manifestării personale și cea a acțiunii statului, va indica simultan meritele liberalismului, dar și limitele și iluziile sale, aspecte „vulnerabile” recunoscute chiar și de reprezentanții liberalismului⁷.

Atât în contexte teoretice, cât și în planul acțiunii concrete, se face o asociere frecventă între *dualismul/dihotomia public-privat, respectiv masculin/feminin*, asociere care trimite la ordinea de gen/relațiile de gen proprii unei societăți date⁸. Există o întreagă tradiție teoretică și practică a acestei asocieri, care pleacă din antichitate și se prelungește până în timpurile moderne, care consideră dualismul public-privat ca factor generator de spații separate pentru femei și bărbați, circumscriind femeile spațiului „domestic”, privat și bărbații – spațiului în care se concep afacerile colective⁹. Astfel, *distincția public-privat a fost genizată*, adică a fost codificată cultural din perspectiva diferențelor de gen¹⁰, care se transformă, adesea, în inegalități de gen.

În acest context argumentativ, punem în discuție *intervenția statului* ca și garant al respectării drepturilor individuale, precum și rolul statului ca și actor important în formularea politicilor de protecție socială. Astfel, se conturează mizele analizei raportului public-privat și ale regândirii frontierei dintre cele două sfere și care sunt de natură *socială* (vizând raporturile sociale între sexe din perspectiva justiției

1 Miroiu, *Drumul către autonomie*, 70.

2 Susan Gal și Gail Kligman, *Politicile de gen în perioada postsocialistă. Un eseu istoric comparativ*, (București: Editura Polirom, 2003), 57.

3 Gal și Kligman, *Politicile de gen*, 57.

4 Miroiu, *Drumul către autonomie*, 70.

5 Adrian-Paul Iliescu, *Liberalismul între succese și iluzii*, (București: Editura All, 1998), 154.

6 Iliescu, *Liberalismul*, 154.

7 Iliescu, *Liberalismul*, 159.

8 Gal și Kligman, *Politicile de gen*, 65.

9 Otilia Dragomir și Mihaela Miroiu (editoare), *Lexicon feminist*, (Iași: Editura Polirom, 2002), 301.

10 Miroiu, *Drumul*, 71.

și a cetățeniei sociale), *economică* (valorizarea economică și socială a muncii din spațiul vieții private) și *politică* (problema intervenției statului în gestionarea bunăstării sociale).

Regimul de gen în comunism și ștergerea nepermisă a frontierei între sfera publică și viața privată

Deși total diferite ca organizare instituțională de regimul de gen din capitalism, regimurile de gen din cadrul socialismului de stat din Europa centrală și de Est au fost construite pe fundalul ordinii de gen preexistente, specifice societății capitaliste, care structura predominanța masculină în politică, pe piața muncii și în familie. Multe dintre caracteristicile distinctive ale regimului de gen instituit în aceste țări derivă din respingerea ideologică a modelului capitalist de genizare a spațiului public și privat¹.

După cel de-al doilea război mondial, noile state comuniste au reușit să șteargă granițele între public/privat, partidul-stat normând ambele zone. La nivel ideologic, politica de modernizare aplicată în țările comuniste a însemnat: independența economică a femeilor prin accesul lor pe piața muncii, promovarea egalitarismului de gen prin dezvoltarea statutului de „tovarăși de muncă și de viață” pentru bărbați și femei, sprijinul statului în creșterea copiilor și a altor persoane dependente, industrializarea muncii casnice, educație egală, participarea a femeilor la viața politică (în principal, formală)². În România, strategiile de modernizare de tip comunist, centrate pe emanciparea și egalizarea de gen, au avut, în realitate, efecte contradictorii, în sensul că au condus la diminuarea unor diferențe considerate generatoare de inferioritate pentru femei și, în același timp, au consolidat inegalitățile de gen și au încălcat grav drepturile și libertățile individuale³.

În privința reglementării excesive a condiției femeii și a relațiilor de gen în sfera publică și privată, comunismul românesc debutează cu o *ideologie a emancipării, a egalității și a activismului feminin* și sfârșește cu o *ideologie conservator-maternalistă*, încurajată de comunismul naționalist⁴. Așadar, într-o primă etapă a construcției sale, comunismul a produs o emancipare a femeilor prin muncă, profesia devenind o componentă importantă în definirea identității feminine, cel puțin în anii democrației populare, perioadă în care femeile nu au mai fost definite funcțional ca mame, soții, fiice, ci ca muncitoare, juriste, medici, profesoare, identitatea profesională fiind valorizată prioritar. Munca a devenit soluția emancipării și unica modalitate de a demonstra egalitatea cu bărbații. Termenul „egalitate” își schimbă sensurile, accentuându-se egalitatea în îndatoriri și mai puțin egalitatea în drepturi. De asemenea, *egalitatea* este concepută în opoziție cu *libertatea* (reminiscentă vizibilă și astăzi în mentalul colectiv): indivizii sunt egali, dar nu sunt liberi, pentru că există un centru de veghe și control – partidul-stat – care normează atât sfera publică, cât și cea privată⁵.

Drepturile sociale de tip universal acordau o plasă de siguranță importantă, însă erau însoțite de supunerea individului față de Statul paternalist omnipotent și intruziv⁶. Asigurarea unor dispozitive de tip *welfare socialiste*⁷ și ranforsarea cetățeniei sociale s-a făcut cu prețul încălcării drepturilor și libertăților civile și politice. Așadar,

1 Gal și Kligman, *Politicile de gen*, 68.

2 Mihaela Miroiu, *Drumul*, 199.

3 Vladimir Pasti, *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România*, (București: Editura Polirom, 2003), 99-112.

4 Miroiu, *Drumul*, 195-213.

5 Gal și Kligman, *Politicile*, 55-89.

6 Heinen Jacqueline, „Les politiques familiales en Europe de l'Est: d'une époque à l'autre”, *Cahiers du Genre*, (2009/1 n° 46), 106.

7 Szikra, Szelewa, „Welfare et socialism”, 77-100.

semnificația raportului public/privat nu era nici pe departe cea atribuită de mișcarea feministă a anilor 1970 și sintetizată în sintagma „*ceea ce este personal este politic*”¹.

În ultimă instanță, atât libertatea, cât și egalitatea au fost pervertite de politica partidului-stat. În ciuda aparențelor și a ideologiei oficiale, societatea românească în perioada comunistă a fost o societate puternic diferențiată după gen, politicile sociale și economice fiind principalele surse de inegalitate². O contribuție importantă în înțelegerea acestor efecte perverse o aduc cercetările care reușesc să identifice mecanismele prin care statul reproduce și potențează modelele culturale tradiționale cu privire la rolurile de gen și raporturile sociale între sexe, precum și forța restrictivă a dihotomiei clasice public-privat, în cadrul politicilor publice pe care le promovează și care, în ciuda principiului declarat al egalității de gen, pot menține ierarhiile și disparitățile pe criterii de gen³.

În comunism, partidul-stat a fost instanța care a normat atât sfera publică, cât și cea privată. Distincția public/privat nu a dispărut, dar a fost radical resemnificată, iar granița dintre cele două sfere a devenit nepermis de permeabilă. *Privatul* a constituit ținta principală a politicilor abuzive, care au trecut dincolo de zona gospodăriei casnice și eliminarea proprietății private. Intruziunea instituțiilor de stat în ceea ce odinioară constituia sfera privată a familiei și a reproducerii a dus la o schimbare radicală, cu profunde costuri umane și sociale. În regimul comunist românesc, Partidul Comunist stabilea: necesarul de consum, numărul de copii, oportunitatea unei căsătorii sau a divorțului. Dreptul la existență privată era înlocuit cu transparența vieții personale în fața colectivului de muncă sau de partid. *Sfera publică* devine sfera statului, pentru că era un spațiu controlat exclusiv de stat și nu de cetățeni⁴. Distincția fundamentală dintre gospodărie și sfera publică a persistat în practica vieții cotidiene sub forma raportului „noi”/”ei” și a familiei ca „loc de refugiu”⁵, dar interzicerea formelor de exprimare și asociere alternative, specifice societății civile (presa independentă, asociațiile voluntare, a sindicatelor și organizațiilor civice independente), precum și anularea drepturilor și libertăților fundamentale au pervertit conținutul a ceea ce fusese sfera publică și privată, în sens „burghez”/liberal.

Concluzii: o privire dinspre postcomunism

Cultura parteneriatului, a negocierii și partajării sarcinilor și rolurilor atât în planul vieții de cuplu/de familie, cât și în spațiul vieții publice, a valorizării egale a diferențelor între sexe și a acceptării unei competiții deschise, bazate pe egalitate de șanse este puțin dezvoltată în societatea românească actuală. Inegalitățile din sfera vieții private sunt multiple, însă nu se vorbește despre acestea decât în glumă sau în șoaptă și, drept urmare, nu sunt percepute ca probleme sociale, de interes public. Chiar dacă analiștii avertizează asupra faptului că distincția rigidă între public și privat fundamentează orice sistem de referință de tip patriarhal, care accentuează dependența economică a femeilor, subordonarea și opresiunea lor⁶, fapt relatat, adesea, și în mass-media sub forma unor știri senzationale despre violențele și abuzurile din spațiul vieții private, separația public-privat, corelată cu „inferiorizarea” privatului și invizibilitatea muncii domestice sunt considerate un „dat natural”, sunt bine conservate (mai ales de către femei) și ignorate de politicile publice.

1 Del Re, Heinen, *Quelle citoyenneté*, 249.

2 Szikra Dorottya, Szelewa Dorota, „Welfare et socialisme: de certains concepts relatifs au genre”, *Cahiers du Genre*, (2009/1 n° 46), 83.

3 Enikő Magyari-Vincze, „Le patriarcat d'en haut et d'en bas en Roumanie”, *Nouvelles Questions Féministes*, Vol. 23, No. 2, *Postcommunisme: Genre et États en transition* (2004), 29-48.

4 Miroiu, *Drumul*, 200.

5 Del Re, Heinen, *Quelle citoyenneté*, 249.

6 Miroiu, *Drumul*, 71.

Reconfigurarea spațiului public în România postcomunistă s-a făcut preponderant în termeni masculini, reprezentarea femeilor în structurile de decizie fiind redusă, ca și vizibilitatea lor publică. În acest context, formularea unor interese specifice, care să vizeze creșterea autonomiei femeilor și egalitatea de gen în sfera vieții publice și private este destul de anemică, iar progresele obținute nu sunt consolidate, riscul unor regresive fiind permanent. Constrângerile vieții cotidiene, modele culturale care promovează centrarea pe familie și maternitate, ca factori principali de structurare a identității feminine, lipsa exercițiului civic, ca și „antifeminismul preventiv”¹ întretin atitudinea de renunțare a femeilor cu privire la implicarea lor în viața publică și politică, reducând șansele modernizării relațiilor de gen.

BIBLIOGRAFIE

- BERENI, Laura, CHAUVIN, Sébastien, JAUNAIT, Alexandre, REVILLARD, Anne, *Introduction aux gender studies. Manuel des études sur le genre*, Éditions De Boeck Université, Bruxelles, 2011.
- DEL RE, A., HEINEN, J., *Quelle citoyenneté pour les femmes? La crise des États-providence et de la représentation politique en Europe*, Éditions L'Harmattan, Paris, 1996.
- DRAGOMIR, Otilia, MIROIU, Mihaela (editoare), *Lexicon feminist*, Editura Polirom, Iași, 2002.
- GAL, Susan și KLIGMAN, Gail, *Politicile de gen în perioada postsocialistă. Un eseu istoric comparativ*, Editura Polirom, 2003.
- HEINEN, Jacqueline, „Les politiques familiales en Europe de l'Est: d'une époque à l'autre”, *Cahiers du Genre*, 2009/1 n° 46, p. 101-127.
- ILIESCU, Adrian-Paul, *Liberalismul între succese și iluzii*, Editura All, București, 1998.
- MAGYARI-VINCZE, Enikő, „Regimurile de gen și cetățenia femeilor” în *Prezențe feminine. Studii despre femei în România*, COSMA, Ghizela, MAGYARI-VINCZE, Enikő, PECICAN, Ovidiu (editori), Editura Fudației DESIRE, Cluj-Napoca, 2002.
- MAGYARI-VINCZE, Enikő, „Le patri/arcat d'en haut et d'en bas en Roumanie”, *Nouvelles Questions Féministes*, Vol. 23, No. 2, *Postcommunisme: Genre et États en transition*, 2004.
- MIROIU, Mihaela, *Feminismul ca politică a modernizării în Doctrină politică. Concepte universale și realități românești*, volum coordonat de Alina Mungiu-Pippidi, Editura Polirom, Iași, 1998.
- MIROIU, Mihaela, „Despre politica «ultimei inegalități»”, în Vladimir Pasti, *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România*, Editura Polirom, București, 2003.
- MIROIU, Mihaela, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, Editura Polirom, București, 2004.
- MIROIU, Mihaela, DRAGOMIR, Otilia, *Lexicon Feminist*, Editura Polirom, București, 2002.
- OKIN, M. S., „Le genre, le public et le privé”, în Ballmer-Cao, T.H., Mottier, V., Sgier, L. (coord.) *Genre et politique. Débats et perspectives*, Éditions Gallimard, Paris, 2000.
- SILVERA, R., „Temps professionnels et familiaux en Europe: de nouvelles configurations” în *Travail, genre et société*, Revue, Novembre 2010/2 - n° 24, Éditions La Découverte, Paris, 2010.
- SZIKRA Dorottya, SZELEWA Dorota, „Welfare et socialisme: de certains concepts relatifs au genre”, *Cahiers du Genre*, 2009/1 n° 46, p. 77-100.
- WALBY, S., „La citoyenneté est-elle sexuée?” în BALLMER-CAO, T.H., MOTTIER, V., SGIER, L. (coord.) *Genre et politique. Débats et perspectives*, Éditions Gallimard, Paris, 2000.

¹ Mihaela Miroiu, „Feminismul ca politică a modernizării” în *Doctrină politică. Concepte universale și realități românești*, Alina Mungiu-Pippidi (coord.), (Iași: Editura Polirom, 1998), 253.

Dimensiunea simbolică a propagandistului în regimul comunist din Romania

■ CRISTINA PREUTU

[„Al.I. Cuza” University of Iași]

Abstract

This study is based on the idea that the agents of propaganda in communist regime in Romania incorporate a practical dimension, and a symbolic one, as well. In this regard, the study is focused on their special education, instruction and control, and on their responsibilities that transformed them in a part of political power. In this order, the symbolic dimension of agent of propaganda came to reinforce his status. Therefore, this study brings answers regarding the importance of symbolic dimension of agent of propaganda in the development and the sustainability of the communist regime in Romania. The bibliography is centered on archival documents of the Central Committee of Communist Party and on the communist newspapers dedicate to the instruction of the agent of propaganda.

Keywords

communism; propaganda; political symbol; agent of propaganda; communication; political power

● Propaganda, ca dimensiune
● a regimului comunist a dis-
● pus de funcții și metode
● specifice de manifestare. Transformată
● într-un mijloc de implementare a direc-
● tivelor date de către conducerea comu-
● nistă, propaganda a trecut prin dese
● schimbări de organizare, de reînnoire a
● resurselor, a tehnicilor și a mijloacelor
● de manifestare, devenind un domeniu
● al specialiștilor. Conducerea comunistă
● s-a preocupat încontinuu de organiza-
● rea cât mai riguroasă a acestui dome-
● niu, dar și al actorilor mesajului propa-
● gandistic. Deși discursul oficial cerea ca
● fiecare cetățean să fie propagandist, nu
● toată lumea putea beneficia de acest
● statut. Analizând documentele oficiale
● ale Secției de Propagandă și Agitație
● de-a lungul întregii perioade a regimu-
● lui comunist, se poate observa o mutare
● a atenției conducerii sistemului de propa-
● gandă de la agitator la propagandist.
● Dacă la începutul anilor '50 transmite-
● rea mesajului propagandistic era o sar-
● cină atribuită în special agitatorilor, o
● dată cu anii '60 prea puțin s-a mai vorbit
● despre aceștia. Tot mai multe funcții au
● fost atribuite propagandiștilor. Prin ur-
● mare, avem de-a face cu un proces de
● specializare a celor ce trebuiau să se
● ocupe de transmiterea mesajului propa-
● gandistic. O contribuție importantă la
● această profesionalizare au avut-o cur-
● surile special create pentru pregătirea
● lor. Propagandistul nu mai era doar ca
● un simplu agent în teritoriu al puterii

politice, ci era văzut drept un educator, un formator al atitudinilor specifice omului comunist.

Premisa de la care pornește studiul meu este cea conform căreia, propagandistul nu a reprezentat doar subiectul intermediar al propagandei, ci a întrupat și un simbol al politicii comuniste. Acest lucru a făcut ca propagandistul să nu fie doar un transmitător al vocii emitentului, ci să fie o componentă a acesteia. Prin urmare, în desfășurarea acestei analize îmi propun să demonstrez faptul că propaganda comunistă în România a suferit un proces de demultiplicare a vocii emitentului, ceea ce a presupus uzanța subiecților propagandei nu doar din perspectiva comunicațională, ci și de reprezentare a imaginii conducerii partidului.

Perioada asupra căreia mi-am îndreptat atenția este cea a anilor '60, întrucât reprezintă o perioadă de dezvoltare a discursului propagandistic pe întreaga sa arie de manifestare. Acest lucru a presupus și o atenție mai mare acordată pregătirii propagandiștilor, ceea ce a dus la întărirea rolului lor în cadrul sistemului de propagandă.

Prin urmare, mi-am dezvoltat demonstrația de-a lungul a două axe principale. În primul rând am identificat și analizat elementele ce fac din propagandist un simbol politic, iar în al doilea rând am analizat utilitatea sa politică și importanța pe care a avut-o acest aspect în procesul propagandistic. Concluziile cercetării întreprinse în aceste pagini vor constitui un răspuns cu privire la impactul pe care propaganda l-a avut asupra indivizilor în perioada menționată și rolul pe care aceasta l-a jucat în perenitatea regimului comunist.

În demersul demonstrației am utilizat documente de arhivă din fondul Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Secția Propagandă și Agitație și Secția Cămară din cadrul Arhivelor Naționale Istorice Centrale. În al doilea rând, am apelat la literatura de partid și la revistele dedicate special pregătirii propagandiștilor, pentru a analiza importanței acordată de regim acestei categorii de subiecți și a rolului și funcțiilor atribuite lor.

1. Dimensiunea simbolică a propagandistului

Fiecare sistem politic, indiferent de natura sa dispune de un arsenal de simboluri organizate într-o anumită manieră ce formează decorul politic. Acest decor politic devine spațiul de manifestare al principiilor respectivului regim și este animat de prezența diferiților agenți sau actori politici. Unul din scopurile decorului politic este acela de a convinge, de a impresiona, de a legitima sau de a întări mesajul politic transmis. În funcție de regimul politic căreia aparține, decorul politic este angajat în dezvoltarea și susținerea unor ritualuri specifice puterii¹. Antropologul David Kertzer a enunțat foarte bine această problemă a importanței și impactului simbolului politic asupra mediului în care acesta se manifestă. El a afirmat că „prin folosirea în mod repetat a unei game limitate de simboluri semnificative, adeseori asociate cu ferveare națională, ritualul devine un agent formativ decisiv al convingerilor politice”². Prin urmare, regimurile totalitare au supradimensionat această latură a decorului politic, utilizând simboluri și ritualuri pentru a întări nu doar mesajul politic transmis, ci și pentru a impune populației ideologia în jurul căreia regimul se dezvoltă.

O altă analiză asupra rolului simbolurilor în ritualul politic a fost făcută de Nicolae Frigioiu. El a identificat trei dimensiuni ale simbolului politic ce îi dau acestuia validitatea existenței și îi confirmă impactul și rolul în cadrul decorului politic

1 Vezi Murray Edelman, *Politica și utilizarea simbolurilor* (Iași: Polirom, 1999).

2 David Kertzer, *Ritual, politică și putere* (București: Univers, 2002), 109.

de care aparține. Conform teoriei sale, cele trei dimensiuni ale simbolului politic sunt: dimensiunea cognitivă, deoarece dirijează selectiv atenția asupra unor semnificante; cea afectivă pentru că suscită sentimente și dimensiunea conativă deoarece incită la acțiune¹.

În cazul regimului comunist, procedeul ritualului politic a cuprins în sfera sa de acțiune și pe propagandist. De aceea, el a căpătat noi funcții ceea ce a dus la și la încorporarea unei dimensiuni simbolice. Asimilarea dimensiunii simbolice de către propagandist este evidențiată foarte bine în literatura de partid. Aici propagandei i se cerea și i se recunoștea caracterul de masă, ca și influența sa asupra dimensiunilor cognitivă, afectiv-motivațională, comportamentală și practică². Prin metodele oferite spre studiu propagandiștilor se dorea pătrunderea în conștiințele oamenilor, sensibilizarea și mobilizarea lor pentru îndeplinirea politicii interne și externe. În funcție de evenimentul în preajma căruia se aflau, propagandiștii primeau instrucțiuni precise referitoare la materialul pe care trebuia să îl prezinte auditoriului. Mai mult decât atât el trebuia să se asigure de cunoașterea deciziilor interne și externe ale partidului de către populație, de convingerea oamenilor că deciziile sunt luate în favoarea lor și de aplicarea deciziilor menționate în teritoriu.

Pentru înțelegerea acestui aspect al simbolului politic atribuit propagandistului am exemplificat și analizat fiecare dimensiune a acestuia: cognitivă, afectivă și practică. Iar pentru ultima parte a demonstrației noastre am lăsat identificarea semnificației și importanței acestei dimensiuni în contextul dezvoltării și eficienței sistemului de propagandă.

a. Dimensiunea cognitivă

Prin urmare, aspectul cognitiv se referă la transmiterea cunoștințelor și a mesajului politic de către propagandiști populației, dar și la educarea acestora în limitele indicate de către conducere. În acest caz, un rol însemnat l-au avut școlile de partid. Acestea au constituit cadrul instituțional special creat pentru educarea individului în spiritul ideologiei comuniste. Deși aspectele educației comuniste se găseau și la nivelul școlilor de stat, la nivelul cursurilor predate în cadrul cursurilor din întreprinderi, dar și la nivelul oricărui alt tip de educare sau informare, precum presa, literatura sau activitățile artistice, statutul școlilor de partid a fost unul special. Scopul acestora era de informare și educare a cursanților pe linia ideologiei comuniste. De aceea și statutul propagandiștilor din școlile de partid a fost unul special. Rolul atribuit acestora era cel de a explica membrilor de partid și nu numai politica partidului, să le explice justetea aplicării unei asemenea politici și să-i mobilizeze în susținerea acesteia³. În acest sens sarcina lui era de a face cunoscută politica internă și externă a partidului. De aceea, fiecare curs de partid, indiferent de natura sa, trebuia să înceapă prin prezentarea celor mai recente hotărâri ale conducerii. De exemplu, anul școlar 1960-1961 al învățământului de partid și UTM a început cu studierea *Raportului* prezentat de Gheorghe Gheorghiu-Dej la Congresul al III-lea al partidului. Iar la pregătirea seminariilor recapitulative s-a studiat raportul prezentat de el la aniversarea a 40 de ani de la înființarea Partidului Comunist Român⁴. În 1963, de exemplu, programul pregătirii propagandiștilor de la sate începea cu: studierea expunerii făcute de Gheorghe Gheorghiu Dej la ședința solemnă a Marii Adunări Naționale din decembrie 1962, după care urma o expunere pe tema consolidării și perfecționării relațiilor de

1 Nicolae Frigoiu, *Antropologie politică* (București: Tritonic, 2009), 201.

2 Ghe. Arădăvoaice (coord.), *Metodica propagandei politice. Studii. Sinteză. Experiențe* (București: Militară, 1987), 102.

3 Gheorghe Roșu, *Învățământul de partid, verigă importantă a propagandei marxist-leniniste* (București: Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1955), 5.

4 Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr.23/1961, f. 17.

producție socialiste în agricultură sau se vorbea despre preocuparea cadrelor de specialiști de la Institutul de cercetări agricole pentru obținerea de noi soiuri de grâu și porumb de înaltă productivitate¹. Prin urmare, dimensiunea cognitivă a acestui simbol al propagandistului se referă la rolul său de a transmite informații privind deciziile cele mai importante ale conducerii comuniste privind politica internă și externă.

Pe de altă parte, aspectul cognitiv este recunoscut și în colectarea informațiilor pe care propagandistul trebuia să o facă, ca agent al puterii în teritoriu. Prin urmare, există acest dublu sens al informației, propagandistul transmitea informația de la conducere la populație și invers, de la populație la conducere. În acest caz pe lângă controlul și verificarea propriului mesaj, era accentuată preocuparea regimului de a îmbogăți mesajul său și de a-l adapta cerințelor reale. Acest aspect este bine evidențiat în rapoartele pe care instructorii de teren trebuia să le înainteze Secției de Propagandă și Agitație. În ele se precizau reușitele și lipsurile activității propagandiștilor în teritoriu. Mai mult decât atât tot agenții din teritoriu erau cei care veneau cu un set de propuneri pentru rezolvarea problemelor identificate, urmând ca Secția să le aprobe și să le întoarcă la comitetele regionale și mai departe la cele raionale și orășenești, sub forma unor indicații pentru activitatea viitoare de propagandă. În ceea ce privește pregătirea propagandiștilor, controlul și verificarea lor se făcea tot în acest fel. Programul de pregătire al propagandiștilor era elaborat pe baza recomandărilor făcute de instructorii de teren de către secretariatul comitetului regional de partid, urmând ca aplicarea sa să se facă sub controlul secretariatului respectiv. Comitetele regionale li se recomandau adăugarea de teme în funcție de „specificul și nevoile muncii de partid din regiune”². În acest sens un rol important l-a avut revista dedicată special pregătirii propagandiștilor: „În ajutorul propagandiștilor”³, supliment al revistei „Munca de partid”. În fiecare număr exista o rubrică ce conținea tematici sugerate în a fi folosite pentru pregătirea propagandiștilor sau planuri de lucru deja folosite în unele comitete regionale sau raionale⁴.

În acest caz se poate identifica rolul propagandistului de voce a puterii, subliniat de intervenția pe care acesta o putea face în enunțarea mesajului politic. Astfel, el avea obligația de a adapta mesajul la realitățile din teritoriu. Acest lucru intra sub incidența a ceea ce discursul comunist numea legarea propagandei de viață și de sarcinile organizației de bază. Prin urmare, nu era îndeajuns ca propagandistul să cunoască problemele teoretice ale ideologiei. El trebuia să cunoască ceea ce se întâmpla în teritoriu. De aceea, i se recomanda păstrarea unei legături apropiate de activitatea organizațiilor de bază pe lângă care își desfășura acțiunea, pentru a cunoaște problemele cu care organizația respectivă se confrunta⁵. Cunoscând aceste lucruri și având informațiile teoretice obținute prin frecventarea cursurilor de partid, propagandistul putea să ajute cu adevărat la îmbunătățirea activității diferitelor organizații de partid pe un anumit domeniu.

b. Dimensiunea afectiv-motivațională

Una din sarcinile propagandei de partid era aceea de a forma așa numita conștiință socialistă. Astfel, pe lângă contribuția informațională pe care o aducea individului, propaganda de partid avea și rolul de a forma acele trăsături moral-politice ale comunistului ce, conform teoriei comuniste trebuia să se facă cunoscute pe toate planurile: în activitatea organizațiilor de partid, în producție, în familie și

1 „Program de lucru privind pregătirea propagandiștilor de partid de la sate în zilele de 8-9 ianuarie”, *În ajutorul propagandiștilor*, 1 (1963):2.

2 ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 19/1962, f.19.

3 Suplimentul apare în perioada 1962-1972, la Editura Casa Scânteii.

4 Vezi de exemplu nr. din ianuarie 1963, 18.

5 S. Szanto, „Cercurile de studiere a statutului PMR-mijloc de educare comunistă”, *În ajutorul propagandiștilor*, 1 (1963):8.

în societate. Idealul acestui proces era ca el să obțină un dublu sens: propagandistul prin acțiunile sale trebuia să formeze pe comunist, iar comunistul sau omul nou trebuia să fie la rândul său propagandist. Astfel, comuniștilor li se cerea să fie „promotorii luptei pentru ridicarea conștiinței socialiste a maselor, pentru făurirea societății noi, socialiste”¹. În acest fel comunistul devenea un „neobosit propagandist al partidului”.

Acest lucru era necesar în contextul în care discursul comunist vorbea în permanență de existența dușmanului. Fiind vorba despre o perioadă de acalmie politică și de orientare spre o dezvoltare internă a țării, natura dușmanului era mai degrabă una internă. El putea exista într-o formă latentă în orice comunist, sub forma lipsei de vigilență, de combativitate sau a indiscipliniei. De aceea, propaganda de partid a obținut și rolul de corectare a comportamentelor umane².

Acest aspect al laturii afectiv-emoționale este întâlnit în scopul propagandistului de a stârni emoții și sentimente ce trebuiau să genereze atitudinea potrivită față de deciziile statului comunist. De acest aspect este legată și problema naționalismului și a patriotismului în statul comunist. În literatura de specialitate se menționa faptul că un obiectiv central în activitatea propagandistică îl constituia „sădirea tot mai puternică în conștiința socialistă a sentimentului patriotic, a hotărârii de a apăra cuceririle revoluționare ale poporului român, de a lupta pentru întărirea continuă a unității moral-politice a poporului român, a frăției dintre oamenii muncii români și ai naționalităților conlocuitoare”³. Pentru formarea acestei atitudini și a comportamentului specific, propagandistul trebuia să știe să sensibilizeze individul în acest sens.

Un alt aspect al laturii emoționale este ușor identificabil în manifestările de masă organizate cu ocazia diferitelor evenimente aniversare. Numeroasele studii sociologice făcute asupra acestui aspect al spectacolelor festive au demonstrat faptul că ele nu ar fi putut funcționa fără să stârnească o anumită emoție colectivă, generată și menținută de talere psihologice ce fac din aceste spectacole un rit al puterii⁴. Însă ceea ce ne interesează pe noi este faptul că retorica comunistă atribuia această emoție acțiunii propagandiștilor. Discursul acestora din urmă trebuia să ducă la nașterea aceluși spirit și emulații colective ce animau mulțimea în timpul manifestărilor aniversare.

c. Dimensiunea practică

În ceea ce privește practica sau acțiunea pe care propagandistul trebuia să o determine, ea a fost concretizată în realizarea ordinelor și planurilor ce veneau de la centru. În această direcție întrecerile socialiste au ocupat un rol special. Ele au reprezentat o propagandă directă și activă în direcția îndeplinirii efective a planurilor economice și nu numai, realizate de către conducerea comunistă. Astfel, ele aveau misiunea de a mobiliza individul în direcția realizărilor economice pe care regimul comunist și le dorea. Rolul propagandistului în acest sens a fost unul foarte clar menționat atât în documentele de arhivă, cât și în presă. De exemplu, într-o notă a sectorului de Presă și Radio către Secția de Propagandă și Agitație din 1960, se menționa ca în direcția îmbunătățirii organizării întrecerilor socialiste să se ceară

1 „Educarea comunistă a membrilor de partid” în *Culegere de lecții pentru cursurile și cercurile care studiază Statutul PMR* (București: Combinatul Politehnic Casa Scânteii, 1967), 199.

2 „Contribuția propagandei de partid la dezvoltarea conștiinței moral-cetățenești”, în *Ajutorul propagandiștilor*, 3 (1967): 3.

3 D. Anghel, „Contribuție sporită la educarea comunistă”, în *Ajutorul propagandiștilor*, 10 (1968): 4.

4 Vezi studiul despre mituri și riturile puterii în Ion Goian, Gabriela Tănăsescu, Carmen Diaconescu, Lorena Păvălan, *Individ, libertate, mituri politic* (București: Editura Institutului de Istorie Socială), 1997.

secției de propagandă a comitetelor regionale de partid să organizeze cât mai urgent comisii de urmărire a întrecerii socialiste¹. Nu era îndeajuns ca propagandistul să promoveze ideile și să facă cunoscute hotărârile partidului, prin metodele bine știute, cum ar fi presa sau conferințe. El trebuia ca el să contribuie efectiv la procesul de aplicare în practica socială a acestora.

Această dimensiune practică a propagandistului intra sub incidența tezei comuniste de legare a propagandei de partid de viața de viața de zi cu zi a oamenilor, de problemele lor reale². În acest mod, conducerea își putea exercita controlul la nivel local, dar în același timp se informa în legătură cu problemele ce existau la acest nivel. Direcția și sensul mesajului propagandistic a atras după sine și posibilitatea regimului de a controla cel puțin zona de acțiune a mesajului. În acest sens se poate observa un control al mesajului propagandistic realizat pe verticală. Acesta începea de la comitetele raionale și orașenești care răspundeau de pregătirea și activitatea propagandiștilor ce se aflau în subordinea lor. Ele erau verificate și îndrumate de comitetul raional, care, în cele din urmă raportau Secției de Propagandă și Agitație a CC-ului. Aceasta era sensul mesajului și a controlului oficial, însă problema desfășurării propagandei de partid și a controlului său era o sarcină a întregului aparat de partid³. Contribuția efectivă la aplicarea mesajului propagandistic, dar și controlul impus în vederea verificării receptării sale corecte, duc la conturarea dimensiunii practice a caracterului propagandistului.

2. Importanța simbolului propagandistului în cadrul decorului politic

Revenind la teoria privind simbolurile politice, menționăm faptul că analiza pe care am făcut-o celor trei dimensiuni ale propagandistului exemplifică criteriile de analiză ale semnificației acestuia în cadrul decorului politic comunist⁴. Astfel, rolul propagandistului era de a se adresa masei întregi a populației. Spre deosebire de agitator, care trebuia să convingă un număr mic de persoane de justetea uneia sau a câtorva idei, propagandistul trebuia să convingă de validitatea mai multor idei un auditoriu mult mai larg. Mizând pe funcția sa socială, conducerea s-a folosit de propagandist și ca de un instrument de a convinge și de a schimba atitudini. Această funcție garanta asentimentul populației la hotărârile luate de către conducere. Nu în ultimul rând, propagandistul a ajutat la întărirea puterii politice prin personalizarea imaginii acesteia. Prin urmare, prezența fizică a propagandistului, asigura prezența simbolică a puterii. În acest fel, propagandistul întrupează o parte a imaginii puterii politice.

Pentru eficientizarea propagandei, propagandistul trebuia să adapteze mesajul la specificul mediului în care acesta trebuia să îl transmită. De aceea o critică frecventă adusă de către conducerea Secției de Propagandă și Agitație a CC-ului la adresa modului de acțiune al propagandiștilor era cea a insuficientei combativități a acestuia. În acest context combativitatea lui era asociată cu maniera de a interpreta mesajul propagandistic și de a-l adapta potențialului auditoriului. Această

1 ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 1/1960, f.67.

2 ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr.1/1961, f.157.

3 ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr.22/1961, f.106.

4 Edelman menționează trei criterii de determinare a semnificației decorului politic: importanța acordată impresiunii unui public larg, opusă necesității de a convinge un singur individ prin demonstrație logică; intenția de a legitima o serie de acte viitoare și prin aceasta de a maximaliza șansa de a obține asentimentul și conformitatea la regulile pe care ea le reprezintă și necesitatea de a stabili sau de a întări o anumită definiție a eului unei persoane publice (vezi Murray Edelman, *Politica și utilizarea simbolurilor* (Iași: Polirom, 1999), 97).

„boală”¹ a propagandistului era „prezentarea rigidă, șablonară a lucrurilor”² și era rezultatul nepregătirii lui și a ignorării realităților. Prezentarea teoretică a mesajului propagandistic, fără adaptarea sa la problemele reale existente și fără a da soluții la problemele cotidiene ale populației nu mai era propagandă adevărată. De aceea, propagandistul nu era doar un teoretician al partidului, ci era un reprezentant al puterii care putea aduce soluții viabile la problemele reale ale cetățenilor pe baza pregătirii teoretice pe care o asimila pe perioada educării sale în cadrul cursurilor organizate special pentru ei³.

Toate acestea nu ar fi fost posibile fără o acordare a unei atenții speciale din partea conducerii pregătirii propagandiștilor, dar și a atribuirii unor funcții specifice, a verificării și controlului lor permanent. În acest sens menționăm faptul că problema controlului în cazul propagandiștilor a avut un dublu sens. Pe de-o parte cu ajutorul lor, conducerea s-a asigurat de aplicarea hotărârilor luate la centru și de receptarea corectă a mesajului său. Pe de altă parte propagandistul a constituit un agent în teritoriu, ce colecta informații reale, contribuind la îmbogățirea și actualizarea discursului conducerii. De exemplu, imediat după cel de-al IX-lea Congres al PCR au apărut rapoarte de informare către centru, trimise de către propagandiștii de pe teren, în care era menționat felul în care au fost receptate și aplicate hotărârile congresului. În acest context, se cerea de la centru ca propaganda să „asigure în continuare un studiu profund al politici partidului nostru, al modului în care partidul aplică creator principiile generale ale învățaturii marxist-leniniste la condițiile concrete din țara noastră, să asigure o combatere argumentată, științifică a teoriilor și concepțiilor antimarxiste, să mobilizeze și mai activ masele de oameni ai muncii la îndeplinirea obiectivelor și sarcinilor de însemnătate istorică stabilite de cel de-al IX-lea Congres”⁴.

În acest context, propaganda comunistă a adoptat un sistem foarte eficient. Demultiplicându-și vocea și permițând reprezentanților ei să intervină în mesajul politic transmis, conducerea se făcea prezentă la fiecare nivel al societății. Propagandistul s-a transformat în mai mult decât un reprezentant al puterii el ia forma puterii însăși. În acest fel, conducerea și-a manifestat controlul la toate nivelurile societății.

Propaganda a fost folosită de către conducerea comunistă ca un mijloc de difuzare a ideologiei, de aceea rolul propagandistului a fost mai mult decât un simplu transmițător al mesajului politic. Analiza pe care am făcut-o celor trei dimensiuni ale propagandistului exemplifică criteriile de identificare a semnificației acestuia în cadrul decorului politic comunist⁵. Astfel, rolul propagandistului era de a se adresa masei întregi a populației. Spre deosebire de agitator, care trebuia să convingă un

1 ANIC, Secția de propagandă și Agitație, dosar nr. 3/1960, f. 70.

2 ANIC, Secția de propagandă.

3 Cursurile cu propagandiștii erau organizate pe perioada de vară, înainte de începerea cursurilor școlilor de partid, de către birourile de partid și de birourile organizațiilor de bază. Durata lor depindea de tipul de propagandist pe care trebuia să îl formeze. Informații despre diversele tipuri de organizare a acestor cursuri pot fi găsite în numerele revistele „În ajutorul propagandiștilor”.

4 ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 52/1965, f. 16.

5 Edelman menționează trei criterii de determinare a semnificației decorului politic: importanța acordată impresionării unui public larg, opusă necesității de a convinge un singur individ prin demonstrație logică; intenția de a legitima o serie de acte viitoare și prin aceasta de a maximaliza șansa de a obține asentimentul și conformitatea la regulile pe care ea le reprezintă și necesitatea de a stabili sau de a întări o anumită definiție a eului unei persoane publice (vezi Murray Edelman, *Politica*, 97).

număr mic de persoane de justetea uneia sau a câtorva idei, propagandistul trebuia să convingă de validitatea mai multor idei un auditoriu mult mai larg. Mizând pe funcția sa socială, conducerea s-a folosit de propagandist și ca de un instrument de a convinge și de a schimba atitudini. Această funcție garanta asentimentul populației la hotărârile luate de către conducere. Nu în ultimul rând, propagandistul a ajutat la întărirea puterii politice prin personalizarea imaginii acesteia. Prin urmare, prezența fizică a propagandistului, asigura prezența simbolică a puterii. În acest fel, propagandistul a întrupat o parte a imaginii puterii politice.

Toate acestea nu ar fi fost posibile fără acordarea unei atenții speciale din partea conducerii pregătirii propagandiștilor, dar și a atribuirii unor funcții specifice, a verificării și controlului lor permanent. În acest sens menționăm faptul că problema controlului în cazul propagandiștilor a avut un dublu sens. Pe de-o parte, cu ajutorul lor conducerea s-a asigurat de aplicarea hotărârilor luate la centru și de receptarea corectă a mesajului său. Pe de altă parte, propagandistul a constituit un agent în teritoriu, ce colecta informații reale, contribuind la îmbogățirea și actualizarea discursului conducerii.

În analiza noastră am identificat patru dimensiuni ale propagandistului: de reprezentat al puterii în teritoriu, prin imaginea sa; de mesager, prin scopul său de a transmite mesajul politic; de agent în teritoriu prin sarcina sa de a verifica și controla activitatea în teritoriu și de a colecta informații pentru a le transmite la centru și nu în ultimul rând, de parte a vocii emitentului prin puterea sa de a interveni în mesajul transmis. Cele patru dimensiuni ce le-a încorporat propagandistul au determinat și crearea imaginii sale simbolice. Propagandistul a devenit, astfel, un simbol politic absolut necesar decorului politic comunist.

Politici de ideologizare a mass-media în perioada regimului comunist

■ ILARION ȚIU

[„Dimitrie Cantemir” Christian University]

Abstract

This article describes how Romanian Communist Party obtained the control of mass-media between 1948 and 1989. Like any totalitarian regime, the communist state put into control printing press, radio and television through centralized institutions: General Direction of Press and Printings (1949-1977) and Council of Socialist Culture and Education (1977-1989). Communist leaders make pressures against mass-media to align journalistic discourse to the official ideology. Romanian mass-media became in 70s and 80s a vector of Nicolae Ceaușescu personality cult. In late communism, printing press and audio-visual haven't any information, education or entertainment role. The main mission of mass-media was to celebrate the chief of the communist party and the state.

Keywords

Romanian communist mass-media;
Propaganda; Communist ideology;
Cult of personality

„Presa este cea mai ascuțită armă a partidului. Presa este mijloc, prin care partidul vorbește în fiecare ceas al zilei cu masele largi și vorbește în limbajul lor”. Aceasta era „învățătura” lui Stalin care stătea la baza organizării mass-media în țările situate după „Cortina de fier”.

Statul comunist român își exercita controlul asupra presei în virtutea rolului său de proprietar și de îndrumător ideologic. În consecință, mass-media nu se putea dezvolta liber. Partidul comunist impunea ca mesajul transmis de mijloacele de comunicare în masă să fie consonant cu obiectivele sale. Așadar, singura regulă care influența dinamica mass-media era voința partidului. În nici un caz piața media.

După model sovietic, regimurile comuniste au utilizat mass-media în trei moduri. În primul rând, mijloacele de comunicare în masă erau folosite pentru difuzarea instrucțiunilor date de putere. Tocmai de aceea a rezultat centralizarea sistemului mediatic, pentru ca întreaga presă să vorbească o „limbă ideologică” unică. În al doilea rând, mass-media trebuiau să mobilizeze masele, să determine cetățenii să execute ordinele emise de autorități. A treia funcție a presei în regimurile comuniste, și poate cea mai importantă, era să îndocctrineze masele. Mass-media avea scopul să construiască „omul nou” comunist. În anumite etape, presa a contribuit la construcția cultului personalității (pentru conducerea

colectivă a partidului, în anii de început ai comunismului, sau pentru liderii supremi, în anii de vârf ai lui Gheorghe Gheorghiu-Dej sau Nicolae Ceaușescu). Gazetele, radioul și televiziunea participau la celebrarea șefilor printr-o expunere neconținută a „virtuților” pe care le-ar fi avut¹.

Leonte Răutu și impunerea modelului sovietic

Artizanii subordonării mass-media de către partidul comunist au fost Iosif Chișinevski (șeful Direcției Propagandă și Agitație a CC al PMR) și, mai ales, Leonte Răutu (adjunctul lui Chișinevski). Deoarece Iosif Chișinevski avea alte „sarcini” mai importante pentru sovietizarea României, responsabilul *de facto* al presei a fost Leonte Răutu. Acesta i-a convocat la 1 iunie 1948 pe șefii tuturor comitetelor de presă de pe lângă Direcția de Propagandă și Agitație și pe secretarii diferitelor organe de presă din București. Chișinevski a fost și el prezent, însă a vorbit doar Răutu.

În opinia lui Leonte Răutu, presa postbelică românească cunoscuse trei perioade. Între 1945/1946 și 19 noiembrie 1946 (alegerile falsificate), s-a dus „lupta cu influența reacțiunii în presă”. Această „luptă” a constat în „cucerirea influenței noastre în presă”, deoarece, spunea Răutu, „o mare parte a ziariștilor erau atunci sub influența reacțiunii”. Comuniștii au „rezolvat” problema prin înscenarea unor „procese antifasciste” celor mai importanți gazetari români. Pe de altă parte, au fost desființate abuziv publicațiile incomode. Începând din noiembrie 1946, menționa Răutu la respectiva întrunire, comuniștii au operat „stărpirea influenței reacțiunii în presă”, precum și „perfecționarea presei din țara noastră”. Acest proces s-a încheiat la finele anului 1947, odată cu înlăturarea monarhiei. Mass-media intra astfel, conform periodizării lui Leonte Răutu, în a treia fază postbelică, când avea de îndeplinit „sarcini noi după perfecționarea presei și curățirea terenului de influențele reacționare”. În acest scop, el propunea reorganizarea mass-media².

În cadrul întrunirii din 1 iunie 1948, Răutu a ținut să le reamintească participanților la discuții că presa este subordonată Comitetului Central al PMR, prin intermediul Direcției Propagandă și Agitație. În acest scop, direcția avea următoarele sarcini: să introducă în mod nemijlocit linia partidului în întreaga presă; să lupte pentru „cuceririle noi”; să întărească poziția partidului în presă; și să execute o supraveghere din punctul de vedere al partidului asupra tuturor problemelor din țară.

Pentru o „diviziune a muncii” eficientă, Leonte Răutu a creat Comitetul de Presă din cadrul Direcției Propagandă și Agitație. Acest Comitet de Presă avea trei compartimente: Comisia presei din Capitală, Comisia Presei din Provincie și Comisia publicațiilor periodice³. Coordona activitatea a 14 cotidiane din Capitală, 19 publicații periodice și 56 de ziare din provincie. Pe lângă publicațiile cotidiene și periodice, Comitetul de Presă avea în subordine agențiile de presă *Rador* și *Agerpres*, precum și a societatea unică de difuzare a presei, *Slova*⁴.

Nucleul mass-media controlat de comuniști trebuia să fie model pentru reorganizarea întregii prese românești. Leonte Răutu a anunțat că, în scurt timp, partidul pregătea suprimarea ziarelor care au mai rămas sub influența „reacțiunii”. Pe lângă aceste publicații „burgheze”, trebuiau desființate gazetele comuniste ce deveniseră „inutile” după proclamarea republicii populare.

1 Bertrand, Claude-Jean, *O introducere în presa scrisă și vorbită*, (lași: Editura Polirom, 2001), 32.

2 Arhivele Naționale ale României – Direcția Arhive Naționale Istorice Centrale (în continuare DANIC), Fond Comitetul Central al Partidului Comunist Român (în continuare CC al PCR) – Secția Propagandă și Agitație, dos. nr. 9/1948, f. 125

3 În cadrul Comitetului de Presă mai funcționau Serviciul cenzurii presei interne și Serviciul cenzurii presei străine.

4 DANIC, Fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dos. nr. 9/1948, f. 105; f. 124-125.

Pentru ca presa să poată realiza sarcinile trasate de Comitetul Central, trebuia operată o „justă divizare a muncii” între gazetele de partid și ziarele controlate de comuniști, anunța Leonte Răutu. Primele măsuri fuseseră deja luate. După dispariția „publicațiilor parazitare”, partidul editase gazete de mare tiraj pentru diferite categorii socio-profesionale. A apărut cotidianul *Viața sindicală*, editat de Confederația Generală a Muncii. Pentru minoritatea maghiară s-a tipărit la București un cotidian central, cu titlul *Romaniai Magyar Szo*, precum și revista *Utink*. Partidul a publicat un cotidian economic, cu titlul *Agerpres* (la baza acestuia va sta Agenția Română de Presă *Agerpres*). Uniunea Tineretului Muncitoresc și-a editat propriul organ de presă, cu titlul *Tânărul muncitor*. Pentru sectorul de tineret mai apăreau publicațiile: *Studentul Român* și *Revista elevilor*. Tot din inițiativa PMR au fost editate periodicele de mare tiraj *Contemporanul*, *Viața românească* și *Flacăra*, cu rol de „luptă pe tărâmul ideologic și cultural”. Mesajul partidului trebuia să ajungă și la femei. Revista *Femeia* a fost restructurată din punct de vedere tematic, devenind organ al Uniunii Femeilor Democrate din România. Pentru femeile din mediul rural a fost editată revista *Săteanca*. În vederea „întăririi relațiilor cu marea Uniune Sovietică” au apărut *Analele Româno-Sovietice*. În 1948 a reapărut și revista *Lupta de clasă*, organ teoretic al PMR¹.

Leonte Răutu a anunțat că modelul de viitor al presei românești era cotidianul *Scânteia*, organ al CC al PMR. Ziarul fusese „arma cea mai ascuțită” a partidului în anii cuceririi puterii, având ca sarcină mobilizarea maselor și pe viitor. Gazeta se ghida după îndemnul lui Lenin conform căruia: „Presa trebuie să dea educația maselor în sensul creșterii conștiinței sociale”. Astfel că, partidul a desemnat *Scânteia* să trezească în oameni spiritul colectiv de muncă. Răutu amintea recente campanii din *Scânteia* pentru mobilizarea tineretului în vederea plecării voluntare pe șantierul național. Însă presa trebuia să aibă și alte preocupări de educare a maselor, respectiv creșterea producției și a productivității. În acest sens, trebuiau inserate în paginile ziarelor de partid „grafice foarte convingătoare”. De asemenea, trebuia populariza-tă experiența „întrecerilor în producție”. La fel și în cazul campaniilor din agricultură.

Scânteia, precum și alte publicații, stăteau prost la capitolul criticii în domeniul artei și culturii, atenționa Leonte Răutu. Se făcuseră unele „progrese”, prin atacurile lui Sorin Toma din *Scânteia* la adresa scriitorilor „burghezi” Tudor Arghezi, Ion Barbu și Nina Cassian. Însă nu era suficient, insista ideologul regimului. În paginile presei scrise se aștepta o „cotitură” privind înțelegerea de către cititori a ideologiei comuniste, a motivelor pentru care scriitorii „burghezi” nu mai erau dezirabili².

Presa de provincie avea propriile deficiențe, opina Leonte Răutu. Fără să nominalizeze vreo publicație, a remarcat slaba pregătire ideologică a gazetarelor din județe. Dacă ziarele din București arătau muncitorul „clocotind de dorința de a deveni stahanovist”, în provincie se scriau articole care atribuiau inginerilor realizările. De asemenea, era „slab redată” alianța muncitorilor cu țărâniea muncitoare. În general articolele ideologice erau scrise într-un stil confuz, atenționa Răutu. În opinia lui, presa județeană de partid scria insuficiente articole despre Uniunea Sovietică. Rubricile de politică externă erau redactate „neglijent”, mai spunea acesta. În loc să fie citată agenția sovietică *Tass*, se foloseau surse engleze și americane³!

Pe viitor, anunța Leonte Răutu, gazetele aveau datoria: „să reprezinte în toată bogăția lor realizările noastre”; „să ducă o luptă aprigă împotriva ideologiei

1 DANIC, Fond CC al PCR, f. 125-126.

2 Scriitorii erau încurajați de activiștii regimului să aibă ca sursă de inspirație viața muncitorească. Cu ocazia unei ședințe cu scriitorii convocată de Direcția Propagandă și Agitație a CC al PMR (29 noiembrie 1948), Mihai Novicov constata că în presă se publicau frecvent opere literare proletcultiste sovietice, sau chiar daneze, însă scriitorii români lipseau din paginile ziarelor.

3 DANIC, Fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, f. 136-137.

dușmănoase”; „să lupte pentru a face pe cititor să iubească pacea”; „să înfățișeze experiența sovietică în construcția aparatului de stat, organizarea vieții economice, viața de partid, viața sindicală, viața obștească”¹.

O altă consfătuire importantă a conducerii Direcției Propagandă și Agitație cu redactorii-șefi din presa centrală și locală a avut loc la București, în perioada 9-11 februarie 1950. Întrunirea a fost convocată ca urmare a unei plenare a Comitetului Central, care a trasat noi sarcini de partid pentru mass-media.

Leonte Răutu le-a spus participanților că activiștii Direcției de Propagandă și Agitație descoperiseră în ultima vreme un număr mare de greșeli ideologice și de tipar. Existau trei tipuri de erori. În primul rând „acte de sabotaj vădite”, datorate slăbirii vigilenței în tipografie. În al doilea rând s-au constatat „abateri de la linia justă politică a partidului”, deoarece în unele ziare s-au publicat „articole contrare liniei partidului”. A treia categorie de greșeli provenea din „lipsa pregătirii” gazetarelor, sau din „neseriozitate”.

Leonte Răutu le-a impus gazetarelor să răspundă personal pentru articolele redactate. Începând din februarie 1950, nici un material nu mai putea fi predat la tipografie fără semnătura șefului de secție și a secretarului de redacție. Fiecare articol trebuia să cumuleze la plecarea din redacție semnătura corectorului, a cenzorului și a redactorului de serviciu care a dat bunul de tipar. La tipografie, articolele erau preluate pe semnătură. Într-o condică specială se menționa numele tipografului care culegea fiecare articol. Primul număr tipărit al ziarului trebuia citit de un „cap limpede”, care semna pe ziar „bun de difuzat”. Toate aceste materiale trebuiau păstrate timp de trei luni în redacții.

Agentia *Agerpres* avea parte de un control similar. La radio s-a impus o evidență strictă a emisiunilor, mai ales în cazul programelor pentru străinătate².

Leonte Răutu susținea că va spori „vigilența” aplicând metodele de control invocate de ideologia marxist-leninistă. „Sabotajul” din redacții și tipografii putea fi „vindecat” prin creșterea numărului de „cadre muncitorești”³. Această obsesie a regimului pentru majorarea elementului muncitoresc în presă se va menține până în anul 1989. Însă nu era facil să angajezi muncitori în domeniul editorial, fie ei redactori permanenți sau corespondenți. Meseria de gazetar necesita abilități de redactare, dobândite în urma unor studii axate pe cultura generală, cu pe cea tehnică.

Pe lângă sarcinile organizaționale, Răutu a făcut și câteva recomandări editoriale. Astfel, pe viitor presa trebuia „să demonstreze neconținut acțiunile dușmanului de clasă”. O altă sugestie editorială a lui Răutu viza orientarea gazetelor către mase, în primul rând. În acest scop, presa trebuia să utilizeze cuvinte cât mai simple și să se „debaraseze” de limbajul pompos⁴.

Moartea lui Stalin și liberalizarea ratată

Mass-media era imaginea fidelă a schimbărilor politice. După moartea lui Stalin (martie 1953), regimul de la București avea o poziție slăbită în cadrul blocului comunist. Gheorghiu-Dej a fost singurul lider stalinist care a rezistat la putere după dispariția dictatorului sovietic. Astfel că, responsabilii ideologici au început să fie mai atenți cu imaginea publică internă și externă, pentru a nu oferi Moscovei motive pentru imixtiuni.

¹ DANIC, Fond CC al PCR, f. 134.

² DANIC, Fond CC al PCR, dos. nr. 1/1950, f. 37.

³ DANIC, Fond CC al PCR, f. 51.

⁴ DANIC, Fond CC al PCR.

La 17 martie 1955, Gheorghe Apostol (prim-secretar al CC al PMR) și Leonte Răutu au convocat la București o consfătuire pe țară cu redactorii-șefi ai ziarelor centrale și locale. Ca de obicei, îndrumările cele mai importante le-a oferit Răutu.

Gazetarii au aflat că se schimbau regulile criticii și autocriticii. În trecut, pe când „oamenii muncii” aveau probleme grave, presa a prezentat lucrurile „prea în roz”, spunea Leonte Răutu. Cu timpul, mass-media „s-a legat mai mult de realitate” și a prezentat materiale de analiză juste, în vederea înlăturării lipsurilor. În ultima vreme însă, activiștii Comitetului Central constatașeră că se înmulțiseră materialele critice. Acestea erau redactate astfel încât puteau fi deveni „arme ale dușmanilor”, deoarece furnizau subiecte pentru posturile de radio străine.

Chiar în *Scân-teia* se înregistraseră câteva „excese”. Spre exemplu, într-un articol în care ziarul partidului critica mersul greoi al colectivizării, autorul recomanda utilizarea aparatului de stat (un atare discurs jurnalistic putea servi emigrației sau presei vestice, care acuzau regimul de la București că încălca drepturile omului). Ziarul *România liberă* își făcuse un obicei să generalizeze lipsurile. La radio, într-una dintre emisiuni se citise o știre care anunța că în vitrinele unei cooperative sătești umblau șobolani.

În concluzie, activiștii Secției Propagandă și Agitație observaseră că materialele cu caracter sintetic, articolele de fond, se referau în general la probleme negative. Răutu le-a recomandat șefilor de gazete să stabilească linia editorială în funcție de împrejurările interne și internaționale. Deși jurnaliștii aveau datoria față de partid să întărească simțul răspunderii în societate, „se căzuse în extrema negativismului”¹.

La finalul întrevederii a luat cuvântul Gheorghe Apostol. El a punctat care erau sarcinile presei pe viitor. Era de părere că ziariștii își încălcaseră rolul distribuit de regim în relația cu societatea. Presa nu era altceva decât un instrument prin care partidul realiza „construcția socialismului”. Prin intermediul mass-media, regimul vorbea în fiecare zi cu masele. Tomai de aceea, partidul trebuia să stabilească zilnic ce anume era nevoie să cunoască masele, pentru ca politicile autorităților să ajungă la cunoștința populației. Însă, în ultima vreme, devenise „o meserie” doar descoperirea deficiențelor. Deși România se afla în ultimul an al planului cincinal, amintea Apostol, nu se scria nimic despre îndeplinirea acestuia. În opinia sa, presa trebuia să reflectate în principal mărirea producției și productivitatea muncii. Pentru a da „avânt proletar” maselor, era nevoie ca în gazete să scrie „oamenii muncii” care depășeau normele, sau personalități care se remarcaseră în artă, cultură și știință.

Apostol i-a îndrumat pe ziariști să fie „vigilenți” atunci când își practicau meseria. Articolele de presă trebuiau redactate astfel încât să nu poată fi utilizate de „bârfitorii” regimului. Presa avea rol de educare politică și economică a maselor. În consecință, gazetele și radioul aveau sarcină să acorde atenție sporită „experiențelor pozitive” din societate, și să nu mai „exceleze” în criticarea neajunsurilor din România populară. Toate „învățămintele” dezbaterii din 17 martie 1955 urmau să fie discutate în redacții. Pe viitor, Secția Propagandă și Agitație a CC al PMR avea datoria să facă un control mult mai exigent asupra presei. „Mai bine să oprim un articol să fie publicat, decât să ne batem apoi cu pumnii în cap”, a conchis Apostol².

Așadar, moartea lui Stalin nu facilitat slăbirea controlului ideologic asupra mass-media. Aparent, regimul a permis unele inițiative liberale în domeniul culturii. Datorită monitorizării producțiilor culturale, se poate explica de ce în România nu au existat mișcări de contestare a comunismului după dispariția dictatorului sovietic, asemenea celor din RDG sau Ungaria.

1 DANIC, Fond CC al PCR, Fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dos. nr. 24/1955, f. 2-5.

2 DANIC, Fond CC al PCR, f. 19-27.

Standardizarea presei

În anii următori, presiunea ideologică asupra mass-media a persistat. Articolele de presă au dobândit o structură-robot, creată de activiștii Comitetului Central. Spre exemplu, în privința „muncii politice de masă”, materialele jurnalistice trebuiau să surprindă „felul cum contribuia munca politică de masă la îndeplinirea sarcinilor de producție, industrializare, mobilizarea muncitorilor împotriva manifestărilor negative (risipa materialelor, chiulul, jaful din avutul obștesc), generalizarea experienței fruntașilor și a colectivelor fruntașe, buna desfășurare a întrecerii socialiste, felul cum s-a desfășurat activitatea contra elementelor dușmănoase etc.”.

Articolele culturale prezentau în ce măsură Ministerul Învățământului și Culturii, organizațiile sindicale și de tineret, sfaturile populare, întreprinderile de stat etc. se ocupau cu „activitatea culturală de masă”. Totodată, mass-media era datoare „să ia atitudine contra cazurilor de cedare în fața ideologiei burgheze, a gus-
tului și manifestărilor mic-burgheze”¹.

Având în vedere că mass-media a fost instruită de activiștii regimului să prezinte realizările comunismului autohton, treptat s-a micșorat ponderea materialelor de presă despre Uniunea Sovietică. Începând cu anul 1959, se constată un „aer de independență” față de „marele fratele” de la răsărit². În paralel, a crescut numărul relatărilor jurnalistice despre statele capitaliste.

Nicolae Ceaușescu și subordonarea ideologică a presei

Începând cu iulie 1965, controlul ideologic asupra mass-media a sporit. Noul lider al PCR a decis să continue reformele inițiate în ultimii ani de Gheorghe Gheorghiu-Dej. Se temea însă că putea pierde frâiele puterii din cauza excesului de liberalism. „Arma” sa în fața acestui potențial pericol a fost înăsprirea controlului ideologic, pe „linia marxism-leninismului”. Mass-media a fost port-drapelul respectivei strategii de consolidare a puterii.

Nicolae Ceaușescu s-a amestecat continuu în treburile mass-media, din 1965 până în 1989. Gheorghiu-Dej, predecesorul său, se implicase rareori în problemele presei. Intervențiile sale s-au înregistrat mai ales cu ocazia rapoartelor la congresele PMR. La Congresul al II-lea (1955) a avut o scurtă referire la problemele gazetărești, enunțând mesaje propagandistice uzuale: „Presa și radioul trebuie să-și concentreze eforturile pentru ca prevederile planului de șase ani, atât cele generale, cât și cele privind fiecare ramură și fiecare colectiv, să devină temeinic cunoscute de oamenii muncii, să mobilizeze cele mai largi mase la îndeplinirea sarcinilor economice; ele trebuie să militeze pentru extinderea a tot ce este mai înaintat și valoros în experiența participanților la întrecerea socialistă și a unităților fruntașe, să combată rutina și indolența, care împiedică răspândirea noului”³. „Tovarășul Ghiță” avea „zbiri” de nădejde în domeniul presei, precum Leonte Răutu. Aceștia știau mult mai bine cum să-i prelucreze pe ziaristi ca să respecte „linia” partidului. Nu era astfel nevoie de intervenția directă a liderului PMR în problemele mass-media.

Spre deosebire de Gheorghiu-Dej, noul lider al partidului s-a erijat în specialist mass-media încă de la Congresul al IX-lea al PCR. În Raportul Comitetului Central, Nicolae Ceaușescu a oferit gazetarilor primele „indicații prețioase”: „Presa, radioul și televiziunea și-au câștigat prețuirea celor mai largi mase. Este necesar să se

1 DANIC, Fond CC al PCR, Fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dos. nr. 1/1959, f. 45-46.

2 DANIC, Fond CC al PCR, f. 223-225.

3 Gheorghiu-Dej, Gheorghe, *Raportul CC al PMR cu privire la activitatea Partidului în perioada dintre Congresul al II-lea și Congresul al III-lea al Partidului* (București, Editura Politică, 1955), 99.

analizeze în paginile presei în mod critic lipsurile și neajunsurile ce se manifestă în diferite sectoare ale activității noastre, să se dezvăluie cauzele acestora, arătându-se căile pentru înlăturarea lor. Dezbaterile din presă să se desfășoare în spirit constructiv, de principialitate comunistă, urmărindu-se continua îmbunătățire a muncii.

Prin sfera lor mare de pătrundere, radioul și televiziunea au importante sarcini în răspândirea politicii partidului în mase, în educarea acestora în spiritul patriotismului și al internaționalismului socialist, în promovarea valorilor culturii noastre naționale și ale culturii universale. Radioteleviziunea trebuie să realizeze o continuă îmbogățire și îmbunătățire calitativă a emisiunilor, o mai mare varietate a temelor care să îmbrățișeze toate aspectele vieții sociale, precum și perfecționarea mijloacelor de prezentare. Ea trebuie să manifeste o exigență sporită în alcătuirea programelor, prezentând opere de literatură, teatru, cinematografie cu un profund conținut social, spectacole și emisiuni muzicale de înaltă ținută artistică, aducându-și contribuția la largirea orizontului politic și cultural al maselor, la formarea gustului estetic și la satisfacerea cerințelor lor de frumos¹.

Încă de la începutul mandatului său în fruntea partidului, Nicolae Ceaușescu reamintea presei românești că principala ei misiune era să prezinte mesajul oficial al partidului și să formeze cetățeni devotați socialismului. Informarea, educarea sau distrarea populației erau sarcini secundare ale mass-media.

Avertismentul noului lider din iulie 1965 nu a fost unul de fațadă. La 15 octombrie, Ceaușescu a convocat la sediul CC al PCR consfătuirea pe țară a „lucrătorilor din presă și radio-televiziune”². Alături de secretarul general al partidului, la dezbateri a participat și Manea Mănescu, secretar al Comitetului Central.

Cea mai importantă intervenție din programul consfătuirii pe țară a gazetarilor i-a aparținut lui Dumitru Popescu, redactorul-șef al *Scânteii* (din februarie 1965). Acesta va deveni ideologul-șef al regimului Ceaușescu, având un rol similar cu Leonte Răutu în anii stalinismului. Popescu a anunțat la întrunirea din 15 octombrie 1965 că ziariștii vor înceta să prezinte în materialele lor simple lozinci lipsite de substanță. Gazetarii aveau datoria „să cuprindă complexitatea și subtilitatea proceselor care au loc în această vastă operă de desăvârșire a construcției socialiste”. Așadar, conform documentelor Congresului al IX-lea, presa trebuia „să-și dezvolte spiritul critic, activitatea partinică, constructivă”. Încă se mai „pendula” în timiditate, în „critica anemică, palidă, lipsită de profunzime”, spunea Dumitru Popescu.

Redactorul-șef al *Scânteii* solicita „contactul permanent al ziariștilor cu realitatea”. Își abuză colegii de comoditate, deoarece așteptau indicații speciale pentru a iniția abordarea unui subiect sensibil. Abia după vreo consfătuire la Comitetul Central, în care se emiteau semnale pozitive, un subiect neglijat ani de zile era discutat simultan de toată presa. Practic, Dumitru Popescu anunța că mass-media va abandona linia trasată de Gheorghe Apostol și Leonte Răutu în 1955, prin care se recomanda evitarea subiectelor negative.

Pe de altă parte, Popescu a cerut publicațiilor scrise și Radioteleviziunii să-și orienteze oferta editorială în funcție de nevoile diferitelor categorii sociale. Astfel, se pregătea creșterea numărului de pagini în presa scrisă și a orelor de emisie în audio-vizual.

1 „Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea Partidului în perioada dintre Congresul al VIII-lea și Congresul al IX-lea al PCR”, în Ceaușescu, Nicolae, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste: rapoarte, cuvântări, articole*, vol. I (București, Editura Politică, 1968), 73-74.

2 Nicolae Ceaușescu a desăvârșit transformarea mass-media în anexă a partidului. Până și denumire profesiei deranja regimul. Jurnaliștii nu mai aveau voie să se prezinte oficial ca ziariști / gazetari. În nomenclatorul meseriilor figura denumirea de „lucrător în presă” pentru angajații din domeniu. Nu se mai făcea nici o distincție dintre redactori și tehnicienii care asigurau buna funcționare a sistemului mass-media.

Paradoxal însă, suplimentul de presă a generat creșterea mesajului ideologic și nu sporirea volumului de informații utile cetățenilor. Fenomenul s-a datorat unei „sarcini capitale trasate de Congres”, respectiv „propagarea cuvântului partidului, a politicii sale interne și externe”, după cum spunea Popescu. Noua orientare a presei implica „cunoașterea aprofundată a politicii partidului, a tuturor aspectelor ei”. Dumitru Popescu anunța vremuri grele pentru gazetari, mai ales pentru cei aflați la începutul carierei. În opinia lui, „lucrătorii din presă” aveau pregătire ideologică insuficientă.

O altă reformă a mass-media inițiată de Dumitru Popescu a provocat diminuarea rolului gazetarului în activitatea de redactare. Se amplifică contribuția „specialiștilor” și a „colectivelor de oameni ai muncii”. Congresul al IX-lea solicitase ziariștilor să transforme mass-media într-o „tribună a experienței valoroase a oamenilor muncii”. În acest sens, trebuiau organizate dezbateri publice cu participarea unor ingineri, tehnicieni, muncitori etc. Se analizau „problemele principale ale construcției socialismului”. Așadar, nu mai era primordială opinia redactorului, ci „gândirea și experiența comună a maselor”. Participând la asemenea întruniri, ziariștii își dezvoltau personalitatea, susținea Popescu. Gazetarii nu aveau motive de umilință dacă primeau lecții de la muncitori. În concepția lui Popescu, ziariștii erau „activiști pe tăramul muncii ideologice a partidului”.

La finalul consfățuirii a luat cuvântul Nicolae Ceaușescu. Participanții la discuție aflaseră deja noile linii directoare ale presei românești, însă secretarul general al partidului a ținut să ofere unele „indicații prețioase”.

Ceaușescu considera că presa avea un rol de seamă în „a asigura dacă cuvântul partidului, politica partidului, a guvernului este cunoscută de masele largi”. De asemenea, gazetele și emisiunile radio-tv aveau obligația „să oglindească părerea maselor largi”. Nicolae Ceaușescu a conștientizat importanța televiziunii pentru propagarea ideologiei. I-a criticat pe ceilalți participanți la consfătuire că nu discutaseră suficient despre rolul televiziunii. În douăzeci de ani va face din micul ecran oglinda personalității sale.

Principala nemulțumire a lui Ceaușescu se lega de prezentarea problemelor economice în mass-media. În opinia sa, materialele despre industrie și agricultură erau lipsite de profunzime, redactate „din vârf de condei”. Tocmai organizase la Comitetul Central dezbateri pe tema îndeplinirii planului, însă rezultaseră articole „superficiale”, care nu analizau „mai adânc, mai serios, viața economică”. Nicolae Ceaușescu considera că presa își făcuse prostul obicei să relateze doar realizările, ignorând neajunsurile. În mass-media nu se prezentau evenimente negative, cum ar fi delapidările, furturile. Presa trebuia să găsească metode prin care să combată aceste fenomene, spunea Ceaușescu.

Secretarul general al partidului era nemulțumit și de modul în care mass-media prezenta relațiile de familie și comportamentul cetățenilor în societate. Constatase unele „influențe care pătrund pe diferite căi din afară”. Tocmai de aceea, presa era datoare „să ia măsuri pentru dezvoltarea moralei socialiste”.

Programele televiziunii erau impregnate de imitații occidentale, mai observase Nicolae Ceaușescu. El viza în primul rând muzica ușoară. În opinia secretarului general, prin promovarea unor asemenea programe de divertisment, poporul român nu era popularizat suficient și „se prezenta fals capacitatea lui creatoare”. Nici prestația prezentatorilor tv nu corespundea exigențelor lui Nicolae Ceaușescu. Acesta era de părere că bărbații „se maimuțăreau”, iar femeile aveau „ținute indecente”.

La capitolul nemulțumiri, Ceaușescu a inclus deficiența de materialele științifice prezentate în mass-media. Secretarului general al partidului aprecia că cetățeni nu conștientizau rolul științei în edificarea socialismului. În anii următori, publicațiile cotidiene și periodice, dar și programele radio-tv au inclus subiecte tehnico-științifice, care în general nu erau înțelese de publicul larg.

1 DANIC, Fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dos. nr. 143/1965, f. 23-30.

Ceaușescu s-a implicat și în disputele de presă ale scriitorilor. Aceștia au fost somați să lase deoparte ambițiile personale și să înceapă editarea unor publicații literare pentru mase. În opinia secretarului general, „rolul literaturii și artei trebuia înțeles în ansamblul general al muncii poporului”¹.

Controlul legislativ asupra presei

Nicolae Ceaușescu a monitorizat îndeaproape activitatea mass-media și s-a interesat dacă erau respectate indicațiile sale. În Raportul Comitetului Central la Congresul al X-lea al PCR (august 1969), secretarul general al partidului susținea că „ziarele centrale și locale mai au încă mult de făcut pentru a elimina din activitatea lor superficialitatea și formalismul, pentru a pătrunde adânc în miezul realităților, exercitând energic rolul de exponent al opiniei publice înaintate, atât în dezvăluirea lipsurilor și neajunsurilor, cât și în generalizarea experienței avansate a construcției socialismului”.

Era extrem de nemulțumit de activitatea radio-televiziunii. În opinia lui, instituția trebuia să folosească „cu mai multă pricepere mijloacele și posibilitățile specifice pe care le are”. Nicolae Ceaușescu considera că mass-media audiovizuală manifesta „o anumită rămânere în urmă”, deoarece nu reușise să devină „o tribună captivantă” pentru „problemele economice, politice, sociale și etice care preocupă societatea”. Radio-televiziunea avea obligația să se transforme într-o „scenă de prim rang a celei mai valoroase arte și culturi naționale și universale, un instrument de masă pentru perfecționarea multilaterală a omului, pentru formarea conștiinței socialiste a tuturor cetățenilor patriei noastre”².

Viziunea lui Nicolae Ceaușescu despre rolul mass-media în ansamblul societății socialiste s-a concretizat prin Legea nr. 3/1974 privind presa din Republica Socialistă România³. Mass-media beneficia de primul act normativ din istoria României. Dar, în loc să reglementeze statutul „celei de-a patra puteri în stat”, actul normativ afunda presa în ideologie și înăsprea controlul partidului.

Subordonarea mass-media față de PCR se enunțata încă din art. 1 al legii: „Presa are menirea să militeze permanent pentru traducerea în viață a politicii Partidului Comunist Român, a înaltelor principii ale eticii și echității socialiste, să promoveze neabătut progresul, ideile înaintate în toate domeniile vieții și activității sociale”. O altă atribuție a mass-media era să „exercite un rol activ în cunoașterea de către mase a politicii interne și externe a Partidului Comunist Român”. De asemenea, presa milita pentru „transpunerea în viață a programului de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate, a societății comuniste”. Gazetele și radio-televiziunea mai aveau obligația „să ofere maselor posibilități de dezbateri largă a documentelor de partid și de stat, a proiectelor de acte normative, supuse dezbaterii publice” (articolul 12). Iată, strădaniile de treizeci de ani ale ideologilor comunismului românesc deveneau literă de lege, și, în consecință, obligație pentru toți gazetarii din România.

Mass-media avea datoria să contribuie la „făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate”, în beneficiul clasei muncitoare – „clasă conducătoare a societății românești”. Presa avea o singură funcție, respectiv cea „social-politică”. Nu să informeze obiectiv, nici să educe, nici să distreze. Prin funcția „social-politică” a presei se realiza propagarea continuă a ideologiei oficiale. Rolul educativ al presei se

1 DANIC, Fond CC al PCR, f. 71-73.

2 „Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea PCR în perioadele dintre Congresul al IX-lea și Congresul al X-lea și sarcinile de viitor ale partidului”, în *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român. 6-12 august 1969* (București, Editura Politică, 1969), 72-73.

3 *Legea nr. 3/1974 privind presa din Republica Socialistă România*, în *Buletinul Oficial*, nr. 48, 1 aprilie 1974.

restrângea la ideologizarea de masă, prin „dezvoltarea conștiinței socialiste a cetățenilor, în formarea omului nou și afirmarea multilaterală a personalității umane”. În lege se reflectă deja alunecarea regimului spre național-comunism. Mass-media contribuia la „dragostea față de tradițiile glorioase ale luptei clasei muncitoare, ale poporului român pentru dreptate socială, libertate națională și progres” (art. 9).

Nicolae Ceaușescu a reușit să impună presei normele „eticii și echității socialiste” (art. 9). Secretarul general al partidului se arăta cu numeroase ocazii nemulțumit de „imitațiile capitaliste” prezente în mass-media. Pentru a „feri” tineretul de manifestările „decadente” din Occidentul anilor '70, presa avea datoria să educe noua generație „în spiritul muncii creatoare, al înaltelor răspunderi civice și morale, în spiritul idealurilor socialismului și comunismului, păcii și progresului” (art. 10).

Mass-media și „comunismul național”

Începând cu Congresul al XII-lea al PCR (noiembrie 1979), Nicolae Ceaușescu a abordat tot mai dogmatic sarcinile presei. În Raportul Comitetului Central, secretarul general al partidului a reluat teza sporirii „educației socialiste a maselor” prin intermediul mass-media. Jurnaliștii aveau datoria să dezvolte „spiritului patriotic și a elanului revoluționar al celor ce muncesc”. Totodată, era de datoria presei să contribuie la „aplicarea în viață a principiilor eticii și echității socialiste”¹.

În contextul izolării internaționale a României din anii '80, Nicolae Ceaușescu a intervenit din nou în treburile presei, suplimentând recomandările de natură ideologică. Profitând de o ședință cu activiștii Secției Presă și Radio-Televiziune a CC al PCR (18 septembrie 1981), secretarul general s-a arătat nemulțumit de prestația jurnaliștilor care redactau materiale de politică internațională. Ceaușescu le reproșa gazetarilor lipsa de combativitate deoarece prezentau „la rece” evoluțiile politice internaționale, fără a face interpretări și analize conforme cu documentele partidului. El se referea la evenimentele din Polonia, unde sindicatul liber „Solidaritatea” zdruncinase din temelii regimul comunist. Ziariștii români evitaseră subiectul, deoarece nu știau ce discurs să adopte cu privire la un subiect așa de sensibil. I-a călăuzit Ceaușescu însă. Presa românească trebuia să explice „caracterului contrarevoluționar” al grevelor, care puneau în pericol atât „dezvoltarea socialistă” a Poloniei, cât și independența sa².

Aflată sub presiunea continuă a liderului PCR, presa românească a devenit prizoniera discursului izolaționist. Au fost promovate producțiile cultural-artistice autohtone (profund ideologizare) și s-a practicat cultul personalității lui Nicolae Ceaușescu pe toate canalele media. În Raportul Comitetului Central la Congresul al XIII-lea (noiembrie 1984), secretarul general al PCR a invocat din nou necesitatea strângerii forțelor mass-media în jurul politicii partidului. Presa trebuia să aibă „un rol activ în unirea forțelor poporului pentru înfăptuirea politicii interne și externe a PCR”, spunea Ceaușescu. „Organele de presă” aveau datoria să prezinte „lucrări și programe cultural-artistice cu un bogat conținut de idei și un profund caracter educativ”³. Rezultatul a fost mediatizarea excesivă a Festivalului național „Cântarea României”, care s-a transformat în anii '80 într-o odă națională în cinstea conducătorului.

Cultul personalității lui Nicolae Ceaușescu nu s-a construit doar prin intermediul materialelor culturale de presă. Ziarele și emisiunile radio-tv prezentau pe larg vizitele interne și externe efectuate de cuplul prezidențial, cuvântările lui Ceaușescu

1 Ceaușescu, Nicolae, *Raportul Comitetului Central cu privire la activitatea Partidului Comunist Român în perioada dintre Congresul al XI-lea și Congresul al XII-lea și sarcinile de viitor ale partidului. 19 noiembrie 1979* (București, Editura Politică, 1979), 88.

2 DANIC, Fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dos. nr. 26/1981, f. 3-4.

3 Ceaușescu, Nicolae, *Raportul Comitetului Central cu privire la activitatea Partidului Comunist Român în perioada dintre Congresul al XII-lea și Congresul al XIII-lea. 19 noiembrie 1984* (București: Editura Politică, 1984), 62.

erau reproduse integral, iar personalitățile marcante ale țării îl elogiau în termeni grandioși pe „conducătorul iubit” prin intermediul mass-media. Ideologia a cucerit și cele mai specializate spații jurnalistice, cum ar fi publicațiile tehnice sau presa pentru copii. Gazetarii de orice fel au fost nevoiți în timp să se „înarmeze” cu citate din Nicolae Ceaușescu pentru ca articolele lor să fie dezirabile.

În timp ce criza economică se acutiza, presa scrisă prezenta în exces grafice care „certificau” superioritatea economiei românești. Responsabilii ideologici ai regimului încercau să ascundă efectele crizei eliminând din limbajul mass-media unele cuvinte care puteau genera „comentarii ostile”, cum ar fi: „întuneric”, „foame”, „frig”, etc. Din cauza înaintării în vârstă a cuplului prezidențial, devin indezirabile și alte cuvinte: „bătrân”, „babă”, „moș”.

Concluzii

Chiar dacă presa românească în comunism a fost profund ideologizată, nu înseamnă că avea jurnaliști slab pregătiți. Dimpotrivă, regimul a impus reguli stricte privind exercitarea meseriei de gazetar. „Lucrătorii din presă” erau absolvenți de studii superioare și se analiza permanent calitatea lor editorială. Profesionalismul ziariștilor s-a văzut după căderea comunismului. Au fondat sau au condus gazete de mare tiraj care, cel puțin în anii '90, și-au exercitat rolul de informare și de „pază a democrației”.

Mass-media în anii comunismului a avut totuși un rol important în educarea populației. Partidul făcea adesea apel la rolul educativ al presei. Cetățenii trebuiau să beneficieze prin canalele media de pregătire civică (cursuri de igienă, de comportament în spațiile publice), de pregătire profesională (emisiuni agronomice în special) sau de pregătire culturală (emisiuni literare, istorice, spectacole de operă și balet). După căderea comunismului, frecvența acestor materiale de presă a scăzut îngrijorător.

BIBLIOGRAFIE

Arhivele Naționale ale României – Direcția Arhive Naționale Istorice Centrale, Fond Comitetul Central al Partidului Comunist Român – Secția Propagandă și Agitație.

Arhivele Naționale ale României – Direcția Arhive Naționale Istorice Centrale, Fond Comitetul Central al Partidului Comunist Român – Secția Cancelarie.

BERTRAND, Claude-Jean, *O introducere în presa scrisă și vorbită*, Iași, Editura Polirom, 2001.
Buletinul Oficial, nr. 48, 1 aprilie 1974.

CEAUȘESCU, Nicolae, *Raportul Comitetului Central cu privire la activitatea Partidului Comunist Român în perioada dintre Congresul al XI-lea și Congresul al XII-lea și sarcinile de viitor ale partidului. 19 noiembrie 1979*, București, Editura Politică, 1979.

CEAUȘESCU, Nicolae, *Raportul Comitetului Central cu privire la activitatea Partidului Comunist Român în perioada dintre Congresul al XII-lea și Congresul al XIII-lea. 19 noiembrie 1984*, București, Editura Politică, 1984.

CEAUȘESCU, Nicolae, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste: rapoarte, cuvântări, articole*, vol. I (București, Editura Politică, 1968).

Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român. 6-12 august 1969, București, Editura Politică, 1969.

GHEORGHE, Gheorghiu-Dej, *Raportul CC al PMR cu privire la activitatea Partidului în perioada dintre Congresul al II-lea și Congresul al III-lea al Partidului*, București, Editura Politică, 1955.

L'image de la „femme politique” dans les medias post-communistes

■ IONELA BĂLUȚĂ
[The University of Bucharest]

Abstract

The analysis of mass-media discourses is a privileged lenses for the study of legitimate and valorised political roles and identities that contribute to the construction of political space. The role of such discourses is even more relevant for building the public image of political women since gender stereotypes, spread and consolidated through media, are essential for establishing the categories of capital that are more efficient for a political career. Based on a four-month daily monitoring of two major newspapers, this study shows that during their second postcommunist decade, Romanian political women have been rather absent from the mass-media discourse, their image being either negligible and neutralized by the masculine rules of the political game or placed within the range of the exotic and/or mondenity.

Keywords

media and political roles; political profession; gender/women and politics; romanian postcommunism

Le discours médiatique joue un rôle central dans le fonctionnement de l'espace politique actuel, dans la diffusion et le renforcement des représentations sociales et des stéréotypes; la „médiatisation de la vie politique”¹ est une dimension incontournable de toutes les analyses portant sur la communication politique. En même temps, comme le souligne très bien Erik Neveu, le pouvoir de consécration et d'influence de la presse doit être toujours soumis à une sociologie du champ et de la profession de journaliste: „leur pouvoir (des journalistes) et ses limites doivent être pensées comme une relation et non comme une substance, d'où l'importance de l'analyse de rédaction, du rapport aux sources, d'une économie politique du rapport entre entreprises de presse et journalistes”². Le champ journalistique de la Roumanie postcommuniste est traversé par des enjeux économiques, politiques, sociaux et professionnels complexes, qui relèvent, entre autres, d'une période de reconstruction d'un espace démocratique de la liberté de parole. Les „effets sociaux et politiques” des medias sont mis en évidence par de nombreuses analyses³, le

1 Jacques Gerstlé, *La communication politique*, Presses Universitaires de France, 2e édition, Paris (1993) : 36-45.

2 Erik Neveu, *Sociologie du journalisme*, 3e éd, La Découverte, Paris (2009) : 83.

3 Une analyse très utile des logiques et des enjeux à l'œuvre dans la reconfiguration

discours médiatique devenant un révélateur des transformations sociétales et une entrée privilégiée dans la réflexion sur l'espace politique roumain postcommuniste.

Médias, rôles et profession politiques

Les médias jouent un rôle incontournable dans l'obtention de la notoriété, ressource tellement valorisée dans les courses électorales et les luttes politiques en général; elles contribuent donc à la configuration de la „profession politique”, à l'élaboration et à la validation des rôles „légitimes” à assumer sur la scène politique. De ce fait, „les médias jouent un rôle important dans la construction d'un modèle féminin ou masculin de rapport à la politique”¹. L'image médiatique des femmes politiques n'est pas neutre, mais imbue de stéréotypes et de clichés qui renvoient à une tension entre les représentations du féminin et les représentations du pouvoir². La professionnalisation du champ politique et l'élaboration des rôles politiques sont traversés par des représentations du genre qui prolongent l'association traditionnelle du masculin au public, au politique, au pouvoir et qui consacrent les pratiques et le savoir-faire existant dans l'espace politique (donc masculins), en les transformant dans des critères de réussite „professionnelle”³. D'une part, très souvent les journalistes préfèrent une approche différenciée des acteurs politiques femmes et hommes, avec, dans le cas des femmes, une attention accrue accordée à l'aspect physique, aux questions familiales, aux qualités traditionnellement supposées féminines, telles l'écoute, la douceur, le soin des autres, etc⁴. D'autre part, plusieurs femmes politiques choisissent de jouer la carte d'une identité féminine spécifique, qui leur apporterait une ressource propre dans l'espace politique (plusieurs recherches portent sur ce sujet en France)⁵. Entre les deux positions, toujours en mouvement, l'observation de Christine Guionnet et Erik Neveu me paraît très utile: „Reconnaître les usages stratégiques et circonstanciés de genre (ou d'autres identités, par exemple ethnique, culturelle, etc.) ne doit pas toutefois conduire à une vision réductrice du rôle joué par cette variable dans le jeu politique. La dichotomie identité stratégique (et donc variable discursive, présentée comme différenciante par les acteurs eux-mêmes) / contrainte identitaire, identité héritée et contraignante (et donc variable objective, s'imposant en elle-même à tous) est largement artificielle. Les acteurs peuvent intérioriser certains stéréotypes et les reproduire inconsciemment, tout en contribuant à les renforcer plus ou moins selon leurs éventuelles stratégies. Des interactions incessantes peuvent exister entre usages stratégiques du genre et des contraintes liées aux rapports de force entre les sexes.”⁶

L'historiographie roumaine n'est pas trop riche en analyses sur la construction du genre dans l'espace politique, ni sur l'usage du genre qu'on peut faire dans

de l'espace médiatique roumain postcommuniste est offerte par Mihai Coman, *Mass media în România post-comunistă*, Polirom, Iași (2003).

1 Christine Guionnet, Erik Neveu, *Masculins / Féminins. Sociologie du genre*, Armand Colin, 2e édition, Paris (2009) : 313.

2 Voir en ce sens les analyses très intéressantes de Marlène Coulomb Gully, *Présidente : Le Grand défi. Femmes, Politique et Médias*, Payot, Paris (2012) ; Aurelie Olivesi, *Implicitelement existe? Genre, politique et discours journalistique*, Presses Universitaires du Mirail, Toulouse (2012).

3 Deux numéros thématiques de la revue *Politix* sont consacrés à la professionnalisation de l'espace politique contemporain et à l'utilisation du genre dans la construction des identités politiques: *Politix*, 1994, Numéro 28 et *Politix*, 2002, no. 60.

4 Voir en ce sens le volume collectif Catherine Achin et alii *Sexes, genre et politique*. Economica, Paris (2007), de même que l'analyse de Delphine Dulong, Frédérique Matonti, „ L'indépassable „féminité”. La mise en récit des femmes en campagne ” in Lagroye (J.), Lehingue (P.), Sawicki (F.), dir., *Mobilisations électorales. Le cas des élections municipales de 2001*, PUF, Paris (2005).

5 Delphine Dulong, Sandrine Levesque, „Une ressource contingente. Les conditions de reconversion du genre en ressource politique”, *Politix*, no. 60, 2002 : 81-111.

6 Christine Guionnet, Erik Neveu, *Masculins / Féminins* : 319.

le discours médiatique en relation avec la profession politique¹. Les quelques études sur la présence et l'image des femmes dans la presse écrite² mettent en lumière des éléments récurrents et stéréotypés, qui les confinent en fait au privé, au mondain, au non-politique: une disproportion entre les articles qui ont des „personnages” principaux des hommes respectivement des femmes; la relégation des femmes du côté de l'exceptionnel et du négatif; la présence précaire des femmes dans les articles qui portent sur le/la politique.

Daniela Roventă-Frumușani considère que „les stratégies de marginalisation de l'expérience féminine sont doublées de mécanismes discursifs d'invisibilité, tels: l'utilisation des professions prestigieuses exclusivement au masculin; l'hypertrophie des identités de genre au détriment des identités professionnelles (le notaire X, repris ensuite par „la femme”); la surévaluation des indicateurs physiques et de statut marital (la jeune femme, la belle blonde, l'épouse de X) au détriment de l'identité propre.”³ Outre la sous-représentation des femmes „politiques” dans la presse écrite et visuelle, deux autres facteurs contribuent à une construction médiatique différente du féminin et du masculin et à l'invisibilité des femmes comme professionnels de la politique: les femmes sont surreprésentées dans des émissions de divertissement, à destination „familiale”; le statut professionnel féminin par excellence est celui de „vedette”; les références à la famille et aux rôles „traditionnels” des genres est dominante dans la cas des articles/émissions qui ont des femmes pour personnages principaux⁴.

Quelle est l'image des femmes politiques dans la presse roumaine actuelle? En quelle mesure existe-t-il des caractéristiques intrinsèques à certaines „positions” ou „rôles” politiques et qu'en est-il de la construction sociale du genre à l'intérieur du „capital corporel” légitime et valorisé dans l'espace politique roumain? Voilà les questions autour desquelles s'organise ma réflexion. Mon hypothèse est que la présence des femmes politiques dans les pages des journaux roumains relève à la fois d'une construction sociale du genre qui exacerbe la différence biologique, donc *naturelle* des sexes (incorporée par les hommes aussi bien que par les femmes) et du monopole masculin sur la définition des conditions d'accès et des ressources mobilisables dans l'espace politique.

Je propose une analyse du discours médiatique sur la présence des femmes en politique, à partir d'une motorisation de la presse généraliste roumaine actuelle. Plus précisément, j'ai dépouillé deux quotidiens nationaux de grand tirage – *Adevărul*⁵ et *România liberă*⁶ – pendant une période de 4 mois, du 1er septembre au

1 Pour un aperçu historiographique sur l'analyse des femmes politiques en Roumanie, v. Ionela Băluță, „Le Parlement roumain à l'épreuve du genre Les femmes politiques dans la législature 2004-2008”, *Studia Politica*, vol X, no 1/2010 : 123-151.

2 Daniela Roventă-Frumușani, Otilia Dragomir, Adina Brădeanu, Romina Surugiu, *Femei, cuvinte și imagini. Perspective feministe*, Polirom, Iași, 2002 ; Daniela Roventă-Frumușani, Adriana Stefanel, „Identité narrative et identité discursive des femmes politiques roumaines”, in *Récits et fictions dans la société contemporaine*, sous la direction de Christiana Constantopoulou, l'Harmattan, Paris (2011) : 61-85.

Laura Grunberg, coord., *Mass media despre sexe*, Tritonic, București, 2005, *Imaginea femeilor și bărbaților în mass-media și publicitate*, rapport ALTFEM 2011 : <http://www.altfem.ro/stiri/ imaginea-femeilor-si-barbatilor-in-mass-media-si-publicitate>.

3 Daniela Roventă-Frumușani, „Identitatea feminină și discursul mediatic în România postcomunistă”, in Daniela Roventă-Frumușani, Otilia Dragomir, Adina Brădeanu, Romina Surugiu, *Femei, cuvinte și imagini. Perspective feministe* : 37.

4 Laura Grunberg, coord., *Mass media despre sexe*.

5 La compagnie *Adevărul* était en 2011 majoritairement la propriété de Dinu Patriciu, le seul roumain qui se retrouvait dans le classement Forbes des milliardaires de la planète.

6 Depuis 2010, Dan Grigore Adamescu est le seul propriétaire de *România Liberă* (detenue auparavant par The international commitment of WAZ Media Group). Dan Grigore Adamescu occupe en 2012 la quatrième place dans le classement des milliardaires roumains.

30 décembre 2011. Par leur grand tirage et leur diffusion nationale, les quotidiens choisis constituent une entrée privilégiée dans la réflexion sur les représentations sociales diffusées par les médias. La période concernée, sans constituer un intervalle politique exceptionnel, s'étale de la rentrée parlementaire jusqu'aux fêtes/vacances d'hiver: du point de vue méthodologique, travailler sur „l'ordinaire” peut avoir une valeur heuristique dans l'investigation du „sens commun”.

Les femmes politiques, entre l'invisibilité et l'exotisme

Dans les 4 mois analysés, les deux quotidiens accordent peu de place aux femmes politiques. Dans le quotidien *România liberă*, seulement 5 articles portent sur les femmes politiques. Plus précisément, quatre de ces articles parlent de Monica Macovei (les numéros du 16 septembre, 5 octobre, 19 octobre et 14 novembre) et un autre d'Ecaterina Andronescu (numéro du 3 octobre). Les articles sur Monica Macovei ont un ton sobre et traitent des thèmes „techniques”: la corruption de la justice et les déclarations de la députée européenne relèvent soit de son „expertise” juridique, soit de sa position de vice-présidente de PDL et de ses revendications – plutôt marginalisées – de réforme du parti. L'article sur Ecaterina Andronescu est plutôt négatif, car il reprend un scandale public lié à l'examen de baccalauréat; l'ancienne ministre de l'enseignement, recteur de l'Université Polytechnique de Bucarest, est associée aux groupes d'hommes politiques qui auraient l'intérêt de maintenir „le marché” des universités privées.

Le quotidien *Adevărul* est plus généreux: pendant la période étudiée 18 articles parlent des femmes politiques:

- trois sont liés à un thème introduit par le président Traian Băsescu lors de l'école d'été de l'Organisation de jeunesse du Parti Démocrate-Libéral (PDL): „vous devez trouver une Margaret Thatcher et vous aller avoir un leader”, lance-t-il aux jeunes démocrates-libéraux (5 septembre, p.7). Les réactions ne se laissent pas attendre: George Scripcaru, vice-président PDL, considère que „un personnage politique féminin, quelque fort qu'il soit, ne serait pas sur le goût du peuple roumain, qui est trop misogyne [...] Margaret Thatcher pourrait être un homme, d'autant plus qu'elle a été meilleure que beaucoup d'hommes” (5 septembre, p.7). La grille de Margaret Thatcher est imposée aussi aux deux candidates pour la fonction de présidente de l'Organisation des Femmes de PDL: Sulfina Barbu et Andreea Paul Vass. Le rôle de la femme en politique est défini en prenant comme canon le modèle de Margaret Thatcher: professionnalisme, expérience, sang-froid, doctrine de droite, ambition, concurrence sont des „ressources” considérées obligatoires pour la réussite d'une femme dans la politique. Ces „valeurs” (traditionnellement masculines de la sphère politique) sous-tendent les réponses des deux femmes politiques pendant leur campagne. Aucune revendication de renouvellement de ce modèle, mais un effort de s'y inscrire avec succès; le seul élément disons „spécifique” est la „misogynie” des femmes, évoquée par les deux politiciennes, comme explication de la réussite encore limitée des femmes dans la politique (10-11 septembre, p. 12). Il s'agit d'une autre marotte du sens commun, issue de la représentation de la politique comme espace masculin et du désintérêt des femmes pour la politique, et qui, reprise en tant que telle, voire même renforcée par les femmes politiques, ne fait que maintenir une représentation au masculin du rôle et de la l'espace politique.
- quatre articles sont consacrés à Monica Macovei ayant, en grandes lignes, les mêmes sujets et caractéristiques de *România liberă* era (14 septembre, 17-18 septembre, 19 octobre, 27 octobre).
- deux articles dévoilent les affaires malhonnêtes de deux femmes politiques: une ex-ministre (Sorina Placintă, numéro du 3 novembre, première page) et une

ex-présidente du Parti conservateur (Daniela Popa, numéro du 15 décembre, pp. 6-7).

- quatre articles font référence à des femmes politiques, les sujets développés étant d'ordre plus général (tels les fonds européens) (15 septembre, 22 septembre, 10 novembre, 17 novembre). Il s'agit en fait d'analyses critiques, qui signalent des situations dans lesquelles l'absorption ou l'administration de l'argent européen posent problèmes.
- un article porte sur le contexte dans lequel le ministre du travail Sebastian Lazaroiu a été démis de ses fonctions étant remplacé avec Sulfina Barbu (17-18 septembre). La présidente de l'Organisation des Femmes de PDL est présentée brièvement, sur un ton plutôt neutre, les discussions autour de l'ancien ministre étant plus amples.
- un article est consacré à une actrice qui a été aussi députée dans la législature 2004-2008, mais la place accordée à son activité politique (très, très réduite, par ailleurs) est presque nulle (29 septembre).
- un (seul) article s'arrête sur la parution d'Elena Udrea dans Tabu¹ et attire l'attention sur la discrimination à laquelle elle est soumise: le maire de Constanta, qui avait lui aussi accepté de paraître dans les pages de la même revue, sans provoquer la „révolte” publique (11 novembre).
- un article sur des „négociations politiques” au sujet des élections locales, qui reprend des déclarations d'Elena Udrea, en tant que présidente de l'Organisation PDL de Bucarest, sur la possibilité de collaboration avec Gigi Becali (27 septembre).
- un article avec la nouvelle ministre des transports, Anca Boagiu, qui est en général consacré à l'agenda public et politique, mais qui touche aussi, par deux questions, le sujet de la présence des femmes dans la politique. Tout en minimisant l'existence des „barrières de mentalité” qui empêcheraient l'entrée et la réussite des femmes dans la politique, Anca Boagiu reconnaît que pour le moment il est peu envisageable qu'une femme puisse devenir président du pays; en plus, elle admet aussi – sans le mettre en question – qu'il existe des différences de pensée et d'approche entre les deux genres et que, à cause du nombre restreint de femmes dans la politique, „l'intégration dans ce milieu masculin est plus difficile” (14 octobre).
- un autre article parle du langage grossier – avec beaucoup d'allusion sexuelles – utilisé par les hommes politiques et reprends l'injure adressé par un politicien à une femme politique: „tu es une putain politique” (9 décembre)
- enfin, l'article le plus étendu, paru dans l'édition de week-end du 29-30 octobre, est consacré aux diètes et aux silhouettes des femmes politiques, avec de nombreuses photos. Comment maigrissent les vedettes de la politique? Plusieurs femmes politiques dévoilent le secret de leur diète, toutes étant préoccupées par leur aspect physique. A la fin de l'article, il y a un passage sur les hommes politiques, qui eux aussi s'intéresseraient à leur silhouette: mais seulement trois noms sont cités, une seule photo et quelques lignes sont destinés à ce sujet; tandis que dans le cas des femmes politiques les détails et les photos abondent. De toute la période étudiée, c'est l'article le plus long et le seul qui parle de 9 femmes politiques, tous partis confondus.

Le dépouillement des deux quotidiens pendant quatre mois a mené à un premier constat qui a influencé l'option méthodologique initiale d'une analyse de contenu thématique: le nombre réduit d'articles qui parlent – même de façon marginale – des femmes politiques a suggéré plutôt l'option d'une présentation rapide

¹ Elena Udrea a accepté à plusieurs reprises de paraître sur la couverture des magazines sur papier glacé (The One). La suite de photos de la revue TABU (le numéro de novembre 2011) a été très médiatisée, les postures sexy et provocatrices ont produit des commentaires abondants tant dans la presse mondaine ou de scandale, que sur les chaînes de télévisions qui se recommandent comme chaînes d'information.

de ces articles, pour donner une idée de quoi on parle, quand on parle enfin des femmes politiques. Un deuxième constat général est que, du point de vue de l'orientation du discours, la majorité des articles de ce corpus empirique sont plutôt négatifs (on y parle d'affaires malhonnêtes, de problèmes dans la gestion des fonds européens, etc.)

Même les articles apparemment „objectifs” et „neutres”, consacrent une construction différenciée du genre en politique: d'une part, la présence extrêmement réduite des femmes dans les articles et les analyses sur le champ politique maintient l'image du monopole masculin de la politique; deuxièmement, les sujets traités renforcent l'idée que seule l'expertise peut recommander une femme pour la scène politique. Sauf que les canons de cette expertise et du rôle politique (comme par exemple la négociation des positions de pouvoir) suivent une perspective traditionnelle de l'espace politique – où le pouvoir se décline au masculin.

Au total, on pourrait affirmer que les femmes politiques ne sont pas un „sujet” pour la presse écrite analysée. Néanmoins, si on se rapporte au cadre théorique esquissé, cette conclusion doit être raffinée et développée. D'une part, les études sur le genre soulignent à maintes reprises que les silences ou les absences ont toujours une signification. Dans ce cas, il me semble que la présence extrêmement réduite des femmes dans les pages des journaux observés est plutôt le signe d'une construction de l'espace et des rôles politiques qui maintient le canon de la politique au masculin.

Les médias assignent les femmes soit à l'invisibilité, soit à l'exotisme. Pourquoi invisibilité? Si elles respectent les règles du jeu politique, les femmes politiques s'effacent derrière „l'expertise”, le professionnel de la politique. Dans ce cas, il devient difficile de faire du genre une „ressource stratégique” (des tentatives ont existé, mais la presse écrite de la période analysée n'enregistre aucune). L'exotisme s'inscrit dans la recette de succès des médias actuels: dans le cas des femmes politiques il se traduit dans l'exacerbation de la féminité, dans la sexualisation du corps. Les allusions et les métaphores sexuelles présentes dans les journaux analysés, la présence, dans un corpus aussi réduit, d'articles et de photo qui exhibent la beauté et le corps féminins s'inscrivent dans une double logique: pour ce qui est de l'espace politique, c'est la logique de la différence et de l'exotisme. Les femmes deviennent ainsi une „espèce” à part dans le paysage politique, elles sont visibles en tant que femmes mais leur légitimité est douteuse et difficile. D'autres part, cette assignation des femmes politiques à la féminité et à la corporalité s'inscrit dans le processus social de construction différencié des genres, repris dans le discours médiatiques, comme le montre les analyses citées au début de cet article.

Continuum-ul comunism – post comunism.

România urbană în secolul al XXI-lea

■ TUDOR PITULAC

[„Petre Andrei” University of Iași]

Abstract

While trying to understand the deeper meanings of the transition from communism to post communism in Romania, the study analyses the evolution of urban environment. The focus is especially on the evolution of community in the urban area, defined as a social structure with the main function to assure an efficient informal social control and to enable the capacity to react.

The communist practices in designing the urban environment were marked by a profound totalitarian perspective, with the undeclared but obvious intention to keep the population in an advanced state of atomization, with an acute incapacity to react against the regime. This policy generated certain inertia at the level of public policy and administrative decisions, perpetuating dysfunction from the previous period.

Therefore, as long as we shall live upon the same conditions as in the former period, the problems will not improve. Hence, it is questionable the use of the post prefix for any reference in regard to this period.

Keywords

postcommunism; urban habitat;
community

Introducere

În efortul analizării societății post-comuniste se dezvoltă fără încetare o serie extinsă de teme specifice. Literatura de specialitate insistă în genere pe aspecte evidente, referindu-se în speță la domeniul economic – trecerea la economia de piață și la sistemul capitalist, politic – adoptarea și practica democrației, administrativ – crearea sau adaptarea instituțiilor la noile condiții ș.a.m.d. Rareori atenția se îndreaptă asupra modificărilor ce au avut (sau ar fi trebuit să aibă) loc la nivelul grupurilor sociale în general, în speță al comunității, definită din perspectivă sociologică, ce ne preocupă pe noi în mod particular.

Textul de față analizează aspecte ale societății românești post-comuniste concentrându-se pe experiența conviețuirii în mediul urban, cu accent pe configurarea orașelor din perspectivă comunitaristă. Tendința coplesitor manifestă la noi în ultimele decenii este de a considera axiomatic post-comunismul ca fiind o stare de fapt. Deși există coordonate ale realității care îndreptățesc o asemenea abordare, generalizarea este o eroare ce potențează dezangajarea. Mai mult, dacă ne raportăm la întreg spațiul fost comunist, observăm că nu doar la noi se întâlnește această tendință. Considerăm momentul 1990 drept reper istoric absolut al separării apelor ideologice deși prezența comunismului ne înghesuie nu doar

prin ungherele memoriei ci și prin consecințele acțiunii sale în "postcomunism". Îndepărtarea cenușii rezultate în urma unei explozii atomice nu echivalează cu anularea consecințelor acesteia. La fel, comunismul este încă prezent prin manifestările sale "radioactive".

Raportat la tema generală vizată, în contextul sociologiei urbane, unul dintre conceptele tot mai prezente este cel de *post communist cities*. Apare însă o întrebare legitimă: în ce măsură suntem îndreptățiți să vorbim despre o asemenea categorie dacă nu am făcut nimic pentru a neutraliza problemele configurării spațiului în manieră comunistă? Vizibilitatea și "radioactivitatea" acestora nu a fost în mod direct ameliorată, acest lucru continuând să genereze disfuncții majore la nivelul societății. Cu alte cuvinte, atât timp cât vom continua să locuim conform acelorași date de configurare a spațiului din perioada comunistă, nici individul nu se va putea modifica semnificativ și deci adapta condițiilor post-comuniste.

Practici comuniste în reconfigurarea spațiului urban

Acțiunile regimurilor totalitare au drept scop esențial controlul tuturor aspectelor vieții individului. Dintre aceste acțiuni, în cazul comunismului ne interesează aici cele care au vizat spațiul urban și comunitatea ca formă de agregare socială.

Strategia comunistă a urmărit în primul rând anihilarea oricărui substrat al coeziunii sociale organice pentru că aceasta ar fi încurajat și ar fi potențat mișcările colective împotriva regimului. Individul reprezentativ pentru orice societate totalitară este izolat. Și asta nu prin segmentare spațială ci tocmai printr-o creștere artificială a densității și a diversității tipologice pe unități teritoriale restrânse spațial.

Încă de la început, reconstrucția postbelică a fost sinonimă în Europa de Est cu ceea ce s-a numit construcția socialismului, puternic determinată ideologic. Dacă în perioada interbelică putem vorbi de comunități rurale puternic integrate și viabile din punct de vedere biologic, din punct de vedere economic acestea erau cu mult desincronizate față de ritmul evoluției din Europa Occidentală. Așadar, comuniștii au găsit aici terenul propice pentru a-și îndeplini proiectul. Comunitățile rurale (concentrând aproximativ 80% din populația României de la acea vreme) au fost identificate drept un pericol, pentru că reprezentau "sufletul națiunii. Așadar, pentru a consolida comunismul, satele trebuiau distruse". În ceea ce privește mediul urban, structurile sociale fuseseră deja reduse la tăcere prin decapitarea elitelor și prin naționalizare.

Măsurile efective de neutralizare a comunității rurale au fost reprezentate de colectivizare și de angrenarea populației într-un puternic trend migratoriu rural-urban², sintetizat statistic în tabelul de mai jos³.

Astfel, au fost îndeplinite simultan două condiții: distrugerea comunității la sate și asigurarea forței de muncă în orașele angrenate într-un proces masiv și forțat de industrializare. Ofensiva ideologică ce urmărea crearea omului nou și reconfigurarea relațiilor sociale, politice și economice în mediul rural⁴ a avut astfel succes.

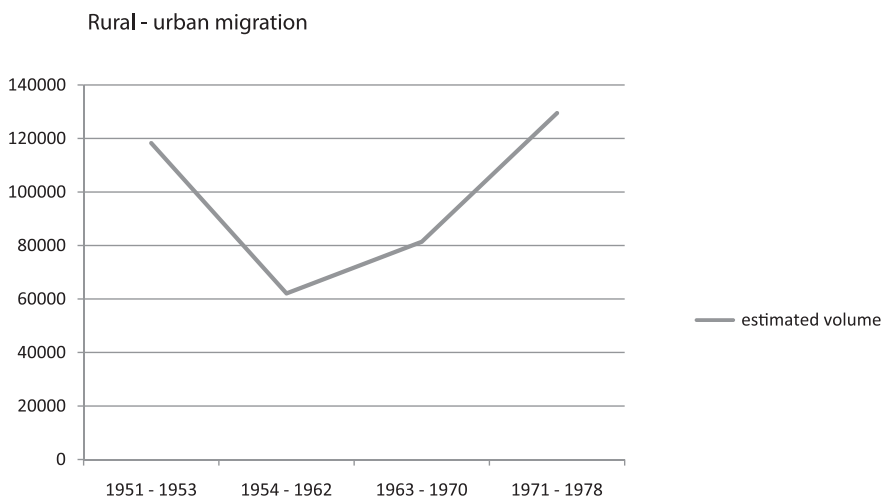
Dacă modelul de dezvoltare urbană al vesticilor respecta tendința firească a oricărui individ de a congrega, în Est comuniștii căutau căi pentru a obține efectul

1 David Turnock, "The Planning of Rural Settlement in Romania", *The Geographical Journal*, Vol. 157, No. 3, (Nov., 1991), 259.

2 Pentru o analiză detaliată a fenomenului migrației interne în România vezi și Pitulac, Tudor, *Principiul orașelor comunicante. Dimensiuni ale migrației urban – urban în debutul anilor '90 în România*, în nr. 12(166) / decembrie 2011, al Revistei de Științe politice „Sfera Politicii”, Capitolul „Migranți români, cetățeni europeni”, 165 – 175.

3 Dumitru Sandu, *Fluxurile de migrație în România*, (București: Editura Academiei Române, 1984), 121.

4 Dorin Dobrințu & C-tin Iordachi, *Țărănia și puterea: procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949 - 1962)*, (Iași: Polirom, 2005), 21.

contrar. În 1887 Ferdinand Tönnies publica celebra lucrare *Gemeinschaft und gesellschaft* (Comunitate și societate). Pe scurt, autorul susținea că spiritul comunitar ar fi nu doar caracteristic rurarului tradițional ci și imposibil de recreat în mediul urban. Numai că absența spiritului comunitar atrage după sine câteva consecințe teribile. Pe de o parte, ordinea socială tinde să fie asigurată tot mai mult prin intermediul controlului social formal. Pe de altă parte, capacitatea organică de reacție colectivă scade semnificativ. Conform teoriei autorului german, aceste consecințe erau inevitabile. Cu toate acestea, au fost găsite soluții pentru translația spiritului comunitar în spațiul urban. Una dintre acestea a fost reprezentată de configurarea habitatului urban după modelul celui rural, cu locuințe familiale care asigurau o densitate relativ redusă a populației pe suprafața de teren. Complementar, au fost asigurate condițiile congregării. Fiecare individ tinde să trăiască împreună cu cei cu care se aseamănă. În felul acesta, se pot dezvolta și în spațiul urban structuri sociale capabile să genereze spirit comunitar.

Din rațiuni evidente, comuniștii nu au putut adopta aceeași manieră de acțiune, pentru că procesul de urbanizare ar fi asigurat un grad de libertate incompatibil cu un regim totalitar. Opțiunea lor a fost pentru "urbanizare planificată, bazată pe locuințe de stat și alocarea de la centru a investițiilor în infrastructură." În această manieră, regimul "a creat doar mediul construit, nu și structurile sociale și relațiile care susțin procesul de urbanizare". În practică, modelul urmat a fost cel sovietic², iar standardul adoptat s-a rezumat la 8 m² de persoană³.

1 Gr. Andrusz & M. Harloe & I. Szelenyi, *Cities after Socialism. Urban and regional change and conflict in post – socialist societies*, (Blackwell Publishers: 1996), 105.

2 Relevantă este intervenția lui Gh. Gheorghiu Dej, după cum apare în Moraru, Camelia, ed., *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. al IV – lea (1952), București, p. 489: „trebuie să vedem pe ce sistem construim noi, construim locuințe mic burgheze, sau construim orașe, centre orășenești care să deservească centre industriale, construcții care să meargă în pas cu avântul construcției economiei naționale, cu construcția industriei, cu electrificarea etc. Pe măsură ce baza acestei economii se întărește, se lărgeste și posibilitatea de construcții social culturale mai mari [...] Deci la baza construcției noilor centre orășenești, la baza reconstrucției lor trebuie să stea studii tehnice științifice, pe baza principiilor de construcție și a experienței sovietice socialiste în materie de construcții”.

3 Spațiul locativ a fost reglementat periodic la 8m² - denumită normă sanitară, cf. Decretului nr. 78 din 5 aprilie 1952 pentru normarea, repartizarea și folosirea suprafeței locative și reglemen-

Strucuturile sociale și mediul construit au fost transformate pentru a deservi activitatea zilnică a proletariatului, un pas în plus către construirea societății socialiste¹. Peisajul urban a fost adaptat omului nou. „Orașul socialist a fost menit să glorifice colectivismul noii vieții, unde nu era loc pentru segregare socială²”. În fapt, scopul principal nu era de a preveni segregarea, ci de a evita congregarea.

Fundamentul unei asemenea decizii a fost dat de faptul că orașele sunt produsul contextului economic, cultural, politic și tehnologic în care apar. Parafrazându-l pe Marx, acestea sunt entități create pentru individ, dar creează la rândul lor individul pentru entitate. Așadar, „un oraș ce s-a dezvoltat sub un regim totalitar, represiv, în special unul dominat de o imunitate megalomaniacă, în spatele unui cult al personalității susținut de poliția secretă, va fi condiționat de regim și va facilita regimul³”.

Orașul socialist a devenit așadar un scop și un mijloc în egală măsură, „succesul” politicilor de dezvoltare urbană din acea perioadă iradiind în continuare și în perioada *postcomunistă*. Dacă temporal ne găsim în *post*, întrebarea esențială este dacă și „calitativ” ne aflăm în același *post* proclamat la nivel public.

Legitimitatea întrebării se justifică atunci când avem în vedere că de cele mai multe ori peisajul urban din fostele țări comuniste este văzut ca opresiv, inospitalier, negând însăși existența individului. Aceasta perspectivă este tocmai un exemplu al direcțiilor de dezvoltare urbană extrem politizate, precum și o dovadă a intervenției statului în viețile private ale oamenilor. Arhitectura este în mod automat legată de dezvoltarea socială. Utopia proiectului social este astfel dublată de utopia proiectului arhitectural, care au fost totuși spulberate o dată cu evenimentele de la sfârșitul secolului trecut⁴.

Orașul în perioada comunistă a fost așadar un mediu propice pentru „amestecarea” oamenilor asemenea cărților de joc, adunate din „pachete” cu forme și culori diferite. Astfel, indivizii au ajuns în situația de a-i ignora pe cei care trăiau în afara limitelor propriei locuințe, aceasta fiind în fapt doar un spațiu dedicat reproducerii biologice.

Post communism

Nicio analiză a postcomunismului nu ar trebui să piardă din vedere moștenirea pe care a lăsat-o sistemul totalitar. Și în general regula este respectată. Literatura de specialitate vizând reformele și schimbările necesare în postcomunism a cunoscut o dezvoltare consistentă cuprinzând studii care s-au concentrat asupra moștenirii comuniste⁵. Cu toate acestea, dimensiunea cel mai adesea subliniată este de trecere de la economia planificată la economia de piață. Din acest punct de vedere,

tarea raporturilor dintre proprietari și chiriași, Legii nr. 10 din 9 mai 1968 privind administrarea fondului locativ și reglementarea raporturilor dintre proprietari și chiriași și Legii nr. 5 din 28 martie 1973 privind administrarea fondului locativ și reglementarea raporturilor dintre proprietari și chiriași

1 Danta Darrick, *Ceausescu's Bucharest*, Geographical Review, Vol. 83, No. 2 (Apr., 1993), 170-182, 173.

2 Neil Leach, ed., *Architecture and revolution: contemporary perspectives on Central and Eastern Europe*, (Taylor & Francis e-Library, 2004), 2.

3 Ana Maria Zahariade, *Arhitectura în proiectul comunist. România 1944 – 1989*, (București:Editura Simetria, 2011), 50-51.

4 Darrick, *Ceausescu's Bucharest*, 182.

5 Grigore Pop-Eleches, "Historical Legacies and Post-Communist Regime Change", *The Journal of Politics*, Vol. 69, No. 4 (Nov., 2007), 925; Michael Gentile and Örjan Sjöberg, "Intra-Urban Landscapes of Priority: The Soviet Legacy", *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, No. 5 (Jul., 2006):701.

susținem necesitatea unei analize aprofundate și a altor aspecte mai puțin evidente, dar nu mai puțin importante. Unul dintre aceste aspecte ar fi tocmai cel despre *postcommunist cities* și trăsăturile lor specifice, punând sub semnul întrebării însăși existența unui *post* la acest nivel.

Încercând să răspundă întrebării despre îndreptățirea postcomunismului, în asociere directă cu postmodernismul, unii autori susțin că de fapt postcomunismul nu a făcut altceva decât să "deschidă noi arii de luptă pentru modernitate". În al doilea rând, dacă e vorba de o luptă pentru modernitate, în niciun caz nu este vorba despre modele derivate din modernitatea occidentală, sau despre modele aparținând postmodernismului¹. Așadar, nu ar trebui să asociem nediferențiat prefixul *post* atunci când vorbim despre orice fenomen din această perioadă, tocmai pentru că "societățile post comuniste se confruntă acum cu probleme specifice modernității, până acum latente, probleme precum conflictul de interese între general și particular, continuitate și granițe ale statului, confruntarea dintre diferite forme de legitimare, precum și diferite aspecte ale procesului politic modern²".

Schimbare și reformă

Căderea comunismului a atras după sine în primul rând schimbarea formei de proprietate. Efectul imediat a fost astfel privatizarea proprietăților naționalizate, procesul fiind foarte delicat pentru că doar parte dintre foștii proprietari și-au reintrat în drepturi. Programul de privatizare a însemnat de fapt manifestarea ideologiei celor din rândul al doilea din perioada comunistă și care acum preluaseră puterea, schemele de privatizare avantajându-i în primul rând pe chiriașii existenți. Această manieră de abordare a problemei a fost prezentă în țări foste comuniste precum Rusia, Ungaria și România³.

Un alt fenomen important a fost dat de noile tendințe migratorii. Având în vedere maniera forțată în care s-a realizat migrația rural – urban în perioada comunistă, după 1989 s-au manifestat tendințe de autoreglare, dublate de un nou *pattern* migrator: remigrare – emigrare, determinat în principal de dificultăți economice⁴.

De asemenea, în aria locuințelor sociale, după 1990 a avut loc un colaps major, ca urmare a decăderii statului din poziția de furnizor de locuințe sociale. Între 1998 și 2007, doar 22 500 de locuințe au fost construite, pentru o cerere (în 1996) de aproape un milion⁵. Mai mult, crearea în 1998 a Agenției Naționale pentru Locuințe nu a adus o îmbunătățire semnificativă în ceea ce privește accesul la locuințe a grupurilor și familiilor vulnerabile. Motivele erau reprezentate în special de cuantumul sumelor alocate – mai degrabă scăzut, coroborat cu un nivel foarte mare al costurilor de construcție și cu evoluția prețurilor pe piața imobiliară pentru locuințele construite înainte de 1989. Criteriile de alocare a acestor locuințe, așa cum au fost

1 Larry Ray, "Post-Communism: Postmodernity or Modernity Revisited?", *The British Journal of Sociology*, Vol. 48, No. 4 (Dec., 1997):543 - 544.

2 Ray, "Post-communism...", 547.

3 Karin E. K. Dawidson, "Conflicts of Interest in the Restitution and Privatisation of Housing since the Fall of Socialism: The Case of Central Timișoara City: A Problem of Democracy?", *Europe-Asia Studies*, Vol. 56, 1 (Jan., 2004):121.

4 Tudor Pitulac, „Principiul orașelor comunicante. Dimensiuni ale migrației urban – urban în debutul anilor '90 în România", în nr. 12(166) / decembrie 2011, al Revistei de Științe politice *Sfera Politicii*, Capitolul „Migranți români, cetățeni europeni", 165 – 175.

5 Comisia Prezidențială pentru Analiza Riscurilor sociale și Demografice, *Riscuri și inechități sociale*, septembrie 2009, accesat decembrie 2011, http://www.presidency.ro/static/CPARSDR_report_extins.pdf, 107. (CPARSD, *Riscuri...*)

stabilite de Consiliile Locale, nu au îmbunătățit situația, acestea fiind mai degrabă o manifestare clientelară decât una bazată pe rațiuni sociale.

De asemenea, practica acordării ajutoarelor de stat pentru cei care nu își permiteau întreținerea propriilor locuințe a contribuit la diminuarea mobilității indivizilor. Astfel, cei care s-ar fi aflat în această situație de a nu-și permite cheltuielile de întreținere ar fi preferat să își schimbe locuința în favoarea uneia mai ieftină, încurajând astfel omogenizarea rezidenților din actualele blocuri de locuințe¹.

În ceea ce privește crearea unui mai bun mediu de locuit – aspect rămas încă la nivel de deziderat, ne referim la evoluția pieței imobiliare în postcomunism². În perioada comunistă s-a construit destul de mult, cifrele indicând pentru intervalul 1971-1982 cca. 160.000 locuințe/an, iar în intervalul 1980-1989 cca. 128.000 locuințe/an, cu o cădere în 1989. În ciuda ritmului crescut de construcție (între 1970-1980 erau construite cca. 7 locuințe noi la fiecare 1.000 locuitori, iar între 1981-1989 cca. 5), datorită presiunii exercitate prin migrația rural-urban România a înregistrat totuși un acut deficit de locuințe „ajungându-se în 1986 la un deficit total estimat a fi 1,158 milioane adică cca. 14,0% din stocul total, afectând 5% din populația țării – cca. 1,141 milioane oameni³”.

Dinamica inițială a pieței imobiliare a înregistrat o scădere a locuințelor construite pentru perioada 1995 – 2000, preponderența fondurilor alocate construcțiilor din bugetul public scăzând simțitor și fiind prezentă în proporție mult mai mică decât cele private. În ceea ce privește forma de proprietate asupra locuințelor, se menține ponderea majoritară în sectorul privat, atât în mediul rural, cât și în cel urban.

Cu toate că este evidentă creșterea numărului de locuințe construite pentru perioada 2000 – 2008, stocul de locuințe de la nivelul anului 2007 este destul de îmbătrânit. Dintr-un total de 8.25.046 unități, 15% din locuințe sunt construite înainte de 1945, 75% în intervalul 1945-1989 și doar 10% după 1990.

Criza locuințelor este reflectată în egală măsură atât de ponderea redusă cât și de cifra absolută a locuințelor construite din fonduri publice în intervalul 1990 – 2007. După 1989 numărul absolut al locuințelor nou-construite a scăzut constant, abia în 2007 numărul acestora apropiindu-se de valoarea înregistrată în 1989. În acest interval doar 26,1% din locuințe au fost construite din fonduri publice, însă dacă eliminăm primii 3 ani ai intervalului (1990-1992) când au fost finalizate masiv locuințe începute înainte de 1990, ponderea scade la 15,6%.

Șocul generat de criză a fost cu atât mai puternic resimțit cu cât prețurile la imobile au crescut în mod exagerat în perioada anterioară crizei, în special din cauza vânzătorilor care, din dorința de a obține profituri uriașe, au supraevaluat prețul de vânzare, chiar și în condițiile în care costurile pentru construirea unui imobil sau a apartamentelor noi de la bloc a costat cu 200% sau 300% mai puțin⁴. Perioada de reasezare a pieței imobiliare a debutat cu programul Prima Casă, aprobat de Guvern în mai 2009 și care a devenit aplicabil din iunie 2009. Acest program își propunea să garanteze împrumuturile ipotecare pentru cei care nu dețin și nu au deținut o locuință proprietate personală, fondurile alocate acestui program ridicându-se la 100 milioane euro, prin Fondul Național de Garantare a Creditelor. Statul garanta un împrumut de cel mult 60.000 de euro *per* solicitant, considerând că prețul mediu

1 M. Voicu & B., Voicu, „Cât de bine se simt orășenii în locuințele lor”, pp. 55 – 77, în Sandu, Dumitru, *Viața socială în România urbană*, (Iași: Polirom, 2006), 58.

2 Tudor Pitulac, “Urban habitation, social interaction and the consequences they have on the Romanian real estate market”, în *Anuarul Universității „Petre Andrei” din Iași*, (Editura Lumen: tomul 8, Iași, 2011), 141 – 179.

3 CPARSD, *Riscuri...*, 103.

4 Claudia Medrega, 2009, *Cea mai abruptă scădere a tranzacțiilor imobiliare: -54% în noiembrie*, online la, accesat decembrie 2011 <http://www.zf.ro/eveniment/cea-mai-abrupta-scadere-a-tranzactiilor-imobiliare-54-in-noiembrie-3771527>, para.5.

de achiziție pentru un apartament era, la nivel național, de circa 60.000 de euro, cu un avans de 5%. Diferența pentru locuințele mai scumpe de 60.000 Euro era suportată de cumpărător și achitată integral la semnarea contractului.

Menționăm acest program tocmai pentru că pentru perioada 2009 – 2010 majoritatea vânzărilor de apartamente s-a realizat prin programul Prima Casă. Cele mai multe achiziții realizate prin programul guvernamental au vizat însă locuințele vechi. Cauza este ponderea redusă a locuințelor noi în totalul locuințelor scoase la vânzare. Programul nu a încurajat vânzarea locuințelor noi și scumpe. Stocul apartamentelor noi și ieftine este aproape epuizat la momentul lunii martie 2011 întrucât cumpărătorii au ales în special din oferta ieftină de pe piață, date fiind condițiile economice actuale. În acest context trebuie subliniată componenta socială a programului, care prin natura sa guvernamentală, ar fi fost normal să nu se adreseze dezvoltatorilor de proprietăți scumpe¹.

Aceste considerații mai degrabă generale privind evoluția pieței imobiliare subliniază maniera confuză de dezvoltare a mediului urban, care a condus la o perpetuare a modelului comunist anihilând în același timp tendința normală de re-echilibrare.

Orașe post comuniste?

Având pe de o parte argumentul orașului ca produs social și pe de altă parte cel al chestionării atribuirii prefixului *post* în această arie, înaintăm ipoteza conform căreia încă nu putem vorbi de orașe post comuniste în spațiul românesc. Aceasta se explică prin faptul că perioada de după căderea Cortinei de Fier nu a fost marcată de schimbări notabile în configurarea spațiului urban, schimbări ce ar fi generat și modificări la nivelul structurilor sociale.

Pe de o parte, perioada post-decembristă a debutat cu aceeași nevoie de reconstrucție ca și perioada postbelică. Pe de altă parte, deși cauzele structurale ale colapsului fostului regim în țările lagărului comunist au fost asemănătoare, dinamica și orientarea mișcărilor revoluționare au depins în foarte mare măsură de condițiile locale². În România condițiile specifice sunt date de maniera de configurare a spațiului urban, de modificarea formei de proprietate, de dinamica populației în contextul migrației interne, de puținele inițiative de politici publice în acest sens – care s-au concentrat în speță doar asupra locuințelor sociale, și de o piață imobiliară instabilă care s-a prăbușit la primele șocuri economice.

Așadar, din perspectivă comunitaristă, nu putem vorbi de *postcommunist cities*, în măsura în care moștenirea comunistă persistă. Esențial în acest sens devine detalierea *comunității* așa cum înțelegem noi să o definim, menționând atât funcțiile cât și scopul acesteia, scop ce nu se poate îndeplini în condițiile actuale de configurare spațială în orașele României.

Comunitate în orașele post comuniste.

Există tendința de a folosi termenul *comunitate* oriunde este vorba despre un grup de oameni. Această abordare este eronată, iar dacă se poate scuza în limbajul comun, nu este acceptabilă în cel sociologic. De asemenea, se vorbește de multiple

¹ Dorin Deac, " Prima Casă – un succes pentru dezvoltatorii de locuințe ieftine", *Săptămâna Financiară* (2011), accesat decembrie 2011, online la http://www.sfin.ro/articol_22751/prima_casa_-_un_succes_pentru_dezvoltatorii_de_locuinte_ieftine.html, para.4.

² Vladimir Tismăneanu, ed., *The Revolutions of 1989*, (London and New York: Routledge, 1999), 9.

feluri de comunitate, dar întrebarea esențială este dacă putem oare vorbi în mod real de comunități în orașele post – comuniste?

Răspunsurile posibile derivă din modalitatea în care înțelegem să definim comunitatea. Din punctul nostru de vedere, elementul esențial al unei definiții corespunzătoare este reprezentat de funcția de control social exercitat asupra membrilor comunității, control social ce împiedică alunecarea în comportamente și manifestări deviante a imensei majorități a membrilor. Prezența comunității ar oferi coerență și ar permite atenuarea multora dintre disfuncțiile sociale prezente astăzi la noi în țară.

Comunitatea așa cum o înțelegem noi este acea „formațiune socială rezistentă în timp, reunind un număr relativ restrâns de indivizi, având un background cultural și statusuri sociale asemănătoare, ce locuiesc pe o suprafață puțin extinsă și între care există relații de cooperare bine stabilite și persistente, reușindu-se prin aceasta exercitarea unui control social eficient la nivelul grupului respectiv”.

În primul rând, ceea ce face diferența între comunitate și alte grupări este faptul că în cea dintâi se urmărește un anumit *bine*. Acțiunile indivizilor sunt îndreptate în mod concertat pentru a răspunde așteptărilor majorității, pentru a respecta valorile împărtășite și a realiza scopurile comune. În al doilea rând, comunitatea este cea care, prin exercitarea funcțiilor sale (sprijin acordat indivizilor, asigurarea resurselor necesare, crearea cadrului necesar de exprimare, definirea identității), asigură exercitarea controlului social informal. Acesta din urmă devine esențial pentru evitarea disfuncțiilor sociale.

În întreg lagărul comunist s-a încercat destructurarea comunităților (în România într-o mare măsură s-a și reușit) pentru a împiedica reacția colectivă împotriva regimurilor totalitare. Mai mult, configurarea mediului urban trebuia realizată astfel încât să nu permită apariția unor relații sociale caracterizate prin spirit comunitar. Rezultatul politicilor de construire a habitatului urban de factură comunistă este evident și în România de azi, chiar dacă au trecut mai bine de douăzeci de ani de la căderea regimului communist, pentru că nu au existat și în continuare încă nu există politici coerente de dezvoltare urbană care să ne conducă real în postcomunism.

Prin urmare, din perspectiva dezvoltării sociale a României, nu doar productivitatea economică este scăzută, ci și ceea ce am putea numi „productivitate” socială, de exemplu capacitatea de a construi, mai precis de a cataliza apariția comunităților. În spațiul românesc contemporan, comunitatea este neputincioasă, lăsând astfel neîndeplinite diverse funcții atât în planul vieții cotidiene, cât și la nivel societal, aruncând societatea românească în anomie. Printre cauzele esențiale ale situației noastre actuale se situează și deficitul comunitar, operaționalizat prin diversitate comunitară scăzută, slăbiciune la nivelul comunităților existente, prezență deosebit de scăzută a spiritului comunitar, cu precădere în mediul urban. Toate acestea sunt consecințe directe ale prezenței și ale acțiunii unui tip de habitat urban construit intenționat pentru a produce efectele amintite, habitat pe care îl prezervăm într-o ignoranță falimentară.

Concluzie

În România postdecembristă și în special în orașe nu putem vorbi despre comunitate pentru că (în continuare) lipsește cadrul necesar apariției și dezvoltării sale. În aceste condiții, „radioactivitatea” comunistă este mult mai mare decât ar fi fost dacă habitatul urban ar fi reconfigurat.

¹ Tudor Pitulac, *Sociologia comunității* (Iași: Institutul European, 2009), 72.

Ne oripilăm doar la gândul că am putea trăi într-o societate în care majoritatea populației să fi avut nenorocul istoric de a nu beneficia în procesul socializării de aportul uneia dintre instanțe de socializare (familie, grup de egali, școală, comunitate, mass-media). Absența oricăreia produce consecințe negative deosebit de persistente pentru orice individ, iar o societate în care cei mai mulți dintre membri prezintă carențele specifice ar fi un coșmar. Ei bine, chiar dacă noi nu percepem la fel de acut ca și în cazul celorlalte instanțe consecințele absenței comunității, acestea nu sunt mai puțin îngrozitoare. Ne-am obișnuit să trăim fără experiența relațiilor de tip comunitar, lamentându-ne continuu cu privire la neputințele noastre comune. Suntem însă incapabili să facem legătura între cele două elemente. Trăim un coșmar agățându-ne cu frenezie chiar de acele repere care ni-l induc. Până când aceste cimitire ale comunității care sunt blocurile de locuințe din cartierele muncitorești nu vor fi fost dinamitate, comunismul românesc va continua cu ușurință să golească de sens prefixul *post*.

BIBLIOGRAFIE

ANDRUSZ Gr., & Harloe, M. & Szelenyi, I. *Cities after Socialism. Urban and regional change and conflict in post – socialist societies*, Blackwell Publishers, 1996.

Comisia Prezidențială pentru Analiza Riscurilor sociale și Demografice, *Riscuri și inechități sociale*, septembrie 2009, accesat decembrie 2011, http://www.presidency.ro/static/CPARSDR_raport_extins.pdf.

DARRIK, Danta, *Ceausescu's Bucharest*, *Geographical Review*, Vol. 83, No. 2 (Apr., 1993), 170-182.

DEAC, Dorin, "Prima Casă – un succes pentru dezvoltatorii de locuințe ieftine", *Săptămâna Financiară* (2011), accesat decembrie 2011, online la http://www.sfin.ro/articol_22751/prima_casa_-_un_succes_pentru_dezvoltatorii_de_locuinte_ieftine.html.

DOBRINCU, Dorin & Iordachi, C-tin, *Țărănimea și puterea: procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949 - 1962)*, Iași, Polirom, 2005.

GENTILE, Michael & Sjöberg, Örjan, "Intra-Urban Landscapes of Priority: The Soviet Legacy", *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, No. 5 (Jul., 2006), 701-729.

KARIN E. K. Dawidson, "Conflicts of Interest in the Restitution and Privatisation of Housing since the Fall of Socialism: The Case of Central Timișoara City: A Problem of Democracy?", *Europe-Asia Studies*, Vol. 56, 1 (Jan., 2004), 119-141.

LEACH, Neil, ed., *Architecture and revolution: contemporary perspectives on Central and Eastern Europe*, Taylor & Francis e-Library, 2004.

MEDREGA, Claudia, 2009, *Cea mai abruptă scădere a tranzacțiilor imobiliare: -54% în noiembrie*, accesat decembrie 2011, online la <http://www.zf.ro/eveniment/cea-mai-abrupta-scadere-a-tranzactiilor-imobiliare-54-in-noiembrie-3771527>.

MORARU, Camelia, ed., *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. al IV – lea (1952), București, Arhivele Naționale ale României, 2005.

PITULAC, Tudor, „Principiul orașelor comunicante. Dimensiuni ale migrației urban – urban în debutul anilor '90 în România”, în nr. 12(166) / decembrie 2011, al Revistei de Științe politice *Sfera Politicii*, Capitolul „Migranți români, cetățeni europeni”, 165 – 175.

PITULAC, Tudor, *Sociologia comunității*, Iași, Institutul European, 2009.

PITULAC, Tudor, "Urban habitation, social interaction and the consequences they have on the Romanian real estate market", în *Anuarul Universității „Petre Andrei” din Iași*, Editura Lumen, tomul 8, Iași, 2011, 141 – 179.

POP-ELECHES, Grigore, "Historical Legacies and Post-Communist Regime Change", *The Journal of Politics*, Vol. 69, No. 4 (Nov., 2007), 908-926.

- RAY, Larry, "Post-Communism: Postmodernity or Modernity Revisited?", *The British Journal of Sociology*, Vol. 48, No. 4 (Dec., 1997), 543-560.
- SANDU, Dumitru, *Fluxurile de migrație în România*, București, Editura Academiei Române, 1984.
- STĂNESCU, Mircea, *Romanian political bodies (1948-1965). Documents on the institutions and their practices*, București, Vremea, 2003.
- TISMĂNEANU, Vladimir, ed., *The Revolutions of 1989*, London and New York, Routledge, 1999.
- TURNOCK, David, "The Planning of Rural Settlement in Romania", *The Geographical Journal*, Vol. 157, No. 3, (Nov., 1991), 251-264.
- VOICU, M. & Voicu, B. „Cât de bine se simt orașenii în locuințele lor”, pp. 55 – 77, în Sandu, Dumitru, *Viața socială în România urbană*, Iași, Polirom, 2006.
- ZAHARIADE, Ana Maria, *Arhitectura în proiectul comunist. România 1944 – 1989*, București, Editura Simetria, 2011.

Putere și opoziție: semantica discursului oficial din primele luni postdecembriste

■ HADRIAN GORUN

[University Constantin Brancusi]

Abstract

As its title suggests, this article represents a short analysis of the official discourse immediately after the 1989 Romanian revolution. The paper points out the similarities between Ion Iliescu's and National Salvation Front (N. S. F.)'s representatives speeches on one hand, and those of the Communist leaders in the late 40's and at the beginning of the 50's, on the other hand. Surprisingly, there are also a few similarities with the discourse of the executed dictator, Nicolae Ceaușescu. We also tried to underline the nature of the relations between the authorities and the opposition. For the new authorities from Bucharest, the opposition was to have only a formal role. In reality, no real opposition to the official policy was tolerated.

Keywords

official discourse; Ion Iliescu; communism; semantics; National Salvation Front; opposition

Prezentul articol își propune să realizeze o analiză a discursului puterii instalate la București după căderea lui Nicolae Ceaușescu, la 22 decembrie 1989. Remarcăm unele similitudini izbitoare între discursul și luările de poziție ale lui Ion Iliescu, președintele Consiliului Frontului Salvării Naționale și mai apoi al Consiliului Provizoriu de Uniune Națională (C. P. U. N.) și între tonul presei oficiale postdecembriste, pe de o parte și discursul puterii comuniste instalate în România în a doua jumătate a anilor '40 la adăpostul Armatei roșii, pe de altă parte. Poate părea surprinzător, însă consemnăm inclusiv unele asemănări cu discursurile fostului dictator, Nicolae Ceaușescu. Luând în considerare și acest aspect, o parte a istoriografiei a calificat regimul postceaușist drept neocomunist.¹

Realitatea de mai sus, destul de sesizabilă de altfel încă din primele luni de după acapararea puterii de către persoanele din eșalonul al doilea al Partidului Comunist Român, a devenit evidentă în contextul frământărilor din ianuarie și

¹ Vezi Mihnea Berindei, Ariadna Combes, Anne Planche, *Mineriada 13-15 iunie 1990. Realitatea unei puteri comuniste*, traducere de Monica Părvu (București: Humanitas, 2010), 7-276; Catherine Durandin, *Moartea Ceaușeștilor. Adevărul despre o lovitură de stat comunistă*, traducere de Marina Murgeanu Ionescu (București: Humanitas, 2011), 7-216.

februarie 1990 și mai ales cu prilejul a ceea ce este cunoscut drept *fenomenul Piața Universității*.¹ Manifestația maraton din Piața Universității din București trebuie înțeleasă drept o consecință directă a stării de lucruri din România de după 22 decembrie 1989. Mitingul care a durat aproape două luni, începând cu 22 aprilie, a coagulat o anumită parte a societății civile românești, aflată în plin proces de constituire și maturizare. Demonstrația a fost reprimată în forță în iunie 1990.²

Climatul politic postdecembrist al României s-a tensionat foarte tare din pricina deciziei F.S.N. , din 28 ianuarie, de a se transforma în partid politic și de a participa la alegeri³, în pofida făgăduințelor și asigurărilor constante anterioare, ce indicau tocmai o intenție contrară. Aproape săptămânal, în capitala României aveau loc acțiuni de protest împotriva puterii, participanții militând pentru o veritabilă democratizare. După cum afirma Alexandru Paleologu, ambasadorul României la Paris, la începutul anului 1990, puterea de la București deși anunța sfârșitul comunismului, perpetua esența sistemului,⁴ menținerea regimului comunist, fără Nicolae Ceaușescu. Discursul televizat al lui Ion Iliescu, rostit în primele ore după acaparea puterii de către C. F. S. N. , stă marturie în acest sens. Toate aspectele negative ale totalitarismului comunist erau puse, într-o manieră deformată, exclusiv pe seama lui Nicolae Ceaușescu și a „clicii sale bezmetice”. Fostul secretar general al P. C. R. a fost caracterizat drept un om lipsit „de inimă și de creier”⁵, care ar fi întinat idealurile nobile ale comunismului. Dacă acordăm credit cuvintelor președintelui C. F. S. N. , regimul comunist nu a fost malefic, ci dimpotrivă, unul cu multiple virtuți. Comunismul ar fi fost compromis de conducători iresponsabili, precum Ceaușescu. Deși regimurile politice comuniste au făcut în întreaga lume până la 100 de milioane de victime⁶, - din Uniunea Sovietică până în China maoistă, din Coreea de Nord până în Cambodgia și Afganistan, din Europa central-estică sovietizată și satelizată, până în Africa și în America latină- pentru președintele Iliescu era lipsită de semnificație această statistică, singurul învinuit fiind Nicolae Ceaușescu. Ion Iliescu -între altele fost membru al Comitetului Central al P. C. R. și prim-secretar al C. C. al Uniunii Tineretului

1 Asupra amplei mișcări de protest desfășurate împotriva tendințelor de perpetuare a comunismului în România se opresc, mai pe larg sau detaliat, o serie de lucrări, dintre care amintim: Gheorghe Dumbrăveanu (coordonator), *Piața Universității* (București: Imprimeria Coresi, f. a), 5-228; lucrarea memorialistică semnată de Alexandru Paleologu, *Minunatele amintiri ale unui ambasador al golanilor*, traducere de Alexandru Ciolan (București: Humanitas, 1991), 7-187; Alex Mihai Stoenescu, *România postcomunistă 1989-1991* (București: Rao, 2008), 7-654; Alina Mungiu, *Românii după '89. Istoria unei neînțelegeri* (București: Humanitas, 1995), 5-289; Domnița Ștefănescu, *11 ani din istoria României. Decembrie 1989-decembrie 2000* (București: Mașina de scris, 2011), 7-921; Stan Stoica, *România după 1989. O istorie cronologică* (București: Meronia, 2007), 7-315. De asemenea, fenomenul Piața Universității este reflectat într-o manieră transparentă în Durandin, *Moartea Ceaușesților*.

2 Vezi Alin Rus, *Mineriadele. Între manipulare politică și solidaritate muncitorească* (București: Curtea Veche, 2007), 5-586. Formația sociologică a autorului l-a ajutat să recurgă la explicații și interpretări plauzibile, abordând faptele într-o manieră exhaustivă. De asemenea, o remarcabilă analiză regăsim în capitolul intitulat sugestiv „Mineriadele. O poveste amară”, din volumul Ruxandrei Cesereanu, *Imaginarul violent al românilor* (București: Humanitas, 2003), precum și în Berindei, *Mineriada*. Pentru reconstituirea cât mai fidelă a evenimentelor, o deosebită valoare documentară o prezintă *Raportul asupra evenimentelor din 13-15 iunie 1990*, editat de Grupul pentru Dialog Social și Asociația pentru Apărarea Drepturilor Omului în România-Comitetul Helsinki.

3 Ștefănescu, *11 ani*, 56-57.

4 Paleologu, *Minunatele amintiri*, 8.

5 Discursul televizat al lui Ion Iliescu, din 22 decembrie 1989, stă mărturie în acest sens.

6 Vezi Stéphanie Courtois (coordonator), *Cartea neagră a comunismului: crime, teroare, represiune*, traducere de Maria Ivănescu (București: Humanitas, 1998), 9-776. Istoricul francez a avansat cifra totală de aproximativ 100.000.000 de victime ale regimurilor comuniste pretutindeni în lume.

Comunist- și-a raliat în echipa de conducere „dejiști” marcanți, precum Silviu Brucan (Saul Bruckner) și Alexandru Bărlădeanu, sau urmași ai „dejiștilor”, precum Petre Roman, fiul lui Valter Roman (Ernst Neulander).¹ Alături de Iliescu regăsim la putere și alte persoane care au jucat un rol important în structurile represive ale vechiului regim, precum Mihai Chițac, ministru de Interne (aflat încă în funcție la 13 iunie 1990). Acesta a fost comandantul garnizoanei București și al trupelor chimice în decembrie 1989, fiind implicat în reprimarea revoluției la Timișoara.²

La mitingul de protest al principalelor formațiuni de opoziție, Partidul Național Țărănesc (P.N.Ț.) și Partidul Național Liberal (P. N. L.), la 28 ianuarie 1990, F.S.N.-ul a răspuns prompt, apelând la muncitorii de la Întreprinderea de Mașini Grele București (I.M.G.B.) și la minerii din Valea Jiului. În fața suporterilor Frontului, prim-ministrul guvernului, Petre Roman, avea să declare că opoziții s-au demascat. Alina Mungiu³ a subliniat corect că demascarea a reprezentat prin excelență un procedeu stalinist, de care puterea F. S. N. s-a servit în 1990 pentru a-și neutraliza opoziții. Pe de altă parte, termenul *demascare* ne evocă amintirea experimentului monstrous al reeducării, în urma căruia victima își pierde orice urmă de rațiune și se transforma în călău, petrecut între 1949 și 1952 la Pitești⁴, dar și la Gherla, Aiud și Canalul Dunăre-Marea Neagră.

Consemnăm cu acest prilej inaugurarea intervențiilor violente ale minerilor în capitală, cunoscute sub titulatura de *mineriade*. Ele au avut repercusiuni extrem de negative în plan politic, economic, social, psihologic.⁵ Abordând tema mineriadelor, sociologul Alin Rus⁶, considera că de fapt nu ne aflăm în fața unor mișcări sociale, ci a unor contramișcări sociale, întrucât mineriadele însele s-au constituit în reacții dure la mișcări sociale aflate deja în desfășurare (demonstrațiile opoziției și manifestația maraton din Piața Universității), cu scopul de a le înnăbuși cu duritate. Același autor, parafrazându-l pe procurorul Dan Voinea, cel care a instrumentat dosarul mineriadei din 14-15 iunie 1990, a uzitat expresia de *terrorism de stat*, îndreptat împotriva propriilor cetățeni.⁷ Dealtfel, în decembrie 1989, regimul Ceaușescu a apelat de asemenea la muncitorii care trebuiau să joace rolul de formațiuni paramilitare, pregătite să îi „disciplineze” pe timișorenii recalcitranți. Totuși, atunci intenția nu s-a materializat, muncitorii aduși din Oltenia cu trenuri speciale făcând în cele din urmă calea întoarsă. Iată deci că ceea ce nu a izbutit Nicolae Ceaușescu a reușit regimul F. S. N. , în câteva rânduri, în prima jumătate a anului 1990.

Încă din 29 ianuarie, s-a scandat în România post-Ceaușescu „Moarte intelectualilor!”⁸. Pentru orice regim comunist ori de sorginte comunistă, clasa muncitoare, proletariatul era categoria conducătoare a societății, beneficiind *a priori* de un statut privilegiat. Cu alte prilejuri, suporterii Frontului vor completa sloganul de mai sus cu un altul, „Noi muncim, nu gândim”, ceea ce denotă aceeași aversiune față de intelectuali, plasați într-o antiteză ireconciliabilă și definitivă cu cei care prestau muncă fizică. Ura profundă față de intelectuali s-a tradus în veritabila vânătoare

1 Pentru aspecte legate de biografiile liderilor comuniști, vezi Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate: o istorie politică a comunismului românesc* (Iași : Polirom, 2005), 11-305 și *Lumea secretă a nomenclaturii. Amintiri, dezvăluiri, portrete* (București: Humanitas, 2012), 5-304.

2 În ceea ce privește implicarea lui M. Chițac în represiunea sângeroasă de la Timișoara, în special în masacrul din 18 decembrie 1989 de pe treptele catedralei, a se vedea, între altele, A. M. Stoenescu, *Cronologia evenimentelor din decembrie 1989* (București: Rao, 2009), 5-256.

3 Mungiu, *Românii*, 58-59. Autoarea s-a referit la cazul Doru Braia și al Comitetului de Acțiune pentru Democratizarea Armatei (C. A. D. A.).

4 Vezi Alin Mureșan, *Pitești. Cronica unei sinucideri asistate*, prefată de Ruxandra Cesereanu (Iași: Polirom, 2008), 5-256.

5 Stoica, *România*, 27.

6 Rus, *Mineriadele*, 434-445.

7 Rus, *Mineriadele*, 87-169.

8 Ștefănescu, *11 ani*, 57-58.

îndreptată împotriva persoanelor care purtau barbă, ochelari sau pur și simplu care doar aveau în mână o carte (adică aceia care erau susceptibili de a fi intelectuali), în timpul mineriadei din iunie 1990¹. Aceste realități apropie într-o anumită măsură noua putere de la București de regimul comunist din Cambodgia² khmerilor roșii ai lui Pol-Pot. Khmerii roșii au exercitat o teroare generalizată vreme de 4 ani (1975-1979), exterminând până la o treime din populația țării.

De fapt, puterea instalată la 22 decembrie 1989, la fel ca regimul comunist instaurat în România după 1945, cu sprijinul Uniunii Sovietice și al Armatei roșii, a aplicat consecvent principiul *divide et impera*. Dacă cei care au uzurpat puterea cu ajutor străin în a doua jumătate a deceniului al V-lea din veacul al XX-lea, au recurs la respectivul principiu pentru a dezbină partidele tradiționale, atrăgând facțiuni disidente din rândurile acestora (sunt de notorietate cazul aripii Anton Alexandrescu, din P.N.Ț. și cel al aripii Gheorghe Tătărescu, din P.N.L.), regimul din 1990 a instigat pe muncitori împotriva intelectualilor³ și pe români împotriva maghiarilor (momentul de exacerbată violență de la Târgu-Mureș, din martie 1990 a fost definitoriu).

Frontul Salvării Naționale și Partidul Comunist din România au demonizat în cursul celor două campanii electorale, din 1946 și respectiv 1990, partidele istorice, Partidul Național-Tărănesc și Partidul Național Liberal. Similitudinile dintre regimul de democrație populară de la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50 și puterea postdecembristă continuă. La contramanifestațiile Frontului îndreptate împotriva opoziției s-a scandat, de asemenea „Jos cu fiii de chiaburi și legionari!”⁴. Regimul comunist din România și istoriografia comunistă⁵ au atribuit mereu trăsături eminemamente negative membrilor Gărzii de fier, deși o serie dintre aceștia au fost „recupe-rați” prin încadrarea în partidul comunist. Chiaburii, țărani înstăriți, care dispuneau de capacitatea de a utiliza forță de muncă salariată au fost, la rândul lor, prezentați, deloc întâmplător, într-o lumină negativă de către propaganda comunistă. Chiaburii au format pătura țărănească care a opus cea mai puternică rezistență la colectivizarea forțată. În concepția autorităților comuniste, chiaburii din Republica Populară Română, precum omologii lor, kulacii din Uniunea Sovietică, ar fi trebuit exterminați ca și categorie socială în ansamblu. Observăm deci că după ce chiaburii au fost persecutați și în număr mare eliminați fizic de către regimul comunist, urmașii lor și-au atras ostilitatea suporterilor F.S.N.-ului. De altfel noua atitudine era firească, dacă avem în vedere că Frontul a continuat practicile partidului unic, tolerând doar *de facto* existența unei opoziții, după cum a demonstrat-o evoluția evenimentelor în prima jumătate a anului 1990. După demonstrația de protest a opoziției, din 18 februarie 1990, și contramanifestația F. S. N., Ion Iliescu a uzitat un tip de discurs, ce va caracteriza majoritatea intervențiilor sale publice de mai târziu. Astfel, el a condamnat actele de violență, comise de elemente „turbulente și infractoare”.⁶

Decretul-lege din 14 martie 1990, denumit legea electorală, prevedea că în timpul campaniei electorale toate formațiunile politice și toți candidații dispuneau de dreptul de a-și exprima opiniile în mod liber, cu prilejul mitingurilor, adunărilor, al intervențiilor televizate și radiodifuzate sau în presă, fără a aduce însă prejudicii ordinii de drept.⁷ Însă, după cum just a subliniat Alex Mihai Stoenescu, această

1 Rus, *Mineriadele*, 114.

2 Vezi Yves Ternon, *Statul criminal. Genocidurile secolului XX*, traducere Ovidiu Pecican, Liliana Popovici, Iuliana Doboși, ediție îngrijită și prefată de Ovidiu Pecican (Iași: Institutul European, 2002), 190-216.

3 Lozincile expuse mai sus reprezintă o dovadă irefutabilă în acest sens.

4 Ștefănescu, *11 ani*, 57-58.

5 Vezi Mihai Fătu, Ion Spălățelu, *Garda de fier- organizație teroristă de tip fascist* (București: Politică, 1971), 5-431.

6 Ștefănescu, *11 ani*, 62.

7 Stoenescu, *România*, 435.

„ordine de drept” a fost impusă prin Constituția din 1965, legile regimului comunist nefiind abrogate în mod expres de către noua putere.¹ Dealtfel, este important și necesar să precizăm că statul roman a adoptat o nouă lege fundamentală abia în 1991, un an mai devreme legislația comunistă fiind *de jure* încă în vigoare.

Printre doleanțele demonstranților din zona liberă de neocomunism a Piaței Universității figura respectarea punctului 8 al proclamației de la Timișoara, ce interzicea candidatura tuturor activiștilor regimului comunist și membrilor Securității la funcții publice, pentru un interval de trei legislaturi consecutive. Familiarizat cu realitățile totalitarismului de extrema stângă, al cărui produs era, președintele C. P. U. N. nu accepta nicio formă de contestare și nicio concesie susceptibilă să îi periclitaze poziția privilegiată în fruntea statului. Astfel, într-o ședință a respectivului organism ce exercita temporar atribuții legislative, el i-a calificat pe demonstranții din Piața Universității drept „golani”, după ce nu demult, Ceaușescu, „geniul Carpaților” (cum era supranumit în virtutea unui deșănțat cult al personalității,² care nu de puține ori friza ridicolul) îi „gratulasă” pe manifestanții de la Timișoara cu apelativul de „huligani”.

Cu toate acestea, protestatarii au demonstrat că erau înzestrați cu un ascuțit simț al umorului, asumându-și un epitet ofensator, discreditant și jignitor și transformându-l într-un titlu de mândrie. Ecusoanele purtate se evidențiau prin diversitate: „golan de bine”, „golan de bună credință”, „golan șef de agentură străină”, „golan de lux”, „golan cumpărat pe dolari”³ și altele. Primele două ironizau cu finețe discursul lui Ion Iliescu și al liderilor F. S. N., care într-o manieră simplistă, denotând preconcepții și stereotipii (dealtminteri specifice discursului unei puteri comuniste) atribuiau exclusiv însușiri pozitive, calități, virtuți propriilor susținători, pe care îi identificau cu „oamenii de bine” sau „de bună credință”. Cele două expresii au devenit clișee în cuvântările și expunerile reprezentanților noii puteri la începutul lui 1990. Potrivit conducerii F. S. N., societatea românească post-Ceaușescu era polarizată: pe de o parte „oamenii de bine” (asimilați susținătorilor Frontului și ai președintelui Iliescu de către putere) și pe de altă parte, „legionarii”, „fasciștii” (apelativ cu care erau etichetați aproape fără deosebire opozanții regimului). Aceștia din urmă se găseau într-o minoritate numerică incontestabilă, pe care însă o compensau prin intensitatea acțiunilor întreprinse. Opozanții F. S. N. s-au delimitat energic de cea dintâi categorie susținând că nu s-au „confundat nicidecum cu oamenii de bine”,⁴ între cele două tabere existând diferențe care nu puteau fi depășite. Puterea s-a folosit de mass-media și de anumite categorii socio-profesionale pentru a adânci falia dintre ele. Astfel putem explica într-o oarecare măsură răbufnirea de violență din 13-15 iunie 1990. Demonștrății anti-F. S. N. și-au afirmat independența absolută, neidentificându-se cu vreo formațiune politică⁵, chiar dacă, dorind și reușind până la urmă să îi discrediteze, puterea și presa aservită, incluzând ziarele *Azi*, *Dimineața*, *Adevărul*, *România muncitoare*,⁶ insinuuau că cei din Piața Universității făceau jocurile P.N.Ț. -ului și P. N. L. -ului fiind, chipurile, plătiți din străinătate sau de către partidele tradiționale. Campania ce viza denigrarea și demonizarea manifestanților, având drept instrumente televiziunea publică și ziarele aflate în solda puterii, a fost deosebit de virulentă. Demonștrății erau calificați, fără deosebire, drept „drogați”, „fără capătăi”, „vagabonzi”, pentru a declanșa

1 Stoenescu, *România*, 435-436.

2 Vezi, între altele, Anneli Ute Gabanyi, *Cultul lui Ceaușescu* (Iași: Polirom, 2003), 9-302.

3 Roxana Lungu, „Nu suntem partide”, în Dumbrăveanu (coordonator), *Piața Universității*, 28.

4 *Imnul golanilor*, scris de Cristian Pațurcă, s-a constituit într-un veritabil document programatic.

5 Lungu, „Nu suntem partide”, în Dumbrăveanu (coordonator), *Piața Universității*, 28.

6 Pentru probarea afirmațiilor noastre, a se vedea numerele respectivelor ziare apărute în primele luni ale lui 1990, care au înfierat și au condamnat categoric „fenomenul” Piața Universității.

și a alimenta indignarea și furia unei opinii publice dezinformate și manipulate în majoritatea sa. Puternicele efecte acestei campanii vor fi sesizabile cu prilejul mine-riadei din iunie, furia și agresivitatea celor de pe margine surclasând-o în unele situ-ații pe cea a minerilor.

În mod paradoxal, deși condamnase cultul personalității dedicat fostului se-cretar general al P. C. R. , putem aprecia, fără a ne hazarda, că Iliescu însuși a deven-it, în timpul campaniei electorale din 1990, beneficiarul unui cult al personalității în stare incipientă. Avem în vedere scandările de la mitingurile organizate de F.S.N. „Iliescu apare/ Soarele răsare” sau „Iliescu, să fii tare/ Cum a fost Ștefan cel Mare”¹. Ne putem interoga dacă adepții Frontului au uitat că detestatul Nicolae Ceaușescu era, la rândul său, comparat cu domnitorul medieval al Moldovei, întruchipând ce-le mai alese virtuți ale acestuia. Președintelui Iliescu i se atribuiau așadar chiar pro-prietăți supranaturale, fiind capabil să influențeze starea vremii, iar aluzia la soare ne determină, inevitabil, să stabilim iarăși o conexiune cu scrutinul din 1946. Semnul electoral al Blocului Partidelor Democratice, dominat de comuniști era tocmai soare-le. Dealtfel, descifrând din punct de vedere semantic cuvântările lui Ion Iliescu, pu-tem conchide că ele se aseamănă mai degrabă cu cele din perioada impunerii bruta-le a regimului comunist în România. Este simptomatic faptul că Iliescu utiliza expresii precum „democrație populară”. Acest concept este uzitat de istoriografie pentru a desemna statele și regimurile politice din Europa Centrală și de Răsărit, aflate du-pă 1945 în plin proces de sovietizare și satelizare. Pe de altă parte, dacă după 1945, Partidul Comunist din România acorda o accepțiune foarte largă termenului „fas-cist”, care încorpora pe toți adversarii (reali sau fictivi), în 1990, președintele Iliescu îi socotea legionari pe protestatarii din Piața Universității. Atât Partidul Comunist din România, după 1945, cât și F.S.N. -ul, în 1990, au transformat în postulat dictonul *Cine nu e cu noi, e împotriva noastră*.

Pentru Iliescu și Front, intervenția minerilor în 14-15 iunie 1990 era nu doar spontană, ci și legitimă, menită să aducă la ordine pe „legionarii”, „fasciștii” și „ele-mentele extremiste” care ar fi premeditat și ar fi organizat, chipurile, așa-zisa lo-vitură de stat din 13 iunie. Bunăoară, președintele ales i-a întâmpinat pe mineri cu următoarele cuvinte: „Vă cer vouă, minerilor, care sunteți grupați, organizați, să vă îndreptați încolonați pe boulevard până la Piața Universității și să o ocupați defini-tiv. Veți fi păzitorii acestui punct central al Capitalei, în colaborare cu forțele de or-dine [...]. Asigurați paza necesară împotriva tuturor elementelor extremiste care ar reapărea în această zonă. [...] Vă mulțumesc mult tuturor. Drum bun și succes!”² Minerii nu numai că au colaborat cu forțele de ordine, după cum recomanda șeful statului, dar în numeroase situații s-au substituit acestora, și-au arogat competențe-le poliției, care a asistat impasibilă la brutalizarea cetățenilor de către mineri.

Cele două campanii electorale, din 1946 și 1990, s-au desfășurat sub semnul in-timidărilor și violențelor, părând aproape trase la indigo. Atât în 1946, cât și în 1990, ziarele *Dreptatea* și *Liberalul* erau publicate cu mare dificultate sau nu apăreau de-loc. În timpul mine-riadei din iunie 1990, pentru câteva zile, cotidianului *România li-beră*, foarte cunoscut pentru atitudinea sa critică față de F. S. N. și Ion Iliescu, i s-a interzis apariția. Opozanții erau, atât la începutul lui 1990, cât și după 1945, respinși, intimidați, demonizați, terorizați și, în ultimă instanță neutralizați și chiar anihilați. Mărturiile celor care au îndurat mai mult sau mai puțin infernul lagărului de la Măgurele³, în iunie 1990, sunt mai mult decât grăitoare. Condițiile de detenție amin-teau de temnițele epocii Gheorghiu-Dej, cu mențiunea că pe post de anchetatori și gardieni funcționau de această dată inclusiv mineri.

¹ Berindei, *Mineriada*, p. 254.

² Berindei, *Mineriada*, 229-230.

³ Rus, *Mineriadele*, 139-147.

În finalul acestei analize, nu putem neglija discursul rostit de Ion Iliescu în 15 iunie, în care a mulțumit minerilor pentru „atitudinea de înaltă conștiință civică”¹, ceea ce îl responsabilizează într-o anumită măsură în privința chemării minerilor la București. Intenția de creare a unor *gărzi naționale* amintește de fostele gărzi patriotice ale regimului comunist: „Am discutat și ne gândim la instituirea unei gărzi naționale [...] cu oameni bine instruiți, oameni hotărâți, oameni decisi pentru intervenții în momente excepționale, ca cele care au avut loc pe 13 iunie. Am reținut și dorința unora dintre dvs. , mineri din Valea Jiului, care s-au oferit să se încadreze într-o asemenea gardă națională și vom lua în considerare acest lucru. Eu sper să întretinăm acest spirit de combativitate, să-l anticipăm, pentru că numai prin acțiunea hotărâtă a tuturor oamenilor de bine, a tuturor cetățenilor țării, vom ține în frâu elementele degenerate, declassate, fanatizate, care vor să destabilizeze țara.”² Minerii erau meniți așadar, în viziunea președintelui, să joace rolul unui soi de gardă pretoriană a F. S. N. și a puterii, un braț înarmat al acesteia.

Descifrând semantica discursului noii puteri postdecembriste și observând atitudinea pe care a adoptat-o față de opoziție, căreia i-a alocat un rol pur formal, decorativ, reducând-o la statutul de opoziție de fațadă, suntem în măsură să conchidem că în România începutului de an 1990, instaurarea unei democrații autentice, care să respecte drepturile și libertățile tuturor cetățenilor, reprezenta un deziderat destul de îndepărtat pentru tânăra societate civilă românească.

BIBLIOGRAFIE

BERINDEI, Mihnea, COMBES, Ariadna, PLANCHE, Anne, *Mineriada 13-15 iunie 1990. Realitatea unei puteri comuniste*, traducere de Monica Pârvu, București, Humanitas, 2010.

CESEREANU, Ruxandrei , *Imaginarul violent al românilor*, București, Humanitas, 2003.

COURTOIS, Stéphane (coordonator), *Cartea neagră a comunismului: crime, teroare, represiune*, traducere de Maria Ivănescu, București, Humanitas, 1998.

DUMBRĂVEANU, Gheorghe (coordonator), *Piața Universității* , București, Imprimeria Coresi, f. a.

DURANDIN, Catherine, *Moartea Ceaușeștilor. Adevărul despre o lovitură de stat comunistă*, traducere de Marina Murgeanu Ionescu, București, Humanitas, 2011.

FĂTU, Mihai, SPĂLĂȚELU, Ion, *Garda de fier- organizație teroristă de tip fascist* , București Politică, 1971.

GABANYI, Anneli Ute , *Cultul lui Ceaușescu*, Iași, Polirom, 2003.

MUNGIU, Alina, *Românii după '89. Istoria unei neînțelegeri*, București, Humanitas, 1995.

MUREȘAN, Alin, *Pitești. Cronica unei sinucideri asistate*, prefață de Ruxandra Cesereanu, Iași, Polirom, 2008.

PALEOLOGU, Alexandru, *Minunatele amintiri ale unui ambasador al golanilor*, traducere de Alexandru Ciolan, București, Humanitas, 1991.

RUS, Alin, *Mineriadele. Între manipulare politică și solidaritate muncitorească*, București, Curtea Veche, 2007.

STOENESCU, Alex Mihai, *România postcomunistă 1989-1991*, București, Rao, 2008.

STOENESCU, A.M, *Cronologia evenimentelor din decembrie 1989*, București, Rao, 2009.

STOICA, Stan *România după 1989. O istorie cronologică*, București, Meronia, 2007

Domnița ȘTEFĂNESCU, *11 ani din istoria României. Decembrie 1989-decembrie 2000*, București, Mașina de scris, 2011.

¹ Raport asupra evenimentelor..., 225-236.

² Rus, *Mineriadele*, 126-127.

TERNON, Yves, *Statul criminal. Genocidurile secolului XX*, traducere Ovidiu Pecican, Liliana Popovici, Iuliana Doboși, ediție îngrijită și prefață de Ovidiu Pecican, Iași, Institutul European, 2002.

TISMĂNEANU, Vladimir, *Stalinism pentru eternitate: o istorie politică a comunismului românesc* Iași, Polirom, 2005.

TISMĂNEANU, Vladimir, *Lumea secretă a nomenclaturii. Amintiri, dezvăluiri, portrete*, București, Humanitas, 2012.

Identitatea Rusiei în „era Putin” și problema securizării pe dimensiunea energetică

■ MIHAI BOGDAN POPESCU

[National School of Political and Administrative Studies Bucharest]

Abstract

Using a constructivist approach, the article explores the way Russian identity has been shaped during “the Putin era” and the interplay between state monopoly in the field of natural resources and the conduct of foreign policy. In relation to the energy dialogue between EU and Russia, both a conflict of interests and a clash of identities and values can be identified.

Keywords

identity; interest; energy security; securitization; Russia; European Union

O dată cu venirea la putere a lui Vladimir Putin, Rusia pare că și-a regăsit *nostalgia imperială*¹, iar resursele naturale reprezintă atuul ultim al Kremlinului în dinamica procesului de globalizare și impunerea Moscovei ca un jucător de primă mână pe scena politică internațională. De altfel, principalele tensiuni dintre Rusia și Uniunea Europeană au fost cauzate tocmai de neînțelegerile și vulnerabilitățile percepute de Bruxelles în termeni de *securitate energetică*.

Energia și resursele de energie reprezintă un punct central al aproape oricărei activități din cadrul societății umane de astăzi. Cu cât o societate este mai productivă și mai industrializată cu atât mai mult are nevoie de resurse energetice fie că este vorba despre petrol, gaze naturale, energie solară sau electricitate. Termenul de *securitate energetică* poate avea atât o dimensiune tehnică, dar și una politică, militară și economică. O componentă a securității energetice o reprezintă *livrarea* în siguranță a surselor cheie de energie, ale căror rețele de transport pot prezenta o vulnerabilitate la atacul unor teroriști, insurgenți, pirați sau bande criminale². Dar putem vorbi și

1 George Anglitoiu, „Strategia de securitate energetică a Uniunii Europene”, *Cadran politic* (2007) <http://www.cadranpolitic.ro/?p=3300>, accesat 25.05.2011.

2 Michael T. Clare, „Energy Security” în Paul Williams (coordonator), *Security Studies: an introduction*, (London and New

despre o **componentă militară**, în sensul proiectării forței în zone geografice unde resursele energetice ale unui anumit stat furnizor sunt amenințate¹. Securitatea energetică, poate avea și un alt sens, în special pentru statele **dependente de un singur furnizor** și care sunt plasate într-o poziție inferioară de negociere și sunt **vulnerabile unor presiuni politice**², cum este cazul statelor din fostul spațiu sovietic precum Ucraina, Belarus, Georgia sau Țările Baltice.

Pentru a explica comportamentul Rusiei pe plan extern și relația acesteia cu Uniunea Europeană este necesară evidențierea factorilor care au modelat identitatea și interesele subiective ale Rusiei în materie de securitate energetică.

Conform lui Wendt, identitatea reprezintă „*proprietatea actorilor internaționali care generează dispozițiile, motivațiile și comportamentele. Acest lucru înseamnă că identitatea este la bază subiectivă sau o calitate a nivelului de unitate înrădăcinată în înțelesurile atribuite sinelui de actor. Cu toate acestea, interpretarea acestor înțelesuri va depinde adesea de modul în care un actor reprezintă un actor în același fel, iar în această măsură identitatea va avea o calitate intersubiectivă sau sistemică*” și se poate vorbi de patru identități statale (corporativă, tip, rol și colectivă)³. Este important de menționat cadrul teoretic al formării identităților deoarece acestea vor determina modul în care se va forma interesul național, și comportamentul în plan extern. De asemenea, putem distinge între interese *obiective* (spre exemplu supraviețuirea unui stat) și *interese subiective*, definite ca „*acele credințe pe care practic actorii le au despre modul în care trebuie să își îndeplinească nevoile identitare, și acestea sunt adevărata motivație a comportamentului*”⁴.

În timp ce Uniunea Europeană este un actor postmodern ce s-a dezvoltat ca o entitate ce privilegiază valori precum democrația, liberalizarea piețelor, sau drepturile omului, Rusia este un actor modern ce prețuiește suveranitatea în sens westphalian și ia în calcul folosirea forței pentru promovarea intereselor externe⁵. Din această cauză, nu este exagerat să înaintăm ipoteza că, între cele două părți pe lângă un conflict de interese, există un conflict de valori. Ținând cont de faptul că în spatele integrării europene și răspândirea valorilor sus menționate conțin o logică a securității⁶, extrapolat pe dimensiune energetică interesul primar al UE este acela de a asigura securitatea alimentării pe termen lung membrilor săi, iar acest obiectiv urmează să fie îndeplinit prin integrarea și liberalizarea piețelor⁷.

Identitatea politică europeană și identitatea politică a Rusiei în „era Putin”

Uniunea Europeană este percepută ca fiind un actor unic pe scena politicii internaționale, fiind etichetată de altfel și ca o *putere normativă* ce încearcă să își promoveze standardele politice proprii precum democrația, drepturile omului sau economia de piață în relațiile cu terți actori, prin intermediul *politicii de vecinătate*.

York: Routledge, 2008), 485.

1 Clare, „Energy Security”, 487.

2 Clare, „Energy Security”, 488.

3 Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 224.

4 Wendt, *Social theory*, 232.

5 Termeni imprumutați din Robert Cooper, *Destrămarea națiunilor: ordine și haos în secolul XXI*, Trad. de Sebastian Huluban (București: Univers Enciclopedic, 2007), 47–55.

6 Barry Buzan, Ole Waever, *Regions and powers: the Structure of International Security*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 364.

7 Viatcheslav Mozorov, „Energy Dialogue and the Future of Russia: Politics and economics in the struggle for Europe”, în Pami Aalto (coordonator), *The EU – Russia Energy Dialogue: Europe’s Future Energy Security* (Hampshire: Ashgate Publishing, 2008), 45.

(cel mai clar exemplu îl reprezintă statele din Europa de Est sau de la sudul Mării Mediterane). Încercarea de a defini identitatea europeană reprezintă o provocare serioasă din cauza faptului că nu este un stat, însă aspiră la obținerea calităților unui stat, tendință evidențiată de instituții, capacitatea de a lua decizii. Mai mult de atât, strict legat de relația energetică UE – Rusia, trebuie spus că Bruxellesul nu vorbește cu o singură voce. Cu toate acestea, putem afirma fără să greșim că, există o vizibilă identitate politică europeană. Această identitate politică, este definită în primul rând dintr-o serie de viziune comune asupra securității, în special nevoia de integrare cu scopul de a evita fragmentarea continentului¹. Din acest punct de vedere, trebuie adusă în discuție Strategia de Securitate a Uniunii Europene, iar referitor la politica energetică deciziile adoptate de Bruxelles după crizele majore din 2004 și 2009. Totodată, în termeni de securitate energetică, interesul primar al Uniunii Europene este acela de a-și asigura siguranța alimentării pe termen lung, acțiune ce poate fi realizată prin integrare și liberalizarea piețelor.²

Christian Thorum identifică patru seturi diferite de idei colective în politica externă după destrămarea URSS și anume: *idei liberale* (1992 – 1993-94), *realism geopolitic* (1993-94 – 2000), *realism pragmatic geoeconomic* (2000-2004), *realism geostrategic cultural* (2004 – 2007)³. Aceste idei colective au avut impact asupra percepției sistemului internațional, identității rusești, intereselor de politică externă și strategiei politice. Primele două tipuri de idei colective au definit identitatea rusească din perioada Elțin, caracterizată de ambiguitate în politica externă ce varia de la cooperare la divergențe cu Occidentul și definirea Rusiei mai mult ca o putere eurasiatică⁴ în timp ce următoarele tipuri de idei colective caracterizează perioada Putin, dar ținând cont de obiectivele de politică externă rusești realismul geostrategic cultural poate fi extins și dincolo de 2007, la mandatul președintelui Medvedev. Atât în perioada lui Boris Elțin cât și în mandatul lui Putin Rusia a fost percepută la nivelul leadership-ului politic ca o mare putere, însă cel de al doilea lider a și definit sursele acestei măreții. Conform *Conceptului de politică externă din 2000* Rusia urma să își asigure o securitate durabilă, să lupte pentru obținerea unei poziții prestigioase în comunitatea internațională, natura relațiilor internaționale era descrisă ca fiind competitivă, unipolaritatea sistemului ca o amenințare, iar Moscova va trebui să facă eforturi pentru construirea unei lumi multipolare⁵. Din această cauză primul mandat al președintelui Putin s-a axat foarte mult pe atragerea de investitori străini pe piața rusească și valorificarea potențialului intern de resurse naturale.

După 2004, sistemul internațional era perceput tot ca fiind unul competitiv, dar în care Occidentul încearcă să își impună propriul sistem de valori. Astfel, Rusia era obligată să se întărească deoarece „*slabii vor fi învinși*”⁶ iar, Vestul era perceput ca amestecându-se în zonele sale de influență⁷. Acest lucru are un impact deosebit asupra politicii rusești, deoarece zona CSI, denumită și „*străinătatea apropiată*” era prioritară pentru Kremlin. Totodată s-a schimbat retorica leadership -ului politic, ce insista acum pe ideea că țara este o mare putere și un actor unic în sistemul

1 Barry Buzan, Ole Waever „Regions and powers”, 356-364.

2 Viatcheslav Mozorov, „Energy Dialogue”, 45.

3 Christian Thorum, *Explaining Change in Russian Foreign Policy: the Role of Ideas in Post – Soviet Russia's Conduct Towards the West* (Hampshire: Palgrave MacMillan, 2009), 9 – 10.

4 Thorum, *Explaining*, 29.

5 *The Foreign Policy Concept of the Russian Federation*, (2000) <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm>, accesat 11.01.2011.

6 Vladimir Putin, *Address to the Federal Assembly of the Russian Federation Moscow*, the Kremlin, 16 Mai 2004 în http://www.mid.ru/Brp_4.nsf/arh/2E998AB77466FAC7C3256EC9001C93BE?OpenDocument http://www.mid.ru/Brp_4.nsf/arh/2E998AB77466FAC7C3256EC9001C93BE?OpenDocument, accesat la 11.01.2011.

7 Christian Thorum, *Explaining Change in Russian Foreign Policy: the Role of Ideas in Post – Soviet Russia's Conduct Towards the West* (Hampshire: Palgrave MacMillan, 2009), 32.

internațional¹. Politica externă pragmatică din timpul primului mandat al lui Putin era acum un suport pentru un comportament mult mai îndrăzneț pe scena internațională, și după cum afirma chiar fostul președinte „... pentru prima dată într-o lungă perioadă de timp, Rusia este atât politic cât și economic stabilă. Este de asemenea independentă, atât financiar cât și în afacerile internaționale”².

În ceea ce privește aspectul intern al statului, - ceea ce occidentalii au definit drept „managed democracy”³ - susținătorii lui Putin îl descriu folosind concepte precum „democrație suverană” și „economie suverană”, accentuând necesitatea Rusiei de a-și proteja calea specifică de dezvoltare și resursele naturale⁴. Factorii decizionali rusești identifică trei motive pentru care instinctul liberalizării și al democratizării venit dinspre Vest poate fi o amenințare directă pentru Rusia. În primul rând există teama de o revoluție „colorată” în Rusia după modelul celor din Ucraina sau Georgia. În al doilea rând, Kremlinul se vede încercuit în fosta sa zonă de influență de regimuri politice radicale pro americane și nu în ultimul rând țara se simte amenințată de radicalizarea islamiştilor, considerând că aceștia au fost provocați de acțiunile americane⁵.

În ceea ce privește perioada Medvedev atât *Conceptul de Politică Externă din 2008* cât și *Strategia de Securitate* adoptată în mai 2009 de administrația prezidențială vorbeau despre dorința existenței unei lumi multipolare în care Rusia să joace un rol important, dorința Rusiei de a coopera și a menține relații de prietenie cu toate statele, inclusiv Vestul, datoria statului de a proteja cetățenii ruși din afara granițelor și despre faptul că Rusia are interese în anumite regiuni geografice, cum ar fi fostul spațiu sovietic⁶. Referitor la arhitectura sistemului internațional, în 2007 la Munchen Putin afirma că nu există niciun dubiu asupra faptului că potențialul economic al noilor centre (se referea la statele BRIC) ale economiei globale va fi convertit inevitabil în influență politică și vor consolida multipolaritatea⁷.

Așadar putem spune că *identitatea corporativă* a Rusiei este aceea de mare putere ce caută să își găsească un loc în afacerile mondiale și un actor unic în sistemul internațional cu o linie de politică externă proprie și cu un specific intern aparte reprezentat de *democrația suverană*, constituită în opoziție cu principiile liberale europene.

Securizarea pe dimensiune energetică în Rusia

Principala „armă” prin care Rusia urma să se impună pe scena internațională o reprezenta politica energetică. Putin declara de altfel în 2005, că Rusia trebu-

1 Thorum, *Explaining*, 35.

2 Vladimir Putin, Address to the Federal Assembly of the Russian Federation Moscow, the Kremlin, 16 Mai 2004 în http://www.mid.ru/Brp_4.nsf/arh/2E998AB77466FAC7C3256EC9001C93BE?OpenDocument.

3 Nicolay Petrov, Michael McFaul, „The Essence of Putin’s Managed Democracy”, (2005) <http://www.carnegieendowment.org/events/index.cfm?fa=eventDetail&id=819>.

4 *Kommersant*, „Vladislav Surkov Divides Democracy”, http://www.kommersant.com/p686274/r_1/Vladislav_Surkov_Divides_Democracy/.

5 Andrei P. Tsygankov, „Russia’s Foreign Policy” în Stephen K. Wegren, Dale R. Herspring (coordonatori), *After Putin’s Russia 4th ed.*, (New York, Toronto, Plymouth,,: Rowman and Littlefield Publishers, 2010) 224 - 225

6 Marcel de Haas, „Medvedev’s Security Policy: A provisional Assessment”, *Russian Analytical Digest*, 62 (2009): 5

7 Vladimir Putin, *Prepared Remarks at the 43rd Munich Conference on Security Policy*, 10 februarie 2007 <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/02/12/AR2007021200555.html>.

ie să se impună ca un lider al pieței energetice globale¹. Prin *securizare*, concept ce îi aparține lui Ole Wæver se înțelege „procesul prin care un actor ce securizează definește specific o problemă sau actor ca fiind o amenințare existențială pentru un anumit obiect referent și această mișcare este acceptată de o audiență semnificativă”². Când vorbim despre *securitatea energetică* a Rusiei tratată ca un domeniu dincolo de limitele normale ale politicului avem în vedere eforturile statului de păstrare a monopolului asupra resurselor energetice, diversificarea pieței externe, securitatea transporturilor și avantajele strategice ale politicii energetice rusești. De asemenea, pentru Kremlin securitatea energetică are un important aspect social, deoarece sistemul energetic intern este puternic subvenționat de stat³. Conform statisticilor câștigurile din exporturile de petrol, gaz natural și petrol rafinat au crescut de la 28 miliarde de dolari în 1998, anul în care rubla s-a prăbușit la 217 miliarde de dolari în 2007⁴.

Rolul crucial al statului în deținerea monopolului asupra resurselor naturale pleacă de la însăși ideile lui Vladimir Putin. Conform viziunii sale exprimată în teza de doctorat intitulată „*Mineral Natural Resources in the Strategy of Development of Russian Economy*” susținută la Institutul Minier din St. Petersburg, statului îi reveneau sarcinile de a administra resursele naturale, de a crea un cadru legislativ privind normele exploataării, de a reglementa importul și exportul în domeniu și de a stimula inovațiile, investițiile și cercetarea în domeniu. De asemenea proprietatea privată avea o importanță minimă în viziunea liderului de la Kremlin⁵.

Principalul instrument concret prin care Kremlinul își promovează politica energetică este Gazprom, creată în 1965 și devenită companie „independentă” în 1989. În 2005 statul rus a devenit acționar majoritar cu 51%, din capital restul fiind deținut de „entități legale rusești” (29,47%), particulari ruși (13,07%) și acționari străini (7,45%)⁶. De asemenea, compania deține toată infrastructura de transport din Rusia, toate stațiile de compresie din Rusia și este singura întreprindere rusească autorizată să vândă gaz rusec în exteriorul țării⁷. Firme particulare precum Shell sau BP au avut o experiență foarte neplăcută pe piața rusească fiind practic forțate să renunțe la contractele încheiate în Rusia ca urmare a presiunilor exercitate de Gazprom, care a refuzat să aprobe exploatarea de gaze de la Sahalin 2 și Kovitka⁸.

În afara stabilirii unui monopol asupra structurii energetice interne dar și a unor state din fosta zonă CSI⁹, mult mai importante sunt replicile oferite tentativei Uniunii Europene de a găsi o alternativă aprovizionării cu gaze rusești. Este vorba în primul rând de proiectul *South Stream*, perceput ca rivalul proiectului *Nabucco* ce presupune construirea unei conducte de gaze naturale din Rusia către Italia și Austria. Proiectul rusec se află de altfel, în concurență directă cu *Nabucco* pentru resursele azere din câmpul gazeifer Șah Deniz.

Există de asemenea și o tendință de diversificare a pieței externe din domeniul energiei. *Strategia energetică a Rusiei pentru perioada de până în 2030*, lansată de administrația Medvedev în 2009 prevede o creștere a exporturilor de gaze

1 Vladimir Putin *apud* Viatcheslav Mozorov, „Energy”, 55.

2 Barry Buzan, Ole Wæver, Jaap de Wilde, *Security: A New Framework*, 6.

3 Evert Faber van der Meulen, „Gas Supply and the EU – Russia Relations”, *Europe – Asia Studies*, 61:5 (2009): 848.

4 Olga Oliker, et.al., *Russian Foreign Policy: sources and implications*, (Arlington and Pittsburgh: RAND Corporation, 2009), 47.

5 Vladimir Putin, *apud* Paula – Daniela Gângă, *Relația Uniunea Europeană – Rusia: problema energetică*, (Iași: Institutul European, 2010), 146 – 147.

6 Paula – Daniela Gângă, *Relația*, 112

7 Paula – Daniela Gângă, *Relația*, 114 - 115

8 Ileana Racheru, Octavian Manea, „Gazul – instrument de politică externă al Rusiei”, *Revista* 22 (2008), <http://www.revista22.ro/gazul-instrument-de-politica-externa-al-rusiei-4886.html>.

9 Pentru mai multe detalii a se vedea Ileana Racheru, Octavian Manea, „Gazul”

naturale și petrol spre regiunea Asia – Pacific la 22 – 25% din cantitatea totală vândută¹. O altă decizie cu impact asupra pieței gazului a reprezentat-o ideea lansată de Rusia împreună cu Iranul și Qatar în cadrul unei reuniuni în Teheran a Forumului Țărilor Exportatoare de Gaze Naturale din 2008 de a forma un „OPEC al gazelor”, fapt ce a provocat îngrijorare atât în rândul statelor membre UE cât și în SUA, din cauza unei posibile ridicări a prețului.² Comisia Europeană, chiar și-a exprimat opoziția clară față de crearea unei astfel de organizații susținând că gazele trebuie vândute pe o piață liberă³.

În ceea ce privește atitudinea UE se poate vorbi despre un ton fragmentat atunci când este vorba despre relația energetică cu Rusia. Există state care privilegiază relațiile bilaterale economice cu Rusia, cum ar fi Germania, Franța, Italia și un grup al statelor proaspăt intrate care privesc Rusia ca o amenințare, atitudine determinată de percepția istorică față de Kremlin. În prezent Germania își extinde relațiile energetice cu Rusia și odată cu demararea proiectului *North Stream* va avea parte nu numai de mai mult gaz natural din partea Rusiei ci va deveni o rută de tranzit cheie pentru gazul rusesc și principalul distribuitor al resurselor energetice rusești în Europa, făcând-o să aibă și mai mare influență asupra vecinilor ei⁴. De asemenea relația Rusia – Franța este marcată de *afacerea Mistral*⁵ și prezența pe piața rusească sau în proiecte internaționale alături de Rusia a unor importante firme franceze precum GDF Suez, EDF, sau Societe Generale.

În schimb, statele estice s-au angajat în demararea unor proiecte de spargere a monopolului rusesc⁶ și chiar definesc dependența de resursele energetice ale unui singur furnizor monopolist ca o amenințare⁷.

Referitor la acțiunea politică, trebuie spus că încă de la începutul anilor 1990, URSS/Rusia a apelat la întreruperile de energie în scopul obținerii unor avantaje geopolitice⁸. Însă apogeul tensiunilor dintre statele europene și Rusia l-au constituit crizele gazelor din 2006, respectiv 2009 și războiul ruso – georgian din august 2008,

1 Schoichi Itoh, „Sino – Russian Energy Relations: True Friendship or Phony Partnership?”, *Russian Analytical Digest*, 63; 10 (2010):.

2 Terry Macalister, „Russia, Iran and Qatar announce cartel that will control 60% of world's gas supplies”, *The Guardian*, 22 octombrie 2009, <http://www.guardian.co.uk/business/2008/oct/22/gas-russia-gazprom-iran-qatar>.

3 Macalister, „Russia, Iran and Qatar”

4 *Stratfor Global Intelligence* „Russia's Expanding Influences: Part 4 – the Major Players”, (2010): 2-3

5 Liviu Mureșan, „Ce consecințe are Afacerea Mistral”, *Adevărul*, 24 ianuarie 2011, http://www.adevarul.ro/international/foreign_policy/bate-Mistralul_o_433156868.html.

6 Spre exemplu Polonia, pentru a reduce dependența energetică de Rusia și pentru a-și spori independența politică demarează trei proiecte importante: un terminal de gaz lichefiat în Vestul țării, conducta de gaze naturale Baltică ce va stabili o conexiune între Polonia și Norvegia și conducta petrolieră Odesa – Brody – Plock și de asemenea susține planurile energetice europene. Pentru mai multe detalii a se vedea Piotr Naimiski, „Energy Diversification Strategy for Poland”, *Columbia University*, (2007) http://www.columbia.edu/cu/ece/academics/regional/conf/Piotr_Naimiski_at_Columbia%20University070917_.pdf. De asemenea România, a demarat și o alternativă la proiectul Nabucco, și anume proiectul „AGRI” (Azerbaidjan – Georgia – România – Interconector), prin care gaze lichefiate azere ar urma să ajungă în România prin Georgia. Cu toate acestea asupra proiectului planează suspiciuni în ceea ce privește fezabilitatea și susținerea din partea UE.

7 Acest caz se poate vedea în strategiile de securitate națională ale Lituaniei, respective Estoniei din anii 2002 și 2004. Pentru mai multe detalii a se vedea Eiki Berg, „The Baltic Gateway: A Corridor Leading Towards Three Different Directions?”, în Pami Aalto, *The EU – Russia Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security* (Hampshire: Ashgate Publishing,, 2008), 155 – 157.

8 Sergiy Prochorov, Marta – Maria Denschykova, „European Union's Gas Supply: to securitize or not to securitize?”, *Lund University*, (2009):2, <http://www.lu.se/o.o.i.s?id=19464&postid=1405862>.

moment în care multe state membre UE au început să perceapă Rusia într-un ton negativ¹. O miză importantă o constituie Ucraina, disputată atât de Rusia cât și de UE. În cazul Ucrainei miza securității pentru Rusia se extinde și în alte două sectoare, și anume cel militar (interesele strategice din Crimeea și Marea Neagră și abilitatea de a se proteja de amenințări externe) și cel societal (viitorul etnicilor ruși)². Pe de altă parte UE, a introdus în anul 2009 Ucraina în cadrul *Comunității Energetice Europene*³.

Dialogul energetic UE – Rusia

Dialogul energetic instituționalizat dintre UE și Rusia a debutat în anul 2000 în urma summit-ului de la Paris. Prin această formă de cooperare Uniunea impunea Rusiei să își reformeze monopolurile din domeniul resurselor naturale, să ia măsuri pentru deschiderea pieței, să îmbunătățească eficiența energetică și să îmbunătățească climatul pentru investițiile private⁴. UE încearcă să aplice în relația cu Rusia, incluzând aici și dialogul energetic, logica *Politicii Europene de Vecinătate* prin care încearcă să impună un set de condiții partenerilor săi, referitoare la democratizare, drepturile omului sau anumite standarde economice, idee ce nu este interpretată într-o lumină pozitivă de factorii decizionali de la Kremlin⁵.

În urma Consiliului de la Feira din 2000 s-a ajuns la un acord informal între părți prin care Uniunea decupla dialogul energetic de condiționalitatea politică, iar ca rezultat imediat s-au intensificat raporturile economice între cele două părți⁶. Pentru Uniunea Europeană lucrurile se vor complica după 2004 atunci când dependența energetică devine asimetrică, țările nou intrate fiind mult mai vulnerabile⁷.

Interacțiunea dintre Uniunea Europeană și Rusia are loc sub identități diferite (prezentate anterior) care la rândul lor generează *interese subiective* diferite. După cum s-a afirmat anterior integrarea europeană și impunerea nucleului de norme comunitare conține o logică a securității. Astfel, pe dimensiune energetică Uniunea dorește să își asigure siguranța alimentării cu energie și pentru aceasta consideră necesar acceptarea de către partenerii săi energetici a unor norme liberale menite să demonopolizeze respectivul domeniu, măsură ce ar putea avea impact atât asupra transparenței prețurilor dar și a transportului în condiții de siguranță. Pe de altă parte Rusia, dorește să păstreze controlul asupra resurselor naturale, energia fiind o sursă de măreție a statului și un element definitoriu al identității rusești de mare putere. Rusia prezintă o structură instituțională foarte slabă și din această cauză încrederea opiniei publice se îndreaptă mai mult spre „rețele personale de oameni” politici (variind de la cel mai înalt executiv până la cea a unui primar). De altfel, climatul instituțional rusesc este concentrat mai mult în jurul unui singur element al structurii instituționale și anume administrația prezidențială⁸. De fapt această configurație duce oarecum cu structura instituțională țaristă atunci când puterea era concentrată în mâna unui monarh absolut.

1 Emil Kirchner, Can Berk „European Energy Security Co- operation: between amity and enmity”, *Journal of Common Market Studies*, 48:4 (2010): 870

2 David Harriman, „Energy is what states make of it: Exploring New Aspects in the EU – Russian Energy Relations from a Constructivist Perspective” *Lund University* (2008):39. <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1414853&fileId=1414855>.

3 *The Treaty Establishing the Energy Community*, 3-27 <http://www.eihp.hr/hrvatski/pdf/zakoni/ect2005.pdf>.

4 Charles Grant, Katinka Barysch, „The EU – Russia Energy Dialogue”, *Centre for European Reform*, (2003): 1 – 4, http://www.cer.org.uk/pdf/briefing_eu_russia.pdf.

5 Viatcheslav Mozorov, „Energy Dialogue”, 44.

6 Viatcheslav Mozorov, „Energy Dialogue”, 47.

7 David Harriman, „Energy is”, 36.

8 Evert Faber van der Meulen, „Gas Supply”, 843.

Un punct de divergență între UE și Rusia este reprezentat de prevederile *Tratatul Cartei Energiei*. Acesta este un tratat bazat pe principii liberale asupra căruia s-a căzut de acord în 1994 și a intrat în vigoare la 16 aprilie 1998, creând obligații sub Dreptul Internațional Public, iar scopul său era întărirea economiei de piață și a cooperării în materie energetică, îmbunătățind astfel siguranța în aprovizionarea cu produse energetice¹. Rusia însă, deși a semnat tratatul în 1994 nu a ratificat actul respectiv, iar în aprilie 2004 TCE a fost mutat de pe agenda Dumei de stat considerându-se că este în contradicție cu interesele naționale rusești și este impus din exterior². Pe de altă parte, *Pachetul al treilea al Liberalizării* în domeniul energetic lansat de Comisia Europeană în 2007 a fost la rândul său interpretat de Kremlin ca un impediment împotriva Gazprom³.

Cu toate acestea, după 2009 se poate vorbi despre un nou ton al relațiilor energetice între cele două părți, în sensul maximizării gradului de instituționalizare. Gradul de instituționalizare a sporit, între cele două părți semnându-se și un *Parteneriat pentru Modernizare*, și de asemenea a apărut un mecanism de „early warning”⁴. În februarie 2011 a fost convenit asupra unei „*Foi de parcurs*” pentru cooperare în domeniul energetic, document ce era însoțit de o „*Declarație Comună*” cu scopul creării unui mecanism de evaluare a viitoarelor trenduri de pe piața gazelor din Cadrul Dialogului UE – Rusia⁵.

De asemenea faptul că securitatea energetică face parte din agenda NATO nu poate decât să întretină relațiile încordate cu Moscova. În ceea ce privește NATO, securitatea energetică a devenit o preocupare pentru alianță după crizele din 2006 și mai ales 2009. Într-o conferință de presă susținută la Riga în 2006, senatorul Richard Lugar a propus ca *securitatea energetică* – incluzând în categoria amenințărilor și posibilitatea de a folosi energia ca o armă geopolitică - să fie inclusă în prevederile *articolului 5 al Alianței*⁶, deci cu alte cuvinte să fie tratată ca o amenințare gravă la adresa securității de stat și să implice un răspuns colectiv din partea membrilor NATO.

Cu toate acestea, la Summit-ul NATO desfășurat la Lisabona în noiembrie 2010 tonul referitor la gravitatea amenințărilor energetice s-a schimbat considerabil. Astfel securitatea energetică a devenit oficial subiect al mecanismului și procesului de consultări exprimat în articolul 4 al Alianței, exceptând existența unui risc major cum ar fi un atac asupra sistemului de comandă și control NATO sau rețeaua energetică a Alianței ce va implica măsuri colective de apărare sub Articolul 5⁷.

Rusia are nevoie la rândul său de investițiile europene extrem de necesare modernizării infrastructurii interne, dar și de „control” asupra Europei de Est. Deși Rusia încearcă o diversificare a pieței spre China, relațiile dintre cele două părți pe dimensiune energetică, cel puțin în ceea ce privește exportul de gaz natural sunt învăluite într-o oarecare incertitudine, determinată atât de criterii geografice (distanța mare dintre câmpurile gazeifere rusești și zona industrializată Guandong) dar și geopolitice (Rusia poate consolida prin resursele poziția Chinei în sistem).

1 Viorica Antonov, „Diplomația energetică rusă”, *Cadran politic* (2007) <http://www.cadranpolitic.ro/?p=1234>.

2 Viatcheslav Mozorov, „Energy Dialogue”, 47.

3 David Harriman, „Energy is”, 38.

4 *Joint Report EU – Russia Energy Dialogue 2000 – 2010: Opportunities for our future Energy Partnership*, (Buxelles, Moscova: 2010), 7 – 12.

5 Comisia Europeană, *Common Understanding of the Roadmap of the Preparation of the EU – Russia Energy Cooperation until 2050*, (2011) http://ec.europa.eu/energy/international/russia/doc/20110224_understanding_roadmap_2050.pdf.

6 Iulian Chifu, Sergiu Medar, „NATO and Energy Security”, în Iulian Chifu (editor), *Energy Security Strategies in the Wider Black Sea Region*, (București: Curtea Veche, 2010), 35 – 37.

7 Chifu, Medar, „NATO and Energy Security”, 41-43.

Din această cauză rămâne prioritară relația cu Uniunea Europeană. Pe de altă parte, cooperarea poate fi determinată și de un eventual succes al UE de diversificare a alternativelor energetice. Astfel, Moscova este nevoită să coopereze cu Bruxelles pentru a avea un avantaj asupra potențialilor furnizori din Nordul Africii, Orientul Mijlociu sau zona Caucaz¹. După cum declara și președintele Consiliului European, H. von Rompuy Parteneriatul pentru Modernizare va sta la baza unei relații noi între cei doi parteneri².

În ceea ce privește *cultura*³ dialogului energetic, nu o putem încadra într-o anarhie de tip Locke, după modelul wendtian, unde rolul care domină interacțiunea dintre cele două părți ar fi cel de *rival*, din cauza naturii Uniunii Europene, și a faptului că Rusia nu este percepută astfel. Cultura este mai degrabă una extrem de dinamică ce oscilează între conflict și cooperare.

Concluzii

Faptul că Rusia definește Uniunea Europeană ca un competitor ține tot de identitatea statului de a se defini ca o mare putere. La rândul ei logica condiționalității europene contribuie momentan la păstrarea acestei rivalități. Ca Rusia să accepte *acquisul* comunitar trebuie să formeze o identitate colectivă cu Uniunea Europeană, ori acest lucru momentan este imposibil deoarece Rusia se percepe ca un actor de prim rang în sistem și are propria sa agendă politică, cu propriile interese și o sferă de influență de-a lungul fostului spațiu sovietic. După cum am văzut, Rusia se prezintă ca un actor modern ce prețuiește suveranitatea westphaliană și dorește să se impună din nou ca o mare putere în sistemul internațional. Din acest punct de vedere monopolul statului asupra surselor de energie este un imperativ necesar obiectivelor de politică externă ale Kremlinului. Cu toate acestea după cum afirmă și Wendt identitățile nu sunt „*sculptate în piatră*”⁴ și se pot schimba, în timpul interacțiunii acestea aflându-se într-un continuu proces. Așa cum am arătat, după 2009 relația energetică UE – Rusia pare a se încadra pe noi coordonate.

BIBLIOGRAFIE

ANGLITOIU, George, „Strategia de securitate energetică a Uniunii Europene”, *Cadran politic* (2007)

ANTONOV, Viorica „Diplomația energetică rusă”, *Cadran politic* 2007 <http://www.cadranpolitic.ro/?p=1234> .

BUZAN, Barry, WAEVER, Ole, *Regions and powers: the Structure of International Security*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004

CHIFU, Iulian (editor), *Energy Security Strategies in the Wider Black Sea Region*, București : Curtea Veche, 2010

COOPER, Robert *Destrămarea națiunilor: ordine și haos în secolul XXI*, Trad. de Sebastian Huluban, București : Univers Enciclopedic, 2007

de HAAS, Marcel, „Medvedev's Security Policy : A provisional Assessment”, *Russian*

1 Kirchner, Berk, „European Energy Security Co- operation”, 873

2 Consiliul European, *EU-Russia: Partnership for Modernisation*, (2010), <http://www.consilium.europa.eu/showFocus.aspx?lang=EN&focusID=485>.

3 În termen constructiviști cultura reprezintă un subset al structurii și se referă la setul de norme, reguli, valori, identități instituții, organizații, sau mecanisme de amenințare din sistemul internațional care constituie identitatea și interesele agenților

4 Alexander Wendt, *Social theory*, 21

Analytical Digest, 62 (2009), 5

GÂNGĂ, Paula – Daniela *Relația Uniunea Europeană – Rusia : problema energetică*, Iași : Institutul European, 2010

GRANT, Charles, BARZSCH, Katinka, „The EU – Russia Energy Dialogue”, *Centre for European Reform*, 2003, http://www.cer.org.uk/pdf/briefing_eu_russia.pdf

HARRIMAN, David, „Energy is what states make of it: Exploring New Aspects in the EU – Russian Energy Relations from a Constructivist Perspective” *Lund University* 2008

ITO, Schoichi, „Sino – Russian Energy Relations : True Friendship or Phony Partnership?”, *Russian Analytical Digest*, 63 (10), 2010

KIRCHNER, Emil, BERK Can, „European Energy Security Co- operation: between amity and enmity”, *Journal of Common Market Studies*, 48(4), 2010

MACALISTER, Terry „Russia, Iran and Qatar announce cartel that will control 60% of world’s gas supplies”, *The Guardian*, 22 octombrie 2009,

MUREȘAN, Liviu, „Ce consecințe are Afacerea Mistral”, *Adevărul*, 24 ianuarie 2011

NAIMISKI, Piotr, „Energy Diversification Strategy for Poland”, *Columbia University*, 2007 http://www.columbia.edu/cu/ece/academics/regional/conf/Piotr_Naimski_at_Columbia%20University070917_.pdf

OLIKER, Olga et.al., *Russian Foreign Policy : sources and implications*, , Arlington and Pittsburgh : RAND Corporation, 2009

PAMI, Pami (coordonator), *The EU – Russia Energy Dialogue : Europe’s Future Energy Security* Hampshire: Ashgate Publishing, , 2008

PETROV, Nicolay, MCFAUL, Michael, „The Essence of Putin’s Managed Democracy”, 2005

PROCHOROV, Sergiy, DENSCHKYOVA, Marta – Maria, „European Union’s Gas Supply : to securitize or not to securitize?”, *Lund University*, 2009 http://www.lu.se/o.o.i.s?id=19464&p_ostid=1405862.

RACHERU, Ileana MANEA, Octavian „Gazul – instrument de politică externă al Rusiei”, *Revista 22*, 2008

Stratfor Global Intelligence „Russia’s Expanding Influences : Part 4 – the Major Players”, 2010

THORUM, Christian, *Explaining Change in Russian Foreign Policy : the Role of Ideas in Post – Soviet Russia’s Conduct Towards the West*, Hampshire: Palgrave MacMillan, 2009

van der MEULEN, Evert Faber, „Gas Supply and the EU – Russia Relations”, *Europe – Asia Studies*, 61(5) 2009 : 848.

WEGREN, Stephen K., HERSPRING, Dale R. (coordonatori), *After Putin’s Russia 4th ed.*, New York, Toronto, Plymouth,: Rowman and Littlefield Publishers, 2010

WENDT, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999

WILLIAMS, Paul, (coordonator), *Security Studies: an introduction*, London and New York: Routledge, 2008

Documente

The Foreign Policy Concept of the Russian Federation, 2000, disponibil la <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm> , ultima accesare 11.01.2012.

The Treaty Establishing the Energy Community, disponibil la <http://www.eihp.hr/hrvatski/pdf/zakoni/ect2005.pdf>, ultima accesare 15.06.2012.

Joint Report EU – Russia Energy Dialogue 2000 – 2010 : Opportunities for our future Energy Partnership, Buxelles , Moscova : 2010, disponibil la http://ec.europa.eu/energy/international/events/doc/2010_11_22_eu_russia_anniversary_report_en.pdf , ultima accesare 02.12.2012

Comisia Europeană, *Common Understanding of the Roadmap of the Preparation of the EU – Russia Energy Cooperation until 2050* , 2011 <http://ec.europa.eu/energy/international/russia/>

doc/20110224_understanding_roadmap_2050.pdf

Consiliul European, *EU-Russia: Partnership for Modernisation*, 2010, <http://www.consilium.europa.eu/showFocus.aspx?lang=EN&focusID=485>

Discursuri

PUTIN, Vladimir, *Address to the Federal Assembly of the Russian Federation Moscow*, the Kremlin, 16 Mai 2004, disponibil la http://www.mid.ru/Brp_4.nsf/arh/2E998AB77466FAC7C3256EC9001C93BE?OpenDocument, ultima accesare 30.11.2012.

PUTIN, Vladimir, *Prepared Remarks at the 43rd Munich Conference on Security Policy*, 10 februarie 2007, disponibil la <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/02/12/AR2007021200555.html>, ultima accesare 30.11.2012.

Immigration of Roma from Republic of Serbia

■ TATJANA VUKELIĆ

[Independent Researcher]

Abstract

The questions of immigration are topics of high interest for the contemporary migration studies. Particularly relevant for the Western European countries is the immigration of Roma. This study analyzes the case of Roma asylum-seekers from Republic of Serbia to Federal Republic of Germany, which assumed a new dimension following the visa liberation. Focus of this article are the links among the social, economical, transitional and political conditions of Roma asylum-seeking, as well as an analysis of potential networks and knowledge transfer among Roma. In particular is to be understood if there is any transnational networking between Roma in home countries and abroad as well if Roma asylum-seekers have to be seen as perpetrators or rather victims of the political occurrences in the concerning country.

Keywords

Roma; Republic of Serbia;
immigration; irregular migration;
asylum; politics

Introduction

The existing literature on contemporary migration flows from South Eastern European territory, especially from Republic of Serbia, regarding Roma population focus mainly on questions such as poverty, education, etc (Guy: 2009, Cvjetičanin, Srđić: 2011). However, not much information is available about the linkage of migration to the politics and to the government of particular country (Sievers: 2012). The latest events regarding the transitional and election¹ period in Republic of Serbia raises the question of absence of freedom of voting for Roma living there. According to one interviewed person for this article² and according to relevant Internet posts³, Roma in Republic of Serbia are often paid to vote for a particular political party.

The intention of present study is to examine structures and possible networks in the immigration population of Roma, in particular the ones migrating from Republic of Serbia to Federal

1 May 6, 2012 and May 20, 2012.

2 Roma activist (a representative of a Roma NGO in Belgrade, m., 40-45), Interview Nr. 1, held on 28 June 2011 in Belgrade.

3 www.e-novine.com/srbija/vesti/63864-Napadaju-Rome-nude-novac-glasanje.html, accessed on: May 12, 2012; www.minoritycentre.org/sh/news/napadaju-rome-i-nude-im-novac-za-glasanje, accessed on: May 13, 2012.

Republic of Germany in the previous three years, since visa liberalisation, started in December 2009. The study is based on qualitative research, using interviews with two focus groups. The first focus group contained experts from the following fields: state authority representatives, representatives of non-governmental organisations (NGOs), police representatives, researchers, scientists, politicians and journalists. The second focus group included people affected by the research problematic - Roma in their home country who experienced migration in the last years. Roma representatives in Republic of Serbia were interviewed in a one-week field phase in June 2011.

One of the first questions is how many asylum requests of the Roma are unfounded. Roma mostly achieve a low education level¹; many of them are illiterate and not integrated in any homeland community². Under such assumptions, an important question is how they get on the idea to ask for asylum in another country, also considering that some of them were previously never abroad. If the asylum-seeker request is unfounded, there could be some external or internal help, illegally suggesting asylum-seeking as a way to avoid the correct immigration law procedure. A central question for my field research therefore was: are there any organizations, groups or individuals that help the Roma form the idea to request asylum? And furthermore, why do some Roma seek asylum in Germany, as opposed to countries that are geographically closer to their home country (e.g. Hungary, Austria)?

Historical Overview

Examination of census results³ in the previous decades regarding Roma population in Serbia follows. In the census years 1953 and 1961, Republic of Serbia was, including the two autonomous provinces of Vojvodina and Kosovo, a part of SFRY⁴: for the mentioned two census years a peculiar difference in the population numbers can be noticed. In Republic of Serbia in 1953, according to the census, there were 58,800 Roma, i.e. 0.9% of the whole Serbian population, but only eight years later, in 1961, merely 9,826 Roma, i.e. 0.1% of the whole population, were counted. By taking a closer look at the numbers for the three main regions, in 1953 0.8% of the whole population of inner part of Serbia were Roma, but in 1961 only 0.1% of the whole population, in the Autonomous province of Vojvodina in 1953 0.7% of the population were Roma, and in 1961 0.2% of the population. In the population of the Autonomous province of Kosovo in 1953 there were 1.5% Roma, in year 1961 only 0.3%.

If these numbers are taken literally, this would mean that Roma experienced a dramatical decrease of population to one sixth in the territory of Serbia over eight years. However, there could be additional explanations for such an unusual demographical development. According to Ivančević⁵ the number of Roma in Yugoslavia had actually at no time gone back: the same can be reasonably expected for Serbia. The previously mentioned decrease could be attributed to different opting possibilities in the context of the census for Roma: the choice of a possibility over another

1 Martin Kahanec and Mutlu Yuksel, *Intergenerational Transfer of Human Capital under Post-War Distress: The Displaced and the Roma in the Former Yugoslavia* (2010), <http://ssrn.com/abstract=1659087>, accessed on: Sep. 16, 2011, 9.

2 OSCE, *Report of the OSCE-ODIHR Roundtable: Sustainable Solutions for Displaced Roma, Ashkali and Egyptians and Policies to Improve the Reintegration of Repatriated Roma*, www.osce.org/odihr/75578, accessed on: Dec. 7, 2011.

3 Tatomir P. Vukanović, quoted in Nikola Ivančević, „Die Zigeuner in Jugoslawien”. (Diploma degree dissertation, Berlin, 1986), 109.

4 Socialist Federal Republic of Yugoslavia.

5 Ivančević, *Die Zigeuner*, 110.

can be easily subject to strong external influences, in particular from the political establishment. *Roma have shown the most extreme fluctuations in both directions (at census) because of their inferior social status and slow awakening of ethnic consciousness. They have often opted for the nationality of the community in which they live (.).*¹ According to Čvorović², Roma people adapt themselves to religious and political changes, and their religious and political standings always depend on the current politics.

According to the census from 1971³, 49,894⁴ people living in Serbia chose to be included in the ethnical group of Roma. Ten years later, according to the census from 1981⁵ 110,959⁶ Roma lived in Serbia, more than doubling the numbers from 10 years earlier. Furthermore, in former Yugoslavia an official distinction was made between 'state' nations and nationalities. Apart from this distinction, some republican constitutions used also a third category – ethnic groups, reserved for minor ethnic groups, Roma being by far the largest. The first two categories had specific political rights: 'state' nations had their own republics; nationalities did not because they possessed their 'own' national states outside Yugoslavia. The third category remained a very vague constitutional concept, without specific rights.⁷ The census data about Roma residing in former Yugoslavia, or Serbia are apparently very unreliable, and are likely underreported. According to Ivančević⁸, the cause of such discrepancy was the census options. The Yugoslavian census gave the possibility to opt free for the particular nation, nationality or ethnic group. That opting possibility occurs often because of the mother tongue, but also because of the religious belongings. Often happens that Yugoslavian Roma⁹ opt for one other national or ethnic group because of the feeling of belonging to it due to the historical occurrences (Hughes, 2011:6ff, Van Evera, 2001). According to Ivančević, there was one positive vogue after 1970 that Roma free admit to being Roma. But one could say there is a huge number of Roma who did not do it or still do not do it from different reasons. According to some interview partners¹⁰ the mimicry is present even nowadays in Republic of Serbia, even during the actual Decade of Roma Inclusion.

The research results from a scientific research from 1980/81¹¹ show almost 3 ½ times higher number of Roma in Yugoslavia, e.g. Serbia, than the official census, showing Roma as the biggest ethnical minority in former Yugoslavia.¹² The question is what do the discrepancies mean, but the discord¹³ between the official statistics and the reality could be noticed in every place, every part-republic and the autonomous province in former Yugoslavia. Ivančević expresses suspicion that there was an interest by the Yugoslavian government to artificially keep the number of Roma low, due to the social explosive power of their presence in the country. According to Đurić, R., Roma were regularly manipulated by the ruling power, which they

1 K. Jončić, quoted in Ivančević, *Die Zigeuner*, 112.

2 Čvorović Jelena, „Juvenile Marriages, ChildBrides and Infant Mortality Among Serbian Gypsies”, Bulletin of the Institute of Ethnography SANU, issue: LIX (2) / 2011, pages: 2744, on www.ceeol.com, accessed on: Dec. 03, 2012, 29.

3 Vukanović, quoted in Ivančević, *Die Zigeuner*, 110.

4 0.6% of the whole population.

5 0.6% of the whole population, 1986, 111.

6 1.2% of the whole population.

7 Ger Duijzings: *Religion and the politics of identity in Kosovo* (London: C. Hurst & Co., 2000), 139.

8 Ivančević, *Die Zigeuner*, 111.

9 ca. 90% Yugoslavian Roma population lived in Serbia and Macedonia.

10 Interview 3, 6.

11 Vukanović, quoted in Ivančević, *Die Zigeuner*, 114.

12 Vukanović, quoted in Ivančević, *Die Zigeuner*, 115.

13 Rajko Đurić, quoted in Ivančević, *Die Zigeuner*, 115.

realized in the last decades¹. According to him the unofficial number of Roma in Yugoslavia is approximately a million.²

The violent conflicts of the 1990s gave rise to new borders, and displaced people along ethnic lines.³ The estimated number of the people fled until mid-90s from the occurrences in former Yugoslavia is about 500,000. The number of Roma who fled as refugees is not accurately recorded in history. During the war in Bosnia, between 1991 and 1995, ten thousand Roma fled and asked for political asylum abroad, in Austria, Italy, Sweden, Great Britain, Germany, Switzerland, France, Ireland, Denmark, The Netherlands. Many of them fled due to conflict between the warring sides, and some even lived in the war regions. Some families retreated to countries where they already had relatives or friends. In Germany, they could attain an indefinitely timed regulated legal status. Starting at the end of the 1990s in Germany, measures to encourage their voluntary returns were taken. Through the intensifying conflicts in Kosovo in 1998, about a hundred thousand Kosovo-Albanians and Roma were expelled. The return of the Albanians to Kosovo in June 1999 caused a new wave of Roma escapes. After the NATO intervention, a big portion of the Albanian population and Albanian extremists turned against Roma. Of about 150,000 RAE in Kosovo, ca. 80% was forced to leave the country. The majority of these people fled to neighbouring countries and the regions of former Yugoslavia, the others in West European countries or the USA. In Serbia and in Kosovo these people are designated as internally displaced persons.⁴

This historical overview suggests a trend of the government of former Yugoslavia as well of the following governments of Serbia and Republic of Serbia to keep the number of Roma in the country artificially low. In the context of this ongoing research it opens the questions about the connection between this fact and the migration experience of Roma from Republic of Serbia in the last approximately three years. Some parallel of these occurrences can be done with the model of organized crime of the eighties and nineties⁵ in former Yugoslavia, respectively in Serbia.

Present Situation in Republic of Serbia

Preliminary results of the Census of Population, Households and Dwellings of Republic of Serbia⁶ were published in November, 2011.⁷ At the moment of writing there was first published official data about the population living in Republic of Serbia by ethnicity.⁸ The Census was not conducted on for the Autonomous Province of Kosovo and Metohia⁹ by Statistical Office of the Republic of Serbia, neither in year 2002 nor in 2011. According to Kosovo Agency of Statistics' 2011 Census¹⁰, there are 35,784 RAE people in Kosovo¹¹. The similar number is named by

1 Interview with Đurić, in Ivančević, *Die Zigeuner*, 319.

2 Interview with Đurić, 327.

3 Kahanec and Yuksel, *Intergenerational Transfer*, 1.

4 Kahanec and Yuksel, *Intergenerational Transfer*, 7.

5 UNICRI, ed.: *Borba protiv organizovanog kriminala u Srbiji* (Beograd, 2008).

6 October 1-15, 2011.

7 http://media.popis2011.stat.rs/2011/prvi_rezultati.pdf, accessed on May 12, 2012.

8 <http://media.popis2011.stat.rs/2012/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>, accessed on Nov. 29, 2012.

9 http://media.popis2011.stat.rs/2011/prvi_rezultati.pdf, p. 4, accessed on May 12, 2012.

10 http://esk.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/Final%20Results_ENG.pdf, p. 60, accessed on Nov. 29, 2012.

11 8,824 Roma, 15,436 Ashkali and 11,524 Egyptians.

Sigona, with estimated 35,000 to 40,000 RAE.¹ Approximately 100,000 Roma left Kosovo because of the wars - around 45,000 to 50,000 Kosovo RAEs live in Republic of Serbia (23,000 as registered IDPs). There are 35,000 residing in Germany with temporary status, and around 10,000 live as refugees in Montenegro, Macedonia and Bosnia and Herzegovina. An unaccounted number lives as refugees, illegal migrants or migrant workers all over Western Europe. As of October 2007, 6,899 RAE returned to Kosovo since January 2000.² According to the previous census (2002), there are 108,193³ Roma in Republic of Serbia⁴, but as some estimates say the total number of Roma in Republic of Serbia is around 450,000 (see also Hughes, 2011:36). According to one interview partner (lawyer, former representative in governmental sector, m., 50-55)⁵, the actual number of Roma population in Republic of Serbia could be around 800,000.

As of 2011, there are 97,286 IDPs living in Republic of Serbia in a situation of need.⁶ The most particularly endangered IDP, Roma, according to UNHCR, are located in Vojvodina where they make almost the half of all IDPs. 74.5% of IDP Roma are in the situation of need in comparison with 41.7% non Roma IDPs. 49.0% of IDPs in the situation of need had a house or flat in Kosovo, but the most of their property was destroyed or usurped.⁷ Around 8.0% of IDPs does not have one of the basic personal documents. This number is higher among Roma (17.6%) than among non-Roma (5.5%). Very small numbers of Roma showed an interest in returning to Kosovo (only 8.8%).⁸ There are 6.8% among the members of RAE living as IDPs in Serbia who are at risk of becoming stateless. 21.0% of these people are underage, 25.0% are IDPs from Kosovo and 54.0% of them are living in illegal settlements.⁹

Recent Immigration of Roma from Republic of Serbia to Federal Republic of Germany

Since December 19, 2009, the citizens of Republic of Serbia¹⁰ who hold a biometrical passport are allowed to travel to Western European countries without a visa, thanks to the inclusion of Serbia in the White Schengen List. This travel possibility is valid only for tourism and private stays up to 90 days in a period of six months, and does not include the right to work, just as the freedom of travel is not expected to be abused for filing unfounded asylum applications¹¹.

In approximately three years a certain number of people from Republic of Serbia have been seeking asylum in Germany and in other European countries (as their first application or a following application). In year 2010 the number of first asylum applications from the citizens of Republic of Serbia in Germany was more

1 Sigona Nando and Nidhi Trehan, eds., *Romani Politics in Contemporary Europe*, (Palgrave Macmillan, 2009), 209.

2 UNHCR (2007), in: Sigona, 224.

3 1.44% of the whole population.

4 Excluding Kosovo under UNSCR 1244.

5 Roma activist, former politician, Interview Nr. 3, held on 29 June 2011 in Belgrade.

6 Pravi odgovor, 2011, 15, *Pravi odgovor*, Nr. 145 (28.06.2011, Beograd), www.praviodgovor.com/arhiva.html, 13.

7 Pravi odgovor, 2011.

8 Pravi odgovor, 2011.

9 Pravi odgovor, 2011.

10 Meant is the territory of Republic of Serbia, including Vojvodina (excluding Kosovo under UNSCR 1244 of 10 June 1999).

11 economic reasons are not reasons for asylum in Western European countries.

than seven times higher than in the year 2009.¹ Officially, there are neither public available statistics about the percentage and exact number of Roma population among the immigrants² nor about the percentage of irregular immigration of Roma people, but „the majority of asylum seekers (coming from Serbia) are Roma and Albanians“³

In 2010 political asylum in Germany was requested by 6,795 citizens of Serbia, a number significantly higher compared to the year of 2009, when 581 citizens of Serbia sought asylum in Germany⁴. According to the Annual Report of Federal Office for Migration and Refugees for the year 2010, Serbia was on the third place regarding the number of first-time asylum applications. The number of the first-time asylum applicants coming from Serbia was 4,978, with the 12.0% of the whole asylum population, what means the growth of the first asylum applications of more than seven times as in the year before.⁵ In year 2011 Serbia was still on the third place with 4,579 first-time asylum applications.⁶ In the months January-October 2012, there were 6,829 first-time asylum requests from the citizens of Serbia.⁷ That number put Serbia on the first place regarding the number of first-time asylum applications and makes 13.6% of the whole asylum population.

Although Germany's law system allows the possibility of asylum seeking for victims of political persecution⁸, German authorities estimated that the large number of asylum seekers coming from Republic of Serbia do not have primary political reasons for leaving the country of origin. According to the same authorities, these people left the country of origin for economic reasons and for the financial support the German state gave to rejected asylum seekers if choosing to return voluntarily to the home country. For that reason the assistance payments have been suspended for the citizens of Republic of Serbia.⁹

Returnees from Western European Countries

According to the Serbian nongovernmental organisation Group 484¹⁰ neither the Western countries nor Republic of Serbia have reliable, up-to-date and comprehensive statistics and analyses of the real and perceived number of returnees to Serbia, of their needs, demographic characteristics, socio-economic status and place of origin in Republic of Serbia or in Kosovo. As the majority of the asylum seekers and returnees are Roma, the problem overlaps with the issues of vulnera-

1 <http://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Downloads/Infothek/Forschung/Studien/migrationsbericht-2010-zentrale-ergebnisse.html>, p. 6, accessed on: Aug. 23, 2012.

2 Asylum seekers in Germany are registered only by their citizenship, not by the ethnical belonging

3 BAMF, *Migrationsbericht 2010*, www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Publikationen/Migrationsberichte/migrationsbericht-2010.pdf, Abstract, accessed on: Dec. 28, 2011.

4 Beta, 18 January 2011, Number of asylum seekers from Serbia in Germany has increased.

5 BAMF, „Serbien – Allgemeine Lage und Situation der Roma und Albaner“, 2010, www.bamf.de, 109, accessed on: Feb. 20, 2011.

6 http://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Publikationen/Broschueren/bundesamt-in-zahlen-2011.pdf;jsessionid=FE06EBFB770A651CoFDD5A2D94262372.1_cid294?__blob=publicationFile, accessed on: Dec. 03, 2012.

7 http://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Downloads/Infothek/Statistik/statistik-anlage-teil-4-aktuelle-zahlen-zu-asyl.pdf;jsessionid=F790A77EBD5BoD73F09E309FF8622CC7.1_cid294?__blob=publicationFile, accessed on: Dec. 03, 2012.

8 http://www.bamf.de/EN/Migration/AsylFluechtlinge/Asylrecht/asylrecht-node.html;jsessionid=FE06EBFB770A651CoFDD5A2D94262372.1_cid294, accessed on: Dec. 03, 2012.

9 www.dw.de/dw/article/0,,6404261,00.html, accessed on Jan. 14, 2011.

10 Danilo Rakic, ed., *Challenges of Forced Migration in Serbia* (Group 484. Belgrade, 2011), 69.

ble minorities as well as with the problem of lacking of documents¹. There are only estimated numbers of the irregular immigrants from Serbia in Western countries, but the number of people that can be returned to Serbia might amount to nearly 150,000 people.² Although the Office for the Readmission at the Belgrade airport was established³ Federal Republic of Germany and Republic of Serbia cooperate over returns only up to the point of returnees arriving back in Republic of Serbia. There are no further exchanges of information and no shared database. Republic of Serbia has no central database of returnees either.⁴ In an unofficial inquiry, it has been told how it would be not possible to speak with anyone from the Office for the Readmission at the Belgrade airport.

Recruitment of Interview Partner, Interview Method and Method of Analysis

In the first field phase six Roma experts (first focus group), and one Roma former asylum-seeker (second focus group) were interviewed. Regarding the field of expertise, some of them are or has been working for the governmental or non-governmental organizations and also some of them are or were active in politics (as a side occupation). Regarding the second focus group, access to the rejected asylum seekers proved to be more difficult than expected. It was tried to establish contact with returned asylum-seekers via some non-governmental organizations. Unfortunately it has been told such people were afraid to talk about the topic and furthermore they would not trust non-Roma interviewers; some NGOs promised to provide some possible interview candidates who are expected to be interviewed in the next field phase. One particular case is worth mention: a Roma person (contacted through a non-Roma NGO) asked the interviewer, in order to find returned Roma asylum seekers for this research, to help those persons and their families with new furniture. The offer had obviously to be declined, so it will be tried to get interviews from rejected and returned Roma asylum-seekers in the next planned field phase in a more conventional way.

The interview method applied for this study was expert interview according to the method of Bogner, Littig and Menz⁵. It is an open and semi-structured interview. The methodical elements applied were an interview guide and the use of a recorder. The interview guide contains some key words and incentives regarding the Roma issues, recent migration, networking, Decade of Roma Inclusion, situation of Roma in Republic of Serbia, etc. After the first interviews were done, it was noticed the interview guide was not completely suitable for the actual situation.

Not all interview partners could give an answer on all prepared questions/inputs, especially regarding networking. The interview partners had the opportunity to fill the gap with their own experiences, as Roma representatives in different areas of duty. Furthermore, the time which was spent interviewing candidates was not equal: two interviews took about one hour time (60 min.), but the time for the other five interviews took between 15-40 minutes each.

¹ According to reports and publications of UNHCR and NGO Praxis.

² Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, „Strategija za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji“ (Beograd, 2010) www.mup.rs/cms/resursi.nsf/2011-2016-DEVELOPMENT-STRATEGY-OF-THE-MINISTRY-OF-INTERIOR.pdf, 30, accessed on: Dec. 7, 2011.

³ Ministarstvo za ljudska, 2010, 30.

⁴ *Germany's Dream for Serbian's Roma Returnees*, www.balkaninsight.com/en/article/germany-s-a-dream-for-serbia-s-roma-returnees, accessed on: Dec. 28, 2011.

⁵ Alexander Bogner, Beate Littig and Wolfgang Menz, eds., *Das Experteninterview* (Wiesbaden, 2005).

Preliminary Results

Not all interview partners could give, or want to give information about possible networks or transfers of communication among Roma. Some interview partners mentioned Internet connections,

(...) where are some interested people who (.) with the small financial help of some organisations have very big success with connecting, informing and talking about different things. (...) The most Roma which are in these networks do already have some knowledge (.) that knowledge they fill with the practical communication and one of the main problems is (.) insufficient knowledge of English.¹

In other cases friends or relatives were mentioned as sources of information. In one case the subject mentioned networking as the result of the integration of young Roma in political matters. One person had the experience with non-governmental organizations as the possible sources of information and knowledge with the remark of question of legality in such cases.

(...) There was one non-governmental organization which taught us what to tell, than there was another non-governmental organisation which told us (.) you could get married here and achieve the documents, because the process is long (...) I saw then a lot of fraud, crime (.) where we on these meetings where we gathered, where the people told us what rights do we have, what we can request, and also they told us of course as well the things they are not supposed to, what could be done casually, because when you wait everything to be done legally (.) it lasts very long, and it is intentionally long in order to give up, (.) there were misuses from our² people's side who came as soul mates to take care of those people and proposed diverse illegal activities. Of course, everyone has a right to accept or reject. But, that was one more misuse I met there (in Austria) and I can imagine there are probably in Germany some organisations which are engaged in the problem of asylum-seekers. (...) I know there are such non-governmental organisations, which should actually tell those people how to integrate in that country instead of making problems for example, and be run by the police, because they borrow the children to each other or whatever they do.³

By asking about recent immigration of Roma to the Western countries, the most interview partners talked about the immigration from Kosovo as consequence of the Kosovo conflicts. Some of Roma asylum-seekers even when they have been returned for example to Serbia, go back again so some of them were returned many times.

The police and border service put the great effort to reduce the number of false asylum-seekers, and I think that should also do the countries where they go in, because once (.) when the Western Europe needed it (.) they greeted Roma from this area with outstretched arms, telling well in Serbia is such situation, the people flee and so on. Now, when the same population tries to go, although the situation is nearly the same (.) they are being returned immediately. (...) I do not approve it (...) but the situation is such,

¹ Journalist and Roma activist, m., 50-55, Interview Nr. 4, held on 29 June 2011 in Belgrade.

² the interviewed person means with „our people“ any person from the former Yugoslavian territory and/or with the knowledge of language(s) spoken in that concerning area.

³ Roma activist and rejected asylum seeker before visa liberalisation, w., 35-40, Interview Nr. 2, held on 28 June 2011 in Belgrade.

that the Roma are used toward the needs – when it is necessary it is being cried over the fate of Roma, when not it is being swear and spat at the country they are coming from and it is Serbia in this case.¹

Regarding the personal documents, according the same interview partner, it was said that

the largest number of Roma does have personal documents. From time to time when they go abroad they lie (.) how they do not have documents, so (.) because when they show the document they would be immediately returned back. So (.) and that is very well used by the non-governmental organizations which make big projects, earn good money at the expense of (.) the people which do not have enough for living.²

According to two interview partners³ the Commissariat for the Refugees should take care of the returnees, but it does not really work now. The reason for this is that Serbia technically is not ready to accept a huge number of people, because there are also asylum seekers from other countries in Serbia and no space in collective centres for the own returnees. The most interview partner stressed it as a big problem.

Our State gives shelter to the citizens according to the Readmission Agreement, but we should know what the state offers regarding their existence. Is the State ready to provide them homes; is the State ready to recognize the education for their children went to school abroad? We will have big problems regarding the readmission.⁴

As the previous asylum procedure in Austria in 2006 was stopped

it brought to the situation Austria is the clean country now, it has not such problems which Luxemburg has, or Denmark, or Sweden where (.) unfortunately we know the organized busses transport false asylum-seekers there. The problem is that they get there 300, - € to return back, so someone who has nothing risks his own life and goes, even in order to be returned with that 1000, - €, they have children what means they get also money for each child and that's it.⁵

As by one other interview partner, *false asylum-seekers have no political problems really, but the politics turned to the salary.⁶*

According to some interview partner, Roma asylum seekers are not informed at all about the countries they are going to, and the information that they do have come from third hand knowledge. There is one number of non-Roma, but also some Roma who abuse their ignorance, telling them how they will get a job, money, and social help abroad.

There is no official data (.) such things are of course hidden from the police and the people doing such things hide out from the police as well, but it is known that poor people who are returned, tell of how in some cases they sold the last (.) chiffonier from the house in order to (.) cross the border, to pay someone who will bring them there, but they are returning back and people have big problems.⁷

1 Interview Nr. 4.

2 Interview Nr. 4.

3 Interviews Nr. 2, 7.

4 Interview Nr. 3.

5 Interview Nr. 2.

6 Interview Nr. 1.

7 Interview Nr. 4.

As previously mentioned, there are only estimated numbers of the irregular migrants from Republic of Serbia to the Western countries. A fact is that there is a big number of IDPs living in Republic of Serbia without personal documents. This so called invisible people do not have any rights in Republic of Serbia without these documents, they even do not exist for the country in which they live. There are several thousands (so far some 2,000 have been identified) of in reality stateless individuals in Republic of Serbia.¹ According to Council of Europe's publication², authorities in Republic of Serbia report that around 11% of IDPs in the country are RAE (ca. 20,900 people in 2011) who are subject to discrimination in housing, education and employment. As by Arboleda³ (UNHCR in Belgrade, Republic of Serbia) the number of people without personal documents is about 30,000. This issue has been not really recognized by the Serbian authorities as a problem which deserves to be solved.

According to the possibility that every IDP without personal document is also a potential asylum seeker and potential repeated returnee, the question is if there is any link between the political situation in the country and the lack of practical measures in order to solve the actual problems of Roma population. The other question is if the authorities are hoping on that way some (unwanted) citizens could just easily disappear.

Role of the State / Politics

Five out of seven interview partners are politically active or were active in politics in previous years. One of those persons did not feel really free to speak about the State, but mentioned *States' need for finding a solution to stop the people*⁴ when talking about repeated returnees. Republic of Serbia needs money and resources in order to solve this problem, there is *need for experts, specialist in the field*.⁵ There are anyway diverse opinions about the role of the State among the interview partners, seen from the measures the State took to help Roma population in spite of a *lot of problems it has and the big poverty the State find itself*⁶, the fact that

*on the republican level we (Roma) have two representatives⁷, and that the situation of our Roma community in Serbia is much better than in all other countries in region⁸ to there is no serious governmental sector (helping Roma community)⁹, much of the Roma people do not understand the politics¹⁰ and to the statement the State neither takes care of Roma people nor is interested in, the only thing the State is interested in is the voting machine.*¹¹

1 OSCE, „Report of the OSCE-ODIHR Roundtable: Sustainable Solutions for Displaced Roma, Ashkali and Egyptians and Policies to Improve the Reintegration of Repatriated Roma”, www.osce.org/odihr/75578, 9, accessed on: Dec. 7, 2011.

2 Council of Europe. *Human Rights of Roma and Travellers in Europe* (Strasbourg: Council of Europe, 2012), 198.

3 www.tanjug.rs/videodet.aspx?galID=59746, accessed on: May 13, 2012.

4 Former politician, worked also in government sector, Roma activist, m., 40-45, Interview Nr. 7, held on 30 June 2011 in Belgrade.

5 Former politician.

6 Interview Nr. 6.

7 Interview Nr. 3.

8 Interview Nr. 3.

9 Interview Nr. 3.

10 Interview Nr. 1.

11 Interview Nr. 1.

Regarding the nongovernmental organisations in Republic of Serbia working on solutions for Roma problems, some interview partners stressed that it would be better if the State would take on the job, instead of nongovernmental organisations¹. Some interview partners were not giving precise information or there were some discrepancies and contradictions in their statements. State gave a signal that it starts with the *projects for strengthening the Roma community, economical strengthening of Roma community and uprooting the poverty in Roma community*.² Nevertheless the same interview person mentioned further his assertion the government would take some steps (in order to do something, according to the Readmission Agreement) and help the (repeated) returnees (...) but how he supposes the intention of the State are diverse subventions in order to help Roma.³ From other side, according some interviewed persons, there was also a lot misuse of Roma non-governmental organisations in Serbia in the past, especially in the South of Serbia, regarding the forgeries of the personal documents.

Since the question of (unfounded) asylum seekers has possibly very deep political backgrounds and links next is to talk with the expert police representatives⁴, with leading politicians in Republic of Serbia, as well as with Roma rejected asylum-seekers.

Conclusion

This study shall be understood as a first investigation into the topic of the influences of Roma migration and asylum-seeking patterns. Its main contribution is the unveiling of three main sources of influence on Roma migration: Internet connections, friends or relatives, and nongovernmental organisations. Regarding the latter, NGO-s in Serbia were mentioned, although indirectly, but also NGO-s based abroad with contacts inside Serbia. Unclear is what kind of information is available to the Serbian State and police forces regarding Roma illegal immigration or asylum-seeking, as on the Serbian police Internet site⁵ no registered case of illegal migration or organized crime regarding Roma on Serbian borders can be found. Thus the question arises, whether this kind of information is kept confidential, or if lack of cases reflect a lack of interest by the Serbian police and Serbian government in „solving“ illegal migration or trafficking cases, in particular as they mostly concern Roma population. In the case this last hypothesis turns to be the correct one, it could imply that the Serbian State tries to quietly get rid of the (poor) Roma, by deliberately avoiding to really prevent Roma asylum requests abroad as well as not enabling IDPs to get their rights.

As a matter of fact, the official statements of the governmental authorities of Republic of Serbia about the situation of Roma migration often appear in some extent to be contradictory. While there are indeed documented ideas and proposals regarding prevention and measures of irregular migration and similar topics could be adopted, it is also mentioned how the realisation of the concerning projects may take much more time than announced. The wave of asylum-seekers from Serbia does not seem to be next to an end: this speaks for the urgency of analysing the

¹ Interviews Nr. 2, 3, 5, 6

² Active Politician, Roma activist, m., 55-60, Interview Nr. 5, held on 29 June 2011 in Belgrade.

³ Interview Nr. 5.

⁴ I was told it is necessary to write an official inquiry to the Minister of Interior in order to interview relevant border police representatives, so I did it. My official request to the Head of Border Police (email request from September 2012) was answered with very short explanation of having no time, without giving the possibility for having an interview at the later moment.

⁵ www.mup.gov.rs, accessed on: Aug. 31, 2012.

problem in depth, in particular investigating its causes. Due to the postelection period in Republic of Serbia, seems that Roma in the country are in an unenviable position. There are indeed a lot of active Roma representatives in Republic of Serbia, who are willing to help the progress of Roma population, but it could be a long way due to the current circumstances and situation in the country.

BIBLIOGRAPHY

BOGNER Alexander, Beate Littig and Wolfgang Menz, eds., *Das Experteninterview* Wiesbaden, 2005.

SIEVERS, Allie, „Gypsies, Tramps & Thieves: What Europe's Romanies Can Teach the United States about Crime-Motivated Immigration”, *Reform*, 1 Penn. St. J.L. & Int'l Aff. 97 (2012), <http://elibrary.law.psu.edu/jlia/vol1/iss1/6>, accessed on: Dec. 01, 2012.

Aerodrom Nikola Tesla, www.beg.aero/media/news.63.html?newsId=435, accessed on: Dec. 27, 2011.

BERND, Parusel and Jan Schneider, eds., „Visa Policy as Migration Channel. Working Paper 40 of the Research Section of the Federal Office”, (Nuremberg: Federal Office for Migration and Refugees, 2012), <http://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/EN/Publikationen/EMN/Nationale-Studien-WorkingPaper/emn-wp40-visa-policy-en.pdf>, accessed on: Aug. 23, 2012.

Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, „Aktuelle Zahlen zu Asyl”, Oktober 2012, http://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Downloads/Infothek/Statistik/statistik-anlage-teil-4-aktuelle-zahlen-zu-asyl.pdf;jsessionid=F790A77EBD5BoD73F09E309FF8622CC7.1_cid294?__blob=publicationFile, accessed on: Dec. 03, 2012.

Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, „Annual Policy Report 2010 - Synthesis Report”, 01.09.2011, www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/EN/Publikationen/EMN/emn-policy-report-2010-synthesis-en.html, accessed on: Dec. 28, 2011.

Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, „Das Bundesamt in Zahlen 2011”, 01.06.2012, http://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Publikationen/Broschueren/bundesamt-in-zahlen-2011.pdf;jsessionid=FE06EBFB770A651CoFDD5A2D94262372.1_cid294?__blob=publicationFile, accessed on: Dec. 01, 2012.

Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, „Die zentralen Ergebnisse des Migrationsberichts 2010”, 2011, <http://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Downloads/Infothek/Forschung/Studien/migrationsbericht-2010-zentrale-ergebnisse.html>, accessed on: Aug. 23, 2012.

Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, „Migrationsbericht 2010”, www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Publikationen/Migrationsberichte/migrationsbericht-2010.pdf, accessed on: Dec. 28, 2011.

Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, „Serbien – Allgemeine Lage und Situation der Roma und Albaner”, 2010, www.bamf.de, accessed on: Feb. 20, 2011.

Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, „4,106 Asylanträge im Oktober 2011”, www.bamf.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/2011/11117-0025-pressemitteilung-bmi.html, accessed on: Dec. 20, 2011.

Council of Europe, *Human Rights of Roma and Travellers in Europe*, Strasbourg: Council of Europe, 2012.

RAKIĆ, Danilo ed.: *Challenges of Forced Migration in Serbia*, Group 484, Belgrade, 2011.

Database on-line. Available at: www.e-novine.com/srbija/vesti/63864-Napadaju-Rome-nude-novac-glasanje.html, accessed on: May 12, 2012.

Database on-line. Available at: www.minoritycentre.org/sh/news/napadaju-rome-i-nude-im-novac-za-glasanje, accessed on: May 13, 2012.

CROWE, M. David *A history of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*, New York, St. Martin's Griffin, 1996.

Ger Duijzings, *Religion and the politics of identity in Kosovo* (London: C. Hurst & Co., 2000). *Germany's Dream for Serbia's Roma Returnees*, www.balkaninsight.com/en/article/germany-s-a-dream-for-serbia-s-roma-returnees, accessed on: Dec. 28, 2011.

International Organisation for Migration, www.iom.int/jahia/Jahia/activities/europe/south-eastern-europe/serbia, accessed on: April 20, 2012.

SCHNEIDER, Jan, „Maßnahmen zur Verhinderung und Reduzierung irregulärer Migration. Working Paper 41 der Forschungsgruppe des Bundesamtes“, 2012, http://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Publikationen/EMN/Nationale-Studien-WorkingPaper/emn-wp-41-irregulaere-migration-de.pdf;jsessionid=CC92DE29A16AD0120D76385CF6CC9BB2.1_cid251?__blob=publicationFile, accessed on: May 7, 2012.

ČVOROVIĆ, Jelena, „Juvenile Marriages, ChildBrides and Infant Mortality Among Serbian Gypsies“, Bulletin of the Institute of Ethnography SANU, issue: LIX (2) / 2011, pages: 27-44, on www.ceeol.com, accessed on: Dec. 03, 2012.

SCOTT, John and Peter J. Carrington, eds., *The Sage Handbook of Social Network Analysis*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, and Washington D.C.: Sage, 2011.

Kancelarija za Inkluziju Roma. „Mesečnik Kancelarije za inkluziju Roma. Dekada Roma u AP Vojvodini“, Nr. 1-6. Novi Sad, 2011.

Komesarijat za izbeglice, „Strategy for Combating Illegal Migration in the Republic of Serbia“, <http://www.kirs.gov.rs/docs/Strategy%20for%20Combating%20illegal%20Migration%20in%20the%20Republic%20of%20Serbia.pdf>, accessed on: Dec. 20, 2011.

Kosovo Population and Housing Census 2011, Final Results, Main Data, http://esk.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/Final%20Results_ENG.pdf, accessed on: Nov. 29, 2012.

KAHANEK, Martin and Mutlu Yuksel: „Intergenerational Transfer of Human Capital under Post-War Distress: The Displaced and the Roma in the Former Yugoslavia“ (2010), <http://ssrn.com/abstract=1659087>, accessed on: Sep. 16, 2011.

HUGHES, Melissa, „The Romani Place in Kosovar Space: Nationalism and Kosovo's Roma“ (2011). University of New Orleans Theses and Dissertations. Paper 1397, <http://scholarworks.uno.edu/td/1397>, accessed on: Nov. 12, 2012.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, „Strategija za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji“ (Beograd, 2010).

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, www.mup.rs/cms/resursi.nsf/2011-2016-DEVELOPMENT-STRATEGY-OF-THE-MINISTRY-OF-INTERIOR.pdf, accessed on: Dec. 7, 2011.

SIGONA Nando and Nidhi Trehan, eds., *Romani Politics in Contemporary Europe*, Palgrave Macmillan, 2009.

IVANČEVIĆ, Nikola, *Die Zigeuner in Jugoslawien*, Diploma degree dissertation, Berlin, 1986.

OSCE, „Report of the OSCE-ODIHR Roundtable: Sustainable Solutions for Displaced Roma, Ashkali and Egyptians and Policies to Improve the Reintegration of Repatriated Roma“, www.osce.org/odihr/75578, accessed on: Dec. 7, 2011.

Pravi odgovor, Nr. 145, (28.06.2011, Beograd), www.praviodgovor.com/arhiva.html, accessed on: Dec. 3, 2012.

Republički zavod za statistiku, „Prvi rezultati“, http://media.popis2011.stat.rs/2011/prvi_rezultati.pdf, accessed on: May 12, 2012.

Romanonevipe, 58-59-60, (Beograd, 2011).

6404261, <http://www.dw.de/dw/article/0,,6404261,00.html>, accessed on: Mai 19, 2011.

CVJETIČANIN, Stanko, Vesna Srdić, „Obrazovna integracija Roma u Srbiji“, Social Research Journal for General Social Issues, issue: 2 / 2012, pages: 569-587, on www.ceeol.com, accessed on Dec. 01, 2012.

EVERA, Van Stephen „Hypothesis on Nationalism and War.“ In: Nationalism and Ethnic Conflict, ed. by M. E. Brown, O. R. C. Jr., S. M. Lynn-Jones, and S. E. Miller, Cambridge, Mass: 2001.

NEWBURN, Tim, *Criminology*, Willan, Devon, 2007.

UNICRI, ed.: *Borba protiv organizovanog kriminala u Srbiji*, (Beograd, 2008).

GUY, Will „Roma: Living Conditions, Social Perception and State Policy in the Macro Region of ‘Eastern Europe’ before and after 1989”, *Südosteuropa Mitteilungen*, issue: 02 / 2009, pages: 5465, on www.cceol.com, accessed on: Dec. 03, 2012.

Glossary / Index:

IDP = Internal displaced person

RAE = Roma, Ashkali, and Egyptians

Readmission = repatriation (a uniform readmission agreement between Serbia and the European Union came into force on January 1, 2008. Execution of this agreement was a precondition for Serbia's admission to a visa-free regime with EU Schengen-zone countries.)

White Schengen = visa liberalisation (for Serbian citizens who hold biometric passports, for visit purposes in the Schengen area for up to 90 days per six-month period, since December 19, 2009)

Holocaustul evreilor din România. Un nou document juridic

■ ALEXANDRU FLORIAN

[National Institute for Romanian Holocaust Studies „Elie Wiesel”]

În perioada februarie-noiembrie 2010, Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel” a organizat o cercetare de istorie și arheologie în vederea confirmării existenței unor posibile gropi comune, din timpul Pogromului de la Iași din iunie 1941. O echipă interdisciplinară formată din specialiști în istorie recentă, arheologie, comunicare, cercetători, cadre didactice și doctoranzi, coordonați de Adrian Cioflâncă, au confruntat documente cu mărturii ale unor locuitori din comuna Popricani. Ei au asistat în urmă cu peste 70 de ani, la uciderea unor evrei în pădurea Vulturi. Săpăturile arheologice au confirmat existența a cel puțin unei gropi cu victime civili, datând din vara anului 1941. Din momentul descoperirii de resturi osteologice umane, cercetarea academică a fost dublată de cea criminalistică a instituțiilor specializate (Inspectoratul de Poliție a Județului Iași și Parchetul Militar Iași). După procesul responsabililor în crimele de la Pogromul din Iași, Stânca-Roznovanu și Târgu Mărculești, care a avut loc în 1947, investigația criminalistică de la groapa comună din Pădurea Vulturi este prima care completează tabloul evenimentelor genocidare împotriva populației evreiești din iunie 1941.

În data de 20 februarie 2012, parchetul Militar Iași și-a declinat competența și a înaintat dosarul la Curtea Militară de Apel București pentru cercetarea faptelor cu încadrarea de genocid. Această Ordonanță de declinare este un argument juridic important, care recunoaște tragedia erveilor din România. Ea se adaugă și astfel completează istoriografia privind acțiunile antievreiești ale regimului Ion Antonescu din anii celui de al Doilea Război Mondial.

Publicăm, cu asentimentul dl Irinel Rotariu, prim procuror militar al Parchetului Militar Iași pe durata efectuării cercetărilor privind „începerea urmăririi penale din dosarul având ca obiect moartea suspectă a unor persoane pe raza comunei Popricani, jud Iași”, fragmente din acest dosar.

As of February to November, 2010, the “Elie Wiesel” National Institute for the Study of the Holocaust in Romania developed a historical and archeological research project aiming to confirm the existence of a possible common grave from the time of the Pogrom in Iași, in June 1941. An interdisciplinary research team made of specialists in recent history, archeology, communication, researchers, university teaching staff and PhD students, led by Mr. Adrian Cioflâncă, confronted the existing

documents with the testimonies of the inhabitants of the Popricani commune. Over 70 years ago, they witnessed the murder of the Jews in the Vulturi forest. The archaeological digging proved the existence of at least one common grave of civilian victims, from the summer of 1941. After the discovery of the human remains, the academic research was doubled by forensic research of designated institutions (the Police Inspectorate of Iași Country and the Military Tribunal of Iași). The forensic investigation of the common grave in the Vulturi forest is a first since the trial of the people who perpetrated the pogrom in Iași, Stânca-Roznovanu and Târgu Mărculești. It completes the picture of the genocidal actions taken against the Jewish population, of June 1941.

On February 20, 2012, the Military Tribunal of Iași declined its competence and forwarded the case to the Military Appeal Court of Bucharest to further investigate the events, on genocide charges. This Decision to decline one's competence is an important legal argument that acknowledges the tragedy of the Jews in Romania, at the time. This completes the historical picture on the actions taken against the Jews by Ion Antonescu's regime during the Second World War.

We are hereby publishing, after having obtained Mr. Irinel Rotariu's permission, as First Prosecutor of the Military Tribunal in Iași, excerpts on the investigation for "starting the criminal prosecution procedure in the case of the suspect death of individuals in the Popricani commune, Iași county", for this case.

ROMÂNIA
MINISTERUL PUBLIC
PARCHETUL MILITAR IAȘI
Odcp 20609
171/P/2010

20.2.2012

ORDONANȚĂ DE DECLINAREA COMPETENȚEI

(...)

CONSTATĂM URMĂTOARELE:

CAPITOLUL I. ASPECTE PRELIMINARE

I.1. Sesizarea organelor de urmărire penală

La 05.11.2010 Inspectoratul de Poliție al Județului Iași a sesizat Parchetul Militar Iași în legătură cu faptul că pe raza com. Popricani, jud Iași în punctul numit „Valea Climoaei”, au fost descoperite 16 schelete omenești și elemente de muniție de tip militar.

În aceeași zi, prin ordonanța 3823/P/5.11.2010, Parchetul de pe lângă Tribunalul Iași a dispus declinarea competenței în favoarea Parchetului Militar Iași în cauza având ca obiect descoperirea unor oseminte omenești pe raza com. Popricani, jud Iași.

S-a stabilit că începând cu data de 27.10.2010, o echipă de arheologi din cadrul Universității A.I.Cuza Iași și reprezentanți ai Ministerului

Culturii - Institutul Național pentru Studiarea Holocaustului din România „Elie Wiesel” au efectuat săpături arheologice în punctul numit Valea Climoaei, din com. Popricani, jud. Iași.

În ziua de 27.10.2010, săpăturile au evidențiat prezența la o adâncime de 70-110 cm în sol a unor rămășițe omenești. (....)

I.2. Măsurî în vederea efectuării cercetărilor

În vederea efectuării cercetărilor, începând cu data de 5.11.2010, Parchetul Militar Iași a dispus și aplicat următoarele măsuri:

1. 6-10.11.2010: continuarea lucrărilor de asanare a zonei de elementele de muniție prezente în zonă de către lucrătorii Inspectoratului pentru Situații de Urgență Iași, sub supravegherea procurorilor militari. Măsura a fost aplicată într-un perimetru de siguranță de formă circulară cu raza de 30 m în jurul locului săpăturilor și prin sondaj până la circa 500 m distanță, fiind necesară deoarece în zonă au avut loc operațiuni militare în timpul celui de-al doilea război mondial.

2. 6-10.11.2010: ridicarea elementelor de muniție inactive, distrugerea celor active.

3. 5-23.11.2010: stabilirea perimetrului de cercetare, a căilor de acces și paza permanentă a perimetrului cu efective de lucrători din cadrul Inspectoratului Județean de Jandarmi Iași. Măsura a fost menținută până la finalizarea cercetărilor, la 22.11.2010. (...)

6. 9-22.11.2010: continuarea cercetării la fața locului de către o echipă de cercetare alcătuită din 2 procurori militari sub coordonarea primului procuror militar, medici legiști din cadrul Institutului de Medicină Legală Iași, tehnicieni criminaliști din cadrul I.P.J. Iași, specialiști arheologi din cadrul Facultății de Istorie a Universității „A.I. Cuza” Iași și reprezentanți ai Ministerului Culturii - Institutul Național pentru Studiarea Holocaustului din România „Elie Wiesel”. Întreaga activitate de cercetare a fost filmată și fotografiată. (...)

CAPITOLUL II. CERCETAREA LA FAȚA LOCULUI

II.1. Etapa 27.10.-5.11.2010

Începând cu data de 27.11.2010, o echipă de arheologi din cadrul Universității A.I. Cuza Iași și reprezentanți ai Institutului Național pentru Studiarea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, au efectuat săpături arheologice în punctul numit Valea Climoaei, din com. Popricani, jud. Iași. La cercetări au participat parțial și lucrători ai I.P.J. Iași, cauza fiind înregistrată la Parchetul de pe lângă Tribunalul Iași la 5.11.2010, mult după găsirea resturilor omenești la locul cercetării (27.10.2010), la aceeași dată - 5.11.2010 - fiind dispusă și declinarea competenței în favoarea Parchetului Militar Iași.

Procesul verbal de cercetare la fața locului întocmit de lucrătorii I.P.J. Iași - Serviciul Poliției Criminale și datat 27.10.2010 indică găsirea în zona Valea Climoaei de pe raza satelor Vulturi-Cârlig, com. Popricani, jud. Iași, într-o groapă din pădure, a unor fragmente de oase umane - care nu sunt descrise - și două tuburi de cartuș cu inscripția „Cugir 1939” și un tub de obuz. (...)

II.2. Etapa 5-23.11.2010

Activitatea de cercetare la fața locului s-a desfășurat de Parchetul Militar Iași între 5-23.11.2010, în punctul numit „*Valea Climoaei*” – Pădurea Popricani, situat pe raza Ocolului Silvic Iași, Cantonul 8 Vânători – pădurea având ca vecinătăți satele Cuza Vodă, Vulturi, Cârlig aparținând comunei Popricani, loc care mai este cunoscut sub denumirea de „Mormântul Jidanului”. Pădurea de foioase este alcătuită din specii-le stejar, cireș, nuc, de aproximativ 40-50 ani și subarborescent spontan și este mai veche. (...)

Cercetarea efectuată după securizarea zonei a dus la descoperirea, în afara resturilor osoase descoperite până la 5.11.2010 a unor oseminte umane dispuse în conexiune anatomică, pe straturi, în caseta 1 pe o suprafață de formă aproximativ circulară cu raza de 2 metri. Toate acestea vor fi analizate la Capitolul IV.

Între 10-16.11.2010, au fost descoperite odată cu oasele ridicate și printre acestea câteva obiecte-nasturi metalici, nasturi de plastic, nasturi de sidef mari și mici, cataramă, fragmente de piele de încălțăminte sau curea, un pieptene, o sticlă de parfum, un capac de plastic de culoare roșie.

La 16.11.2011, în zona din centrul casetei, mai ales începând cu adâncimea de circa 1,03 m față de nivelul solului, **numărul obiectelor de acest tip descoperite printre oase a crescut**, până la 18.11.2010, când a fost atinsă adâncimea maximă a gropii. Printre resturile de oase și obiectele ridicate a fost identificat și un glonț calibru 7,92 deformat aflat la o adâncime cuprinsă între 0,95-1,10 m (găsit în pământul de umplură excavat din caseta 1). Asemenea bunuri și obiecte au fost descoperite și în zilele 17.11-19.11.2010, până la adâncimea de 1,21 metri. (...)

CAPITOLUL III. IPOTEZE DE LUCRU

Descoperirea inițială a 3 saci cu oase omenești a impus formularea versiunilor de anchetă:

1. victimele sunt persoane de etnie evrei asasinați în timpul Pogromului de la Iași, din perioada 28/29 iunie 1941 și îngropați în pădure, fie uciși la fața locului. Ipoteza s-a impus ca primă versiune de anchetă din colaborarea cu reprezentanții Ministerului Culturii - Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”;
2. victimele sunt militari uciși în timpul celui de-al doilea război mondial;
3. victimele sunt mai vechi, dinaintea celui de-al doilea război mondial.

CAPITOLUL IV. MIJLOACE DE PROBĂ

IV.1. CONSTATĂRI MEDICO-LEGALE ȘI TEHNICO ȘTIINȚIFICE

IV.1.1. Constatări medico-legale

În vederea stabilirii caracteristicilor antropologice și genetice a persoanelor decedate (apartenența la un profil genetic populațional)

și a urmelor de violență existente, a mecanismului de producere a decesului, în cauză s-a dispus o constatare medico-legală, care a indicat următoarele:

- Oasele ridicate de la fața locului sunt majoritar de natură umană și câteva de natură animală. Cele umane provin cel mai probabil de la **36 persoane**. Dintre acestea **15 (cincisprezece) sunt bărbați** cu vârste cuprinse între: 17-19 ani-1, 19-24 ani-1, 18-20 ani-1, 30-40 ani-1, 40-50 ani-1, 45-60 ani-1, 50-70 ani-5, 60-70 ani-2, 70-80 ani-2. **9 (nouă) sunt femei** cu vârste: 20-25 ani-1, 17-19 ani-1, 25-30 ani-2, 30-40 ani-2, 35-45 ani-1, 50-70 ani-1, 60-80 ani-1. **12 (doisprezece) sunt copii/ tineri** cu vârstele: 2-3 ani-1, 6-7 ani-1, 7-8 ani-2, 10-12 ani-2, 12-14 ani-2, 13-15 ani-2, 15-16 ani-2.

Leziunile de violență constatate au fost:

1. fractură cominutivă în treimea superioară a unui humerus stg. (os provenit cel mai probabil de la o persoană de sex feminin cu vârsta cuprinsă între 50 și 70 ani), posibil produsă prin acțiunea unui glonț;
2. înfundarea osului parietal dr. (os provenit cel mai probabil de la o persoană de sex masculin cu vârsta cuprinsă între 50 și 70 ani), cu diametrul de aproximativ un cm, de la care pornesc patru traiecte de fractură, unul orientat transversal spre linia mediană, altul orientat ușor oblic anterior și median, altul orientat oblic anterior și lateral și altul orientat oblic posterior și lateral, produse posibil prin lovire cu un corp dur cu suprafața circulară și cu diametrul de aproximativ un centimetru;
3. fractură posibil cominutivă în treimea superioară a unui humerus dr.;
4. fractură cominutivă în treimea superioară a unei tibii stângi cu caractere masculine;
5. lipsă de substanță fusiformă, cu lungimea de 1,4 cm și lățimea de 0,4 cm, cu capetele ascuțite, continuate cu câte o mică fisură de 0,3 mm, având axul mare orientat oblic anterior și median, situată pe suprafața osului parietal stg. (os provenit cel mai probabil de la o persoană de sex masculin cu vârsta de peste 70 ani), paramedian, posibil produsă prin lovire cu un corp înțepător-tăietor, cu două tășuri;
6. secțiunea în plan aproximativ orizontal a vârfului mastoidei stg. Și în plan oblic de jos în sus și din posterior spre anterior a ramului vertical mandibular sub capul mandibular (provenite cel mai probabil de la o persoană de sex masculin cu vârsta cuprinsă între 60 și 70 ani), posibil produse cu un obiect tăietor;
7. lipsă de substanță osoasă de forma unui trunchi de con, cu baza mare spre exterior având diametrul de 1,2 cm, iar baza mică în dreptul tăbliei interne, cu diametrul de 0,2 cm, situată pe osul parietal drept, la 2 cm paramedian, în treimea posterioară; lipsa de substanță a putut fi produsă cel mai probabil prin acțiunea unei schije imediat înainte de deces sau postmortem;
8. lipsă de substanță osoasă în formă de șanț cu traiect antero-posterior, cu vârful bifurcat și cu lungimea de aproximativ 1,3 cm, având capătul posterior în dreptul tăbliei interne, unde corespunde unui orificiu cu dimensiuni de 0,2/ 0,1 cm, situată pe osul occipital, la un centimetru sub sutura lambdoidă și în dreptul porțiunii mediane a acesteia; lipsa de

substanță a putut fi produsă cel mai probabil prin acțiunea unei schije imediat înainte de deces sau postmortem. (...)

Caracteristicile antropologice ale oaselor au permis stabilirea afinității populaționale către grupul major europoid, fără a fi posibilă precizarea unui subgrup populațional.

Stabilirea afinității populaționale pe seama profilului genetic a pus în evidență același grup populațional eurasiatic (99,1 % probabilitate), materialul genetic fiind parțial deteriorat datorită trecerii timpului.

Leziunile constatate nu sunt prin ele însele tanatogeneratoare. Vechimea rămășițelor umane este de **minimum treizeci ani** înainte de data găsirii lor.

Fracturile cominutive ale oaselor de mare rezistență – 2 humerusuri, 3 oase parietale (2 dreapta și unul stânga), leziunile produse cu obiecte tăietoare la cranii (1 calotă, 1 mastoidă, 1 occipital) indică decesul unui grup de persoane – bărbați și femei, adulți și copii/tineri de rasă europoidă într-un context extrem de violent, în care s-au folosit atât arme albe cât și probabil arme de foc, în urmă cu minim 30 de ani.

O parte dintre victime beneficiau de condiții materiale bune și a unui nivel cultural relativ ridicat, care le-au permis aplicarea unor tratamente stomatologice și chirurgicale de calitate. Pentru aceeași ipoteză pledează și unele obiecte de podoabă găsite asupra lor – inel, cercei, ceas.

Prezența unui grup de persoane cu vârste atât de variate, mai ales a unor copii/sugari indică aducerea acestora la fața locului, fie în viață fie uciși.

Descoperirea unor obiecte asupra lor – pieptene, bijuterii, ceas – pledează pentru ultima variantă, percheziționarea amănunțită și jefuirea unor persoane deja ucise și aduse la fața locului spre a fi îngropate fiind mult mai plauzibilă.

Cum această activitate pare a nu fi avut loc, este de presupus că acțiunea de ucidere s-a produs la fața locului.

(...)

IV.1.3. Constatate tehnico științifică criminalistică

Descoperirea unor obiecte metalice a impus de asemenea examinarea criminalistică a acestora spre a se stabili tipurile de urme descoperite pe acestea, natura lor, fabricantul/proveniența, materialele din care sunt făcute și perioada manufacturării, date despre proprietari.

(...)

Cum o parte din cercei sunt bijuterii mici, de copil, descoperirea acestora se coroborează cu stabilirea pe cale medico-legală a existenței unor femei tinere/fete la fața locului, precum și ipoteza neefectuării percheziției sau a uneia extrem de sumare.

Descoperirea bijuteriilor indică de asemenea posibilități materiale deosebite ale persoanelor găsite la fața locului. Indicațiile slavone ale ceasului pot conduce fie la ipoteze că proprietarul era din Basarabia, fie că primise obiectul de acolo.

Descoperirea unor obiecte similare a fost realizată în anul 1945 când comitetul de acțiune pentru deshumarea evreilor căzuți în iunie 1941 a ridicat mai multe bijuterii de la cadavrele descoperite la Stânca Roznovanu.

IV.2.Declarații martori

În cauză au fost identificate și audiate următoarele persoane:

1. Bosânceanu Ion (82 ani): depozitia sa indică faptul că în vara anului 1941 iunie sau iulie, în mai multe zile, în timp ce se afla în pădurea Vulturi a observat cum mai multe persoane – bărbați, femei, copii, tineri și bătrâni, au fost aduse în viață în pădurea Cârlig spre locul numit Valea Climoaiei, de unde a auzit apoi focuri de armă. Martorul indică și faptul că persoanele respective erau etnici evrei – după vorbă – și mai precizează că în pădurea respectivă, începând cu luna mai a anului 1941 armatele română și germană aveau corturi montate în pădure. **Acest ultim aspect se coroborează cu relațiile comunicate de Ministerul Apărării Naționale.** Martorul mai precizează că după mutarea frontului s-a jucat cu copiii în locul unde erau gropile comune și a confirmat locul găsirii osemintelor, iar din auzite crede că persoanele împușcate în pădure sunt evrei din Iași.

2. Moraru Enache Vasile (86 ani): declară că într-o zi din vara anului 1941 în timp ce păștea vacile pădurarilor din pădurea Vulturi a văzut cum militarii au adus un grup de bărbați, femei și copii în viață. 4 bărbați au fost puși de militari să sape o groapă, apoi ceilalți au fost așezați pe marginea gropii în poziție șezând și împușcați de la spate. După fiecare rând de victime cei 4 bărbați care săpaseră groapa intrau înăuntru și așezau victimile. Cele îmbrăcate mai bine ar fi fost dezbrăcate iar hainele luate de un cetățean din satul Cuza Vodă care le-a dat săracilor din sat. Martorul precizează că militarii care au comis faptele erau români, deoarece purtau uniforme kaki și erau înarmați cu arme model ZB. **Aspectul se coroborează cu datele balistice și relațiile comunicate de Ministerul Apărării Naționale.** Martorul precizează că 2 militari, crezând că este evreu l-au luat la fața locului și apoi a mers cu ei până la canton unde soția pădurarului a confirmat că este român. De aici au mers în satul Cuza Vodă unde alt sătean le-a confirmat același lucru. Martorul precizează că deși nu a mai auzit focuri de armă crede că în zonă mai era o a doua groapă.

3. Tudose Natalia (82 ani) arată că în 1941 se juca prin pădure și a văzut cum mai mulți bărbați, femei și copii au fost împușcați în zona Valea Climoaiei și îngropați acolo. Martora arată că unii nu muriseră pe loc și a doua zi din zonă se mai auzeau gemete, precum și faptul că o femeie însărcinată a fost înjunghiată cu baioneta de un militar. Ulterior a aflat că persoanele ucise erau evrei.

4. Vorunciuc Ctin. (76 ani) arată că avea 7 ani și păștea animalele în apropierea ogoarelor de lângă pădurea Cârlig când a observat 80-100 de oameni – bărbați, femei, copii – conduși de militari în uniforme kaki/maronii spre zona Valea Climoaiei. Ulterior a aflat de la alte persoane că o tânără care a fugit din convoi a fost împușcată și îngropată în câmp, ulterior văzând groapa respectivă precum și groapa din pădure unde ar fi fost îngropați evreii împușcați.

5. Vorunciuc Vasile (86 ani), arată că în vara anului 1941 (avea 13 ani), în timp ce păștea vitele în pădurea Cârlig s-a întâlnit cu Moraru Enache Vasile care i-a povestit că a asistat la împușcarea unor evrei în pădure, iar când au vrut să meargă la fața locului au fost opriți de un grup de militari. În aceeași zi, în timp ce era la liziera pădurii s-a întâlnit cu o femeie căreia i-a adus apoi ceva de mâncare de acasă dar nu a mai găsit-o, bănuind că a fost împușcată. Martorul confirmă existența trupeiilor române și germane în zonă.

6. Grădinaru Dumitru (97 ani) arată că păștea animalele în pădure și a văzut cum **militarii români și germani** însoțeau persoane civile în pădure și apoi a auzit focuri de armă.

7. Pavăl Haralamb (86 ani) arată că în vara anului 1941, în timp ce se afla pe raza satului Cuza Vodă com. Popricani a văzut cum un grup de bărbați, femei și copii erau însoțiți de militari în haine kaki dinspre satul Cârpiți spre satul Cuza Vodă în pădurea Cârlig. Ulterior a aflat de la cetățenii din sat că aceștia erau evrei din Basarabia (Chișinău) care s-ar fi aliat cu armata rusă, motiv pentru care au fost uciși în pădure. Ulterior a aflat că și cetățeni evrei din Iași au fost aduși și uciși în pădure dar nu cunoaște amănunte.

8. Macovei Costache (86 ani) arată că a văzut cum un grup de evrei însoțiți de militari a intrat în pădure dar știe din auzite că au fost împușcați. Martorul arată că a văzut o tânără împușcată la marginea pădurii lângă ogor. **Aspectul se coroborează parțial cu declarația dată în același sens de martorii Tudose Natalia și total cu a martorului Vorunciuc Ctin.**

9. Sculeac Maria (86 ani), Deleanu Ctin. (50 ani), Baltaru Lucica (75 ani) arată că știu din auzite despre faptul că în zona Valea Climoaiei au fost dezbrăcați, împușcați și îngropați evrei – bărbați, femei, copii. Baltaru Lucica precizează prezența comandamentului unor trupe în pădure și existența a 2 gropi comune acolo, precum și faptul că în împrejurările respective au fost ucise prin împușcare 2 fete. Aceasta mai precizează că victimele erau din Iași.

Probele testimoniale susțin în mod evident faptul că victimele au fost de etnie evrei, fie cetățeni români, fie din Basarabia, această ultimă ipoteză urmând a mai fi discutată în capitolul IV.3.2.

Localizarea în timp a faptei este imediat după declanșarea ofensivei împotriva armatei sovietice, posibil în luna iunie 1941. Despre identitatea făptuitorilor declarațiile indică militari români și în raport de unele declarații care indicau culoarea brună a uniformelor – germani (SS).

(...)

Cercetarea surselor documentare de cercetare istorică nu a indicat transportul unor evrei în afara orașului spre zona Popricani sau spre altă zonă din oraș. Evreii care au părăsit orașul au făcut-o așa cum am arătat în trenuri iar gara Iași se află în vestul orașului, drumul spre aceasta neavând puncte comune cu șoseaua spre Popricani, localitate aflată în nord-estul orașului, adică în poziție opusă gării.

Pe parcursul cercetării surselor bibliografice au fost identificate însă documente care indică faptul că după 26.6.1941 evrei din teritoriile din Basarabia eliberate de sub dominația sovietică au fost aduși în satul Cuza Vodă – bărbați, femei, copii – care urmau a fi executați pentru acte de sabotaj. Acest grup a fost întâlnit de autoritățile locale din comuna Copou la 28.6.1941.

La 29.6.1941 se consemnează de asemenea executarea în pădurea Cârlig a 6 evrei din care 4 bărbați și 2 femei, escortați de 3 militari români și un militar german, în prezența unor militari din regimentul 41 artilerie. Aceștia ar fi fost îngropați la 30.6.1941 de o echipă de pionieri (geniști).

Modul de operare descris mai sus a fost raportat la 28.7.1941 de Regimentul 6 Vânători către Divizia 14 Infanterie – Biroul 2 informații despre executarea a 174 evrei din com. Sculeni jud. Iași, Bălți și Mărculești din Basarabia.

Aceeași unitate raportează Diviziei 14 – Birou Stat Major la 10.8.1941 că la 27 și 28.6.1941 au fost executați la Stâncă com. Sculeni jud. Iași

14 evrei care au încercat să fugă, aduși din Tg. Sculeni, Basarabia iar 26 au fost aduși în pădurea Vulturi unde au fost executați. Raportul menționează escortarea acestui grup de militari germani însoțiți de cpt. Stihi Ioan din cadrul regimentului 6 Vânători, precum și întâlnirea cu autoritățile comunei Copou menționată mai sus.

(...)

CAPITOLUL V. INTERPRETAREA PROBELOR

Ansamblul probelor administrate în cauză indică uciderea unui mare număr de cetățeni de etnie evrei, bărbați, femei, copii, posibil după data de 22.6.1941 de către militari români și/sau germani din armata regulată și sau Einsatzgruppen.

Probele testimoniale și sursele documentare localizează faptele în iunie 1941. Lipsa unor elemente vestimentare militare (resturi/nasturi de uniforme) sau alte bunuri militare cu excepția muniției fabricate în perioada 1937-1943 coroborată cu descoperirea unor bunuri tipic civile **susțin calitatea de persoane civile a victimelor** și ipoteza că au fost luate de la domiciliu cu puțin timp înainte de deces.

Modul de acțiune indicat de martori, coroborat cu documentele de arhivă și cu datele medico-legale indică faptul că victimele – inclusiv femei și copii a căror execuție nu poate fi justificată în nici un mod din punct de vedere militar – au fost ucise fără discriminare, justificare sau judecată în contextul declanșării operațiunii Barbarossa de către formațiuni alcătuite din militari români și/sau germani.

Aceasta indică intenția clară de a distruge total sau parțial grupul etnic respectiv pe fondul unei politici incalificabile față de persoana umană practică la nivel național și la nivel european în teritoriile subordonate de Reichul german.

Cercetările de până acum nu au clarificat implicarea trupelor germane, cu precădere a grupărilor SS de lichidare a evreilor denumite Einsatzgruppe care acționau în teritoriile cucerite în vederea eliminării evreilor, în operațiunile descrise. Sursele documentare detaliate privind acțiunile acestor unități SS după 22.6.1941 pe teritoriul României și Basarabiei sunt sărace.

Urmele de obiecte tăietoare pe unele din oasele victimelor găsite în groapa comună – în zona gâtului și craniului – **indică un mod de operare de o cruzime nespecifică modului de operare al unei armate regulate.** Este motivul pentru care implicarea acestor formațiuni cunoscute pentru cruzimea cu care acționau împotriva evreilor în teritoriile ocupate în uciderea victimelor din pădurea Vulturi nu poate fi exclusă, mai ales că relațiile de comandă militară stabilesc în mod clar conducerea operațiilor în sarcina militarilor germani. Prezența acestor unități în zona operațiilor militare este dovedită de rapoartele evenimentțiale nr. 25/17.7.1941 ale SD privind Einsatzgruppe D (staționată în 1941 la Piatra Neamț) privind activitatea Einsatzkomandos 10a (Bălți), 11a și 11b (Chișinău/Tighina) etc.

Implicarea militarilor germani a fost investigată insuficient în cercetările făcute în 1945/1946 cu privire la asasinarea evreilor la Stânca Roznovanu, care în ciuda demersurilor sumare nu au exclus-o.

(...)

Față de cele arătate, în temeiul art. 42-45 Cod Procedură Penală raportat la art. 26 pct. 1 litera a Cod Procedură Penală și art. 28 Cod Procedură Penală,

DISPUN:

1. Declinarea competenței în favoarea Parchetului de pe lângă Curtea Militară de Apel București și trimiterea dosarului cauzei împreună cu un exemplar din prezenta ordonanță și corpurile delictive la această unitate pentru cercetări sub aspectul săvârșirii infracțiunii de genocid, prevăzută de art. 357 Cod Penal.

(...)

PRIM PROCUROR
MILITAR
Lt. Col. Magistrat
Rotariu Irinel

PRIM PROCUROR
MILITAR ADJUNCT
Mr. Magistrat
Prelipcean Gheorghe

PROCUROR MILITAR
Lt. Col. Magistrat
Chifan Silviu

Un manual al politicii reale

Bruce Bueno de Mesquita, Alastair Smith, *Manualul dictatorului. De ce să te porți rău e aproape întotdeauna o bună politică*

Iași, Editura Polirom, 2012, 347 pagini

Publicat în colecția „Opus. Științe Politice” a prestigioasei edituri ieșene Polirom, în traducerea lui Ciprian Șiualea, volumul semnat de Bruce Bueno de Mesquita (profesor de științe politice la New York University și membru al Hoover Institution de la Stanford University) și de Alastair Smith (de asemenea, profesor de științe Politice la New York University) vine să ne reamintească faptul că politica se desfășoară în termenii unei realități dure, în care ceea ce primează este modul în care așa-numitele „vested interests” se impun, adeseori, drept criteriu fundamental în luarea deciziilor politice.

Manualul dictatorului nu se referă, așa cum am putea crede, exclusiv la regimurile autocratice. În fapt, asumându-și un „statut machiavelic” pentru epoca noastră, politologii americani își propun să demonstreze că leadership-ul bazat pe urmărirea intereselor private, pentru realizarea cărora atât cucerirea, cât mai cu seamă menținerea puterii politice reprezintă un mijloc este o caracteristică ce marchează nu numai politica dictatorială, ci și pe aceea democratică. Avem de-a face, aici, cu ceea ce Bueno de Mesquita și Alastair Smith numesc *teoria selectoratului*, potrivit căreia liderii politici (fie cei care urmăresc cucerirea puterii, fie cei interesați de conservarea acesteia) se raportează la spațiul social și politic făcând distincția între „selectoratul nominal” (spre exemplu, în democrații, toți alegătorii înscrși în listele electorale)

și „selectoratul real” (în continuarea exemplului, cei care efectiv participă la competiția electorală și al căror vot contează în definirea câștigătorului competiției politice). Plecând de la această perspectivă, exercițiul puterii este, în planul realității, o inteligență identificare pe tabla de șah a spațiului socio-politic a „interșanjabililor” (bazinul de sprijin potențial pentru un lider), a „influenților” (cel al căror sprijin pentru lider contează efectiv) și a „coalitiei câștigătoare”, care îl include atât pe liderul politic ca atare, cât și pe „esențiali” fără ajutorul cărora acesta nu ar putea să-și atingă interesele. Definirea „schematică”, pe trei dimensiuni, a realității politice face ca regulile enunțate în *Manual* să fie aplicabile spațiului politicii naționale și al celei internaționale, dar și fenomenului conducerii în partidele politice, în organizațiile societății civile, în companii ori chiar în universități. Aceste reguli, în număr de cinci, adresate liderului din orice sistem, sunt următoarele (pp. 43-45): 1. Menține-ți coaliția câștigătoare cât mai redusă posibil; 2. Menține-ți selectoratul nominal cât mai mare posibil; 3. Controlează fluxul veniturilor; 4. Plătește-ți susținătorii vitali doar atât cât să rămână loiali; 5. Nu lua bani din buzunarul susținătorilor tăi pentru a îmbunătăți viața oamenilor. Înțuind posibila rezervă pentru aplicabilitatea regulilor amintite în regimurile democratice, autorii subliniază că, „exact ca autocrației și tiranii, liderii națiunilor democratice respectă aceste reguli deoa-

rece, ca oricare alt lider, vor să obțină puterea și să o păstreze. Nici măcar politicienii democrați nu renunță aproape niciodată la putere dacă nu sunt forțați să o facă. Problema democraților este că se confruntă cu constrângeri diferite și trebuie să fie mai creativi decât omologii lor autocrați. Și reușesc mai rar. Chiar dacă, în general, ei oferă un nivel de trai mult mai înalt pentru cetățenii lor decât tiranii, politicienii democrați au mandate mai scurte” (pp. 45-46). Rezultă, așadar, că diferența specifică dintre liderii autocrați și cei democrați constă în faptul că ultimii sunt mult mai expuși presiunii opiniei publice, dar și în faptul că „influenții” și „esențialii” de al căror sprijin trebuie să se asigure sunt în număr mult mai mare, ceea ce face ca, în regimurile democratice, politicienii să urmărească o minimală suprapunere a intereselor private cu cele publice. Această imagine nu anulează, însă (din perspectiva viziunii realiste îmbrățișate de Bueno de Mesqui-

ta și Alastair Smith), imaginea cauzelor corupției care afectează, deopotrivă, dictaturile și democrațiile. Aș spune că, dimpotrivă, această imagine este potențată de constatarea ce se regăsește în cartea discutată aici, potrivit căreia esența fenomenului exercitării puterii politice nu poate fi subîntinsă unor idealuri normative, ci „decupată” din realitatea a „ceea ce este” politica.

Lectura *Manualului dictatorului* va trezi, fără îndoială, rezerve etice, mai cu seamă din partea mediului intelectual și, în mod specific, din partea celui academic. Dincolo, însă, de posibila interpretare în cheie morală a celor expuse de politologii americani, cititorii vor putea descoperi și latura cinică a jocului politic, așa cum se petrece acesta, mai pregnant, în dictaturi, dar și în democrații, fie acestea din urmă consolidate sau fragile.

Daniel Șandru

[„Petre Andrei” University of Iași]

Recenzie

Dicționarul gramscian

Guido Liguori, Pasquale Voza, *Dizionario Gramsciano 1926-1937*
Roma, Carocci editore, 2009

În primăvara acestui an am avut posibilitatea să particip la unul dintre șantierul gramscien care sunt organizate de către International Gramsci Society la Roma în fiecare an. Pe parcursul lucrărilor am avut posibilitatea să aflu care sunt evoluțiile în domeniul analizei gândirii reflectate în operele lui Antonio Gramsci. Mai mulți cercetători, proveniți din centrele universitare europene și de

dincolo de Ocean se întâlnesc de patru ori pe an sub conducerea lui Guido Liguori, Giuseppe Vacca, sau Pasquale Voza pentru a discuta despre cercetările lor. Pe parcursul acestei ședințe am auzit, de mai multe ori, cum a fost menționat „Dicționarul” gramscian ce a fost realizat sub îngrijirea lui Liguori și Voza. Ulterior, în această vară, pe parcursul stațiunii de cercetare desfășurată la Bari (

Italia) am avut posibilitatea să îl cunosc personal pe profesorul Voza cu care am avut plăcerea să discut despre Gramsci.

Liguori este profesor de „Istoria gândirii politice” la Universitatea din Calabria fiind vicepreședintele International Gramsci Society Italia, în timp de Voza este profesor de literatură italiană la Universitatea Aldo Moro din Bari unde îndeplinește și funcția de director al „Centrului interuniversitar de cercetări pentru studii gramsciene”.

„Dicționarul” îngrijit de acești specialiști în opera lui Gramsci a fost citat de mai multe ori în intervențiile specialiștilor ce au participat la șantierul de la Roma. Acest amănunt mi-a deschis interesul către această lucrare. După ce am intrat în posesia acestei lucrări de amplă respirație intelectuală am început să pătrund în subtilitățile gândirii gramsciene. Este interesant de observat că această lucrare este singulară între operele scrise despre Gramsci. Din punct de vedere metodologic, „Dicționarul” ce are ca principal rol să ajute cititorul să „citească” și să „înțeleagă” limbajul folosit de teoreticianul sard în „Quaderni del carcere” (Caietele din închisoare). Interesant este că o astfel de întreprindere cu caracter intelectual a mai fost realizată în Italia pentru „Divina Comedia” lui Dante Alighieri. Efortul autorilor a fost deosebit de important fiind, totuși, ajutați de tineri specialiști care au participat la redactarea textelor.

Pe parcursul a celor aproape o mie de pagini se regăsesc mai mult de șase sute de cuvinte, teme, concepții, expresii folosite de Gramsci. Demersul pentru realizarea unui „Dicționar” în care să se regăsească lexicul gramscian s-a desfășurat timp de un deceniu, pe parcursul mai multor seminarii de cercetare și analiză, la cererea unuia dintre cei mai mari promotori ai lui Gramsci în lume; Giorgio Barratta. Motivația apariției unei astfel de lucrări a fost aceea de a „pune ordine”, de a milita către o „întoarcere” la text în raport cu variatele interpretări pe care Gramsci le-a cunoscut după al doilea război mondial.

Pornind de la acest obiectiv, coordonatorii „Dicționarului” nu au făcut

rabat de la rigoarea științifică în analiza argumentelor și temelor gramsciene. Mai mult, prin acest demers nu s-a încercat o „simplificare” sau o restrângere a valențelor simbolice specifice lexicului gramscian. Efortul autorilor a fost acela de a ajuta cititorul în lectura operei lui Gramsci și nu și-a propus să se substituie citirii directe a textelor gramsciene. Desigur, orice „întregimentare” a unor teme ce se regăsesc în opera unui autor care nu mai este în viață ar putea să creeze perplexitate. Criticii unui astfel de demers ar putea să șarjeze tocmai pe critica „instituționalizării” limbajului gramscian. Cu toate acestea, onorabilitatea celor doi specialiști în Gramsci nu a fost pusă la îndoială de nimeni. Din acest motiv consider că este necesar să semnalez celor interesați apariția acestei lucrări.

Totodată, pentru specialiștii ce sunt interesați să studieze un „clasic” al stângii italiene, „Dicționarul” propus de Liguori și Voza este un instrument de lucru obligatoriu.

Ioana Cristea Drăgulin

[The University of Bucharest]

Spațiul public din perspectiva legii imitației la Gabriel Tarde. Actualitate și redescoperire

Gabriel Tarde, *Opinia și mulțimea*

trad. Nicoleta Corbu, Ed. Comunicare.ro, București, 2007

Lucrarea „Opinia și mulțimea” cuprinde trei studii semnate de Gabriel Tarde (1843-1904) care inițial au văzut lumina tiparului pe cale separată: „Publicul și mulțimea” (1898), „Opinia și conversația” (1899), respectiv „Mulțimile și sectele criminale” (1893). Ulterior, acestea au fost reunite într-o primă antologie, în limba franceză (1901). Astfel, traducerea și studiul introductiv care însoțesc ediția în limba română (ambele semnate de universitarul Nicoleta Corbu) reiau o carte veche de peste un veac. Înainte chiar de a aduce în discuție recenzarea principalelor idei, se impune întrebarea privind folosul unei asemenea întreprinderi. Un prim argument favorabil vizează importanța lui Gabriel Tarde. Conform informațiilor cuprinse în studiul introductiv, autorul francez a influențat studiul comunicării de masă (în special opinia publică) și a vorbit despre rolul social al mass-media (pe atunci era vorba doar de presa scrisă) care departe de a izola cititorul așa cum s-ar putea crede la prima vedere, „îl aruncă în social”. Acest raționament a stat la baza demersului Școlii de la Chicago care, sub numele de interacționism simbolic, a denumit două tipuri de relaționare: prin contact și de la distanță (p. 14). Gabriel Tarde rămâne un autor important poate nu atât prin capacitatea de a conferi o orientare de cercetare, cât prin specificul abordării. Inevitabil, perspectiva lui Tarde se cere comparată cu cea a unui alt mare contemporan, Gustave le Bon. Ambii s-au ocupat de grupurile sociale sau, mai precis, agregările de oameni, numai

că metoda de lucru i-a condus la concluzii diferite. Imitația l-a condus pe Tarde la descoperirea publicului, pe câtă vreme contagiunea l-a făcut pe le Bon să vorbească despre mulțime, așa încât publicul și mulțimea sunt două concepte care nu trebuie confundate. Aici se află specificul abordării lui Tarde și care se constituie într-o posibilă sursă a importanței sale. Dar numai puțin importantă este relevanța lui Tarde în reflecția politică despre societatea umană. Fără intenția de a exagera vreo afirmație, traducerea înfăptuită în urmă cu câțiva ani întrunește toate condițiile de a se transforma într-un „proces” al autorului francez: a avut dreptate să creadă, în 1898, că „grupul social al viitorului este publicul” (p. 27), iar nu mulțimea cum ar fi fost tentat să creadă un cititor (doar) al lui le Bon? Luând act cu rigurozitate de raționamentul așa cum se desfășoară de-a lungul celor aproape 200 de pagini cât cuprinde ediția românească, ne putem noi indentifica cu „societatea viitorului”? Dacă da, avem sentimentul că citim o carte despre noi? Ce impact cunoaște această schițare a condiției umane asupra eforturilor de a regândi societatea politică?

Fiind un autor-sursă, ideile sale au fost preluate de alte lucrări într-un mod mai mult sau mai puțin evident. Prin urmare, cartea i-ar putea conferi cititorului un sentiment de familiaritate, însă acesta este totodată un foarte mare risc întrucât diminuează atenția de la exact ceea ce este cel mai important: modul propriu de a raționa. Or, tocmai pentru acest motiv efortul de a traduce o carte

atât de veche și, sperăm, încercarea de a o repune în circuitul actualității prin această recenzie, sunt recompensate cu prisosință. Rediscutarea politicului, prin care înțeleg regândirea modului de a înțelege viețuirea în cetate, este un îndemn actualizat nu doar de trecuta experiență totalitară ori de mereu prezentele tendințe autoritariste, ci și de mondializarea spațiului prin perfecționarea exponențială a mijloacelor de comunicare (Internet, televiziuni, radio sau chiar publicațiile cu circulație internațională). Astfel, cititorului contemporan îi stă la îndemână chiar posibilitatea de a-l redescoperi pe Tarde ca autor care vorbește despre spațiul public din perspectiva legii imitației. Dacă ipoteza se confirmă (și, desigur, își așteaptă confirmarea într-un viitor studiu), atunci Gabriel Tarde trebuie citit alături de „Condiția umană” de Hannah Arendt (Ed. Idea, Cluj, 2007). Ambii autori propun două moduri de a înțelege spațiul politic: pornind de la imitație, ca realitate psiho-socială și, respectiv, bazat pe un soi de dat permanent al naturii umane – acela de a se împlini printr-o ierarhie a activităților (muncă – lucru și acțiune). În același timp, trebuie observat faptul că din felul în care Arendt pune problema *praxis*-ului (adică a celei mai înalte și exclusiv umane activități) rezultă cu necesitate formularea rațiunii publice despre care Immanuel Kant a vorbit și pe care Gabriel Tarde o așează la temelia formării publicului. Cu titlu lămuritor, pentru autorul francez, publicul, în calitate de grup social, s-a născut o dată cu apariția tiparului și denumeste „o comunitate pur spirituală” sau „coeziune pur mentală a unor indivizi separați” (p. 19), categoric deosebit de mulțime prin care înțelege o agregare fizică de oameni, uniți prin prezența corporală, de tipul marilor adunări din piețele publice, stadioane (p. 26). Pentru vremea sa, singurul canal de formare a publicului îl constituia ziarul care necesită abilitățile de a scrie și de a citi (precondiții minimale ale înțelegerii și, deci, capacității de a exercita rațiunea publică și de a participa la spațiul public). Între timp, s-a dezvoltat nu

doar radioul, ci și televiziunea care cunoaște un cu totul alt impact asupra formării publicului, iar acest impact contravine modului în care Hannah Arendt vorbește despre felul în care publicul trebuie să existe. De aici, necesitatea unei lecturi critice a lui Gabriel Tarde. Se poate constata, prin urmare, insuficiența accent pus în raționamentul său pe imitație ca fapt care poate porni și de la alte baze decât cele strict intelective (bunăoară, privitul la televizor nu de puține ori scurtcircuitază efortul intelectual de a înțelege, activitate presupusă în modul de constituire a publicului atât la Tarde, pe linia lui Kant, cât și la Arendt). Poate că tocmai această scăpare a deschis posibilitatea abordării noțiunii de opinie publică în maniera „spiralei tăcerii”, propusă de Elisabeth Noelle-Neumann. Bineînțeles, discuția se poate extinde la cel de-al doilea studiu al cărții care abordează rolul conversației în formarea opiniei (și implicit a publicului). Paralela cu Hannah Arendt devine cu atât mai interesantă cu cât nu e greu de întrevăzut sensul diferit pe care cei doi autori îl asociază actului vorbirii: conversația lui Tarde este un factor al imitației (deci al dizolvării individualității în social), în vreme ce discursul lui Arendt reprezintă un factor al eroismului (deci al exacerbarii individualului).

Prin aceste exemple, am dorit să sugerez câteva din felurile în care un text vechi de mai bine de un veac poate fi receptat în prezent și, totodată, să recomand câteva asocieri de lectură pentru a înțelege critic o realitate care, cel puțin în clipa de față, se cere redescoperită și poate chiar renegociată: spațiul politic.

Nicolae Drăgușin

[„Dimitrie Cantemir” Christian University]

O (re)considerare a „revoluției” române

Radu Portocală, *L'Exécution des Ceausescu. La vérité sur une révolution en trompe-l'œil* [Execuția cuplului Ceaușescu. Adevărul despre o revoluție, surprinzătoare realitate iluzorie] Paris, Larousse, „A rebours [în răspăr]”, 2009, 155 p.

Puțini autori români, intelectuali par să fie dispuși în perioada imediat următoare lui decembrie 1989, să accepte teze cu privire la manipularea și complotul care ar fi existat în jurul prăbușirii regimului Ceaușescu. Teza est susținută de Radu Portocală, care publică în 1990, cartea sa *Autopsie du coup d'État roumain. Au pays du mensonge triomphant* [Romania – autopsia unei lovituri de stat: în țara în care a triumfat minciuna¹]. În Franța, acolo unde se stabilește încă din perioada comunistă, colaborează pentru diverse publicații și posturi de radio. Născut în 1951, Radu Portocală părăsește România în 1977, iar din 1982 trăiește la Paris. Jurnalist pentru RFI, este redactor și colaborator al mai multor publicații care apar la Paris, atât înainte cât și după 1989 (printre altele, revista *Est & Ouest*, *Courrier international* etc.). În perioada 1989-1990, colaborează cu Antenne 2 pentru emisiuni de actualitate despre România și este corespondentul postului de radio Vocea Americii la Paris pentru emisiuni în limba română, totodata este și jurnalist al săptămânalului *Le Point* (până în 1992), prima publicație care rezumă „dubiile asupra evenimentelor” din decembrie 1989 apărute în presa franceză, dar mai mult, pretinde să ofere o explicație pentru „revoluția română”, Radu Portocală fiind unul dintre cei ce susțin ideea existenței unui complot².

Primele semne de întrebare cu privire la revoluția română și primele cărți dedicate acestuia apar în străinătate, și mai cu seamă în Franța, ele se constituie ca o privire retrospectivă a jurnaliștilor, uneori martori ai evenimentului, asupra diferențelor dintre realitatea postfactum și realitatea construită prin intermediul presei la care contribuiseră chiar ei. Însa nu doar jurnaliștii francezi³ și nu doar cei aflați în străinătate la acea dată acuză o manipulare (a media sau/și prin intermediul ei) sau tind să susțină ideea existenței unui complot⁴. Este însă evident interesul jurnaliștilor francezi pentru discutarea evenimentelor din 1989, fapt comentat de altfel în presa americană și de unii intelectuali români⁵. La

decembrie 1989, trad. Cristina Mac, București, Humanitas, seria „Istorie”, 2006, p. 246; Nestor Rates, *România: revoluția încâlcită*, trad. Sanda Grigoriu, a 3-a editie, Pitești, Paralela 45, 1999, pp. 105-106.

3 Gérard de Seyls, unul dintre coordonatori unui volum colectiv în care jurnaliști deplâng manipularea prin intermediul instituțiilor mediatice în momentul decembrie 1989, va discuta mai târziu despre relația dintre mediul jurnalistic și responsabili din instituțiile europene, dar și experți europeni și despre strategiile de informare și de imagine elaborate prin complicitatea lor comună: „La machine de propagande de la commission”, *Le Monde diplomatique*, iunie 1996.

4 V. Ruxandra Cesereanu, *Decembrie 89. Deconstrucția unei revoluții*, Iași, Polirom, col. „Plural”, 2004, pp. 8, 141-180, 155, 157 și 165.

5 Peter Siani-Davies, *op. cit.*, pp 245-246: „imaginile eroice ale revoluției, așa cum fuseseră acestea prezentate la televiziune, și

1 Pentru ediția franceză: Paris, Calman-Lévy, 1990. Pentru ediția română: Agora Timișoreană și Editura Continent, 1991.

2 Peter Siani-Davies, *Revoluția română din*

puține luni după decembrie 1989, la Paris are loc un colocviu¹ unde participanții, dintre cei mai cunoscuți jurnaliști și redactori din presa și televiziunea franceză, dar și intelectuali români prezenți la această dezbatere, vor pune în discuție „revoluția” din România. Dacă primii sunt preocupați de desfășurarea evenimentelor la finele lui decembrie 1989, de problema circulației și a producerii informației, reușind astfel să atragă atenția asupra puterii pe care o deține media în producerea sensului evenimentului, intelectualii români par să fi fost preocupați mai mult de situația politică în România, ulterioară evenimentului 1989. Astfel, putem spune că noii politicieni din rândul cadrelor comuniste și intelectualii, scriitori, esești, cercetători și ulterior universitari, au împărtășit împreună, cel puțin într-o primă etapă, convingerea că au asistat, direct sau de la distanță, la o revoluție.

Mai multe puncte discutate de autor în volumul de față trimit la aspecte intens discutate în unele texte difuzate în cadre mediatice diverse, îndeosebi presa scrisă și radio, despre evenimentele din 1989. Tema complotului și ponderea legăturii actorilor acelor zile cu conducerea sovietică în derularea evenimentelor și, îndeosebi, în concluzia acelor zile a fost îndelung discutată totodată de autori consacrați în perioada postcomunistă, fără ca aceste considerații totuși să conducă la argumente suficiente care să permită impunerea acestei versiuni pentru o analiză pertinentă. Ceea ce ni se pare însă important în acest volum este, aspectul prea puțin discutat în lucrările apărute în România după 1989 nu doar

despre modul de funcționare al presei în general dar și despre rolul acesteia în construirea realității. Mecanismele manipulării prin intermediul presei descrie se pun în chestiune modul de funcționare al presei : cum funcționează presa în condițiile presiunii timpului, cum trebuie să redea în timp real, să construiască în timp ce realitatea se face. Și face ca textul de față să poată fi considerat un punct de plecare pentru o viitoare reconsiderare a momentului decembrie 1989 în România prin evidențierea funcționării instituțiilor mediatice.

Inexactitudinea informațiilor difuzate prin intermediul presei occidentale sunt rezultatul politicii comuniste față de Occident, susține autorul, sursele presei fiind atunci indirecte, exilați români sau călători ocazionali, utilizarea lor neînsemnând decât că: „procedeul, prin natura sa, deschide calea spre dezinformare, spre manipulare” (p. 37). Dacă autorul subliniază rolul important al media semnalând modul în care presa nu prezintă informații ci construiește o nouă realitate prin difuzarea unor informații neverificate (pp. 36-38), acestor fapte autorul înclină să le confere un sens prestabilit, fiind considerate parte a unui plan minuțios stabilit (pp. 65-67). La fel consideră și unele dintre tentativele eșuate sau reușite de revoltă în decembrie 1989 (pp. 45-50). Sunt menționate „sursele” presei occidentale aflate în perioada desfășurării evenimentului în imposibilitatea de a se sustrage monopolului „agențiilor de presă și redacțiilor din țările comuniste”, de unde lipsesc, cel puțin într-o primă etapă, cele românești (p. 66). Atunci media, presa și televiziunea, nu ar fi decât instrumentul strategiilor politice: „rămâne Uniunea Sovietică, singura capabilă să influențeze totalitatea agențiilor de presă est-europene” (pp. 73-74). Dincolo de instrumentalizarea politică a presei, autorul remarcă totuși cum situația excepțională dar și necesitățile impuse de practica jurnalistică conduc la utilizarea martorilor la evenimente, supuși în mod evident trăirilor exaltante. Noutatea evenimentului, dar și mărturiile produse în principal

aceste sentimente de compasiune pentru o țară care trecuse prin atât de multe suferințe au produs în întreaga lume așteptări poate prea mari față de noul regim. Se pare că acest lucru a fost valabil în special în cazul francezilor...”.

1 Actele colocviului organizat la începutul lui aprilie 1990 la Paris de *Le Nouvel Observateur*, *Reporters Sans Frontières* și *Médecins du Monde* se regăsesc în volumul *Roumanie qui a menti?*, Ed. *Reporters Sans Frontières*, col. „Presse et Libertés”, Montpellier, septembrie 1990.

sub impulsul celor interesați prin natura profesiei, jurnaliști, susținute de formarea în prealabil al unei „opinii publice” critice la adresa regimului Ceaușescu în Occident, permit crearea unui „scenariu” construit pe baza zvonurilor (p. 73). Exhibarea emoțiilor prin utilizarea lor de către presă construiește un „imaginar colectiv” capabil să instituie atmosfera unui „război civil” (pp. 115-117). Autorul arată că atât presa din țările din Est (agenția iugoslavă, presa est-germană, televiziunea ungară și iugoslavă), dar și media occidentală (agenția de presă vieneză, ca și Radio „Free Europe”) participă la strategia de legitimare a „revoluției” contribuind la mobilizarea populației (mai ales capitolul IV, dar și capitolul V). Noutate în istoria mediatică, „revoluția în direct” se compune din imagini de la sediul Televiziunii române transmise (începând cu 22 decembrie) în întreaga lume prin intermediul unei alte televiziuni est-europene (capitolul VI, „Renașterea prin sânge”). Tocmai acest spectacol mediatic este analizat de autor, actorii prezenți, cei mai vizibili participanți la „revoluție”, actorii invocați, „teroriștii”, având rolul de a legitima preluarea puterii de către primii (pp. 113-121; pp. 125-127). Titlul, „Dubla moarte a lui Ceaușescu” dat textului prezentând capturarea dictatorului „fugar” și „procesul” cuplului Ceaușescu evocă declarațiile contradictorii ale celor care controlează deznodământul finalului de regim, ca și cele difuzate de agențiile de presă străine, amânările difuzării informației și a imaginilor trunchiate prezentând un „proces” organizat în grabă a cărui bază legală lipsește¹ (p. 129) și o execuție „simulacru destinat camerelor de filmat” (p. 135). Mai mult decât a sublinia neconcordanța dintre diferitele versiuni despre „fuga” dictatorului și data procesului ca și a execuției, autorul prezintă date despre analize tehnice care arată montajul filmului prezentând o execuție „în direct” trucată (mai ales pp. 135-144).

¹ Autorul se referă la un decret emis la 24 decembrie și care instituie constituirea unui tribunal militar de excepție.

Autorul arată că „opinia publică” din străinătate nu numai că suportă manipularea, dar ea vine să întărească reprezentări ale regimului comunist datând din ultima perioadă comunistă. Ca în cele mai multe analize despre 1989, Radu Portocală înscrie evenimentul în istoria comunismului, mai precis a regimului Ceaușescu. Aici e vorba de asemenea de a aprecia evenimentul ca parte a istoriei comunismului pentru că el își găsește rădăcini în organizarea regimului, a funcționării sale, perspectivă care se impune probabil în mare măsură și datorită publicului căruia i se adresează.

În partea introductivă („prolog”), autorul reconstruiește parcursul lui Ceaușescu, de la funcțiile ocupate de acesta în administrație, la cele de partid și până la ocuparea de către acesta a funcției celei mai înalte, aceea de șef al Partidului Comunist. Este prezentat contextul impunerii sale la conducerea Partidului, dar și strategiile la care recurge pentru a-și asigura puterea prin ocuparea tuturor funcțiilor în stat și în Partid, ca și profilul celor care l-au susținut, un „grup căruia a știut sa-i cumpere fidelitatea neconditionată” (p. 10). Ca în alte texte ce își propun o analiză a evenimentelor din 1989 (ca parte a istoriei regimurilor comuniste), prezentate uneori și drept mărturii, portretul dictatorului și parcursul său politic par a fi aici construcția unui martor.

Adresându-se unui public presupus necunoscător sau puțin cunoscător al situației politice dar și a societății românești pe lângă această scurtă incursiune în istoria regimului Ceaușescu cu referire la receptarea în mediile străine, politice cu precădere, a liderului comunist, autorul furnizează informații cu privire la opinii dominante, de exemplu atunci când discută despre modul în care este văzută în țară susținerea regimului Ceaușescu de către Occident. Reacțiile și opiniile menționate, ca fiind constitutive ale unei atmosfere în țară, la atitudinea adoptată de actori politici importanți din Europa occidentală și, uneori, din Statele Unite, evidențiază contrastul dintre politica lui Ceaușescu, situația

politică și economică în țară, și modul în care este tratat regimul în exterior, în-deosebi în mediile occidentale (Europa și Statele Unite). Autorul vede în modul în care este percepută și tratată conducerea comunistă de la București influența sovietică în manipularea opiniei occidentale, dar și incapacitatea sau slaba voință a Occidentului de a contribui în mod decisiv la căderea regimului, „prudența” manifestată de Occident în fața liderilor sovietici chiar și în perioada ce precede prăbușirea regimurilor comuniste, între 1986 și 1989 (primul capitol, și mai ales primele două subcapitole; temă deja prezentă în prima sa carte publicată în 1990).

Reacțiile occidentale, dar și evoluția stării de spirit în țară ca și succesul manifestațiilor de revoltă din decembrie 1989 sunt puse pe seama politicii sovietice, argumentele fiind construite, pe de o parte, prin evidențierea schimbărilor în politica regimurilor din blocul comunist și, pe de altă parte, prin menționarea prezenței agenților organismelor de control sovietice în sânul mișcărilor contestatate, conferind astfel un rol esențial puterii sovietice și politicii sale în diverse spații în detrimentul actorilor secundari și care constituie masa aderenților la aceste mișcări. Astfel că, prin comparațiile făcute de autor între reacțiile și atitudinea puterii în diverse momente atunci când se confruntă cu proteste, diferențele dintre politicile de stat din țările blocului comunist, amenajarea puterii de către acesta și capacitatea lor de a-și furniza, în diverse etape, mijloacele pentru susținerea de către societate, tind să fie diminuate, dacă nu apar chiar cu totul lipsite de relevanță. Autorul subliniază că „măsurile represive” adoptate împotriva mișcării Solidornasc [Solidaritatea] nu au făcut decât să confere acesteia o mai mare popularitate, întărind încrederea în mișcare a unor pătri mai largi ale populației. Dar concluzionează că: „dacă ținem cont de experiențele sângeroase din trecut, supraviețuirea și amploarea pe care o ia Solidaritatea țin fie de miracol, fie de o voință de a permite [din partea puterii] în vederea unui scop precis”

(p. 23). De asemenea, în sprijinul tezei sale, conform căreia manifestațiile din 1989 au fost în mare măsură rezultatul unei acțiuni dirijate de Moscova, revolta din decembrie 1989 este comparată cu cea din 1987 de la Brașov din perspectiva modului în care organismele de supraveghere și control, miliția și Securitatea au reacționat (pp. 26-29). Pe baza comparațiilor de acest tip se semnalează fapte care rămân inexplicabile, după părerea autorului – astfel, ele nefiind decât o altă piesă în demonstrația tezei sale, a existenței complotului – , câtă vreme ele nu concordă cu ceea ce ar fi fost de așteptat judecând după reacțiile forțelor de ordine, ale statului, în perioade anterioare, așa cum indică analiza autorului (pp. 62-64). Dacă modificările intervenite în ultima perioadă a regimului comunist sunt tratate din unghiul de vedere al acțiunilor Securității și ale politicii de stat, atunci rolul schimbărilor survenite în țară prin pierderea încrederii în regim apare mult diminuat (pp. 38-40) după ce acesta beneficiase nu doar de sprijinul Occidentului ci și de cel al unei părți a populației, așa cum notează autorul (p. 87). La fel, similitudinile „dintre [...] două momente – Praga [1968] și Timișoara [1989]” din istoria regimurilor comuniste pe baza mărturiile unor actori politici, îi servesc autorului pentru a „dezminți teza spontaneității evenimentelor” din decembrie 1989 (p. 53). Dacă autorul menționează „confuzia” ca și impresia de „atmosferă de totală dezordine” în momentul represiunii de la Timișoara, „atitudinea [...] ambiguă” a acelor care au ca funcție menținerea regimului (armata, Securitate sau miliție), atunci el consideră fluctuațiile dar și schimbările bruște ale acestora servind scopului ultim al evenimentelor (capitolul V, pp. 81-99), pentru că „violenta haotică” a acelor zile va servi ca bază pentru justificarea și legitimarea deznodământului evenimentelor din 1989, procesul și execuția cuplului Ceaușescu (pp. 59-61). Ceaușescu este prezentat ca „spectator” confuz și naiv (p. 89), „prizonier” (p. 124), trădat de cei apropiați care controlează structuri ale puterii, aflat

„în meandrele unei lovituri de state teleghidate de la Moscova” (capitolul V, „Un dictator fără putere” și capitolul VII, pp. 122-128: „Fugar sau prizonier?”).

În centrul analizei se află cei care s-au prezentat ca lideri ai mișcării revoluționare, cei care se legitimează mai târziu prin participarea la revoluția română (pp. 40-45) și în special relațiile dintre ei sau elemente din parcursul lor care îi prezintă ca potențiali apropiați ai puterii sovietice sau/și vechi fideli ai regimului comunist. Dacă scopul acțiunilor liderilor „revoluționari” se dezvăluie, în opinia autorului, prin prisma acestor date, simplii participanți la manifestațiile din decembrie 1989 par lipsiți de voință (capitolele IV, V și VI) în fața „formidabile[i] mașini” puse în mișcare pentru a răsturna vechea ordine politică: Uniunea Sovietică cu acordul și sprijinul Occidentului, prin noii lideri politici și prin utilizarea sau chiar complicitatea diverselor instituții mediatice (p. 65). Pentru că cei care participă la revolta din stradă din „disperare” sunt văzuți ca „simpli actori ai [unui] scenariu complex, și nu inițiatorii săi”, subliniind inexistența unui proiect revoluționar, dar și efectele „pseudo-schimbărilor” rezultat al absenței epurărilor și al uitării, autorul concluzionează că în România a fost vorba de o „pseudo-revoluție” (pp. 142-145).

Critica autorului vizează nu doar absența voinței autorităților române de a da curs tentativelor de a cunoaște și de a face cunoscut ceea ce s-a petrecut în zilele lui decembrie 1989, ci și acceptarea de către Occident a informațiilor incomplete și a versiunilor simplificatoare cu privire la dispariția regimului Ceaușescu. Nu doar aflarea adevărului – „cine a tras” – se impune, adică stabilirea răspunderii, ci și, în opinia autorului, scopul acțiunilor – „de ce s-a tras” (p. 58-61).

Ca și în cazul altor analize apărute recent¹, cartea de față utilizează informațiile care au putut fi strânse până

acum, cu ocazia diferitelor anchete întreprinse de comisii parlamentare, dar și mărturii noi ale actorilor acelor zile, ca și noi date despre parcursul unora dintre aceștia. Dar în vreme ce unele mărturii sunt considerate fără rezerve oferindu-li-se astfel credit, în vreme ce alte declarații sunt puse sub semnul întrebării, fără a ni se indica totuși argumente pentru tratarea lor diferențiată. Ceea ce constituie însă element distinctiv al volumului publicat de Radu Portocală este atenția acordată altor surse, precum presa franceză, puțin exploatate, dacă nu chiar deloc, în alte lucrări. Utilizarea acestor surse mediatice trimite la experiențele autorului și la poziția sa. Iar descrierea modului de funcționare a instituțiilor media sau, mai exact, prezentarea modului în care media participă la construirea realității conduce la instituirea unei priviri critice asupra media.

Ne putem întreba însă dacă o descriere a funcționării instituțiilor mediatice și o critică ce reiese din aceasta descriere, așa cum apare în acest volum, devenită argument în susținerea tezei complotului, nu poate conduce la o deresponsabilizare a media. Dacă doar complotul este cel care explică și prin care se explică modul acesta de funcționare și doar actori politici sunt făcuți responsabili pentru manipulare prin intermediul media ajungem oare atunci să desținem pretențiile pe care se fundamentează însăși instituția presei și media în general?

Camelia Runceanu

[The University of Bucharest]

¹ Catherine Durandin, *La mort des Ceaușescu. La vérité sur un coup d'État communiste*, Paris, Bourin Éditeur, 2009.

Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator

Autori: Mihai Burcea, Ștefan Bosomitu, Editura Polirom

Anul apariției: 2012
Număr pagini: 424
ISBN: 978-973-46-3188-9

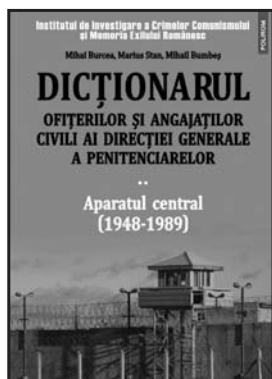
Urmând noile tendințe ale istoriografiei occidentale, care au reconsiderat locul genului biografic în cercetarea istorică Spectrele lui Dej sondează istoria comunismului românesc prin prisma unui destin individual. Autorii reconstituie istoria lui Gheorghe Gheorghiu-Dej insistând asupra ascensiunii sale politice și asupra rolului acestuia în conflictele are au măcinat istoria PMR/PCR în anii 40-50, dezbăt unele politici și practici ale regimului Gheorghiu-Dej și supun analizelor articularea identităților sociale din România populară. Textele lor propun o nouă perspectivă asupra rolului lui Gheorghiu-Dej în istoria comunismului românesc și arată cum regimul acestuia a schimbat mentalitatea unor segmente ale societății românești, făcând posibil regimul lui Nicolae Ceaușescu

Din cuprins:

Genealogia unei ascensiuni • Un profesionist al disputelor pentru putere. Rivalii lui Gheorghiu-Dej • Avaturile „dejismului” • Politici și practici ale regimului Dej • Identitate și cotidian în România populară

Dicționarul ofițerilor și angajaților civili ai Direcției Generale a Penitenciarelor. Volumul I: Aparatul central (1948-1989)

Autori: Mihai Burcea, Marius Stan, Mihail Bumbăș, Editura Polirom

Anul apariției: 2009
Număr pagini: 528
ISBN: 978-973-46-1434-9

Volum apărut sub egida Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România

Dicționarul ofițerilor și angajaților civili ai Direcției Generale a Penitenciarelor reprezintă un instrument de lucru util pentru reconstituirea multiplelor aspecte ale sistemului concentraționar din perioada comunistă. Expunerea concisă, informația inedită și exhaustivitatea conferă lucrării o valoare de document: profilurile profesionale și morale ale celor ce au servit această instituție represivă îi conturează istoria, evidențiindu-i mecanismele de funcționare și modul de organizare. În acest prim volum, cercetătorii istoriei recente, elevii și cadrele din actualul sistem de pregătire profesională al Administrației Naționale a Penitenciarelor, dar și foștii deținuți sau publicul larg pot identifica (după anumite informații extrase din dosarele profesionale: numele, locul și data nașterii, parcursul profesional etc.) persoanele ce au administrat aparatul central al sistemului carceral comunist. Prezentarea structurii din teritoriu (penitenciare, colonii și unități de muncă) va face obiectul volumelor al II-lea și al III-lea ale *Dicționarului*.

Index de Autori

Ionela Băluță – Conferențiar univ.dr., director al departamentului de „Științe Politice, relații internaționale și studii de securitate” din cadrul Facultății de Științe Politice, Universitatea din București.

Romulus Brâncoveanu – Prof.univ.dr., Facultatea de Filosofie, Universitatea din București. Actualmente este Decan la Facultatea de Filosofie, Universitatea din București.

Mihai Chioveanu – Doctor în istorie al Universității „Al.I.Cuza” din Iași (2005) și master în istorie al Central European University din Budapest (1999). În prezent este conferențiar universitar la Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București. Din 2004 este membru al delegației României la **Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research**. Este autorul lucrării *Fetele fascismului. Politică, ideologie și scrisul istoric în secolul XX*, Editura Universității din București, București, 2005 și a numeroase alte articole și studii pe holocaust și fascism publicate în publicații academice precum *Studia Politica*, *The Romanian Political Science Review*, *Studia Hebraica*, *Sfera Politicii*, *Xenopoliana*. Domeniile de cercetare acoperă fascismul European, Holocaustul și studiile pe genocide, politica Orientului Mijlociu.

Adrian Cioroianu – Prof.univ.dr., Facultatea de Istorie, Universitatea din București; fost senator și fost ministru de Externe, ultima carte publicată este *Geopolitica Matroșcăi, Rusia postsovietică în noua ordine mondială*, Editura Curtea Veche, București, 2009. Actualmente este Decan la Facultatea de Istorie, Universitatea din București.

Ioana Cristea Drăgulin – Drd., Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București, masterat Facultatea de Istorie-Geografie, Universitatea Hyperion din București, licență, Facultatea de Istorie, Universitatea din București.

Sabin Drăgulin – Lect. univ. dr., Facultatea de Științe Politice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București, secretar general de redacție Sfera Politicii. Cercetător postdoctoral Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București.

Nicolae Drăgușin – Prep. Univ. Drd., Facultatea de Științe Politice Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” București.

Alina Hurubean – Cercetător postdoctoral, Facultatea de Filosofie, Științe Sociale și Politice, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Alexandru Florian – Prof. univ. dr., Facultatea de Științe Politice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, director general, Institutul Național pentru Studierea Holocaustului în România „Elie Wiesel”.

Hadrian Gorun – Lector dr., Universitatea „Constantin Brâncuși”, din Târgu-Jiu.

Ruxandra Ivan – Bursier POSDRU al Academiei Române, Filiala Iași.

Dan Pavel – Predă științe politice la Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București. A înființat la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Facultatea de Științe-Politice, Administrație Publică și Jurnalism, împreună cu Emil Boc și Vasile Pușcaș. Fost redactor-șef adjunct și fondator al publicațiilor *22*, *Sfera Politicii*, *Polis*. Membru al Uniunii Scriitorilor din România. În prezent, coordonează firma de consultanță politică, DDHM Strategic Consulting. Ultima carte publicată „Democrația bine temperată. Studii instituționale”, Iași, Polirom, 2010.

Tudor Pitulac – Conferențiar universitar doctor, Universitatea Petre Andrei din Iași, actualmente îndeplinește funcția de prorector.

Mihai Bogdan Popescu – Master SNSPA, Specializarea Analiza și soluționarea conflictelor, Master Universitatea București, Facultatea de Istorie, Specializarea Istoria și practica Relațiilor Internaționale, Colaborator în cadrul Centrului de Studii Est Europene și Asiatice, București.

Cristina Preutu – Doctorand al Facultății de Istorie, Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Iași.

Alexandru Radu – Prof.univ.dr., Facultatea de Științe Politice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, redactor șef *Sfera Politicii*.

Camelia Runceanu – doctorandă la École des Hautes Études en Sciences Sociales (Centre de Sociologie Européenne) și la Universitatea din București (Facultatea de Științe Politice).

Steve Sampson – Profesor, Lund University, Sweden.

Lavinia Stan – Associate Professor, St. Francis Xavier University, Canada. Apariții recente: Lavinia Stan and Lucian Turcescu, eds., 1989-2009: *Incredibila aventura a democrației după comunism* (Iași: Editura Institutului European, 2010); Lavinia Stan and Lucian Turcescu, *Religion and Politics in Post-Communist Romania* (New York: Oxford University Press, 2007); Lavinia Stan, ed., *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union: Reckoning with the Communist Past* (London: Routledge, 2009).

Daniel Șandru – Conferențiar universitar doctor la Facultatea de Științe Politice și Administrative a Universității „Petre Andrei” din Iași, Președinte al Senatului Universitar și redactor al revistei *Sfera Politicii*. A publicat *Reinventarea ideologiei* (2009, 2010, Premiul „Ion Petrovici” al Academiei Române, Premiul revistei *Sfera Politicii*, Premiul revistei *Transilvania*) și *Sub semnul paradoxului cotidian* (2010, publicistică). A coordonat volumele *Dimensiuni social-politice ale operei lui Petre Andrei* (2012, împreună cu Doru Tompea), *Sinteze de știință politică* (2012, împreună cu Cristian Bocancea), *Totalitarismul. De la origini la consecințe și Mass-media și democrația în România postcomunistă* (ambele în 2011, împreună cu Sorin Bocancea).

Stelian Tănase – Profesor de științe politice la Facultatea de Științe Politice, Universitatea București. Publicații recente: *Cioran și Securitatea*, Iași, Polirom, col. „Istorii subterane”, 2010; *Clientii lu’ tanti Varvara*, București, Humanitas, [2005], a 2-a ediție, 2008; *Istoria căderii regimurilor comuniste. Miracolul revoluției*, București, Humanitas, [1999] a 2-a ediție, 2009.

Cecilia Tohăneanu – Prof.univ.dr., Facultatea de Științe Politice, Universitatea Creștină „D. Cantemir”.

Ilarion Țiu – Lect. univ. dr., Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” din București.

Louis Ulrich – graduated from the Faculty of Sociology, University of Bucharest. Author of „Le trafic de femmes: une perspective sociologique” (in Dana Diminescu (dir.), *Visibles mais peu nombreux. Les circulations migratoires roumaines*, Éditions de la Maison de sciences de l’homme, Paris, 2003); (with Bird Stasz) *Istorie orală - Spunem povești și scriem despre viață: Ghid de culegere a folclorului, istoriilor orale și a elementelor etnografice* (Bucharest : Corint, 2000). He was deputy editor of *Sfera Politicii* (1995 & 1996).

Tatjana Vukelić – Independent Researcher, Hamburg, Germany.

SUMMARY

Two Centuries of Analysis

[Sfera Politicii 1]	Letter from Ghiță Ionescu	3
[Sfera Politicii 1]	What we want	4
[Sfera Politicii 35]	Khrushchev Report	5
	<i>Louis Ulrich</i>	
[Sfera Politicii 36]	Proletarian dictatorship in a Romanian version (I).....	11
	<i>Stelian Tănase</i>	
[Sfera Politicii 101]	Experiences from the Balkans. What Truly Happens When Exporting Democracy	15
	<i>Steve Sampson</i>	
[Sfera Politicii 102-103]	20 th Century – an interstice of the extremes?	24
	<i>Mihai Chioveanu</i>	
[Sfera Politicii 102-103]	The P2 Masonic Lodge and Ceaușescu	32
	<i>Sabin Drăgulin</i>	
[Sfera Politicii 113]	Romanian Democracy, Theory and Method.....	40
	<i>Romulus Brâncoveanu</i>	
[Sfera Politicii 120-122]	The Long Way of Lustration in Eastern Europe.....	44
	<i>Lavinia Stan</i>	
[Sfera Politicii 142]	Two Decades of Revolution. An Anti-Revisionist Essay.....	55
	<i>Dan Pavel</i>	
[Sfera Politicii 142]	Romanian Revolution, after 20 years. The vices and virtues of social normality	62
	<i>Adrian Cioroianu</i>	
[Sfera Politicii 162]	The PR Elections and Multipartyism in Romania. A Confirmation of M. Duverger's Theory.....	69
	<i>Alexandru Radu</i>	

Essay

"Complex Equality" or Socialism in Michael Walzer's Version	78
<i>Cecilia Tohăneanu</i>	

Romanian Communism

Being a Historian of Romanian Communism, 23 Years After	85
<i>Ruxandra Ivan</i>	
Romanian communism and uncertainty border between the public sphere and private lives	93
<i>Alina Hurubean</i>	
The Symbolic Dimension of the Agent of Propaganda in Romanian Communist Regime	100
<i>Cristina Preutu</i>	
Mass-media ideological policy in Communist Romania	108
<i>Ilarion Țiu</i>	

Post-communism

The image of the „women politicians” in the post-communist media.....	119
<i>Ionela Băluță</i>	
Communism – postcommunism continuum. The urban Romania in the 21st century.....	125
<i>Tudor Pitulac</i>	
Power and Opposition: The Semantics of the Official Discourse during the First Months after December 1989	135
<i>Hadrian Gorun</i>	

Russia's state Identity during „the Putin era” and the issue of energy securitization	143
<i>Mihai Bogdan Popescu</i>	
Immigration of Roma from Republic of Serbia.....	154
<i>Tatjana Vukelić</i>	
Archive	
The Holocaust of Romanian Jews. A New Legal Document	168
<i>Alexandru Florian</i>	
Reviews	
A handbook of real politics.....	178
<i>Daniel Șandru</i>	
Bruce Bueno de Mesquita, Alastair Smith, <i>Manualul dictatorului. De ce să te porți rău e aproape întotdeauna o bună politică</i>	
The Gramscian Dictionary	179
<i>Ioana Cristea Drăgulin</i>	
Guido Liguori, Pasquale Voza, <i>Dizionario Gramsciano 1926-1937</i>	
The Public Space from the Perspective of Gabriel Tarde's Laws of Imitation. Actuality and Rediscovery	181
<i>Nicolae Drăgușin</i>	
Gabriel Tarde, <i>Opinia și mulțimea</i>	
A reconsideration of the Romanian „revolution”	181
<i>Camelia Runceanu</i>	
Radu Portocală, <i>L'Exécution des Ceausescu. La vérité sur une révolution en trompe-l'œil [Execuția cuplului Ceaușescu. Adevărul despre o revoluție, surprinzătoare realitate iluzorie]</i>	
Signals	188
Index of authors	189
Summary	191

www.iiccmr.ro

Communism and Post-communism in Romania. Two decades of political analysis

„Sfera Politicii” este înregistrată în Catalogul Publicațiilor din România la numărul 4165.
 Textele vor fi trimise redacției. Deciziile privind publicarea sunt luate de către echipa editorială.
 Pentru a reproduce un text din revistă este necesar acordul scris al redacției „Sfera Politicii”.
 Reproducerea textelor în alte condiții constituie o infracțiune și se pedepsește conform
 legilor în vigoare.

Titlul articolului

Prenumele Numele Autorului
Funcția și Instituția de apartenență
Adresa de e-mail.

ABSTRACT:

Toate articolele trebuie însoțite de un abstract care rezumă tematica articolului, evidențiind contribuția autorului. Abstractul nu trebuie să fie mai lung de 750 de semne. Abstractul trebuie redactat în limba engleză. Articolele trebuie trimise în format Microsoft Word (.doc) sau Rich Text Format (.rtf). Lungimea dezirabilă a unui articol este de 18.000-25.000 de semne. Pentru a vedea câte semne are articolul dumneavoastră, puteți folosi opțiunea word count din orice pagină pe care o deschideți în programul Microsoft Word. La sfârșitul abstractului trebuie să menționați titlul articolului în limba engleză.

KEYWORDS:

Drept *Keywords* trebuie să indicați, în limba engleză, cu italice, un număr de 5-7 termeni principali din articolul dumneavoastră. De exemplu în foma: *abstract, author name, title of the paper, references, submission*.

ARTICOLUL:

Articolul trebuie redactat folosindu-se alienate de felul acelor care se folosesc în acest document. Ele trebuie redactate cu fonturi *Times New Roman*, de preferință, de mărimea 12 pt., la doua rânduri, pentru textul articolului, *Times New Roman*, mărimea 10, la un rând, pentru *footnotes*. În cadrul articolului se respectă normele ortografice în vigoare stabilite de Academia Română. Atunci când este nevoie, diferitele note sau referințe se realizează prin utilizarea opțiunii *footnotes* din programul *Microsoft Word*. De fiecare dată când orice referință bibliografică este menționată prima dată, trebuie să dați informația bibliografică integral. Traducătorul trebuie întotdeauna menționat în prima citare. Vezi următoarele exemple de citare:

Pentru cărți

Se indică prenumele și numele autorului, titlul cărții integral (titlu și subtitlu) scris cu italice, urmat de paranteză, în interiorul căreia se dau localitatea apariției cărții, urmată de două puncte, editura la care a apărut cartea, anul, iar după închiderea parantezei se indică pagina sau paginile din care se citează. Dacă sînt mai mulți autori sau editori, se dau toate numele. Notele de subsol corespunzătoare arată astfel:

1 Giovanni Sartori, *The Theory of Democracy Revisited* (Chatam, New Jersey: Chatam House Publishers, 1987), 23.

2 Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, traducere de Doru Pop (Iași: Polirom, 1999), 272-27.

3 Juan Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1996), 74.

Pentru capitole din cărți

4 Edward G. Carmines, Robert Huckfeldt, „Comportamentul politic – o perspectivă de ansamblu”, în Robert E. Goodin, Hans-Dieter Klingemann (coordonatori), *Manual de știință politică*, traducere colectivă (Iași: Polirom, 2005), 206.

Pentru referințe la o notă de subsol

5 Robert A. Dahl, *Democracy and Its Critics* (New Haven: Yale University Press, 1989), 164, n.1.

Pentru articole

Se respectă aceleași norme, menționîndu-se prenumele și numele autorului, titlul articolului în caractere drepte, între ghilimele, urmat de numele revistei/publicației în italice, numărul publicației, anul apariției (în paranteză), urmat de două puncte, pagina sau paginile citate.

6 Adrian Cioroianu, „Și totuși, Europa unită există – deși nu toți europenii votează”, *Sfera Politicii* 136 (2009): 9.

Pentru articole din ziare

7 Daniel Dăianu, „Schimbarea modelului”, *Jurnalul național*, 29 iulie 2009.

Pentru texte nepublicate

8 Ion Popescu, „Coalițiune din perioada postcomunistă. Cercetare comparată – România, Ungaria, Bulgaria” (lucrare de licență, Facultatea de Științe Politice, Universitatea București, 2009).

Pentru documente sau texte de pe Internet

9 Francis Fukuyama, „The Neoconservative Moment”, *The National Interest* 12 (2003), <http://www.thetharmaproject.com>, accesat 12.09.2009.

Pentru documente din arhive

Dacă se folosesc surse primare din arhive, trebuie să dați sursa în concordanță cu sistemul relevant de catalogare și locația arhive. Dacă referințele sînt la documente guvernamentale, ale partidelor politice, ale unor fundații, societăți, think-tanks sau alte organizații ale societății civile, atunci sursele vor fi identificate pe cît de complet este posibil.

10 ASRI, fond D, dosar 9897, f. 93.

11 Documentul poartă mențiunea „Strict secret de importanță deosebită. Exemplar unic”, Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dosar 264/1972, vol. VI, f. I-II.

12 Petre Roman, „Viziune politică asupra strategiei de dezvoltare a României în întîmpinarea secolului XXI. Pentru o bună guvernare a țării – calea social-democrată” („Caiet politic” distribuit participanților la Congresul extraordinar al Partidului Democrat, 16 martie 2001, fără alte mențiuni).

Atenție!

În citatele următoare din cărți sau articole deja citate, nu se mai dau prenumele și numele autorului, ci doar numele, nici titlul integral, cu referințe, ci doar titlul prescurtat, urmat de pagină, nu se vor folosi *op.cit.*, p. 23, sau *loc. cit.*, nici *ibid.* ori *ibidem*. De exemplu:

13 Sartori, *Teoria*, 29.

14 Cioroianu, „Și totuși”, 8.

15 Tismăneanu, „Dynastic”, 35-38, esp 36.

Atenție!

Trimiterile bibliografice se fac întotdeauna folosind limba originară a referinței, nu prin traducerea titlurilor de cărți sau articole. Titlurile unor cărți sau articole din limbi străine care nu folosesc alfabetul latin se dau prin transliterare fonetică a titlului din limba respectivă.

Cînd se citează cuvinte străine ori numele unor autori străini sau ale unor personaje politice străine, se păstrează ortografia din limba originară, cu respectarea normelor ortografice din limba respectivă.

